C000

Stichting de Oude Kerk te Amsterdam

Beschrijving Huiszittenkapel en naastgelegen deel Zuiderzijbeuk

door
A. van Rooijen

RESTAURATIE
VAN DE
OUDE KERK
TE
AMSTERDAM

1989

ARCHITECTEN: PROF. IR. C. WEGENER SLEESWIJK EN D. VERHEUS

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING VAN HUISZITTENKAPEL, NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK EN KERKMEESTERSKAMER

blz.

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING VAN DE TOESTAND NA DE RESTAURATIE EN VAN VONDSTEN TIJDENS DE WERKZAAMHEDEN

Positie en benaming	1
Exterieur Huiszittenkapel	1
Interieur Huiszittenkapel	3
Interieur Zuiderzijbeuk	5
Gewelf Huiszittenkapel	6
Gewelf Zuiderzijbeuk	7
Beelden	7
Gewelfschotels	9
Gewelfschilderingen	9
Beschildering gewelfgraten en randschilderingen	10
Beschildering trekbalkjukken	11
Kapconstructie Huiszittenkapel	12
Kapconstructie Zuiderzijbeuk	13
Exterieur Kerkmeesterskamer	14
Interieur Kerkmeesterskamer	15
Meubilair en schilderijen	18
Kapconstructie Kerkmeesterskamer	20

2. OVERZICHTEN DEELONDERZOEKEN

a. Overzicht van telmerken in de kap van Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel door H. Janse, Nov. 1957	22
b. Lijst van Kerkmeesters vanaf 1333 t/m 1575	24
c. Overzicht van namen van Kerkmeesters voorkomend op het wapenbord in de Kerkmeesterskamer (1529 t/m 1805)	26
d. Lijst van Huiszittenmeesters aan de Oude Zijde (1437 t/m 1577)	27
e. Bijzonderheden in het interieur van de Kerkmeesterskamer, briefje in de tabakspot; onderschrift afbeelding torenspits	29
f. Documentatierapport betreffende de schildering op het oostelijk gewelfveld van de Huiszittenkapel, 20-5-1976	29
g. Overzicht schraag- en schalkbeelden van zijkapellen aan noord- en zuidzijde	30

3. GESCHREVEN BRONNEN

C. Commelin	– Beschryvinge van Amsterdam, blz. 434-437, 196 noot, 523, 429, 529	1693	31
J. Wagenaar	– Geschiedenis van Amsterdam, blz. 95, 97, 98, 99	1765	33
J. ter Gouw	– Geschiedenis van Amsterdam, dl I, blz. 351; dl II, blz. 312-15; dl III, blz. 231-3; dl V, blz. 202-3	1879-1891	34
Mr. W.F.H. Oldewelt	– Inventarissen van de archieven van de beide Huiszittenhuizen, blz. 7, 15	1929	37
Prof. Dr. J.J.M. Timmers	– Symboliek en Iconographie der Christelijke Kunst	1947	37
H. Janse & P. Postma	– Dagboek betreffende vondsten bij restauratie Oude Kerk Amsterdam	1955-1963	41
Mej. B.M. Bijtelaar	– Verschillende bijzonderheden uit de 19de eeuw. Uit de notulen van kerkmeesters	1966	42
	– Notulen van de Bouwcommissie (1914)		42
	– De Kerkmeesterskamer van de Oude Kerk, 61ste Jaarboek Amstelodamum 1969, blz. 60-61	1969	42
R.C. Nieuwenhuis	– Vondstenboek, lijst van voorwerpen bewaard op de gewelfzolders	1972	43

			blz.
W. Kloek	– Gewelfschilderingen in de Oude Kerk te Amsterdam, blz. 21-26	1975	44
H. Janse	– De overkapping van de Oude Kerk te Amsterdam. Bulletin K.N.O.B., kol. 170-171	Sep. 1958	46
	– Notulen van directievergaderingen tijdens de restauratie	1955-1979	47

4. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

a. Processievaandel der Heilige Stede	1555	49
b. Loterijprent	1558	49
c. Gravure door C.J. Visscher	na 1611	49
d. Tekening door A. van Beerstraten	1660	49
e. Plattegrond van de Oude Kerk door J. Vingboons, gravure naar opmeting 1681	voor 1706	50

5. AFBEELDINGEN

a. Tekeningen

1. Plattegrond Oude Kerk, voor restauratie, schaal 1:300.
2. Integratie aanbouwen en zijkapellen in vijf bouwfasen 1462-1512
3. Vijf schetsbladen omvattende een vergelijking van baldakijns en consoles van schraag- en schalkbeelden van zuidelijke en noordelijke zijkapellen
4. Positie van schilderijen in de Kerkmeesterskamer in 1928
5. Profielenblad
6. Laatje van kast Huiszittenmeesters, tot 1850 aanwezig in Kerkmeesterskamer

b. Foto's

1.	Processievaandel der Heilige Stede, 1555.		AHM B1652	K517
2.	Loterijprent, 1558, detail		Gem. Archief	7894
3.	Zuidzijde van de Oude Kerk door C.J. Visscher, ná 1611, detail		Gem. Archief	15610
4.	Zuidzijde van de Oude Kerk door A. van Beerstraten, 1660		Gem. Archief	20131
5.	Plattegrond Oude Kerk, vóór 1706		Gem. Archief	E 345
6.	De drie zijkapellen, gezien uit het zuiden, 1943		Gem. Archief	10715-132
7.	Topgevels zuidelijke zijkapellen, reproductie foto Bakels, 1936		Rest. bur.	Neg. no. 2039
8.	Topgevels Elisabeth Gaeven- en Huiszittenkapel gezien naar het noordwesten, reproductie foto Spies (?), 1948		Rest. bur.	Neg. no. 2040
9.	Steunbeerkop 96. Foto Postma,	Aug. 1963	Rest. bur.	
10.	Positie en details van topgevelnis. Foto's R.C. Nieuwenhuis	Mrt. 1968	Rest. bur.	Neg. no. 306
		Sep. 1969		602
				601
				600
11.	Topgevel na restauratie. Foto's: R.C.N.	Jun. 1977	Rest. bur.	Neg. no. 1759
				1757
				1755
12.	Interieur Huiszittenkapel naar het zuid-oosten, voor restauratie. Rijksdienst voor de Monumentenzorg	Mrt. 1961		60669
13.	Details raam. Foto's: R.C.N.	Sep. 1975	Rest. bur.	Neg. no. 1618
				1617
		Aug. 1975		1620
				1632
14.	Interieur Zuiderzijbeuk naar het noorden, voor restauratie. Rijksdienst voor de Monumentenzorg	Mei 1952		48392
15.	Schraagbeeldjes Huiszittenkapel, schalkbeeldje Zuiderzijbeuk. Foto's: R.C.N.	1976	Rest. bur.	Neg. no. 1688
				1691
				1682
				1683
		Nov. 1973		1219

16.	Kapvoet tussen Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel.			
	Foto's: R.C.N.	Nov. 1972	Rest. bur.	Neg. no. 1080
				1083
17.	Kapconstructies Huiszittenkapel en Zuiderzijbeuk met ten dele weggenomen kilkeperspant 46 noordoost.			
	Foto: R.C.N.	1972	Rest. bur.	Neg. no. 1030
18.	Gewelfschotels Huiszittenkapel en Zuiderzijbeuk.			
	Foto's: R.C.N.	Jul. 1969	Rest. bur.	Neg. no. 582
				581
				583
19.	Gewelfschotel Zuiderzijbeuk 45A-25.			
	R.C.N.		Rest. bur.	Neg. no. 663
				664
20.	Beschildering trekbalk 45-46.			
	Foto's: R.C.N.	1976	Rest. bur.	Neg. no. 1684
				1689
				1670
				1828
				1681
21.	Randschilderingen gewelf Huiszittenkapel.			
	Foto: R.C.N.	najaar 1976	Rest. bur.	Neg. no. 1811
22.	Schildering op oostelijk gewelfveld Huiszittenkapel: Genadestoel.			
	Foto: R.C.N.	1976	Rest. bur.	Neg. no. 1809
23.	Schildering op westelijk gewelfveld Huiszittenkapel: Verrijzenis.			
	Foto: R.C.N.	1976	Rest. bur.	Neg. no. 1814
24.	Resten van banderol met letters onder schildering op westelijk gewelfveld.			
	Foto's: R.C.N.	1976	Rest. bur.	Neg. no. 1826
				1827
25.	Restauratiefasen van schilderingen op oostelijk en westelijk gewelfveld.			
	Foto's: R.C.N.	Jan. 1973	Rest. bur.	Neg. no. 1128
		1976		1809
		Aug. 1972		1039
		najaar 1976		1814
26.	Beschildering trekbalk 45-24			
	Foto's: R.C.N.	Dec. 1973	Rest. bur.	Neg. no. 1246
				1248
		Nov. 1973		1224
				1238
				1239
				1233
				1236
27.	Randschilderingen gewelf Zuiderzijbeuk. Rijksdienst voor de Monumentenzorg	Nov. 1974		166111
28.	Schildering op noordelijk gewelfveld Zuiderzijbeuk 25-24.			
	Foto: R.C.N.		Rest. bur.	Neg. no. 1153
29.	Schildering op noordelijk gewelfveld Zuiderzijbeuk 26-25.			
	Foto: R.C.N.		Rest. bur.	Neg. no. 1205
30.	Dakmoet en fundering ouder Huiszittenkantoor.			
	Foto's: R.C.N.	Oct. 1972	Rest. bur.	Neg. no. 1074
		Jan. 1973		1105
		Feb. 1973		1200
		Jan. 1973		1116
31.	Bouwnaad in aansluiting zuidwand Huiszittenkapel op oostgevel voormalig zuiderportaal.			
	Foto's: R.C.N.	Jan. 1973	Rest. bur.	Neg. no. 1108
				1107
32.	Interieur Kerkmeesterskamer gezien naar het noordoosten, 1928.			
	Repr.: Rijksdienst voor de Monumentenzorg			90409
33.	Interieur Kerkmeesterskamer gezien naar het noordoosten, na restauratie.			
	Foto: R.C.N.	1985	Rest. bur.	Neg. no. 1922

34. Vier bewaardgebleven kussendekken van stoelen in de Kerkmeesterskamer.
Foto's: R.C.N.

1973 Rest. bur. Neg. no. 1156
1157
1155
Mei 1970 701

B. BOUWPERIODEN

blz.

Oudste verblijfplaatsen Huiszittenmeesters/Kerkmeesters 51
Huiszittenkantoor t.p.v. tegenwoordige Huiszittenkapel 52
Huiszittenkantoor t.p.v. tegenwoordige Kerkmeesterskamer 52
Bouwvolgorde zijkapellen 52
Initiatiefnemers zijkapellenplan 54
Financiering Huiszittenkapel 55
Motieven bouw Huiszittenkapel 55
Gang van zaken tijdens de bouw van Huiszittenkapel en Huiszittenkantoor 56
Vergelijking schraag- en schalkbeelden zuid- en noordzijde 57
Inrichting van de kapel. Altaar, meubilair, glasschilderingen 62
Schilderingen 63
Latere verbouwingen 64
Het Huiszittenkantoor 1497-1611 64
Het Huiszittenkantoor 1611-1655 66
Een Kerkmeesterskamer vóór 1655 67
De Kerkmeesterskamer 1655-1769 69
De Kerkmeesterskamer na 1769 72
Tijdschema 75
Noten en aantekeningen 76
Literatuurlijst 78

C. RESTAURATIE

Algemeen 79
Kerkmeesterskamer 80
Huiszittenkapel en Zuiderzijbeuk
- Timmerwerken 82
- Metsel- en steenhouwwerken 87
- Beschilderingen 90
- Funderingsonderzoek 92

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VOOR DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING TOESTAND NA RESTAURATIE

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING VAN DE TOESTAND NA RESTAURATIE EN VAN VONDSTEN TIJDENS DE RESTAURATIEWERKZAAMHEDEN

Positie en benaming
Tek. 1

De Huiszittenkapel is de middelste van de drie zijbeukapellen aan de zuidzijde. Voor de oostelijke helft van de gevel bevindt zich de Kerkmeesterskamer, een gebouwtje met zandstenen gevels en hoog oprijzend tentdak, dat eveneens in deze beschrijving betrokken is. Tegen de westelijke gevelhelft bevindt zich een gedeelte en ook de ingang van de tegenwoordige kosterij, Oudekerksplein 23, welke aanbouw zich qua omvang voornamelijk bevindt voor de gevel van de Elisabeth Gaevenkapel en daarom in de desbetreffende beschrijving zal worden behandeld.

De naam Huiszittenkapel of Huiszitterskapel is afkomstig van het College van Huiszittenmeesters, een stedelijke instelling van armenzorg, welke in de zuidbeuk tweemaal per week van achter een balie uitdeling hield van levensmiddelen, turf en geld voor díe armen welke niet in een gesticht waren ondergebracht, dus zelfstandig woonden en geen bedelaars waren.

Blz. 31

Blijkens een mededeling van de geschiedschrijver Commelin, die zelf Huiszittenmeester was en dus toegang had tot het archief, kwam de kapel gereed in 1497, waarschijnlijk gelijktijdig met de Elisabeth Gaevenkapel aan de westzijde. De Smidskapel aan de oostzijde was vermoedelijk enkele jaren later klaar.

De Kerkmeesterskamer dateert in zijn tegenwoordige gedaante van 1611, doch bekleedde toentertijd (eveneens sinds 1496-'97) de functie van Huiszittenmeesterskantoor en wel tot en met 1654 toen Huiszittenmeesters een nieuw kantoor met opslagruimte kregen aan het Waterlooplein, toen Leprozengracht genaamd, in het pand waar thans de Academie van Bouwkunst is gevestigd.

Exterieur

Huiszittenkapel

Zuidgevel

Afb. 13 a,b

De gevel van de Huiszittenkapel is opgebouwd uit baksteenmetselwerk met een gelijktijdig aangebrachte gevelbekleding van Ledesteen- en Gobertangerblokken (paramenten), waartussen zich een enkele band van zeer ondiepe zandsteenblokken bevindt. De kalkstenen paramenten zijn in verband gemetseld met het achterliggend metselwerk; de zandstenen banden zijn aan de achterzijde vlak en hebben dus weinig houvast.

Raam

De gevel omvat het enorme raam dat is opgebouwd uit zandsteenblokken met uitzondering van de middenmontant, welke tot en met de boogaanzet vernieuwd is, en de geheel nieuwe tracering, welke onderdelen zijn gehakt uit Muschelkalksteen, evenals de tussenmontants, waarvan echter de onderste stukken van zandsteen zijn. Ook de kantmontants zijn overwegend van Muschelkalksteen. De oostelijke kantblokken bestaan tot ca. drie meter boven de goot voor de buitenste helft uit Muschelkalksteen, voor de binnenste helft uit Ledesteen. De Muschelkalksteen is hier de vervanging van de sterk verweerde Ledesteen. De overige kantblokken zijn de oorspronkelijke zandsteenblokken met hier en daar een klein ingezet blokje Muschelkalk. De westelijke kantblokken zijn alle van zandsteen.

Op enkele plaatsen in het gevelvlak bevindt zich, aansluitend aan een kantmontant, een paramentblok van zandsteen.

De vork van de midden montant is ook nog van zandsteen, behalve het spruitstuk en een blok daarboven, welke in Muschelkalk zijn vernieuwd evenals het rechte stuk daar onder.

Tracering

De tracering van het raam is identiek aan die van het raam van de Binnenlandvaarderskapel, symmetrisch ten opzichte van de as van de kerk gelegen aan de noordzijde.

Elke raamhelft heeft drie montants welke ter hoogte van de geboorte der raamboog door ellipsvormige boogjes worden verbonden. Ontspruitend op dezelfde hoogte uit de middelste en de kantmontants wordt, paarsgewijs de ellipsboogjes koppelend, daarboven een ezelsrugboog beschreven welke naar beide zijden een visblaasmotief begrenst. De middelste montant in de raamhelft loopt naar boven hoger door en vormt daar eveneens twee zijdelings zich ontwikkelende visblazen en tenslotte één in de top van de raamhelft.

Afb. 11

De tracering in de vlieger heeft in de as eveneens een montant waaromheen visblazen zijn gegroepeerd: door middel van cirkelbogen wordt het spruitpunt verbonden met de beide hoekpunten van de vlieger. Binnen de aldus ontstane segmenten zijn twee visblazen beschreven. Omhooggaande splitst de montant zich daarboven nogmaals in twee visblazen terwijl de overblijvende ruimte daarboven in de top van het raam nogmaals met een symmetrische visblaas wordt gevuld.

Boven de goot heeft het raam tot en met de geboorte van de boog acht brugstaven; onder de goot zijn er vanuit de kerkruimte nog twee zichtbaar omdat de onderste drie vakken van het raam zijn verblind tengevolge van de aanbouw van huisje Oudekerksplein 23. Op de brugstaven boven de goot zijn met dekstrippen en revetbouten de glas-in-loodpanelen vastgezet waarvoor als overal elders in de kerk het Franse glas Cordelê is gebruikt in de tinten D en F.

Beeldnis

Afb. 10

Boven het raam bevindt zich in de gevel een beeldnis bestaande uit een zandstenen omlijsting en een vlak gehouden achterwand van Ledesteen. De bodem van de nis wordt gevormd door een zandstenen console welke aan de onderzijde van sterk verweerd gebeeldhouwd bladwerk is voorzien. Daarboven bevinden zich de kantblokken, waaraan door verzwaring en profilering basementjes zijn gevormd. Een groot blok zandsteen sluit de nis aan de bovenzijde af door middel van een veelvuldig geprofileerde ezelsrugboog, aan de bovenzijde voorzien van drie hogels aan elke zijde en de aanzet van een kruisbloem aan de top. De eigenlijke twee-armige kruisbloem maakt deel uit van het daarboven geplaatste blok. Genoemde

ornamenten steken enkele centimeters voor het gevelvlak uit, terwijl de rest van de blokken is teruggehakt tot het gevelvlak. De binnenzijde van de boog vertoont in hoofdzaak de profilering van de kantblokken, doch als het ware hier overheen is een verhoogd driepasmotief aangebracht door middel van een halfrond bandje. Ter plaatse van de toten lijkt bij wijze van achtergrond enig bladwerk in reliëf te zijn aangebracht.

Hoewel positie en vorm van de nis aanduiden dat oorspronkelijk hierin een beeld (van de patroonheilige? Van Breen, blz. 83) is gedacht, ziet het er niet naar uit dat dit ooit het geval is geweest. Anders dan bij sommige steunberen van de Oude Kerk zijn er geen sporen van bevestigingspunten aangetroffen. Het architectonisch gegeven van de beeldnis is vermoedelijk door vormintimidatie overgenomen van de Franse kerkbouw en tot een ornament geworden. Boven een raam is de nis overigens een bij Nederlandse kerken zelden voorkomende samenstelling.* Van Breen vergelijkt de versiering van deze beeldnissen met die van kapiteel 46.

De beeldnis van de Huiszittenkapel is qua vorm en afmetingen gelijk aan die van de Elisabeth Gaevenkapel en vertoont grote overeenkomst met de beeldnis van de Binnenlandvaarderskapel. Er is geen overeenstemming met de beeldnissen in de gevels van de Smidskapel en de St. Sebastiaanskapel.

Zolderramen
Afb. 11

Aan weerzijden van de beeldnis bevindt zich ter hoogte van de ezelsrugboog een zolderraampje. De opening is over de buitenste 15 cm aan de bovenzijde begrensd door een uit twee helften bestaande halfronde boog van zandsteen en gesloten door een luik met lichtraampje, geplaatst in een (bak)steensponning aan de binnenzijde en vastgehouden door een bommeltje. De muurdikte bedraagt hier 54 cm; onder de zolderbalklaag komt hier aan de binnenzijde ca. 20 cm bij. Het baksteenformaat van de achterwerkers is 22,3/22,8 x 10,7/11 x 5/5,3 cm, bleekrood, (hallenkerkmateriaal ?).

Muurankers

In de topgevel bevinden zich zeven muurankers. Vier stuks ter hoogte van de zolderbalklaag (twee aan de zolderbalk van het strijkspant, twee aan de gordingen), twee ter hoogte van de hanebalken (aan de daarop liggende gordingen), een ter hoogte van het koppelhout (aan de eindstijl, deze doorborend en met een spie vastgezet). Voorts zijn er nog twee muurankers ter hoogte van de muurplaten.

Deklijst
Afb. 10a, 11b
Blz. 89

De geschouderde topgevel wordt afgesloten door een deklijst van zandsteen waartussen zich voor de restauratie enkele stukken Ledesteen bevonden die zijn vervangen door Muschelkalksteen. Aan elke zijde zijn in de deklijst 13 nieuwe hogels ingelaten, gescheiden door *tussen*stukken, waarvan aan de oostzijde nog slechts vier oorspronkelijke exemplaren van zandsteen zijn overgebleven die één geheel uitmaken met de deklijst, een samenstelling die uniek is voor de gevelafdekkingen van de Oude Kerk. Eveneens uniek is het feit dat de lengte van de stukken deklijst *onder* de hogels even groot is als de hogel zelf die daarin is ingelaten. De gevel wordt bekroond door een vierarmige kruisbloem van Muschelkalksteen.

Steunberen

De positie van de vrijwel identieke steunberen 96 en 97 correspondeert met de zijmuren van de kapel. De zijvlakken zijn bekleed met Ledesteen, (ook het oostvlak van steunbeer 96) waarin hier en daar een enkel zandsteenblok is verwerkt. Het voorvlak is bekleed met zandsteen, waarvan de blokken soms diep in de zijvlakken ingrijpen; het voorvlak van steunbeer 97 vertoont bovendien nog een drietal blokken Ledesteen boven elkaar. De steunberen rijzen op tot ca. 1 m. onder de goot, waar ze worden afgesloten door een uit voornamelijk Muschelkalk- en enkele zandsteenblokken opgebouwde steunbeerafdekking, waarvan het bovenvlak ezelsrugvormig is; de eigenlijke rug is niet scherp, doch uitgevoerd als een bandje.

Steunbeer 96,
afb. 9

Het enig bewaarde zandstenen voorvlak, van steunbeerkop 96 oostelijke helft, vertoont aan de buitenzijde sporen van hogelaanzetten en de aanzet van een kruisbloem. In overeenstemming daarmee is de in Muschelkalksteen vervangen westelijke helft van de steunbeerkop voorzien van een rudimentaire aanduiding van de massa van een hogel. Achter deze aldus uit twee materialen samengestelde steunbeerkop ontspringt de aanzet van een pinakel. Hierop bevindt zich nog het onderste deel daarvan met de geprofileerde voet en een stuk van de schacht. De steunbeerafdekking is een eindweegs in de muur gestoken doch aldaar is het oorspronkelijk blokformaat gehandhaafd en de voorzijde vlak gehakt in het gevelvlak, op welke wijze doordringen van vocht in de muur in een aansluitingsnaad is voorkomen. Direct achter het pinakelrestant bevindt zich een loden vergaarbak, rustend op een ingemetseld plaatje van Muschelkalksteen, welke het water afvoert van de achterliggende zakgoot.

Het binnenvlak van de steunbeerkop vertoont een geprofileerde driepas, waarvan de toten als gestyleerde druiventrossen of granaatappels zijn uitgevoerd. Het hele voorvlak heeft een ingediept fond.

Het derde blok onder de steunbeerafdekking omvat een ongeveer half-achtzijdig uitstekend blok waarvan de bovenzijde vlak is afgewerkt terwijl de onderzijde als een baldakijn is uitgevoerd. In het zevende blok daaronder bevindt zich de console die vanaf de straat niet zichtbaar is. De console is van zandsteen en heeft een driezijdige abacus, terwijl de echinus bestaat uit gebeeldhouwde bladranken, voortspruitend uit een cylindrische stam die wat lager éénmaal is omkranst met bladwerk waarvan de stelen voortkomen uit de voortzetting van de stam. Aan de onderzijde van deze bundel stelen, die aan de onderzijde elk zijn uitgehold, is een roosje gehakt.

Steunbeer 97,
afb. 6, 8

Steunbeerkop 97 is geheel nieuw gehakt uit Muschelkalksteen, waarbij het ornament een interpretatie is van de sterk verweerde resten van steunbeerkop 96. Deze steunbeerkop moet blijkens een oude afbeelding door J. Schouten verdwenen zijn vóór 1778, waarschijnlijk al veel eerder tengevolge van de bouw van schoorstenen ten behoeve van het pand Oudekerksplein 23. De steunbeer heeft voor 1943 na sloop van de schoorstenen een vlakke afdekking van lood gekregen.

Bij de nieuwe steunbeerkop heeft elke zijde van de ezelsrugboog twee hogels en de voorste lijst is aan de bovenzijde van fijn uitgewerkt bladwerk voorzien, als vormde dit de bladschede van de hogel. De steunbeerkop omvat tevens de bovenste begrenzing van de nis-vormige verdieping welke het voorvlak van de steunbeer vertoont. In dit bovenste blok is het achtervlak versierd met een opliggende driepas, voorzien van toten die geheel in bladvorm zijn uitgevoerd. De rest van het

*Bij de St. Jacobskerk te Den Haag zijn het geen beeldnissen doch meer dan gewoon gearticuleerde zolderramen (1434-1455). Het enig mij bekende andere voorbeeld bevindt zich in de zuidgevel van de librije van de Grote Kerk te Edam, waar het echter een ingang is, die op vergelijkbare wijze met een beeldnis is gecombineerd (eerste kwart 16de eeuw, voor 1538).

voorvlak bestaat uit de oorspronkelijke zandsteenblokken, waartussen op een niet-structurele hoogte ineens drie Ledesteenblokken boven elkaar zijn toegepast.

In het derde blok van boven af bevond zich oorspronkelijk een baldakijn dat iets verdiept is weggekapt. De console is wel aanwezig en vertoont dezelfde vormen als bij steunbeer 96.

De loden vergaarbak van de achterliggende goot rust hier eveneens op een ingemetseld plaatje van Muschelkalksteen. De loden afvoerbuis is ook hier geplaatst aan de oostzijde van de steunbeer, bevestigd met loden manchetten, vastgezet met keilbouten voorzien van opgedreven loden kop. De afvoer doorboort enkele meters onder de vergaarbak de loden goot en vervolgt zijn weg omlaag in het huisje Ouderkerksplein 23, waarin het onderste gedeelte van de gevel van de Huiszittenkapel door allerlei betimmeringen aan het oog is onttrokken.

Interieur

Huiszittenkapel

Plint

Op de aansluiting van de wanden met de zerkenvloer bevindt zich geen plint van oude witte tegels zoals bij de restauratie wel bij de zijkapellen aan de noordzijde is aangebracht. De vroegste afbeeldingen van het interieur van de kerk – na de Alteratie – tonen een zwart geteerd plint van ca. 80 cm hoog.

Zuidwand

Afb. 12

De wanden van de kapel zijn wit gepleisterd. Onder de versnijdingslijst bevinden zich in de muur twee doorgangen. De meest oostelijke voert naar de Kerkmeesterskamer zoals met vergulde kapitalen geschreven staat op een paneel onder het hoofdgestel dat het deurkozijn afsluit. Deur en kozijn zijn in blank gelakt eikenhout uitgevoerd en hebben een segmentboogvormige bovendorpel. Het architraaf is korfboogvormig van kromming en bovendien geschouderd. De deur heeft een paneel binnen zwaar randhout gevat, waaraan op de overgang naar het paneel een krachtig geprofileerde sponninglijst is aangebracht waarachter het paneel met bossing valt. Aan de binnenzijde is het paneel afgeschuind en steekt hier in een sponning in het randhout, terwijl op de overgang aan het randhout een kraal is geschaafd. De deur draait op twee zware scharnieren met verhoogde bocht. De kop van de scharnierpennen is fraai geprofileerd. De deur is voorzien van twee zware, ingelaten slotkasten, elk met vier bouten bevestigd; aan de buitenzijde is bij elk slot het sleutelgat afgedekt door een dekplaatje, draaibaar bevestigd aan een rechthoekige stootplaat. De sloten functioneren nog altijd. Beide worden bediend door één sleutel die wordt bewaard in de kosterij.

Na ontsluiting kan de deur worden opengetrokken aan een gesmede ring als handgreep. Blijkens een ingezet stukje aan de binnenzijde van de deur en een corresponderend gaatje in de stijl was de deur vroeger aan de binnenzijde voorzien van een schuifje. Aan de hangkant zijn in de sponning twee metalen dievenklauwen aangebracht.

De onderdorpel bestaat uit een hardstenen trede met stoeptredeprofiel.

Kozijn en deur zijn in deze vorm waarschijnlijk in 1770 ontstaan.

Rechts boven het deurkozijn is aan de kerkzijde een deel van het electronisch beveiligingssysteem aangebracht in de vorm van een messing alarmbel.

Westelijk van deze doorgang bevindt zich op ooghoogte een muuranker dat dient om de westmuur van de Kerkmeesterskamer aan de gevel van de kapel te verankeren.

In de zuidwesthoek van de kapel bevindt zich de doorgang naar de tegenwoordige kosterij, Oudekerksplein 23. Het niveauverschil tussen kerk en woning wordt overbrugd in de kerk door een verhoogde zerk van Namense steen, gemerkt 121 (cursief) en K, afkomstig van de Nieuwe Kerk, terwijl zich voorts achter het kozijn nog drie (op)treden bevinden die bekleed zijn met nieuwe hardsteen. Deze situatie is bij de restauratie tot stand gekomen. Voordien waren hier precies in de dikte van de muur drie vrij hoge optreden uitgevoerd als bakstenen rollagen.

Het grenen kozijn is afgetimmerd met een zwaar geprofileerde eiken architraaf op lage hardstenen neuten. De eiken deur is aan drie zware scharnieren afgehangen en heeft een randhout met sponninglijst waarin het paneel valt dat van een bossing is voorzien. Alleen aan de bovenhoeken zijn lijst, bossing en kussen na haaks inspringen kwartcirkelvormig afgewerkt. Kozijn en deur zijn afkomstig van het koorschot, waar zich in de traveeën 11-12 en 17-18 een smalle 18de eeuwse doorgang bevond, die elk bij de restauratie zijn vervangen door een nieuw ontwerp. Eén van genoemde oude kozijnen is hier opnieuw toegepast.

Het onderste gedeelte van de zuidwand wordt afgesloten door een zandstenen versnijdingslijst. Deze is geprofileerd met een ojief en stopt aan beide uiteinden enkele decimeters voor het bereiken der zijwanden in een onbewerkt rechthoekig blokje. Hierin dacht men vermoedelijk de versnijdingslijsten van de zijwanden om te steken, doch deze hadden reeds (oostwand) of kregen later (westwand) een andere vorm en positie, welke oplossingen beide als tijdelijk zullen zijn beschouwd. Ter plaatse van het raam gaat het flauw hellende bovenvlak van de versnijdingslijst over in de steilere helling van de onderdorpel van het raam.

De indeling van het raam is reeds beschreven in de paragraaf Exterieur. Thans is vermeldenswaard dat drie rijen panelen van het raam zijn verblind door gepleisterd metselwerk tussen de montants. Twee lichtgrijs geschilderde brugstaven zijn hier zichtbaar. Van de onderste stukken van de tussenmontants zijn er vijf oorspronkelijk. Bij de restauratie werden oorspronkelijke zandstenen montants tot ca. drie meter boven de onderdorpel aangetroffen, maar de meeste stukken waren zodanig gebroken dat er nog slechts vijf konden worden gebruikt.

Het verblinde gedeelte wordt aan de bovenzijde afgesloten door een geprofileerde tussendorpel van Muschelkalksteen.

Afb. 13c, d

We zien hier tevens het basement van de middenmontant, dat achter het vroeger veel zwaarder uitgevoerde verblindingsmetselwerk bij het begin van de restauratie vrijwel gaaf werd teruggevonden en waarvan de vorm diende als voorbeeld voor het nieuw te maken basement in het raam van de Hamburgerkapel. Tevens werd op het basement het onderste blok van de middenmontant gevonden. In een later stadium van de restauratie werden ook de

zandstenen tussenmontants gevonden en de aan de kerkzijde verminkte slagdorpel.

Afb. 13c

Het basementje heeft twee geledingen; het onderste deel toont zeven zijden van een regelmatig achtkantig prisma; de zijden zijn licht geschulpt. De geleding daarboven is verjongd door middel van een ojief en een vellinkje, eveneens licht ingeschulpt. Hierboven bevinden zich weer licht ingeschulpte zijden die aan de bovenzijde afgesloten worden door een rondstaaf van cirkelvormig beloop, aan de achterzijde doodlopend tegen het holprofiel van de middenmontant. De bovenzijde van de rondstaaf gaat vloeiend over in een holprofiel, waarna door middel van een vellingkantje een overgang wordt gevormd naar het voorste profiel van de middenmontant. Het basement vervult deze functie dus eigenlijk alleen voor dit voorste profiel; de andere profielen van de middenmontant lopen achter het basement dood op de afschuining van de onderdorpel, zoals ook de kant- en tussenmontants dat doen.

Zoals gezegd waren voor de restauratie vier à vijf vakken van het raam verblind. Daarboven bevonden zich de bakstenen montants en middenmontant en vorktracering uit de periode 1706-1713.

Aan de oostzijde van het raam bevindt zich op ca. 1 m. boven de versnijdingslijst een segmentboogvormig gesloten nisje met aan drie zijden een sponning welke vroeger een luik moet hebben omsloten dat toegang gaf tot de zolder van het Huiszittenmeesterskantoor vóór de verbouwing van 1611. Dit nisje is pas bij de restauratie ontdekt. Daarna is deze functie overgenomen door een grenen kozijntje met opgeklampt grenen luik en ruitvormig luchtgaatje dat zich op ca. 2 m. boven de versnijdingslijst in de muur bevindt.

Oostwand

De versnijdingslijst van de oostwand is van Ledesteen en maakte in dezelfde positie en vorm deel uit van de westgevel van een ouder zuiderportaal. Het overkragende deel van de lijst heeft een holprofiel en een vellingkant. De recht afgebroken beëindiging nabij de zuidwand en de iets lagere ligging ten opzichte van de versnijdingslijst van deze wand doet vermoeden dat men bij de bouw van de Huiszittenkapel van plan is geweest de oude lijst later door een nieuwe te vervangen en deze om te steken in het daarvoor gereserveerde rechthoekige blok.

Afb. 12

Even ten zuiden van het midden van de oostwand bevindt zich het blindvenster met drie montants, waarvan de middelste ter hoogte van de geboorte van de boog door halfcirkelvormige boogjes verbonden is met de kantmontants, aldus de uiterste montants overspringend. Deze vorken echter op dezelfde hoogte en lopen dood tegen genoemde boogjes. Daarboven bevinden zich twee gedeelde visblazen. Montants en tracering zijn uitgevoerd in gepleisterde baksteen en tweezijdig voorzien van een holprofiel.

De oostwand wordt aan de bovenzijde afgesloten door een met velling en staand ojief geprofileerde zandstenen lijst, waarop de overstekende en aldaar met rondstaaf en hol geprofileerde muurgording ligt. Nabij het einde van de muurgording stoppen de profielen door middel van een kapel. Trekbalk 45-46 wordt besproken in de § Kapconstructie Huiszittenkapel; het beeldje in de zuidoosthoek 60 in de § Beelden.

Tek. 5
Blz. 12
Blz. 7

Muurzuil 45
Blz. 50

Naar het noorden eindigt de oostwand in muurzuil 45 welke in deze vorm pas in de jaren 1843-'45 is tot stand gekomen; voordien was er 'eene ongelijkmatige Steenklomp' (Mej. Bijtelaar – Uittreksels, blz. 70), een restant van muur en steunbeer van de hallenkerk. De muurzuil is opgetrokken uit gepleisterd baksteenmetselwerk van 'goudsche Moppen', met inbegrip van het kapiteel waarvan echter het bladwerk in gips is uitgevoerd. Van gips zijn tevens de neuslijsten aan de kolonnetten van peerkraalvormige doorsnede. De bleek-bruine baksteen meet 22 x 11 x 5 cm. De pleisterlaag is ca. twee cm dik.

Beschr. St. Sebastiaanskapel, blz. 10, 53

Deze muurzuil is een imitatie van de muurzuil op punt 44 aan de andere zijde van de Smidskapel, welke in 1756 tot stand kwam.

Het basement bestaat uit drie geledingen. Het onderste is een recht prisma op achthoekig grondplan, waarvan zes zijden zichtbaar zijn en twee zijden denkbeeldig in de achterliggende muur vallen. De positie van het prisma is zo gekozen dat een ribbe naar het noorden is gericht. Het bovenste gedeelte omvat reeds de overgang naar de volgende geleding en wel door de aanzet van cylinders van twee verschillende diameters, waarvan de as op de diagonalen van de achthoek ligt, terwijl de beschrijvende lijn bij elke cylinder vrijwel raakt aan twee zijden van het prisma. De overblijvende ruimte tussen de cylinders vertoont een flauw naar boven en naar binnen hellend vlak.

In de geleding hierboven bevinden zich zeven cylinders van afwisselend grotere en kleinere diameter aan onder- en bovenzijde afgesloten door profiellijsten bestaande uit rondstaven en holprofielen. Corresponderend met deze indeling rijst hierboven de schacht op, welke drie cylindrische kolonnetten omvat die zijdelings met een cylindrisch holprofiel overgaan in smallere kolonnetten met een peerkraalvormige doorsnede met neuslijst. De kolonnetten worden afgesloten door een rondstaaf van waarachter de twee nauwelijks gescheiden kransen van acanthusbladeren schijnen te ontspruiten die in hoofdzaak het kapiteel vormen. De dekplaat heeft een laag 'stoeptredeprofiel' met platte neus.

Beschr. Smidskapel, afb. 8

Op de dekplaat staan de muurstijlen van de trekbalkstoelen en daartussen, overhoeks gericht, de gemetselde en gepleisterde schalken die de met bladwerk in reliëf versierde Muschelkalkstenen consoles, de schraagbeelden en daarmee de kreupele stijlen van de diagonaalspanten dragen. Het schraagbeeldje op de noordwesthoek (45 N.W.) wordt beschreven in de § Beelden.

Blz. 7

Achter het pleisterwerk van de oostwand is een groot aantal details verborgen van een vorige bouwfase. Tot op ongeveer twee-derde van de tegenwoordige hoogte vormde deze muur vroeger de westgevel van het toenmalige zuiderportaal, dat de westelijke helft van de tegenwoordige Smidskapel in beslag nam. De bij de restauratie gedane vondsten zijn eerder beschreven.

Beschr. Smidskapel, blz. 7

We noemen hier de belangrijkste details; steunbeer 45 van de hallenkerk (westelijk zijvlak) met Ledestenen hoekblokjes op de hoek met het voorvlak; de Ledestenen plintlijst van de steunbeer en van de westgevel van het zuiderportaal welke daar tegen aansloot; een rondvenster van het portaal; de afgehakte westelijke steunbeer van het portaal, waarvan tevens de fundering in de Huiszittenkapel werd opgegraven; de hoekblokjes van de zuidelijke steunbeer. Voorts de dakmoet van een lessenaarsdak, behorend tot een ouder Huiszittenmeesterskantoor dat, gebouwd tegen een travee van de hallenkerk, het noordoostelijke kwart van de tegenwoordige Huiszittenkapel besloeg; tevens de inkassing van de zuidgevel

van dit gebouwtje, waarvan eveneens de fundering in de Huiszittenkapel werd opgegraven.

Van deze muur werd bij de bouw van de Huiszittenkapel ten behoeve van het blindvenster een verticale strook afgekapt ter diepte van een halve steen. De neggekanten werden geheel nieuw aangemetseld en ingekast, de tussenmontants werden koud tegen het afgehakte vlak aangemetseld, dat verder werd vlakgewerkt met plavuizen, leipannen en dergelijke.

Westwand

Deze is eveneens door een versnijdingslijst gedeeld. Deze bestaat uit een gepleisterde schuingelegde strekkenlaag van baksteen, terwijl het muurvlak erboven nauwelijks enkele centimeters terugspringt. Het deel van de wand er onder bevat geen belangwekkende bouwkundige details. Sinds Februari '84 is er een grote ingelijste gravure opgehangen van de hand van L. Schenk, voorstellende: 'Gezicht op O.Z. Voorburgwal en Oude Kerk', 'Gesigt Langs de Bierkay en Groenmarkt te sien naar de Oude Kerk tot Amsterdam', 'Leon. Schenk excudit'. Dit is dus een werkstuk van de graveur Leonhardus Schenk (ged. Amsterdam 26-2-1696, begr. Amsterdam 11-6-1767).

Het gedeelte boven de versnijdingslijst omvat het blindvenster. De profilering is hier iets gecompliceerder dan bij het blindvenster van de tegenoverliggende wand, doordat tracering en (kant)montants verdiept liggen ten opzichte van het wandvlak. Deze delen liggen dus als het ware in een nis, waarvan de omranding met een kwarthol geprofileerd is. Opmerkelijk is dat het blindvenster aan de andere zijde van dezelfde muur deze verdiepte positie niet heeft.

Het blindvenster in de westwand heeft drie montants en twee kantmontants. Als aan de overzijde springt bij de geboorte van de boog de middenmontant door middel van halfcirkelvormige boogjes over naar de kantmontants. De tussenliggende montants vorken en lopen dood tegen genoemde boogjes. Boven de boogjes bevindt zich een ingeschreven cirkel waarbinnen drie visblazen beschreven zijn. De flankerende overblijvende ruimten zijn elk met een visblaas gevuld.

De westwand wordt aan de bovenzijde afgesloten door een geprofileerde zandstenen lijst, welke de geprofileerde muurgording draagt.

Muurzuil 46

Naar het noorden wordt de westwand afgesloten door muurzuil 46. Deze wordt beschreven in de Beschrijving van de Elisabeth Gaevenkapel. Omdat de timmer- en metselconstructie boven het kapiteel niet los te denken zijn van de

Blz. 84, 85

Huiszittenkapel zijn diverse bijzonderheden te vinden in het hoofdstuk Restauratie van onderhavige Beschrijving.
Hier kan slechts de aandacht worden gevestigd op een zwarte achterschildering of moet die zich aftekent op de oostelijke kolonnet van muurzuil 46. Gewoonlijk betekent dit de aanwezigheid van een altaar, maar volgens Mej. Bijtelaar is op deze plaats nooit een altaar geweest. Er blijft dus niets anders over dan enig verband met de balie te veronderstellen, die zich uitstrekte tussen de muurzuilen 45 en 46.

Vloer Huiszittenkapel

De vloer bestaat uit zerken van hardsteen en Namense steen. Mej. Bijtelaar heeft in 1953 tekeningen gemaakt van verscheidene gebeeldhouwde zerken. Deze tekeningen worden bewaard in het Gemeentearchief. Hiervan zijn foto's verkrijgbaar (Topografische Atlas). Het betreft de volgende zerken:

N. 26931

Zerk, oorspronkelijk op graf 31 van de Huiszittenkapel, thans op graf 304 (voorheen 302) in het naastgelegen deel van de Zuiderzijbeuk, voor Arent Jacobsen Compassemaecker † 22-8-1609. De zerk is in de 18de eeuw in de Zuiderzijbeuk gelegd. Op graf 31 in de Huiszittenkapel ligt thans een vlakke zerk.
Zerk op grafnummer 21, gelegen tussen de muurzuilen 46 en 45, iets westelijk van het midden, kennelijk het middenstuk van een oorspronkelijk bredere en langere zerk. Deze zerk dateert uit de stichtingstijd van de kapel en was bestemd voor Tryn Fekerdeysdr. en haar ouders Fekerdey Albertzō smit eñ nel syn Wyf (begin 16de eeuw), Fekerdey Pietersoen en .....bouwens.....

N. 26928

Dubbele zerk (graf no. 6, 7) op de plaats van het voormalige altaar, op een van de graven, die toebehoorde aan Cornelis de Graeff, heer van Zuid Polsbroeck, Burgemeester van Amsterdam. Zelf ligt hij begraven in de Doopkapel. De zerk toont het wapen De Graeff, zonder tekst.

N. 26908

Dubbele zerk (graf no. 34, 35) van Wouter Jacobsz. Valckenier, † 8-1-1710 en Ida Hochepied, † 10-6-1741. Deze zerk lag voor de restauratie in de Zuiderzijbeuk op de graf no's 236, 237.

N. 26925

Dubbele zerk (graf no. 4, 5) van Anna Seys, eerste echtgenote van Adriaen Pauw, † 1-5-1607.

N. 26928

Dubbele zerk (graf no. 13, 14) van de Huiszittenmeester en geschiedschrijver Casparus Commelin, begraven 19-5-1693.

Van historisch belang zijn voorts de volgende graven die worden vermeld in het artikel door Mej. Bijtelaar over de Huiszittenkapel: Graf no. 35, op naam van Frank Dirricx die overleden kan zijn in 1497. In dat geval zou dit een van de eerste begravingen zijn geweest in de zojuist gereedgekomen Huiszittenkapel. Het graf is thans gedekt door de zuidelijke helft van de zerk Valckenier-Hochepied. De zerk die op graf 35 lag ligt thans in dezelfde rij tegen de zuidwand.
Graf no. 32, op naam van Jan Ysbrantsz., gedekt door een vlakke afgesleten zerk.
Graf no. 11, op naam van meester Jan orgelmaker (Johan Franckens), begraven in 1532; de zerk vertoonde volgens Mej. Bijtelaar het wapen Zael; thans ligt er een vlakke zerk zonder tekens.
Graf no. 18, met merk van schepen Dirck Jacobsz. Quinting, † 1509, verkocht aan wed. Jan Pauw, † vóór April 1516. Thans ligt hier een vlakke zerk zonder merk.

Interieur

Zuiderzijbeuk

Beschr. Schip, blz. 9 t/m 11
Idem, blz. 13, 223
Idem, blz. 164, 198 noot 92

Behalve door de muurzuilen 45 en 46 wordt het onderhavige deel van de Zuiderzijbeuk begrensd door de schipkolommen 24, 25 en 26. De kolommen worden gekoppeld door scheibogen en door trekstangen. De eigenlijke bogen zijn opgebouwd uit blokken Ledesteen, waarboven de boogzwikken zijn uitgevoerd in metselwerk (formaat 30 x 15 x 7½ cm, rood/bruin) afkomstig van gedeeltelijke afbraak van de basiliek. Dit metselwerk – niet de Ledesteenbogen – is bedekt met pleisterwerk dat beschilderd was met witte voegen, bedoeld als natuursteen-imitatie. Een gedeelte hiervan is bewaard gebleven in de boogzwik 24 west.

Blz. 7, 56, 57
Blz. 10,
afb. 28, 29

Het metselwerk wordt aan de bovenzijde afgesloten door de muurgording welke elders beschreven is. Op de muurgordingen sluit het gewelfschot aan, waarop bij de restauratie onverwacht gave schilderingen van onder de verflagen te voorschijn zijn gekomen.

Meubilair

Na de restauratie van de kerk zijn op de historisch juiste plaats, tegen de westwand, twee koorgestoelten opgesteld, waarvan niet met zekerheid kan worden gezegd of deze afkomstig zijn van de Nieuwezijds Kapel, dan wel oorspronkelijk tot het meubilair der zijkapellen van de Oude Kerk behoorden.

De eenvoudige geheel eikenhouten banken hebben elk drie zitplaatsen waarvan de zitting voorheen kon worden opgeklapt doch die thans sinds geruime tijd zijn vastgezet. Aan de onderzijde van de zitplank bevindt zich geen misericorde; voor zover dat te voelen is, is deze hier ook nooit geweest. De ijzeren scharnieren zijn niet overal meer aanwezig. Enkele zijn verwijderd en op die plaatsen zijn stukjes hout ingezet.

De banken staan op een hoog plint, wat verband houdt met het feit dat de tussenschotten der zitplaatsen op een houten plank staan welke op nieuwe hoge sloffen rust.

De tussenschotten zijn aan de bovenzijde kwartcirkelvormig beëindigd. Ze vormen daar armleggers die met zeer eenvoudig snijwerk van een houtig soort bladwerk zijn versierd; dit snijwerk loopt uit in een knop op de manier waarop een hogel is gevormd. Naar boven gaande loopt het tussenschot naar voren terug zodanig dat een console wordt gevormd voor de afdeklijst die boven de tussenschotten naar voren komt.

De rugleuning bestaat uit een eiken schotwerk dat aan de achterzijde tegen de tussenschotten is gespijkerd. Het achterschot en de tussenschotten worden aan de bovenzijde afgesloten door een zware geprofileerde afdeklijst, corresponderend met de zitplaatsen halfrond uitgeschulpt en boven de tussenschotten door een cirkelvormig beloop in elkaar overgaand. De profilering van de afdeklijst – drie rondstaven en twee hollen – loopt nabij het hart van de zitplaatsen te niet uit.

Tussen zittingen en plint bevinden zich gesloten schotten, ter plaatse van de tussenschotten gescheiden door geprofileerde pilastertjes op een hoog basementje en voorzien van een laag 'Toscaans' kapiteeltje. Dit detail plaatst het ontstaan dezer banken in de eerste helft van de 16de eeuw.

Vloer Zuiderzijbeuk

De vloer omvat de grafnummers 286 t/m 375. Door Mej. Bijtelaar is in Januari 1957 een restauratie-tekening gemaakt van dit vloerveld, berustend op het restauratiebureau, no. 16[5].

Na de restauratie ligt op graf no. 346 een fragment rode Bremer zandsteen, gemerkt met een kruisje en dus waarschijnlijk afkomstig van een altaarsteen. Voorts op hetzelfde graf een fragment Ölander steen. Deze stukken zijn bij de restauratie hier gelegd ter vervanging van een nieuwe vlakke zerk.

Het vloerveld omvat twee zeer oude zerken van Gobertangersteen en wel op grafno.'s 356, 357 (een dubbele zerk) en 375. Laatstgenoemde is door Mej. Bijtelaar op tekening 16[5] abusievelijk omschreven als gele zandsteen. Deze zerk heeft het merk dat hiernaast in de marge is weergegeven. Het is het merk van Tryn Jans van Naerden, eerste helft 16e eeuw. Dit is geen merk doch een monogram.

Eerstgenoemde dubbele zerk is vlak afgesleten en heeft geen merken.

Door Mej. Bijtelaar is van een viertal oude zerken een tekening gemaakt, berustend in het Gemeentearchief. Hiervan zijn foto's verkrijgbaar (Topografische Atlas). Het betreft de volgende zerken:

N. 26931

Zerk no. 304, voorheen 302, voor Arent Jacobsen Compassemaecker.
Deze zerk behoort op graf 31 in de Huiszittenkapel maar is in de 18de eeuw in de Zuiderzijbeuk gelegd.

N. 26920

Zerk voor 'Pieter aryaensz. glaesmaecer (uit de) pylsteech beg. d. xxj[e] sept. 1573 ƒ 4.7.– / De groote klock ƒ 6.–.–. '.
Mej. Bijtelaar citeert in dit bijschrift kennelijk het Begrafenisboek. Deze zerk ligt op graf no. 323.
Zerk voor Gerrit Pietersz. leidecker, begraven 29-9-1567. Graf no. 337.

N. 26930

Zerk voor Hendrick Pietersz. vander Graft, † 8-3-1625. Graf no. 320.

Gewelf Huiszittenkapel

Afb. 12

Het gewelf van de Huiszittenkapel bestaat uit eikenhouten planken van ongeveer 14 mm dikte, die, zijdelings met groef en messing in elkaar gewerkt, zijn gespijkerd tegen gewelfribben, terwijl de einden zijn gestoken in een smalle sponning die vooraf in de gewelfgraten is uitgeschaafd. De gewelfribben zijn in het interieur niet zichtbaar; de gewelfgraten, die deel

Tek. 5

uitmaken van de spantconstructie, tonen echter een peerkraalprofiel zijdelings overgaand in holprofielen met vlak bandje.

De strijkgraat tegen de zuidwand heeft een halve peerkraal. De diagonaalgraten die de insteek in het gewelf van de Zuiderzijbeuk vormen hebben een drievoudige peerkraal.

Het gewelf heeft in doorsnede de vorm van een gedrukte spitsboog, in welker top de nokgraat ligt die tegen de onderzijde

Tek. 5

van de zolderbalklaag is bevestigd. De gewelfvelden sluiten aan de onderzijde aan op een muurgording, waarin met een pen de gewelfkrommers zijn gestoken. De muurgording rust op een met velling en staand ojief geprofileerde uitkragende zandstenen lijst.

Waar nok- en gewelfgraten samenkomen in een standvink of een koningsstijl wordt de onderzijde daarvan gemaskeerd en het constructieve knooppunt geaccentueerd door een gewelfschotel, voorzien van beeldhouw- en schilderwerk.

De in gebogen vorm gekapte kreupele stijlen of 'standzonen' van kilkeperspanten die niet op een trekbalk rusten, lopen tot onder het niveau van de muurgording door en dragen door middel van een natuurstenen console op onderliggend metselwerk terwijl ze door zware ijzeren ankers aan het achterliggend metselwerk zijn verbonden. Aan de voorzijde van deze standzonen is een schraagbeeld gestoken.

Gewelf Zuiderzijbeuk

De trekbalkjukken 45-24 en 46-26 met de daarop rustende gewelfgraten begrenzen dit deel van de Zuiderzijbeuk. Door de insteek van het gewelf van de Huiszittenkapel bestaat het gewelf aan de zuidzijde in dit deel uit twee driehoekige stukken tussen normaal- en kilgraten, waarvan het gewelfschot bij de bouw van de Huiszittenkapel niet gespaard kon worden en moet zijn vernieuwd, waarbij evenwel afkomend materiaal kan zijn gebruikt, doch dit is niet meer vast te stellen. Deze velden dragen nabij de nokgraat slechts randschilderingen. De oude gewelfribben zijn waarschijnlijk bij het maken van de insteek wel bewaard; deze konden tegen de kilgraat worden pasgezaagd. Dit ware tijdens de restauratie vast te stellen geweest door te letten op de telmerken.

Afgezien van enkele 18de en 19de eeuwse reparaties is de noordelijke helft van het gewelf oorspronkelijk, de nokgraat inbegrepen.

Afb. 14

De onderzijde van het gewelf wordt begrensd door de muurgording 26-25-24 die niet op de muur doch aan de einden enerzijds is opgelegd op een trekbalk (26 of 24), anderzijds (bij 25) op een blokkeel en op deze punten steeds is onderbroken door de kreupele stijl van een spant.

Neg. 1184

De kreupele stijl is aan de voorzijde peerkraalvormig geprofileerd. Voor de restauratie werden de muurgordingen onderling en bovendien aan de kreupele stijl verbonden door middel van een zwaar stripijzer dat door vijf taaie nagels op elke muurgording was gespijkerd en halfcirkelvormig om de gewelfgraat was gebogen en daaraan verbonden door een muuranker met spie. Bij de restauratie is genoemd stripijzer vervallen.

Het hiervoor genoemde blokkeel, waarvan het onder 45 graden overstekende deel aan de voorzijde is geprofileerd met een diep holprofiel en geelwit geschilderde vellingkanten, rust behalve in de muur ook op de muurstijl boven punt 25. Deze muurstijl of schalk verving de muurstijl van de trekbalkstoel toen het gehele trekbalkjuk 45A-25 verviel bij de aansluiting van de Huiszittenkapel op de Zuiderzijbeuk.

De muurgordingen worden in elke travee op een derde van de lengte ondersteund door een hielojiefvormige console, die door kwart-ellipsvormig geprofileerde latjes is afgetimmerd. Bij de consoles die tijdens de restauratie zijn vernieuwd werd bedoelde afsluitende profilering uit één stuk met de console gehakt.

De consoles zijn als tussensteunen noodzakelijk omdat de muurgordingen niet op de muur liggen doch slechts aan de einden opliggen op een blokkeel en een trekbalk.

De muurgording is aan de benedenhoek geprofileerd met een kwartrond met verkenninkjes; nabij de aansluitingen op blokkeel en trekbalk en boven de consoles wordt het balkformaat hersteld en wel door tegen de profilering een gecontramald eiken latje te spijkeren dat aan de einden is afgewerkt met een kapel.

Beelden

Schraagbeelden
Afb. 15

Er bevinden zich schraagbeelden onder de diagonaalgraten 45 N.W. en 46 N.O. en onder de strijkgaten 60 en 61. Deze beelden zijn zozeer als hoogreliëf behandeld dat ze de indruk maken los voor de stijlen te zijn geplaatst waarmee ze echter een geheel vormen.

Schraagbeeld
45 N.W.
Afd. 15c

Dit schraagbeeld toont een halfgeknielde man, het hoofd schuin naar rechts houdend, de handen om het staande rechter onderbeen geslagen even onder de knie. Hij draagt een muts met omslagen waaronder weelderig haar tevoorschijn komt. Het hemd is geplooid bij de ellebogen en daaronder stijf manchetvormig. Over het hemd draagt hij een middenvoor gesloten wambuis zonder mouwen, met een schoot welke uit 'lambeaux' lijkt te bestaan; elke lambel is omzoomd met een verhoogde rand; het wambuis is in de taille gegordeld met een smalle riem. De man rust op een half-achtzijdige, geprofileerde console met dubbele dekplaat. De console eindigt aan de onderzijde met een kantig profiel en een druiper; de echinus heeft ingezwenkte zijden.

Vóór de restauratie bevond zich boven het beeld een aangespijkerd grenenhouten baldakijn met grote, eenmaal gegroefde, voluten die het hoofd van het beeld flankeerden. Dit is thans in één geheel met de kreupele stijl in eikenhout uitgevoerd, waarbij de vorm van het aangetroffen baldakijn – vermoedelijk daterend van 1844 of 1914 – is

Blz. 42

overgenomen.

Bij de restauratie zijn de aangetroffen resten van polychromie versterkt, doch de kleuren zijn door stof en tegenlicht niet goed zichtbaar.

Blz. 58

Expressie, houding en kledingdetails van dit beeld komen sterk overeen met schraagbeeld 31 Z.O. in de Weitkoperskapel, voorstellend een man die een wijwatervat vasthoudt, dat kennelijk door dezelfde beeldhouwer is gemaakt.

Schraagbeeld 60
Afb. 15a

Onder een ezelsrugboogvormig uitgehakte onderzijde van de kreupele stijl van het eindspant bevindt zich een schraagbeeld in de vorm van een mannetje dat, met de handen op de bovenbenen rustend, op een half-achtkantige console staat.

Het ezelsrugvormige baldakijn is naar het westen gericht en eenvoudig geprofileerd; het buitenste profiel is verguld. De console heeft een abacus welke bestaat uit twee vlakke bandjes door vellingkanten gescheiden van een verguld halfrond. Een ingezwenkte echinus wordt afgesloten door een uit tegengestelde vellingkanten gevormd profiel dat eveneens is verguld. Hieronder eindigt de echinus met een holprofiel en een door vellingkanten gevormde knop of druiper.

De kleuren van het schraagbeeld zijn door afstand en tegenlicht onherkenbaar.

Het mannetje is gekleed in een wambuis met mouwen die tot de ellebogen reiken en daar geschulpte einden hebben; hieronder komt een hemd te voorschijn waarvan de mouwen de onderarmen bedekken. Deze hebben weer de bekende manchetachtige vorm. Alleen door de polychromie is een kraag, en een middenvoorsluiting aangeduid.

Het wambuis is in de taille gegordeld door een brede met knoppen beslagen riem. Hieronder valt de rokachtige, sterk

geplooide schoot, welke onderaan een brede zoom heeft welke slechts door de polychromie is aangeduid. De aard van de 'rok'plooien herinnert aan die van schraagbeeld 31 oost.

De brede handen die op de 'rok' rusten hebben afstekende duimen en vingers waarvan de geledingen duidelijk, iets geschulpt, zijn weergegeven.

De onderbenen hebben kantige scheenbenen terwijl de puntige schoenen alleen door polychromie zijn weergegeven.

Het vlezige gelaat, met grove, beschadigde neus, dikke lippen, vooruitstekende kin en onderkin, zware opgetrokken wenkbrauwen rond grote ogen die door de polychromie zijn aangezet, heeft een wat melancholiek-glimlachende uitdrukking.

Het hoofd draagt een helmvormige kap waarvan het midden wordt geaccentueerd door een plooi van de weergegeven stof, van leder of metaal, wat het helmachtige aspect versterkt. De kap hangt zijdelings afstekend neer en schijnt aan de achterzijde om te lopen in een lap die de nek beschermt. Het geheel herinnert enigszins aan een Franse helmvorm, de 'salade'. Hierdoor maakt de figuur de indruk van een krijgsman.

Schraagbeeld 61
Afb. 15b

Onder de eenvoudig geprofileerde baldakijnvormig uitgehakte onderzijde van de strijkgraat, welk baldakijn gericht is naar het oosten, bevindt zich een schraagbeeld in de vorm van een mannetje dat, diagonaalsgewijs op de ruimte gericht, staat op een halfachtzijdige console met licht ingeschulpte zijden. De abacus van de console heeft twee bandjes waartussen een rondstaaf. De echinus is ingezwenkt en eindigt met een kantig profiel waaronder een knop.

Het mannetje, zonder hals, enigszins het hoofd in het lijf gezakt, licht gebogen in de rug, gebogen in de knieën, de grote handen op de bovenbenen houdend, heeft een wat gedrukte expressie, waarbij de uitdrukking van het gelaat realistisch aansluit. De vlezige gelaatstrekken, de weergave van de handen met de afstekende duimen, de scherp gehouden scheenbenen zijn kenmerken die dit beeldje doen behoren tot een groep van schraagbeelden en gewelfschotels die afkomstig moeten zijn van één beeldhouwer of zijn atelier.

Om het hoofd en over het wambuis draagt het mannetje een kaproen met aan de muurzijde de afhangende lamfer die daardoor rudimentair is behandeld. Het wambuis is in de taille gegordeld door een riem; het heeft een middenvoorsluiting en lange mouwen met vouwen ter plaatse van de ellebogen en de schoot. De rechtervoet steekt even over de console heen.

Neg. no. 1655

Bij de restauratie van de kapconstructie is het beeldje afgezaagd van de achterliggende stijl welke moest worden vernieuwd. Met een wisselpen is daarna het beeldje aan de nieuwe stijl bevestigd door middel van twee houten nagels. Bij deze gelegenheid kon opnieuw worden vastgesteld dat het beeldje in de werkplaats moet zijn gehakt, want ook de muurzijde is bewerkt. (Janse, Houtsculptuur, kol. 277-278).

Tevens zijn sporen van polychromie voor de dag gekomen, die bij de restauratie werden versterkt in een stippeltechniek. Wenkbrauwen en ogen zijn zwart aangezet, het wambuis is roodachtig; de kleuren van kaproen en beenlingen zijn door het stof en de grote afstand niet waarneembaar. Wel is te zien dat de lijsten van baldakijn en console op teruggehouden wijze zijn verguld.

Schraagbeeld
46 N.O.
Afb. 15d

Onder een eenvoudig baldakijn is een mannetje gezeten met dezelfde kenmerken in de uitbeelding van gelaat en handen als bij schraagbeeld 61 het geval is. Het zit met de rug tegen de stijl en met de armen ontspannen omlaag hangend. Hier bestaat de kleding echter uit een muts met oorkleppen, een wambuis met een smal rond kraagje en lange mouwen.

Het wambuis dat een middenvoorsluiting heeft staat op de dikke buik open waardoor het hemd zichtbaar wordt. Het wambuis is onder de buik gegordeld met een riem. De schoot valt vanaf de bovenzijde van de knieën met een ruime plooi tussen de benen. De voeten steunen op een console met een half-achtzijdige geprofileerde abacus, ingezwenkte echinus, rondstaaf en knop. De linkervoet steekt iets over de console heen.

De stijl waaruit het schraagbeeld is gehakt rust op een natuurstenen console met geprofileerde abacus en bolvormige echinus bestaande uit gestileerd bladwerk, waaronder een rondstaaf de console afsluit. Hieronder staat een gepleisterde bakstenen schalk van peerkraalvormige doorsnede met neus.

Het schraagbeeld is in 1956 door de beeldhouwer J.F. van Huisstede gecopieerd naar het oorspronkelijke beeldje dat vrijwel geheel vermolmd was.

De nieuwe polychromie is door de grote afstand niet te onderscheiden. Wel is te zien dat het holprofiel van de console donkerblauw is geschilderd, de profielen rood en de rondstaaf geelwit.

Schalkbeeld 25
Afb. 15e

Boven de Ledestenen ingemetselde console, waarop vóór de bouw van de Huiszittenkapel de muurstijl van de trekbalkstoel rustte, staat thans een muurstijl (schalk) waaruit in hoog reliëf een fratskop of masker is gesneden onder een kolonnet waarop een mannetje in zittende houding is uitgebeeld, overhuifd door een baldakijn. Hierboven bevindt zich een blokkeel, waarvan de voorzijde met een holprofiel en vellingkanten is geprofileerd.

Genoemde fratskop hangt met de kin onder het ondereinde van de schalk uit en valt daardoor juist vóór bovengenoemde Ledestenen kraagsteen. De achtergrond van de fratskop wordt gevormd door de kwartcirkelvormig uitgehakte schalk. De rood geschilderde kop heeft een zware kaak, grove neus en lippen, een scheve of beschadigde mond, terwijl het haar als een rol over voorhoofd en slapen ligt; door dit laatste krijgt het masker een wat oriëntaals karakter.

Hierboven is over enkele centimeters het formaat van de schalk volgehouden en daarboven zet met een kapel en een verkenninkje het achtkante basement van de kolonnet aan, waarvan een achtkantszijde deel uitmaakt van het voorvlak van de schalk. Het basement heeft twee geledingen: het onderstuk is tweemaal zo hoog als het bovenstuk, dat bovendien verjongd is. De achtkantszijden zijn alle vlak; de overgang tussen de geledingen vindt plaats door een opeenvolging van rond- en holprofielen. In de onderste geleding bevindt zich een zwaar rond muuranker met volgplaat en spie.

Met holprofielen en een rondstaaf vindt de overgang plaats van de bovenste geleding naar de kolonnetschacht. Deze is aan de achterzijde geheel vrij gekapt van de schalk en heeft een cirkelvormige doorsnede. Een smalle rondstaaf vormt de overgang naar het kapiteel, bestaande uit een achtkante echinus met ingezwenkte zijden. De overgang naar de verhoudingsgewijs hoge abacus vindt plaats door middel van een vellingkant. De profielen zijn geelwit, de kolonnet rood, de stijl donker gekleurd.

Op de abacus en eveneens uit één stuk met de schalk is een mannetje in zittende houding gekapt, de handen op de knieën, het hoofd recht naar voren gericht, doch iets schuin gehouden naar het oosten. Het gelaat is rood gekleurd. Het mannetje is gekleed in een wambuis met korte schoot, gegordeld door een riem. Het wambuis heeft een met een (witte) band afgezette middenvoorsluiting met twee knopen, hetgeen door de polychromie wordt versterkt. Het hoofddeksel met de opgeslagen rand (blauwachtig) herinnert aan een zuidwester, wat, gevoegd bij het duffelachtige wambuis, de indruk maakt te behoren bij een zeeman of visser, doch dit kan geen uitdrukkelijke vaststelling zijn. De beenlingen dragen een gekleurde streep over de naad, zodat elk been een witte en een rode helft draagt. De polychromie is overigens terzake van de kleurstelling door de grote afstand niet goed waarneembaar, te meer waar de kleurvlakken met terughoudendheid zijn gerestaureerd.

Het baldakijn is gehakt uit het volgehouden stijlformaat; binnen een met holprofiel en vellingkanten geprofileerde halve cirkel is een geprofileerde driepas beschreven (geelwit). Er zijn bij de driepas-aanzetten geen druipers zoals bij schalk 23.

Gewelfschotels

In de Huiszittenkapel bevinden zich onder de standvinken van de kapconstructie gewelfschotels tussen de punten 60-61 en 45-46. In het aangrenzende deel van de Zuiderzijbeuk onder de punten 45-24, 45A-25 en 46-26. Laatstgenoemde schotel wordt beschreven in de Beschrijving van de Elisabeth Gaevenkapel.

60-61, 45-46
Afb. 18a,b

De twee gewelfschotels tussen de punten 60-61 en 45-46 in de Huiszittenkapel en ook de schotel tussen de punten 62-63 in de Elisabeth Gaevenkapel droegen aanvankelijk alle dezelfde voorstelling, namelijk het hoofd van Christus als Man van Smarten, als houtsnede afgedrukt op papier of perkament (?) en op het veld van de schotel geplakt. Bij schotel 60-61 is het perkament verdwenen van een kwart van de voorstelling rechtsboven, terwijl van schotel 45-46 het grootste gedeelte verdwenen is, maar toch genoeg is overgebleven om vast te stellen dat zich hier dezelfde voorstelling bevond. Van de schotel in de Elisabeth Gaevenkapel is de voorstelling geheel verdwenen, doch deze blijft herkenbaar aan de contour en het identieke fond.

Het perkament waarop de voorstelling is gedrukt is rondom de contour afgesneden en daarna opgeplakt. Het fond van de schotel is vervolgens blauwgroen geschilderd waarna hierop een stralennimbus van lange en korte gele lijnen is aangebracht. De langste lijnen vormen een achtarmig kruis, waarvan de armen zijn geaccentueerd door een fleur-de-lis-achtig motief.

De schotel is eenvoudig geprofileerd met twee holprofielen en een halfrondprofiel. Dit laatste benevens het vellingkantje dat aansluit op het fond is verguld. De holprofielen zijn donkerblauw van kleur.

Schotel 60-61 heeft aan de achterzijde vier kepen voor stralen, die waren verdwenen doch bij de restauratie weer zijn aangebracht; ze hebben een vlamvormig beloop. Nabij de kepen zijn in het achtervlak van de schotel met gutsslagen merken aangebracht:),)),))) en)))). Opvallend is, dat deze schotel niet halfcirkelvormig is uitgevoerd in overeenstemming met zijn positie tegen de sluitmuur van de kapel.

Schotel 45-46 heeft acht kepen. Bij de restauratie zijn vier rechte en overhoeks vier vlamvormige stralen aangebracht. Hadden de kepen bij deze schotel eveneens een nummering?

45-24 St. Maarten
Afb. 18c
Neg. 583

Deze gewelfschotel draagt op een donkerblauw fond de resten van een schildering voorstellend St. Maarten op zijn steigerend paard. Van de heilige zelf was niets meer overgebleven en van het paard alleen de kop, de steigerende voorbenen en een stuk van de staart en een achterbeen, ofwel de arm van de bedelaar die verder niet zichtbaar is. Het paard was verguld(?) en beschilderd met zwarte lijnen. De rand is ongeprofileerd en afgezet met een vergulde bies.

Daar in de nabijheid – tegen kolom 24 – het St. Maartensaltaar stond (vermoedelijk gesticht in 1404) heeft de schotel de passende voorstelling.

Bij de restauratie zijn door middel van het invullen van het fond de resten tot een begrijpelijke contour samengevoegd.

45A-25
Afd. 19

Voor het midden van de Huiszittenkapel bevindt zich een in hoog reliëf gebeeldhouwde en gepolychromeerde gewelfschotel, voorstellend Christus zittend op Zijn graf. Het graf is afgebeeld als een natuurstenen grafkist met gesloten deksel; de kist heeft een hoog plint en rust op een 'grondje'. Christus draagt over de rechterschouder een verguld kleed dat enerzijds over de benen, anderzijds over de rug valt en linkerschouder, borst en buik ten halve vrijlaat. Een zoom van het kleed is aangeduid door een zwarte geschilderde band op het verguldsel. Christus heeft de armen in een zegenend gebaar opgeheven. Hij draagt het haar lang, gescheiden in het midden, een snor en een gedeelde baard. Het hoofd wordt iets schuin gehouden naar de rechterschouder. De onbeklede lichaamsdelen zijn rood van kleur; de grafkist en het grondje donkerbruinrood. De top van het hoofd, de onderhoeken van de grafkist en het rood geschilderde grondje oversnijden de binnenste profielen van de gewelfschotel. Halfrondprofiel en velling zijn verguld; de holprofielen zijn blauw. Het fond is blauwig-zwart. De schotel heeft bij de restauratie vier rechte en vier vlamvormige stralen gekregen, in overeenstemming met de aan de achterzijde aangetroffen kepen.

Gewelfschilderingen

Huiszittenkapel, oostelijk gewelfveld, afb. 22

Het oostelijk gewelfveld – boven de plaats van het voormalige St. Hiëronymusaltaar – draagt een overwegend grafisch uitgevoerde voorstelling van de Heilige Drievuldigheid. God de Vader, gekleed in een rood gewaad en gezeten op een massieve troon (iets groenig grijs) houdt Christus (onbedekte lichaamsdelen vleeskleur) op schoot, terwijl op Zijn schouder de Heilige Geest in de gedaante van een duif met nimbus is neergestreken. Deze voorstelling wordt geflankeerd door twee engelen die met betraande gezichten de lijkwade van Christus afnemen. Het geheel wordt gedragen door een groen geschilderd podium. De nadruk in de voorstelling ligt op het tonen van de wonden van Christus. Een meer uitgebreide beschrijving vindt men bij Kloek en bij Timmers.

Blz. 45, 39-40
Timmers 71-77

Onder de voorstelling bevinden zich resten van een geschilderde banderol met opschrift. Ten tijde van Commelin was deze tekst of wel de tekst onder de schildering op het westelijk gewelfveld, nog leesbaar (1693). Er stond:

Blz. 31

HOUT GODS GEBODT, EN GEEFT
DEN ARMEN OM GODTS WIL

Afb. 25b
Afb. 24

Gezien deze typografie, zoals die bij Commelin voorkomt, is het niet onmogelijk dat de ene regel op het oostelijk, de andere op het westelijk gewelfveld stond, temeer waar de tekst te lang lijkt voor één banderol. Ondanks de restauratie van sommige letterstokken is thans niet meer uit te maken wat op welke plaats gestaan heeft.

Westelijk gewelfveld
Afb. 23

Het westelijke gewelfveld draagt een voorstelling van Christus' Verrijzenis. Christus is gezeten op de rand van Zijn graf, hier voorgesteld als een geopende grafkist. Hij is gekleed in een vuilwitte lendendoek en wordt door twee flankerende engelen in sepia-achtig witte gewaden bekleed met een rode mantel met vergulde zoom, om de hals gesloten met een grote ronde licht gekleurde (vergulde) fibula. Een andere interpretatie is dat het kleed wordt afgenomen ofwel alleen opgetild om de wonden te tonen.

Christus draagt lang haar, geen snor, maar wel een gedeeld baardje; achter het hoofd heeft Hij een nimbus (lichter van kleur, of verguld geweest) met een geschilderde zwarte lijn als zoom. De onbedekte lichaamsdelen hebben een roodachtige vleeskleur. In de houding van armen en handen wordt ook hier de nadruk gelegd op de stigmata; de voeten staan nog in de grafkist. Het hoofd van de linker engel ontbreekt door latere reparaties van het gewelfschot. De rechter engel draagt boven het hoofd een zwart kruisje. De betekenis hiervan is niet duidelijk, maar misschien is het mogelijk dat dit kruisje een zekere

Blz. 38
Timmers 310

overeenkomst heeft met één van de vijf wijdingskruisjes van het altaar, die immers de wonden van Christus symboliseren. Ook hierdoor zou dan de nadruk op de stigmata gelegd kunnen zijn. Toch heeft het kruisje hier een ongewone positie gekregen waarvoor we bij Timmers geen expliciete verklaring vinden.

Blz. 45

Van deze schildering vindt men een nadere beschrijving bij Kloek, evenals een antwoord op de vraag naar de reden van juist deze voorstellingen die ogenschijnlijk niets met armenzorg te maken hebben. Kloeks interpretatie komt hierop neer dat de nadruk ligt op de opofferingsgezindheid van God de Vader die zelfs zijn eigen Zoon niet gespaard heeft.

Zuiderzijbeuk 24-25
Afb. 28

In gewelfveld 24-25 van de Zuiderzijbeuk is de Inwijding van St. Maarten voorgesteld. Sint Maarten is in bisschoppelijk ornaat (rood overkleed, wit onderkleed) op een troon (groen) gezeten terwijl twee flankerende bisschoppen hem de mijter (groen) op het hoofd drukken en hem de kromstaf (geel of houtkleur) in de linkerhand geven. Achter de mijter bevindt zich een gezoomde nimbus. De linker bisschop heeft een donker grijs overkleed en een rode mijter, de rechter een rood overkleed en een rode mijter. Met de rechterhand maakt Sint Maarten een zegenend gebaar. Deze schildering is uitvoerig beschreven

Blz. 44, 40
Timmers 2155

en van achtergronden voorzien door Kloek. Het ligt voor de hand dat deze schildering en ook de hiervoor besproken gewelfschotel 25-24 een relatie hadden met het St. Maartensaltaar tegen kolom 24. Dit altaar (eerste vermelding 1404) werd verzorgd door het St. Maartens- of Koomansgilde van handelaren in stoffen.

Zuiderzijbeuk 25-26
Afb. 29
Blz. 44, 41
Timmers 2061

Dit gewelfveld toont een schildering van St. Crispinus en St. Crispinianus, beiden gekleed in Bourgondisch costuum, staande op een 'grondje' elk met een schoenmakersleest in de ene en het attribuut in de andere hand, respectievelijk een zwaard en een hakmes. Achter het hoofd hebben de heiligen een gezoomde nimbus. Een uitvoerige beschrijving vindt men bij Kloek en Timmers. St. Crispinus en St. Crispinianus zijn de beschermheiligen van het Schoenmakersgilde dat sinds 1468 het St. Barbara-altaar, opgesteld tegen kolom 25, onderhield. Ook hier bestaat er dus een verband met het nabijgelegen altaar. Een overzicht van de kleuren:
linker figuur: groene mantel, geel(?) gezoomd, vuilgele voering; wambuis wit, beenlingen rood;
rechter figuur: donkergroene of donkergrijze mantel, vuilgele voering, wambuis rood, beenlingen groen, schoenen zwart;
grondje: donkergroen.

Beschildering gewelfgraten en randschilderingen

Huiszittenkapel
Afb. 21

Gewelfgraat 45-46 heeft een rood fond, waartegen een vuilwitte banderol met groene keerzijde zich aftekent, geslingerd om een gelige soms wittige tak, waarvan de twijgen zijn afgeknot.

De nokgraat in de kapel en de lichter gedimensioneerde gewelfgraat in het verlengde daarvan, die draagt boven kolom 25, hebben dezelfde decoratie.

Gewelfgraat 60-61, de strijkgraat, heeft een keperbeschildering. De oostelijke helft van de graat heeft de volgende kleuren, van onder naar boven: rood/wit/zwart/groen; de westelijke helft: rood/wit/groen/zwart.

De randbeschildering van de gewelfvelden sluit op de graten aan met een smalle band, waarin door middel van een schablonenmotief zwarte drie- en vierpassen afsteken tegen een witte achtergrond. Aansluitend tegen deze band is een reeks van royale witte driepassen met zwarte schaduwlijnen geschilderd, uit welker ontmoetingspunten een witte bloem- of vruchtkolf ontspruit, waaruit vijf halmen of meeldraden met zaden of helmknoppen te voorschijn komen. De kolf is omgeven door los uitwaaierend bladwerk. Alternerend schijnen deze kolven in twee stadia van ontwikkeling te zijn weergegeven. Ook de kleurvlakken (rood met groene keerzijde) zijn door middel van schablonen tot stand gekomen, waarna daaromheen een zwarte belijning werd gezet. In de hoeken waar de plantenmotieven elkaar ontmoeten wordt het grote bloemmotief overhoeks toegepast, terwijl de ruimte naar de schablonenband toe wordt gevuld met een geïmproviseerde oplossing, bijvoorbeeld een vlammend zonnetje of een soort 'stretto' van het driepasmotief.

Zuiderzijbeuk
Afb. 27

De gewelfgraten in de Zuiderzijbeuk vertonen alternerend een kepermotief met rood-groen-wit-donkerblauwe(zwarte) banden (24-45 en 26-46) of een rood fond waarop een gele tak met afgeknotte twijgen is geschilderd, omslingerd door een witte banderol (25-45A).

De diagonaalgraten 45 N.W. en 46 N.O. hebben een kepermotief met van onder naar boven zwart-rood-wit-groene banden.

Waar de gewelfvelden op de graten aansluiten is een smalle witte band geschilderd waarop zwarte motiefjes, bestaande uit vier cirkeltjes die regelmatig gegroepeerd zijn rond een even grote middencirkel en deze gedeeltelijk oversnijden. Dit motiefje wordt gecompleteerd door puntjes in de overblijvende vrije hoeken. De motiefjes worden gescheiden door twee driehoekjes, die evenals de puntjes uit de vrije hand zijn neergezet, terwijl de cirkelmotiefjes door middel van een schabloon zijn neergezet.

Tegen deze band sluiten de grote driepasmotieven aan, uitgevoerd in wit, met zwarte schaduwlijnen. Op de ontmoetingspunten van de driepassen ontspruiten alternerend twee bloemtypen, die compacter van vorm zijn dan in de Huiszittenkapel het geval is. De grootste is een granaatappelbloemmotief (Janse, Naarden, blz. 7) met bloemkelk en vijf daaruit tevoorschijn komende meeldraden. De kelk wordt geflankeerd en ondersteund door uitwaaierende bloem- en kelkbladen. Het kleinere bloemtype kan ook hier worden opgevat als een vroeger ontwikkelingsstadium van dezelfde bloem: een witte ballonvormige behaarde figuur kan de nog gesloten bloemkelk zijn, ook hier geflankeerd door bloem- en kelkblad in rood, blauwgroen en wit.

In de hoeken wordt het grote bloemmotief overhoeks geplaatst ten koste van de bloemen der aangrenzende ontspruitingspunten die tot een 'vruchtbeginsel' zijn gereduceerd. In de hoek bij de banden wordt door enkele lijnen een bloemachtige oplossing geïmproviseerd die steeds weer anders uitvalt.

Beschildering trekbalkjukken

Trekbalkjuk 45-46. Afb. 20

Alle vanuit de ruimte zichtbare onderdelen van het trekbalkjuk zijn beschilderd met een doorgaande, vuilwitte bladrank op een donker groenachtig fond. Het motief beperkt zich tot de vlakken en gaat niet over de ribben door, doch wel over de samenstellende onderdelen van het juk. Zoals overal in de kerk ontsproten oorspronkelijk de bladranken op de ondereinden van de muurstijlen, doch de schilderingen op deze plaatsen zijn verloren gegaan door verwering en vernieuwing; van onderen af verschijnen de bladranken thans het eerst op de korbeels. Alleen de westelijke muurstijl is nog beschilderd op het achter het korbeel gelegen vlak. Afb. 20a De vrije onderzijde van de sleutelstukken tonen een schildering van een dahlia-achtige bloem met hart, vuil-wit gekleurd. De profielen en de banaanvormige uitschulpingen op de overgangen naar de zijvlakken zijn rood gekleurd.

Uit de ranken op de trekbalk ontspruiten veelal afgeknotte zijtakken en bloemen die wit en rood gekleurd zijn. In hun vorm herinneren deze bloemen aan het granaatappelbloemmotief zoals dat voorkomt op de tapijtschildering van kolom 17. Alle onderdelen zijn door een zwarte lijn omgeven. Sommige bloemen herinneren in hun bladschikking aan het randbeschilderingmotief op het gewelf.

Trekbalkjuk 45-24 Afb. 26

Het trekbalkjuk is aan alle in de ruimte zichtbare zijden beschilderd met een regelmatig golvende vuilwit gekleurde bladrank, overwoekerd door zijranken die bladeren, bloemen en vruchten dragen. Het fond van het juk is grijzig blauw.

In de detaillering van de bladrank zijn uitsluitend ronde vormen toegepast. Er zijn geen hoekige beëindigingen als bij de beschildering van juk 45-46. Vergeleken bij deze beschildering is die van trekbalk 45-24 wat minder spanningsvol door meer gelijke maten van details en restruimten. Dit schilderwerk is kennelijk van een andere hand. De weergegeven vegetatie is niet plantkundig te analyseren. Er zijn vruchten waaruit bloemen ontspruiten. De golvende rank heeft om de 'golflengte' een dubbele ring die aan smeedwerk herinnert. Deze trekbalk draagt geen schildering van een familiewapen, zoals trekbalk 46-26.

Imitatie

Het korbeel (niet de nieuwe muurstijl) boven punt 45 toont aan drie zijden een waarschijnlijk 17de eeuwse imitatie van de oorspronkelijke schildering, bestaande uit een golvende rank met acanthus-achtig bladwerk, met lange bladschede en opgerolde einden, herinnerend aan de 'bloempotschildering' in de Buitenlandvaarderskapel, gedateerd 1679, en de schildering op korbeel 31 oost (1620), doch bij laatstgenoemde schildering is het bladwerk veel gecompliceerder en het middeleeuwse voorbeeld fijner nagevolgd.

Ook de schoor die op het midden van het achtervlak van het korbeel boven punt 45 aansluit, draagt een beschildering van hetzelfde type als op het korbeel, doch iets kleiner van schaal. De zwarte lijn rondom de motieven is veel dikker uitgevallen dan bij de trekbalkschildering. De kleuren zijn minder uitgesproken en met wit gehoogd in een poging aan de schildering meer plastische werking te geven.

Het laseinde aan de trekbalk dat voor de restauratie van grenenhout was en nu door eiken is vervangen draagt uiteraard geen beschildering.

Mand

Opmerkelijk is de geschilderde tenen hengselmand die op de muurstijl van de trekbalkstoel boven punt 24 afhangt van de onderste bladrank.

Trekbalkjuk 46-26

Trekbalkjuk 46-26 wordt behandeld in de Beschrijving van de Elisabeth Gaevenkapel. In het midden van de trekbalk komt aan drie zijden een geschilderd familiewapen voor. De herkomst hiervan wordt behandeld in het hoofdstuk Bouwperioden van genoemd beschrijvingsdeel.

Voorbeelden?

De trekbalkschilderingen kunnen naar grafische voorbeelden zijn gemaakt. Te denken valt bijvoorbeeld aan Lucas van Leydens 'twee banen loofornament' uit ongeveer 1509 (Lucas van Leyden – grafiek, cat. tentoonstelling Rijksprentenkabinet 1978, B163). In 't algemeen moet de grafiek een grote invloed hebben gehad op de decoratie van gebouwen. In de Oude Kerk herinnert het ornament van de schilderingen op het schot in de koorsluiting, gedateerd 1531, aan een andere prent van Lucas van Leyden, B161, uit 1527.

Kleurenschema

Tenslotte wordt er hier op gewezen dat de trekbalkbeschilderingen in de Zuiderzijbeuk alle zijn uitgevoerd op een donker blauwachtig groenachtig fond. Alleen in de Zuiderkoorbeuk komt één balk met rood fond voor (18-113), evenals aan sommige balken die de zijkapellen begrenzen. Er lijkt hier een alternerend systeem te bestaan dat nadere bestudering verdient. Indien de trekbalkbeschilderingen in de Zuidbeuk reeds bestonden ten tijde van de grote hallenkerk, dan zouden door toevoeging van de zijkapellen de balken met rood fond zijn verdwenen.

Thans is er wat betreft de trekbalkfonds der zijkapellen een alternering ten opzichte van de as van het Schip. Hierin is trekbalk 32-33 een afwijking (groen fond), terwijl trekbalk 49-52 (met de tekst betreffende het 'kruuswerck') een rood fond heeft. Een eventueel systeem brengt ons op het idee dat deze balken om een of andere reden wel eens zouden kunnen zijn omgewisseld in later tijd. De tekst betreffende het kruisgewelf zou vanzelfsprekend veel beter op zijn plaats zijn aan de rand van een dergelijk gewelf dan midden in een tongewelf.

Kapconstructie Huiszittenkapel

Het onderste deel van de kapconstructie wordt gevormd door het trekbalkjuk 45–46, dat bestaat uit de trekbalk rustend op twee trekbalkstoelen. Dit zijn vormvaste driehoeken, samengesteld uit muurstijl en sleutelstuk, verbonden door het aan de voorzijde boogvormig uitgekapte korbeel. De muurstijlen rusten op de bovenzijden van de kapitelen van de muurzuilen 45 en 46 en zijn elk door een zwaar anker gekoppeld aan de muurstijl aan de andere zijde van de muur.

Neg. 1670

De voorzijden van de sleutelstukken van dit trekbalkjuk zijn geprofileerd met een peerkraal, geflankeerd door diepe holprofielen. De zijvlakjes van de peerkraal zijn naar binnen toe afgeschuind (gemenageerd). Deze vlakjes stuiten elk tegen een kwarthol dat met een velling overgaat in het zijvlak van het sleutelstuk. De overgang van de vrije onderzijde van het sleutelstuk naar de zijvlakken is versierd met een banaanvormige uitschulping waarin een rozet is gespaard.

Boven punt 45 is de trekbalk met een haaklas gelast. Op de trekbalkeinden rusten de onderzijden van de kreupele stijlen van het spant. De voorzijde hiervan is peerkraalvormig geprofileerd en dit profiel loopt bij het naderen van het ondereinde met een kapel uit. Aan de bovenzijde valt de kreupele stijl met een tand in het spantbeen, dat aan de voorzijde op gelijke wijze is geprofileerd.

Opmeting door H. Janse, 7-6-'51
Afb. 16

De onderzijde van het spantbeen rust op een slof, welke op zijn beurt wordt gedragen door metselwerk en terzijde daarvan door een soort muurplaat of muurrib (10×10 cm), die niet op de muur ligt. Er is evenwel ook een middenmuurplaat, zodat er met de kapvoet van de Elisabeth Gaevenkapel meegerekend drie muurplaten zijn. Eerder genoemde muurrib rust juist naast de muur op een in de muur gemetseld blokkeel dat aan de einden met een pen steekt in de kreupele stijl van het spant. Zeventien centimeter lager bevindt zich een tweede blokkeel, op de muurgording gelegen, welke eveneens met een pen in de kreupele stijl steekt. De muurgording, hoog 18/20½ cm, is aan de onderhoek geprofileerd met een kraal, gescheiden door een plat bandje van een daaronder gelegen kwarthol. De muurgording rust in zijn volle lengte op een 7½ cm overkragende zandstenen lijst, geprofileerd met een velling en daaronder een staand ojief.

Het was kennelijk oorspronkelijk de bedoeling dat de sporenspanten ononderbroken van de goot tot de nok zouden doorlopen. Aan de oostzijde was de Smidskapel er nog niet. Wel het veel lagere zuiderportaal, waarvan de westgevel zojuist hoger was opgetrokken. Bij het ontwerp en het 'uittrekken' van de kapconstructie was blijkbaar onvoldoende rekening gehouden met het naar het zuiden afhellen van de goot aan de oostzijde, ofwel de positie van deze goot ten opzichte van de nok moest lager worden gekozen dan men aanvankelijk gedacht had, want in de zuidelijke travee hebben de oostelijke sporen vrijwel alle nabij de nok een zeer kort lasstukje dat met een schuine liplas aansluit op de desbetreffende spoor. Aan de westzijde lopen de sporen inderdaad ononderbroken van de zakgoot tot de nok door. Bij de hoogteligging van deze zakgoot was men meer vrij dan aan de oostzijde, omdat de positie van deze goot geheel los stond van de goot van de hallenkerk.

Bij de restauratie zijn diverse ondereinden van sporen aan de westzijde door lasstukken vervangen.

De kapvoetconstructie aan de zijde van de Smidskapel is thans helaas niet meer waar te nemen.

Aan de westzijde rusten de ondereinden van zowel de gewelfsporen als de daksporen op een slof, die over de breedte van de muur doorloopt en aan het andere einde de overeenkomstige onderdelen van de kapconstructie van de Elisabeth Gaevenkapel draagt. Deze sloffen schijnen in principe vrij te liggen van het metselwerk eronder en te rusten op de hierboven genoemde muurribben.

Op de zolder van de Huiszittenkapel is nog geen zoldervloer aangebracht over de eerste zeven zolderbalken van de sporenspanten. Daardoor is tot op zekere hoogte de gewelfconstructie zichtbaar. De zolderbalken zijn opgelegd op gordingen en daarop gespijkerd. Hier bevinden zich op de zolderbalken met de haalguts getrokken telmerken, recht aan de westzijde, gebroken aan de oostzijde. Vrij van de gordingen en gepend in de zolderbalken zijn korte verticaal geplaatste 'hangers' aangebracht als een verstijving van de gewelfkrommers (korbeels). Deze hangers zijn gemerkt aan de noordzijde.

Boven de zoldervloer heeft het strijkspant op het oostelijke spantbeen het merk ⟩, op het westelijke / ; de hanebalk heeft het merk ⟨ . Teneinde aan de zuidzijde van het strijkspant het dakbeschot te kunnen vastspijkeren bevinden zich op de muur, zichtbaar vanaf de zolderruimte 'muursporen', die in principe ongemerkt zijn. De oostelijke is oud, de westelijke bij de restauratie vernieuwd.

Blz. 22

Van de sporenspanten dragen boven de zoldervloer alleen de westelijke sporen merken. De oostelijke hebben hun merken wellicht nabij de kapvoet of aan de zijde van het dakvlak. De hanebalken tonen met een enkele uitzondering evenmin merken, tenzij deze verborgen zitten onder een dikke stoflaag aan de bovenzijde. Boven de zoldervloer komen de zichtbare merken in hoofdzaak voor op de koppelhouten van de sporenspanten, aan de noordzijde. In de zuidelijke travee heeft het eerste koppelhout een gebroken merk ⟩, vervolgens tot en met koppelhout 11 gewone rechte merken. Koppelhout 12 heeft abusievelijk het rechte merk voor 22. De koppelhouten 13 en 14 hebben elk een gebroken merk aan de oost- en een recht merk aan de westzijde. Alleen bij koppelhout 13 is hier ter onderscheiding van het overeenkomstig onderdeel in de kap der Elisabeth Gaevenkapel een ondiep boorgat (of gegutst gat) precies in het midden van de lengte geplaatst, dus tussen het oostelijke en het westelijke merk in. Koppelhout 14 heeft dit onderscheidingsmiddel niet, maar bij alle koppelhouten in de noordelijke travee is het wel aangebracht. Het is een raadsel waarom men hiermee bij koppelhout 13 ineens is begonnen; het onderscheidingsteken met het overeenkomstig onderdeel in de zuidelijke travee van de Elisabeth Gaevenkapel zat alreeds in

Blz. 23

de vorm van de telmerken. Een mogelijkheid is dat een koppelhout, aanvankelijk bestemd voor de noordelijke travee, terecht is gekomen in de zuidelijke travee, waarbij het telmerk kan zijn aangepast. Terloops zij hier vermeld dat de merken in de zuidelijke travee van de Elisabeth Gaevenkapel als onderscheidingsmiddel een ingegutst half maantje hebben, niet consequent toegepast.

Normaalspant 2 heeft op het oostelijke spantbeen het merk ⟩⟩, op het westelijke // . De hanebalk heeft het merk ∧ . Het onderstuk van de standvink is nieuw; het bovenstuk heeft aan de oostzijde het merk ⟩⟩, aan de westzijde # . De hanebalk is aan de zuidzijde beslagen met een 4 cm dikke grenen plank, waarop met een brede kwast in blauwgrijze verf is geschreven G D I 1881.

Ook deze standvink heeft naar de middenbalken aan beide zijden nieuwe eiken korbeels die zowel aan boven- als onderzijde voorzien zijn van een pen- en gatverbinding met één houten nagel en een tand. Nergens in de Huiszittenkapel (behalve bij de koningsstijl) vertoont de middenbalk telmerken, tenzij misschien in de vettige stoflaag aan de bovenzijde.

In de noordelijke travee, waar de sporen doodlopen tegen de kilkeperspanten, bevinden zich 14 sporenspanten, waarvan de laatste zonder koppelhout; de koppelhouten no.'s 1, 3 en 9 ontbreken. Ter onderscheiding van de koppelhouten in de Elisabeth Gaevenkapel, die van twee boorgaten zijn voorzien, bevindt zich in de koppelhouten van de Huiszittenkapel één (ondiep) boorgat. Aan de oostzijde bevinden zich in principe ook hier de gebroken merken, aan de westzijde de rechte merken; de koppelhouten hebben aan hun einden beide merken, met in het midden daartussen het boorgat. Koppelhout 2 heeft geen merk. Het merk op koppelhout 7 is door betimmering onzichtbaar; hier bevindt zich een afscheiding van grenen 'twee en drieën' op enkele centimeters afstand van elkaar, voorzien van een deur van dezelfde constructie met een grote ijzeren slotkast (18de eeuw), waardoor de zolder van de Huiszittenkapel geschikt was gemaakt voor berg- en werkplaats.

De hanebalken van de sporenspanten 12, 13 en 14 ontbreken uit de aard der zaak: de aansluiting van de sporen op de kilkepers vindt plaats boven het hanebalk-niveau. Hanebalk no. 9 is als enige gemerkt, met een gebroken merk aan het oostelijk einde. De sporen 10 en 11 (oost) zijn als enige gemerkt (met gebroken merken). De sporen aan de westzijde tonen boven de zoldervloer geen merken. De sporen 1, 3 en 9 (west) zijn van grenenhout.

Het boven de zoldervloer van de Zuiderzijbeuk uitstekende deel van de koningsstijl heeft als basis een groot achtkantig prisma, waaruit de eigenlijke stijl oprijst, die zeskantig is, d.w.z. de noordzijde is half-vierkant, de zuidzijde half-achtkant.

Genoemd achtkantig prisma heeft op het zuid-oostelijke vlak het merk — , op het zuid-westelijk vlak =. De koningsstijl heeft aan het noordvlak het merk —, aan het zuidvlak ∧.

Er is een nieuw korbeel van de koningsstijl naar de middenbalk. Laatstgenoemd onderdeel is gemerkt ∧.

De zuidoostelijke kilkeper was kennelijk reeds bij de bouw bovenaan sterk gescheurd en men heeft gepoogd door veelvuldig spijkeren deze scheur te dichten, doch tevergeefs. Op het noordoostelijke vlak heeft de kilkeper het merk / . Op de hanebalk is geen merk zichtbaar. Onder de kilkeper is in later tijd een daaraan evenwijdig lopende tweede kilkeper aangebracht van grenenhout.

De zuidwestelijke kilkeper en de hanebalk hebben beide geen merken. Ook hier is onder de kilkeper een grenen tweede kilkeper aangebracht.

Aan de noordzijde van de koningsstijl blijkt bij het maken van de insteek kort voor 1497 het oude spantbeen no. 6 (noord) van de Zuiderzijbeuk te zijn vervangen door een veel zwaarder gedimensioneerd nieuw eiken exemplaar, afm. 22 x 24,5 cm, gemerkt ⁄.

Op de overeenkomstige plaats bij de Elisabeth Gaevenkapel heeft men eveneens een nieuw spantbeen aangebracht, doch het oude – aan het boveneinde zwaar beschadigd – laten zitten. Wel was daar de oude hanebalk verwijderd in verband met het plaatsen van de koningsstijl, maar later heeft men daar toch weer een grenen hanebalk aangebracht.

Kapconstructie Zuiderzijbeuk

Trekbalkjuk 45-24, punt 24.
Afb. 14

De muurstijl van de trekbalkstoel boven punt 24 rust op een tussen de scheibogen ingemetselde console, ongeveer 20 cm boven het kolomkapiteel. Deze console is van Ledesteen en in bovenaanzicht rechthoekig gehouden. Aldus oversnijdt hij aan weerszijden de vellingkanten der scheibogen welke onder de console nog door middel van één blok worden voortgezet tot de bovenkant van het kapiteel. De onderhoek van de console is geprofileerd door een velling, een verdiept kwarthol en sluit tenslotte met een velling op het laatste blok Ledesteen tussen de scheibogen aan.

De muurstijl is onder de aanzet van het korbeel door een zwaar anker verbonden aan de muurstijl van de trekbalkstoel aan de zijde van het Schip. Het anker heeft twee dikke volgringen (een gevolg van het rechtzetten van de trekbalkstoel bij de restauratie) en een spie.

Het korbeel is aan onder- en bovenzijde in een kromming gehakt. Hij valt met een tand en een dubbele pen-en-gatconstructie in het sleutelstuk en de muurstijl. Laatstgenoemde verbinding is door een zware bout met dikke volgringen en een grove spie geborgd en gekoppeld aan het corresponderend korbeel aan de Schipzijde. De verbinding van het korbeel met sleutelstuk en trekbalk wordt verzekerd door twee zware bouten, waarvan de stelen boven op de trekbalk door spieën zijn geborgd. De muurstijl steekt met een zware pen in het sleutelstuk.

Neg. 1223

Het profiel van het sleutelstuk bestaat uit een niet-gemenageerde peerkraal, geflankeerd door diepe holprofielen die zonder echte vellingen overgaan in onder- en voorvlak. Het ondervlak heeft op enkele centimeters afstand een V-vormige keep over de gehele breedte van het sleutelstuk.

De muurgordingen zijn over de trekbalk heengekeept en sluiten aan tegen de zijkanten van de kreupele stijl van het spant.

Blz. 7, 8

De positie en de aard van deze muurgordingen, benevens de constructie van schalk 25 zijn hiervoor reeds beschreven.

De kreupele stijl rust met een pen in de trekbalk. Thans is niet meer aan de hand van foto's vast te stellen of voor de

restauratie deze kreupele stijl en de beide muurgordingen ter plaatse gekoppeld waren door een anker met beugel en spie als boven punt 25.

Punt 45
Afb. 12

Boven punt 45 had trekbalkjuk 45-24 voor de restauratie een 18de eeuwse trekbalkstoel van afwijkende constructie, in grenenhout uitgevoerd, doch met een eiken muurstijl. Het sleutelstuk leek uit twee op elkaar geplaatste sleutelstukken van verschillende lengte te bestaan, doch vormde in werkelijkheid een geheel. Het bovenste deel had een hoogte van slechts 7 cm en een ongewoon grote lengte, waarschijnlijk in verband met de grote lengte van het lasstuk aan de trekbalk erboven. Het had aan de voorzijde een peerkraal, geflankeerd door diepe holprofielen, met een velling overgaande in voor- en ondervlak. Het onderste deel van het sleutelstuk, van normale lengte, was aan de voorzijde geprofileerd met een slap ojief.

Bij de restauratie is dit sleutelstuk door een nieuw eiken exemplaar vervangen dat een normale lengte heeft. De profilering van de voorzijde is overgenomen van het oorspronkelijke sleutelstuk aan de overzijde. Dit geprofileerde deel is eveneens in overeenstemming rood gekleurd. De kleur stopt tegen een geschilderde kwartcirkelvormige zwarte lijn. Aan de onderzijde van het sleutelstuk bevindt zich een V-vormige groef enkele centimeters achter de vellingkant.

Bij het bouwkundig onderzoek na sluiting van de kerk in 1951 is de bekokering die de balk – waarschijnlijk sinds de 18de
Blz. 42
eeuw – bezat, verwijderd. Deze bekokering was in 1914 vernieuwd. Vanzelfsprekend bleef deze bij de restauratie achterwege.

Trekbalkjuk 46-26 wordt besproken in de Beschrijving van de Elisabeth Gaevenkapel.

Kapconstructie

De constructie van de kap der Zuiderzijbeuk vertoont een tweedelige spantopbouw met standvinken: er is een gewelfjuk en een bovenspant (Janse, De overkapping, kol. 154).

De oostelijke helft van het onderhavige stuk van de Zuiderzijbeuk omvat de spanten 5 en (6), waartussen de sporenspanten 36 t/m 43; de hanebalk van spant 43 is grenen, de hanebalk van spant 42 is eiken en nog slechts voor de noordelijke helft aanwezig. Deze afwijkingen houden verband met de insteek van de kap van de Huiszittenkapel.

De westelijke helft van het onderhavige stuk van de Zuiderzijbeuk omvat de spanten (6) en 7, waartussen de sporenspanten 44 t/m 52. De hanebalken 44 en 45 zijn verdwenen.

De standvinkkorbeels zijn respectievelijk genummerd 9, 10, 11 en 12 (Janse, De overkapping, fig. 7).

Waar tengevolge van de insteek van de kap der Huiszittenkapel de zuidelijke helft van spant 6 moest verdwijnen en de noordelijke helft had kunnen blijven staan, heeft men er toch de voorkeur aan gegeven deze spanthelft te vervangen door een nieuw zwaarder spantbeen (22 × 24,5 cm).

De daksporen van de Zuiderzijbeuk zijn alle gelast even boven de zoldervloer met een schuine liplas met visbekborst aan de bovenzijde, gespijkerd. De sporen ontmoeten elkaar in de nok met een pen- en gatverbinding. De hanebalken zijn met pen- en gatverbindingen aan de sporen bevestigd. Koppelhouten ontbreken.

De gordingen ter hoogte van de zoldervloer zijn aan de zolderbalk van het gewelfjuk verbonden door middel van een verdekte zwaluwstaart. (Janse, De overkapping, fig. 8).

De telmerken van spanten en sporenspanten bevinden zich aan de oostzijde. Links en rechts (zuid en noord) worden bij de spantbenen onderscheiden door aan de schipzijde naast het telmerk een merk aan te brengen in de vorm van een pijltje met de punt naar links of naar rechts.

De sporen zijn niet gemerkt boven de zoldervloer. Alleen de hanebalken van de sporenspanten dragen zichtbare merken.

Afb. 17
Blz. 13

Tengevolge van de insteek van de kap van de Huiszittenkapel zijn er twee kilkeperspanten gekomen waarvan de details hiervoor zijn vermeld en die samenkomen in een koningsstijl. De middenbalk der Zuiderzijbeuk sluit aan weerszijden hier tegen aan, waarbij de verbinding wordt verstijfd met korbeels.

Dakkapellen

In het hart van de zakgoten tussen Huiszittenkapel/Smidskapel en Huiszittenkapel/Elisabeth Gaevenkapel bevindt zich een dakkapel voorzien van een (nieuw) raam met roeden en zes ruitjes. Aan de noordzijde tussen spant ∧II en spoor ~~𝍸~~ IIII bevindt zich een dubbele dakkapel met middenstijl. Het westelijke raam is draaibaar en heeft zes ruitjes; het oostelijke is vast en heeft 24 ruitjes. De afdekking van alle dakkapellen is plat, met lood gedekt.

Doordat in de loop der tijd vele malen het dakbeschot is vernieuwd kan over een oudere (daksgewijze) afdekking niets worden gezegd. Voor de oostelijke zijwang van de dakkapel aan de zuidzijde is een grenen hulpspoor aangebracht. De sporenspantbenen 54 en 55 aan weerszijden tonen boven en onder de tegenwoordige dakkapel een afschuining die de spoor verjongt, doch deze bijzonderheid moet een toevallige zijn daar iets dergelijks bij geen van de andere dakkapellen van de Oude Kerk aanwijsbaar is, zodat dit detail misschien niet meer te betekenen heeft dan een weggehaalde wankant.

Exterieur Kerkmeesterskamer

Afb. 3, 6

De Kerkmeesterskamer zoals we die nu kennen heeft zijn vorm gekregen in 1611. Zij heeft een rechthoekig grondplan, natuurstenen gevels, afgedekt door een overstekende kroonlijst en een hoog oprijzend tentdak met leiendekking. Ter hoogte van het straatniveau toont de gevel enkele lagen baksteenmetselwerk in paarse steen, formaat 20/24 × 10 × 3⅝ cm. Daarboven hebben de gevels alle een plint van Ledesteenblokken, reikend tot aan de onderdorpels van de kozijnen en in één vlak
liggend met het daarboven opgaande werk dat geheel uit gefrijnde zandsteenblokken van verschillende laaghoogte is opgebouwd.

De zuidgevel heeft twee vensters, sinds 1769-'70 voorzien van houten kozijnen en 'Engelse' schuiframen met roedenverdeling. Elk venster heeft twee opgeklampte luiken, draaiend op drie gehengen die door middel van een verzet aan de binnenzijde van de klampen zijn ingelaten. Elk luik heeft bovenaan een ruitvormige lichtopening. De luiken sluiten met een brede platte naald op elkaar; de sluiting vindt aan de binnenzijde plaats door middel van een om zijn as draaibare stang

met haken boven en onder grijpend om pennen in de dorpels. De buitenste luiken draaien in geopende stand tegen de gevel en kunnen door een wervel worden vastgezet. De binnenste luiken kunnen niet meer dan ca. 120° worden geopend en stuiten dan tegen elkaar.

De bovendorpel van het kozijn bestaat uit twee delen, waarvan het bovenste over het onderste heenkraagt en is geprofileerd met een staand ojief en een kwartrond.

Hierboven is aan weerszijden een zandsteenblok overkragend geplaatst, terwijl daartussen drie tapse blokken zijn aangebracht.

Ter hoogte van de bovenkant van de bovendorpel bevinden zich in de zijpenanten muurankers met smalle knoop en lange schieter voorzien van een opgewelde nok.

Boven de laag zandsteenblokken die boven de vensters doorloopt bevindt zich het hoofdgestel dat in de klassieke en de Renaissance-architectuur de gevel pleegt af te sluiten. Van onder naar boven bestaat het uit een summier geprofileerd architraaf, een ongeveer tweemaal zo hoog fries met vijf 'triglyphen', en een overstekende geprofileerde kroonlijst. De middelste drie triglyphen zijn steeds geplaatst boven hetzij het hart van de middenpenant, hetzij boven het hart van de ramen. De buitenste triglyphen zijn geplaatst op een triglyph-breedte afstand van het einde van het fries. De triglyphen hebben hun vorm niet in de letterlijke zin van het woord. In plaats van gleuven zijn er drie halfronde staven (pijpstaven) aangebracht die aan de bovenzijde kwartbolvormig zijn beëindigd en aan de onderzijde kwartholvormig zijn afgesneden en bovendien verjongd in de afsnede. Corresponderend met de positie van de triglyphen vertoont het architraaf steeds een blokje met vijf druppels (gutten), die inderdaad druppelvormig zijn gehouden en dus in tegenstelling staan tot de klassieke zwaluwstaartvorm.

Westgevel

Bij het begin van de restauratieperiode werd in de westgevel een dichtgemetseld doch vrij gaaf bewaard gebleven zandstenen kruiskozijn aangetroffen. De noordelijke stijl hiervan valt nog juist voor de zuidgevel van het huis Oudekerksplein 23. Afgezien van de sponningen zijn de stijlen van de onderste helft ongeprofileerd; in de bovenste helft van het raam hebben de stijlen buiten de glas-in-loodsponning een kwartholprofiel. Het kalf heeft aan de buitenzijde een profiel ('papegaaiebek') en een druiplijst. Alle horizontale onderdelen van het kozijn alsmede de onderste middenstijl zijn bij de restauratie vernieuwd.

De beide bovenramen bevatten glas-in-lood op bindroeden. De benedenvensters hebben eiken buitenluiken, door middel van gehengen draaiend op duimen. Daarachter bevinden zich in ieder venster drie staande diefijzers ⌀ 35 mm, overhoeks geplaatst, te halverhoogte gekoppeld door een liggende, eveneens overhoekse staaf, ⌀ 25 mm. De bovenvensters hebben alleen staande diefijzers.

Ook in de westgevel zijn in het fries de tryglyphen geplaatst zowel boven het midden van het kozijn als op een triglyph-breedte afstand van de hoek van het gebouw. In het midden van de penant bevindt zich een muuranker met de knoop ter hoogte van de bovendorpel van het kozijn.

Oostgevel
Beschr. Zuiderportaal, afb. 10, 13a

De oostgevel van de Kerkmeesterskamer is niet meer dan een smal muurstuk zonder bijzonderheden, uitgevoerd in hetzelfde materiaal en voorzien van dezelfde detaillering van het hoofdgestel. Het is in wezen de verlenging van de westmuur van het Zuiderportaal. Er is een muuranker in dezelfde positie als in de andere gevels. In de hoek met het Zuiderportaal bevindt zich de loden hemelwaterafvoer, voorzien van een vergaarbak waarin in hoog reliëf het wapen van Amsterdam is gedreven.

Boven alle gevels was op de kroonlijst voorheen een lat bevestigd daar de goot onvoldoende diep was uitgehakt om het water te bevatten. Bij de restauratie is de goot dieper uitgehakt en met lood bekleed; dit is doorgetrokken over de neus van de kroonlijst. In de oostgevel is de kroonlijst niet verder doorgevoerd dan de projectie van de balustrade van het Zuiderportaal. De profilering van het architraaf loopt hiertegen dood.

Dak
Afb. 6
Neg. 667

Het hoge vierzijdige tentdak heeft een aankapping, waardoor de vlakken bij de aanzet inzwenken. De aankapping rust op de hoog geplaatste buitenmuurplaat die, fungerend als binnenboeiing geheel met lood is bekleed. De dakvlakken zijn gedekt met leien in Rijnse dekking. Midden in het oostelijk dakvlak bevindt zich ter ventilatie van de zolderruimte een loden nonnenkapje. De hoekruiters zijn met lood bekleed. Boven het punt van het tentdak waar de kepers samenkomen tegen de koningsstijl is deze bekleed met een uitvoerig met knorren, bollen, een vaasvorm en zaagwerk versierde piroen.

Afb. 12
Blz. 4

Het dak heeft geen dakkapellen in de gewone zin van het woord. Echter is aan het dak in de hoek bij steunbeer 96 een geheel met lood beklede uitbouw gemaakt waardoor het mogelijk wordt de zolder van de Kerkmeesterskamer te bereiken door middel van een luik in de zuidwand van de Huiszittenkapel.

Interieur Kerkmeesterskamer

Hoewel in het interieur schilderijen en meubilair het meest de aandacht vragen beperken we ons in dit hoofdstuk slechts tot de bouwkundige vorm, die in de jaren 1769/'70 is ontstaan.

Blz. 3

De toegang tot de ruimte bevindt zich in de Huiszittenkapel. De buitendeur is beschreven in het hoofdstuk Interieur Huiszittenkapel.

Binnendeuren

De binnendeur, geplaatst aan de andere zijde van de muurdikte, is een paneeldeur met randhout, aan de kapelzijde geprofileerd door een kraal, aan de kamerzijde door een breed half-ellips profiel met bandjes, en voorzien van een segmentboogvormige bovendorpel. Deze deur is uit de scharnieren genomen en opgeslagen. Sinds de restauratie is namelijk in de doorgang een gewoonlijk gesloten tweevleugelige glazen taatsdeur aangebracht, waardoor bezoekers van het gebouw in de gelegenheid worden gesteld het interieur van de Kerkmeesterskamer waar te nemen zonder dit te betreden.

De ruimte tussen buiten- en binnendeur heeft voorts een gemêleerd grijs/witmarmeren vloer bestaande uit een marmerplaat, en geschilderde houten plafondbetimmering en zijwanden.

Gewelf

Het interieur wordt overdekt door een wit gepleisterd netgewelf met gewelfribben welke in de hoeken van de kamer en in het midden van de lange zijden ontspringen uit een console-achtig lichaam waarvan het voorvlak éénmaal is gegroefd en gepijpt, te halver hoogte is omhangen door een krans van rozen en aan het toelopende ondereinde is versierd met eikenbladeren en drie roosjes. Alleen bij de ribbe boven de schoorsteenboezem bevindt zich een dergelijke console niet. Hier ontspringt de gewelfribbe zonder meer vanachter de bovenlijst van de boezem.

Tek. 5

Aan de zijde van de ruimte hebben de ribben een doorsnede als aangegeven op het profielenblad; op de overgang naar de gewelfvelden bevinden zich enkele eenvoudige profielen van stucwerk. Meer gecompliceerd is de profilering van het lijstwerk dat op de gewelfvelden de ribben op enige afstand begeleidt, behalve bij het vierkante middenveld waar het beloop tweezijdig symmetrisch doch onafhankelijk van het beloop der ribben is bepaald. Dit houdt verband met het lofwerk, bestaande uit gestyleerd eikenloof dat met gegolfde linten aan de kruispunten der ribben schijnt te zijn bevestigd. Dit alles is in stucwerk uitgevoerd, evenals de 'twijgen' met bladwerk welke in twee slagen om de ribben schijnen te zijn gewonden. Andere twijgen vormen een rozet rondom het middenveld, in het midden waarvan een compact 8-lobbig rozet van acanthusblad is gevormd. Weer andere twijgen strekken zich tegen de gewelfvelden in de lengterichting van de kamer en gaan aan de ene zijde over het lijstwerk heen en aan de andere zijde onder het lijstwerk door.

Al dit stucadoorwerk is gewit.

Schilderwerk, kleuren

De wanden van de kamer zijn alle betimmerd en geschilderd in twee tinten groengrijs. Lambrizering en kastbetimmeringen in de donkere tint waartegen wit geschilderd snijwerk en smalle profileringen afsteken. Daarboven vlak schotwerk van staande planken op regels geschilderd in de lichtere tint. Aan het vlakke schotwerk zijn de schilderijen opgehangen. Langs alle wanden van de kamer loopt een houten plint, voorzien van een sterk geaderde donkergrijze marmerschildering.

Vloer, blz. 41, 69

De kamer heeft een houten vloer welke over de volle oppervlakte is bedekt met een biezen tegelmat.

Noordwand, afb. 32, 33

Aan de kamerzijde maakt de boven beschreven binnendeur deel uit van een symmetrisch opgebouwde wandbetimmering, waarin een buffetkast ('perspectieffkas') als pièce de milieu fungeert. Deze kast bestaat uit twee vlakke pilasters welke verbonden worden door een geprofileerde hoge segmentboog ('Minnikekap'), versierd met grotendeels in ajour snijwerk uitgevoerd, van gesneden knoppen afhangende guirlandes en bekroond door een symmetrisch schelpmotief, waarachter de guirlandes samenkomen. Het rocaille is rondom met rozentakken versierd.

De geschouderde segmentboog zet zich naar beide zijden door middel van flankerende inzwenkingen voort in een naar voren stekende lijst en fries van dezelfde profilering. De buffetkast heeft een hoog open gedeelte en daaronder een laag met twee deurtjes gesloten gedeelte. Het open gedeelte heeft een half-ellipsvormige plattegrond. De opstand wordt gevormd door een gebogen raamwerk van geprofileerde roeden, waarin vlakke (verweerde) spiegels zijn gevat. Behalve het randhout zijn er vier staande roeden en vier liggende. Hierboven is door het naar voren neigen en in elkaar overgaan van de hier met plantaardig snijwerk versierde staande roeden een kwartbolvorm gesuggereerd, waarvan de 'ruitjes' eveneens met vlakke spiegels zijn bezet. De top van de bolvorm wordt ingenomen door een opengehouden dubbele niervorm, met plantaardig snijwerk versierd.

In tegenstelling tot de nisvorm van het bovengedeelte is het ondergedeelte van de kast korfboogvormig uitgebogen en wordt geflankeerd door eigen pilastertjes, geschraagd door hoge met acanthussnijwerk versierde voluten, op halve plinthoogte ondersteund door een geabstraheerde dierenklauw. De deurtjes bestaan uit randhout waarbinnen een paneel met opgelijmd lijstje is gevat. Het randhout heeft een halfrond profieltje met bandjes, de bossing is aan de zijde van het kussen voorzien van een iets breder halfrondprofiel met bandje. De deurtjes sluiten met een naald (halfrond met bandjes) op elkaar. Het rechterdeurtje heeft een kastdeurslot en kan bovenaan met een koperen inlaatschuifje worden vastgezet. Het linkerdeurtje heeft een kantschuif naar boven en een gewone schuif naar beneden. Het interieur van deze kast toont een alleen aan de bovenzijde geschilderde eiken plank op plankdragers. De inhoud van deze kast wordt hierna besproken.

Blz. 19

De hoge smalle kastjes met ingezwenkt voorvlak welke de buffetkast flankeren hebben elk een afsluitbaar onder- en bovendeurtje. Een opgelijmd en gespijkerd geprofileerd latje begeleidt op enkele centimeters afstand de omtrek van elk deurtje, waardoor deze de indruk van een paneeldeurtje maakt. Die gedeelten van genoemd latje die gezien de deurvorm horizontaal hadden kunnen zijn, zijn afhankelijk van de positie, hetzij boven- of onderaan het deurtje boogvormig uitgevoerd ofwel recht, met ronde hoeken overgaand naar de verticale latjes. Deze bijzonder gevormde onderdelen bestaan uit snijwerk van rocaillemotieven, met een door een hangende bloementros of extra rocaille aangeduide as. Het interieur van zowel de linkerboven- als de linkeronderkast heeft thans twee legplanken, hoewel extra plankdragers (met uitkepingen) aan de oostzijde aanduiden dat er vroeger in de bovenkast vijf legplanken waren en in de onderkast drie. Het interieur van de bovenkast rechts heeft twee legplanken op zeer dunne plankdragers; de onderkast heeft twee legplanken, waarvan de onderste op oude en de bovenste op nieuwere plankdragers rust.

De bovenbeschreven ingezwenkte kastdeurtjes vormen in het geheel van het ontwerp van deze wand schijnbaar een pilaster, die als tegenhanger aan de andere zijde van de deur een gewone vlakke pilaster heeft. Deze opzet blijkt uit het omkornissen van de naar voren stekende bovenlijst en het feit dat in het midden van beide pilasters een console in rocaillevormen is aangebracht. Deze console heeft zijn aanzet juist boven het ingezwenkte deurtje nog onder het fries dat de bovenlijst begeleidt.

De aldus door tweesoortige pilasters geflankeerde kastdeur c.q. binnendeur hebben elk een kozijn, voorzien van een kraal, en een segmentboogvormige bovendorpel. Hierboven bevindt zich snijwerk, bestaande uit aan het einde opgerolde bladranken die een rocaille flankeren. Dit schelpmotief oversnijdt even de onderlijst van het fries. Het naakt van het kozijn is rondom aan de buitenzijde met een witgeschilderd bandje gemarkeerd.

De deur heeft uiteraard eveneens een segmentboogvormige bovendorpel. De overgang van het randhout naar het paneel wordt gevormd door een breed halfrondprofiel met bandjes. Het paneel heeft geen bossing en evenmin lijstwerk.

Achter de kastdeur bevindt zich de deur van een brandkast welke daar is aangebracht op 2-1-1851. Om dit te kunnen doen

is de waarschijnlijk 15de eeuwse ladenkast, waarin aanvankelijk archiefstukken van Huiszittenmeesters, later van Kerkmeesters werden bewaard, verwijderd. Het is echter niet uitgesloten dat de beplating van de brandkast is gemonteerd op het frame van de oude kast.

Boven de genoemde bovenlijst van de kastwand bevindt zich een wandbetimmering van staand schotwerk. Dit schot is aan de bovenzijde ellipsvormig begrensd door de muraalboog van het gepleisterde gewelf.

Oostwand

Het pièce de milieu wordt hier gevormd door de grijze, wit dooraderde 'Bardiglio' schoorsteenmantel, waarboven de gewitte met stucwerkornamenten versierde schoorsteenboezem oprijst.

In de stookplaats wordt het achterliggend metselwerk van muur en zijwangen beschermd door ca. 1 cm dikke gietijzeren platen. De gietijzeren vloerplaat ('schoorsteenlegger'?) heeft een 'kolkgat', waarin gezien de vier uitsparingen nabij de hoeken voorheen een rooster rustte. Het gat is thans gedicht door een donkergrijs geschilderd geprofileerd eiken plankje met ijzeren knopje. De bovenplaat van 1½ mm dik ijzer en voorzien van twee handgrepen heeft in het midden een gat ∅ 120 mm om een schoorsteenpijp door te laten. De verwarming van de ruimte geschiedt thans door middel van een wit geschilderde electrische radiator.

De schoorsteenmantel heeft aan weerszijden haaks op de wand staande vlak gehouden marmeren platen. Op de hoeken naar het voorvlak zijn licht ingezwenkte platen ('holle stijlen') aangebracht, voorzien van een ingediept fond, boven- en onderaan versierd met rocailles. In het voorvlak is de marmeren bekleding van het boezemgewelf ooit éénmaal gebroken (en gestopt) en deze hangt enigszins door. Deze plaat omvat allerlei lijstwerk en rozentakken die een centrale rocaille flankeren. Deze plaat rust aan de einden op smalle sterk geprofileerde pilasters. De geprofileerde afdekplaat of tablet komt ter plaatse van genoemde rocaille flauw naar voren. In de hoeken boven de holle stijlen is de inzwenking versterkt herhaald.

De doorsnede van de schoorsteenboezem volgt in grote trekken die van de schoorsteenmantel. Het voorvlak heeft echter een voorsprong op ca. 10 cm vanaf de hoeken, hierbuiten aldus een zoom overlatend. Hierbinnen bevindt zich op enkele centimeters afstand een rietbundellijst door een lint omslingerd en ontspringend uit acanthuslofwerk; alles is in stucwerk uitgevoerd. Bovenaan heeft de rietbundel een verdubbelde bovenhoek, versierd met rocailles, terwijl in het midden een asymmetrische rocaille is aangebracht. De bundellijst wordt aan de binnenzijde op enkele centimeters afstand begeleid door een smal, geprofileerd lijstje. Het veld hierbinnen toont tegen een achtergrond van wolken twee gevleugelde putti die elk van een fladderende sjerp zijn voorzien en die in de handen golvende linten houden, waaraan de wapenschilden van vier Kerkmeesters zijn opgehangen die in functie waren toen de kamer in 1769/'70 werd verbouwd. Van links naar rechts zijn het de wapens Bredius, Boddens, Trip en De Marez. Bij de twee rechter schilden zijn de kleuren van het fond heraldisch correct aangeduid door een lichte arcering. De kroonlijst van de schoorsteenboezem is in het midden licht omhooggebogen; hierachter ontspringt een ribbe van het netgewelf.

Enkele decimeters boven ooghoogte is links en rechts op de zoom van de schoorsteenboezem een messingen voetplaat geschroefd, waarop scharnierend een wandarm is aangebracht, bestaande uit een zich ontrollende acanthusrank, eindigend in een draaibaar en afneembaar dwarsstuk met twee kaarsenhouders zonder vetvangers.

Aan weerszijden van de schoorsteenmantel bevindt zich een lambrizering bestaande uit twee hoekpilasters waartussen randhout dat één enkel paneel omvat. Het paneel heeft een opgelegd lijstje dat bossing en kussen suggereert. Het 'kussen' heeft kwart-cirkelvormig ingezwenkte hoeken. Boven de deklijst van de lambrizering bevindt zich de gewone betimmering van staande eiken planken.

Zuidwand

Ook de zuidwand is waar het de gedeelten tussen de vensters betreft met staande planken betimmerd boven de lambrizering. In de wand zijn de vensters nisvormig verdiept, aan de bovenzijde segmentboogvormig gehouden. Ook de dagkanten zijn betimmerd waarbij de overgang naar het wandvlak door een kwartrond is verfijnd.

Op de muurdam tussen de vensters bevindt zich een damspiegel, die met een spiegel uit één stuk is bezet. De foelie is enigszins verweerd. De buitenrand van de lijst is gevormd als een rietbundel, door een gegolfd lint omslingerd. Hierbinnen bevindt zich de bodem van de lijst, gevormd als een holprofiel, terwijl de binnenrand bestaat uit een smal halfrond met bandjes.

Bovenaan de spiegellijst bevindt zich in de as een rocaille van waaruit twee festoenen in kwartcirkelvormig beloop vrij over de spiegel gaan en de lijst weer bereikend, doorlopen over binnenrand en bodem, doch dóór de buitenrand schijnen te zijn gestoken en aan de buitenzijde daarvan vanaf een knop een eindweegs afhangen.

De bovenhoeken van de spiegellijst zijn door rocaillemotieven verdikt en afgerond. Hierop en op het centrale schelpmotief bewerken rocailles in staande positie een ajour-achtige overgang naar een iets smallere lijst – van dezelfde profilering als de spiegellijst – welke een schilderijtje omgeeft. De voorstelling van het schilderijtje is een bundel muziekinstrumenten opgehangen aan een lint, tegen een achtergrond van blad- en bloemranken. De schilderijlijst wordt bekroond door uitbundig ajoursnijwerk, terwijl vanaf de bovenhoeken festoenen van gesneden eikenblad hangen, die verder zijn opgenomen door knoppen, waarna het festoeneinde afhangt, nagenoeg in het hart van de vensternissen.

In de vensternissen zijn lancaster gordijnen opgehangen, die in opgehesen toestand verdwijnen achter een valletje, dat het bovenste segmentboogvormige gedeelte van de nis verdekt.

De 'engelse' schuiframen zijn beweegbaar door middel van gewichten die in de kokervormig gehouden kozijnen zijn opgenomen. De sluiting vindt plaats door middel van een pen.

Onder de vensters en de muurdam loopt de lambrizering door, ieder vak met een paneel in randhout, in de nissen bovendien met hoekpilasters.

Westwand

De westwand wordt door twee muraalbogen van het gewelf in twee traveeën verdeeld die bovendien zijn onderscheiden doordat in de zuidelijke travee achter een staand betimmeringsschotwerk, dat als een tweevleugelig opgeklampt binnenluik is

Blz. 15

behandeld, het in 1959 ontdekte kruiskozijn zich bevindt. Dit is hiervoor reeds beschreven. Onder het luik gaat de lambrizering door, zonder de omtrek van de vensternis te volgen. Deze is tot de onderkant van het kozijn met oude witte

tegels betegeld zoals bij de ontdekking van het kozijn is gevonden; hierboven zijn de dagkanten van de muur wit gepleisterd.

Hier is goed te zien welke onderdelen van het zandstenen kozijn bij de restauratie in zandsteen zijn vernieuwd: de boven- en onderdorpels, het kalf en de onderste middenstijl geheel; de noordelijke stijl heeft een nieuw blok ter hoogte van de horizontale tralie.

Blz. 26

De noordelijke travee wordt sinds de restauratie gevuld door het wapenbord van kerkmeesters, dat zich aanvankelijk in de zuidelijke travee bevond, doch dat door bovengenoemde ontdekking moest opschuiven.

Tussen hoekpilasters en een middenpilaster, welke met een lijstje is bezet, zijn tegen deze wand twee lange in randhout gevatte lambrizeringspanelen aangebracht, van gelijke versiering als de andere panelen in deze kamer.

Afb. 33

Meubilair en schilderijen

Tafel

Het midden van de ruimte wordt ingenomen door de 'trecktafel van 12 voet lanck', in 1604 aangekocht voor de oude kerkmeesterskamer aan de Kooromgang, die hier in 1655 is terechtgekomen. In 1950 werd de tafel voor de preekstoel neergezet, na verwijdering van het middenstuk van het doophek. Toen het middenschip werd ontruimd in verband met de restauratie, werd de tafel opgesteld voor de voorlezersbank in de Noorderzijbeuk onder het Koororgel. Na 1965 stond de tafel op een soort podium in de Mariakapel. Na restauratie van de Kerkmeesterskamer is hij op zijn oude plaats teruggekeerd (Mej. Bijtelaar, Inventaris, blz. 19).

Stoelen

Om de tafel staan zes armstoelen, Louis XV of XVI? (blz. 45), vier smallere stoelen iepen- of mahoniehout en twee bredere notenhout met armleuningen. De bekleding van de armstoelen is van een donkerbruin versleten velours, waarbij in de zitting het wapen van Amsterdam is aangebracht, afkomstig van een vorige bekleding. De smallere stoelen hebben een goed geconserveerde bekleding van groen velours in 'kerkstreep'.

Losse kussendekken

In de onderkast van de buffetkast en in een vitrine in de kamer worden in totaal nog vier losse stukken van stoelbekleding of kussendekken (met franje) bewaard. Eén van deze kussendekken met het wapen van Amsterdam en het jaartal 1688 geborduurd op een fond van blauw velours wordt thans in een vitrine in de kamer nabij de toegang getoond. In genoemde kast bevinden zich 1 zitting of rug plus armleggers van een smalle stoel, kleur blauw; 1 zitting of rug met wapen van

Afb. 34d

Amsterdam, blauw, van een grote stoel; 1 kussendek (met franje) voor een grote stoel, met wapen van Amsterdam en het jaartal 1688 op blauw fond, gerestaureerd en geplakt op karton en ophangbaar gemaakt.

Tegen de wanden van de kamer staan hier en daar nog vier smalle iepen- of mahoniehouten stoelen zonder armleggers, bekleed met groen velours met kerkstreep.

Kandelaar, tabakspot, inktkoker.

Op de tafel staan een donker gepatineerde of gelakte messingen kandelaar, en een tinnen tabakspot, bevattend een loden binnendekseltje en daaronder een briefje uit 1929; beide voorwerpen waarschijnlijk uit 1770 (Inventaris, blz. 31). Voorts een tinnen inktstel met uitneembare loden inktpot met scharnierend, doch afgebroken deksel, uitneembaar zandbakje en

Blz. 29

pennenlaatje; dit alles geleverd in 1686 of eerder (Inventaris, blz. 28).

Kist, avondmaalszilver

Tegen de zuidwand onder de penantspiegel staat een kist van mahoniehout, bevattende het in 1845 door Mevr. Carp-van Winter aan de Oude Kerk geschonken avondmaalszilver. Dit omvat '1 vierkante schaal, 2 ronde schalen, 1 grote kan, 2 kleinere kannen, 4 bekers en 2 geldbekkens', vervaardigd door Bonebakker te Amsterdam (Inventaris, blz. 41). Enkele stukken hiervan zijn thans op de kist opgesteld.

Maquette torenspits

In de nis van de buffetkast staat een maquette van de torenspits, vervaardigd door de timmerman Nijhoff en op 3 April 1845 in de Kerkmeesterskamer opgesteld.

Wandarmen

Blz. 17

De messingen wandarmen bevestigd aan de schoorsteenboezem zijn hierboven reeds genoemd. De herkomst is onbekend (Inventaris, blz. 37).

Kroontje

Boven de tafel hangt een Spaans kristallen kroontje (bruikleen Amsterdams Historisch Museum) aan een haak in het midden van het gewelf. De holle metalen staaf waaraan het kroontje hangt is omhuld door een opgemaakte lap grijze stof. De kern van het kroontje bestaat uit getorst glas, voorzien van houten gesneden en geschilderde einden, waaraan steeds een ijzeren frame is bevestigd. Op de bovenste rand van de onderste verdieping bevinden zich zes ijzeren kaarsenhouders met kristallen vetvangers. Het tussengedeelte bestaat uit een aantal snoeren waaraan van boven naar beneden steeds grotere glazen of kristallen kralen zijn geregen. De bovenste verdieping van het kroontje heeft de vorm van een muts en heeft zes punten aan elk waarvan een lange glazen hanger.

Schilderij 'die coning phare',

Tegen de noordwand van de ruimte hangen boven de buffetkast twee schilderijen. Het grote liggende doek stelt voor de ondergang van de Pharao in de Rode Zee. Het is geschilderd door Davidt Colyns en aangekocht op 26 Mei 1626 voor de Collegekamer, toen Kerkeraadskamer. Het schilderij hangt sinds 1655 in de Kerkmeesterskamer (Inventaris, blz. 23).

Hogepriester, afb. 32. Beschr. Zuiderportaal blz. 74

Rechts daaronder hangt het schilderij dat vermoedelijk voorstelt de kop van een hogepriester en dat afkomstig kan zijn van een altaarstuk van Pieter Aertsz. Het is echter gesigneerd: 'M. van Heemskerck 1561', volgens Mej. Bijtelaar kennelijk een

Blz. 33

valse signatuur (Kerkmeesterskamer, blz. 60). Het is gevonden kort voor 1821 in de IJzeren kapel, doch het hing blijkens een mededeling van Wagenaar in 1765 in de Kerkmeesterskamer.

Oostindië-vaarders

Tegen de noordelijke travee van de oostwand hangt een schilderij in de trant van H. Vroom, voorstellend het vertrek van de derde vloot der V.O.C. uit Amsterdam (1605) blijkens de naam Mavritivs en het jaartal 1604 op de spiegel van het

Blz. 71

achterkasteel van het grootste schip. De oorspronkelijke lijst droeg het stadswapen van Amsterdam; het is dus een geschenk van Burgemeesteren geweest. Niet is overgeleverd wanneer het in bezit van Kerkmeesters is gekomen (Inventaris, blz. 17).

Interieur. Van Streek

Hieronder hangt het schilderijtje door Hendrik van Streek (ca. 1700), voorstellende het westelijk gedeelte van de Zuiderzijbeuk gezien naar het westen met Lysbeth Gaeven- en Doopkapel, aangekocht op 2-8-1728 (Inventaris, blz. 30).

Foto 1928
Afb. 32

Op de schoorsteenmantel staat in het midden een ingelijste foto, daterend uit 1928, voorstellend het interieur van de Kerkmeesterskamer gezien naar het noordoosten.

Paneeltje

Tevens staat op de schoorsteenmantel het aan de bovenzijde getoogde, verder rechthoekige paneeltje zonder lijst dat aan de ene zijde de Oude Kerk toont gezien uit het westen, en dat aan de achterzijde matrood is geschilderd terwijl op deze achtergrond negen met goudverf geschilderde sterretjes zijn aangebracht. Het paneeltje komt voor op een aquarel door G. Lamberts uit 1811. Het was in die tijd op de Roodeur gespijkerd aanwezig aan de zijde van de St. Sebastiaanskapel. De toren is afgebeeld vóór de ommanteling van 1747. Het is niet duidelijk waarvan het plankje afkomstig is, noch waarom het stadsgezicht erop geschilderd is, noch waarom het plankje op de deur was gespijkerd. Ook is niet bekend wanneer het van die plaats is verwijderd. Dit zou gebeurd kunnen zijn toen de deur werd 'ontverfd' in 1950.

Beschr. St. Sebastiaanskapel, afb. 57

E. de Witte, afb. 32

Tegen de zuidelijke travee van de oostwand hangt een schilderij door Emanuel de Witte (ca. 1655), voorstellend het schip gezien naar het oosten; het oude koorhek (ca. 1552), met in het midden het eregestoelte voor de Prins van Oranje (1590); een begrafenisstoet; in de Noorderzijbeuk het koororgel van 1544 voor de verbouwing van 1658.

E. de Witte, afb. 32, fragment

Het andere schilderij door Emanuel de Witte (1661) uit het bezit van de Stichting, voorstellend het transept gezien naar het noorden tijdens de dienst, is in bruikleen gegeven aan het Amsterdams Historisch Museum.

Tegen de zuidwand bevinden zich geen losse schilderijen.

Tegen de westwand is aan de zuidelijke vleugel van het binnenluik een prent gehangen in een 17de eeuwse lijst (robbellijst), voorstellend de constructie van de torenspits, blijkens het bijschrift uitgegeven door Adriaen Danckertsz. in 1613 (Inventaris, blz. 37). Het bevindt zich sinds 7-9-1843 in de Kerkmeesterskamer, voordien in de Diakenskamer, de tegenwoordige Librije (Mej. Bijtelaar, Verschillende bijzonderheden blz. 5).

blz. 29

Tekening Sterfbedglas

Aan de noordelijke vleugel van het luik een ingekleurde gewassen pentekening door P. Jansz. (?) uit 1639 (?), voorstellende het glas met het Sterfbed van Maria.

Interieur, Springer

Tussen de luiken en het wapenbord hangt een schilderij door C. Springer (1857) voorstellend een interieur van de Oude Kerk nabij het groot orgel. Dit schilderij is sinds 19-5-1965 in het bezit van de Stichting.

Wapenbord

Het wapenbord vult bijna geheel de noordelijke travee van de westwand. Het is aan de bovenzijde halfcirkelvormig, aan de onderzijde rechthoekig gevormd. Binnen een vergulde geprofileerde lijstwand in de vorm van een rietbundel, welke door een gegolfd lint wordt omslingerd, een holle lijstbodem en een smalle geprofileerde binnenrand, zijn op een zwart geschilderd doek – volgens het opschrift – de wapens en namen van Kerkmeesters geschilderd sinds 1521, tot en met 1805. Een overzicht van de vermelde personen is gegeven in het hoofdstuk Deelonderzoeken A.2.c.

Blz. 28

In de jaren 1986 tot medio 1988 was het doek verwijderd in verband met een restauratie welke werd uitgevoerd door R. Hesterman te Muiden.

Over vorm en inhoud van het wapenbord nog enkele opmerkingen. Vóór een donkergrijs fond schijnen de wapenschilden te zijn gehangen, want ieder schild heeft een donkere schaduw naar linksonder (tegen de werkelijke lichtval op de oorspronkelijke plaats in). De schilden tonen een grote variëteit in Renaissance-vormen.

Het wapenbord is in 1681 opgezet door de schilder Jacob Colijns, die de lijst van Kerkmeesters moest trachten te reconstrueren; de pretentie terug te gaan tot 1521 heeft hij vermoedelijk bij nader inzien niet kunnen waarmaken: zijn vroegst bekende Kerkmeester, Robrecht Jacobsz., trad volgens Colijns in 1529 in functie (volgens Ter Gouw in 1528). De opzet van het wapenbord is zo, dat steeds de nieuw benoemden worden vermeld, de zittenden worden niet herhaald. Vergelijking met de lijst van Ter Gouw toont, dat het wapenbord niet volledig is. Ook bestaat er verwarring en wordt een enkele naam tweemaal genoemd (Gerred Klaes Matteūsz en Gerred Klaesz tout court, respectievelijk 1541 en 1543).

Blz. 24, 25

Duidelijk is te zien dat na 1685 andere handen het schilderwerk overnamen.

De Kerkmeesters die in 1681 het initiatief tot het wapenbord hebben genomen zijn op de lijst van 1770 met hun wapen (zonder naam) vertegenwoordigd; ongetwijfeld waren deze wapens ook op de oude lijst van 1681 aangebracht. Het zijn Renaissance-schilden, schijnbaar aan een geknoopt lint opgehangen: links boven Listingh, links onder Pels, rechts boven Van Dam, rechts onder Bernard.

Opmerkelijk is dat het kerkmeesterschap van de Oude Kerk tot en met 1604 overwegend het perspectief bood van een hoog ambt op het Stadhuis. Na deze datum schijnt dit minder te zijn voorgekomen, sinds 1727 helemaal niet meer. Het is echter duidelijk dat een te werk gestelde wapenschilder nauwelijks de opdracht kan hebben gekregen in terugblik sommige maatschappelijke carrières van personen wier wapen reeds eerder geschilderd was, aan te vullen. In 1681 was dat anders, in de eerste plaats omdat de opdracht toen als een terugblik begon, en bovendien omdat het prestige van de vigerende Kerkmeesters er mee was gediend.

Inhoud buffetkast. Beschr. Schip, blz. 138

Behalve de genoemde kussendekken en dergelijke bevat de buffetkast de koperen plaat van de 'Caart van de Sitplaatzen inde Oude-Kerk' door Daniël Stoopendaal, 1725.

Beschr. Schip, blz. 27

De kast bevat tevens een messingen lezenaar, afkomstig uit de Eilandskerk, vermoedelijk daterend van 1659 (Inventaris, blz. 44).

Inhoud brandkast

Volgens Mej. Bijtelaar (Inventaris, blz. 41) bevindt zich in deze kast een zwartgeverfde ijzeren balans met het jaartal 1815; voorzien van 'koperen schalen aan touwen met koperen ringen en haken; een koperen gewicht, gevuld met loden kogeltjes, een kleiner gewicht idem, en een busje, ook gevuld met loden kogeltjes'. Deze balans met toebehoren bevindt zich thans echter in de kussenkast in de Collegekamer.

Het interieur van de brandkast, toegankelijk door middel van een zeer fraai en spanningsvol slotensysteem, bezit drie ijzeren legplanken die aan de voorzijde (behoren te) rusten op een ijzeren staaf Ø 10 mm, verstelbaar op ijzeren keepstrippen.

Behalve een gedeelte van het administratief archief van de Stichting bevat de brandkast thans enkele gravures die aan 18de eeuwse Kerkmeesters bij de aanvaarding van hun ambt plachten te worden geschonken.

Voorts een kartonnen doos, voornamelijk bevattend 7 trotseerloodjes, gezien de vorm afkomstig van hoekkepers, waarvan vier stuks het wapen van Amsterdam dragen uitgevoerd in rococo-vormen, twee stuks het leidekkersmerk I^{s} E en 1787 en een loodje met het leidekkersmerk G C en 1798. Tevens bevindt zich in deze doos een afschrift door Mej. Bijtelaar d.d. 24-4-1963 van roerende zaken die 'Uit de Nieuwezijds Kapel naar de Oude Kerk overgebracht' zijn. Tenslotte bevindt zich in deze doos een zinken schabloon van onduidelijke betekenis.

Tevens bevat de brandkast een cylindrisch doosje voornamelijk bevattende drie duplicaatsleutels van de IJzeren kapel.

Neg. 250, 268, 279 Voorts een kistje met kleine bouwfragmenten (tegels e.d.).

Bovenkast De bovenkast boven de brandkast omvat 1 houten legplank. Er bevindt zich een ijzeren kistje met opschrift.

Kapconstructie Kerkmeesterskamer

Een in het muurvlak van de Huiszittenkapel geplaatst grenen kozijn met opgeklampt grenen luik geeft toegang tot de zolderruimte boven de Kerkmeesterskamer. Aan de andere zijde van de muur blijkt de doorgang ruw uit de muur te zijn gekapt en tevens veel hoger en ook breder te zijn dan het kozijn deed vermoeden. De dagkanten zijn enigszins vlak gemaakt met stukjes lei en dergelijke en daarna gepleisterd.

Gewelf In de zolderruimte tekenen zich allereerst de sinds de restauratie gepleisterde gewelfkappen af, gescheiden door de bovenzijde van de zandstenen gewelfribben. De meeste stukken hiervan zijn aan de bovenzijde recht, waardoor men de indruk krijgt dat ouder materiaal secundair is verwerkt. De aanrazering van de gewelven is tot even boven de hoogte van de muurplaten opgevoerd.

Aan de oostzijde is als doorbreking van de aanrazering de buitendaks afgebroken schoorsteen nog zichtbaar. Deze werd voorheen langs het westvlak van steunbeer 96 gesleept naar de gevel van de Huiszittenkapel en rustte daarbij mede voor de onderste twee meter op een thans nog aanwezige grenenhouten plank. Na de afbraak van de schoorsteen is het dakvlak doorgetrokken, rustend op enkele nieuwe sporen.

Afb. 5 Uit de plattegrond door Justus Vingboons (1681) blijkt dat de schoorsteen aanvankelijk noordelijker stond dan thans, terwijl
Afb. 3 uit de prent van C.J. Visscher (na 1611) blijkt dat deze oudere schoorsteen eveneens was gesleept en dus nooit te lood het dak heeft doorbroken.

Het tentdak is opgebouwd als een sporenkap met aanlopers aan de zuidzijde en deels aan oost-(ca. 1.60 m.) en westzijde (ca. 2 m.), dus op die plaatsen waar de kap vanaf de straat zichtbaar was. Daarachter zijn in verband met de belendingen en een aldaar noodzakelijke gootbreedte geen aankappingen aangebracht.

Er zijn twee normaalspanten en vier hoekkeperhalfspanten. De hanebalken van de normaalspanten zijn halfhouts overkeept, terwijl de hanebalken van de hoekkeperhalfspanten in zwaardstukken zijn gepend, welke op hun beurt de normaalhanebalken hetzij halfhouts overkepen, hetzij er met een pen zijn ingelaten en getoognageld. De hanebalken dragen korte gordingen. Op de kruising van de normaalhanebalken is een zware achtzijdige koningsstijl geplaatst aan welks top de acht spantbenen toegesnoten zijdelings aaneensluiten. De normaalspantbenen steken met een pen in de koningsstijl en zijn niet ingetand. De hoekkeperspantbenen sluiten koud aan en zijn vermoedelijk gesteekspijkerd.

De verbinding tussen alle hanebalken en spantbenen wordt door een korbeel verstijfd. Hier zijn overal pen-en-gatverbindingen toegepast, in de hanebalk met twee, in de spantbenen met drie houten nagels. De benen van de normaalspanten tonen onder de korbeelaanzetten de tand en een open gat (met nagelgaten) van een pen-en-gatverbinding,

Zolderbalklaag waarvan de richting aanduidt dat hierin een kreupele stijl heeft gestaan. Dit wijst er op dat er in 1611 waarschijnlijk geen gewelven zijn gemaakt, doch een gewone balklaag, dan wel een moerbalk met kinderbalkjes, waarop de kreupele stijlen zonder (oost- en westzijde) of met een slof (noord- en zuidzijde) rustten.

Hieruit zou men concluderen dat het gewelf zal zijn gemetseld bij de eerstvolgende functieverandering van de kamer, dus in 1654-'55. Op 't eerste gezicht lijkt dit niet noodzakelijk omdat tijdens de bouw in 1611 het idee van een overwelving kan zijn opgekomen. Hiertegen verzet zich echter het feit dat de pengaten zijn gebruikt. Dit blijkt uit de beschadiging in de vlakken van de tand bij de spanten aan noord- en oostzijde tengevolge van het door middel van een koevoet of iets dergelijks verwijderen van de kreupele stijlen. Dit ging blijkbaar minder moeilijk bij de andere stijlen, waar overigens met de steekbeitel ingehakte merken ||| (zuid) en |||| (west) zijn bewaard gebleven. Bij de andere spanten zijn de merken || (oost) en | (noord) door plaatselijke versplintering van het spantbeen verdwenen. Opmerkelijk is bovendien dat anders dan bij oudere kappen de telmerken uit het zicht werden gebracht door ze in een houtverbinding op te nemen.

De conclusie die we uit de aanwezigheid van de pengaten moeten trekken is dat er inderdaad in 1611 een zolderbalklaag is gemaakt.

Architectuur Opvallend is tevens de positie van de koningsstijl welke niet samenvalt met het kruispunt der diagonalen van de kamerplattegrond; de koningsstijl bevindt zich aanzienlijk zuidelijker. Waarschijnlijk komt dit hieruit voort dat men er naar gestreefd zal hebben de dakhellingen, voor zover die vanaf de straat zichtbaar waren, gelijk te houden. Dit had tot gevolg dat het noordelijk dakvlak aanzienlijk flauwer ging hellen, wat niet van belang was. Deze overwegingen en ook de eerder genoemde aankappingen wijzen er op dat men zich de architectonische werking van het gebouwtje terdege bewust is geweest.

Gordingen Tenslotte noemen we nog een aantal constructieve details. Het oostelijk dakvlak heeft gordingen op ca. 1 m. boven de aanrazering. De noordelijke hiervan is tegen de spantbenen aangespijkerd met een overlap ter plaatse van het spantbeen. In de zuidelijke travee is een nieuwe gording aangebracht welke met houtdraadbouten aan de spantbenen is bevestigd. Op deze plaats was voorheen geen gording.

Ten behoeve van ventilatie van de zolder is in de noordelijke travee tussen de leien een loden nonnenkapje aangebracht.

Het westelijk dakvlak heeft een nieuwe gording op ca. 60 cm boven de aanrazering; deze is eveneens met

houtdraadbouten bevestigd. Aan het spantbeen bevindt zich een wormstekig stuk van een oude gording welke vanaf het normaalspant in noordelijke richting liep. Het zuidelijke dakvlak heeft geen gording.

Men heeft dus aanvankelijk slechts laag geplaatste gordingen nodig geoordeeld bij die dakvlakken, welke wat breder waren en waar geen verstijving van de sporen optrad ten gevolge van de aanwezigheid van aanlopers.

Het noordelijke dakvlak heeft een gording op ca. 1.20 m. boven de aanrazering doch deze is alleen aanwezig in de westelijke travee, daar het oostelijk gedeelte van het dakvlak wordt doorboord door een ingestoken sporenkapje dat naar de toegang tot de zolder leidt. Vanaf de nok van dit kapje zijn horizontaal balkjes opgelegd in het zijvlak van steunbeer 96, waardoor de oostelijke helft van dit kapje een plat dakje heeft dat met lood is bekleed.

Genoemde gording in de westelijke travee is een secundair verwerkt ouder kaponderdeel (waarschijnlijk een dakspoor) want aan het ondervlak bevindt zich een krasmerk (⌐) en nabij de hoekkeper een pengat en een toognagelgat.

Muurplaten

De muurplaat van het oostelijk dakvlak is voor meer dan de helft nieuw (1962). Aan het westelijk dakvlak is het middenstuk van de muurplaat nieuw, terwijl naar de zuidzijde nog ca. 2.15 m. oorspronkelijk is en naar de noordzijde ca. 2 m; beide oude stukken hebben wormgaten. Op het nieuwe gedeelte van de muurplaat zijn de nieuwe ondereinden van de sporen gezet, die koud zijn gelast. Bij het zuidelijk dakvlak is de binnenmuurplaat oud en plaatselijk aangetast door worm. De buitenmuurplaat is nieuw. De muurplaat van het noordelijk dakvlak is nieuw.

Tengevolge van de muurplaatvervangingen en de aantasting door houtworm van de voeten der spantbenen zijn de meeste spantbenen ingekort en geplaatst op sloffen, soms van grenenhout. Alleen de spantvoeten (||) en ||| zijn nog oorspronkelijk.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VOOR DE GEGEVENS

2. OVERZICHTEN DEELONDERZOEKEN

a. OUDE KERK AMSTERDAM

MERKEN KAP HUISZITTENKAPEL ± 1495

Telmerken met kleine guts ingesneden. • ingeboord.

De merken komen voor aan de noordzijde van de oost-west gerichte delen.

schuinstaand onderdeel	merk	opmerking	horizontaal onderdeel	merken	opmerking	schuinstaand onderdeel	merk	opmerking
spantpoot oost	<		hanebalk	< I		spantpoot west	I	
		herbeel weg	middenbalk	>				
			hanebalk kappelhout	< > II III IIII Λ ΛI ΙΙΛ ΛIIII X IX X XII X››› • XIII X›››› IIIIX		spoor west	I II III IIII Λ ΛI ΛII ΛIIII X XII X III IIIIX	
spoor oast	‹‹‹‹ X				weg			vernieuwd achterplankje
spantpoot oost	› ‹‹^	alle overige delen v.d. standvink gesloopt.	hanebalk stijl, bovenstuk	Λ ›› #	stijl ››	spantpoot west	II	
spoor oast	X ›››› X X		hanebalk	I • › ‹‹‹‹ • IIII Λ • Λ ›Λ • ΛI ›››› • ΛIII X • X X‹ • IX X‹‹‹ • IIX X‹‹‹ • IIIX	niet aanwezig oude 1 3 niet aanwezig merk niet zichtbaar 9 niet aanwezig			
kilkeper z.o.	I				stijl ^ — =			

De constructie van deze kap is gelijk aan die van de Elisabeth Gaevenkapel

nov 1957

AR 1989

a. OUDE KERK AMSTERDAM

MERKEN KAP ELISABETH GAEVENKAPEL ±1495

Telmerken met kleine guts ingesneden. ◠ ingehakt, •• ingeboord.

De merken komen voor aan de noordzijde van de oost-west gerichte delen.

schuinstaand onderdeel	merk	opmerking	horizontaal onderdeel	merken	opmerking	schuinstaand onderdeel	merk	opmerking
spantpoot oost	⟩⟩		hanebalk	⟩⟩				
korbeel noord	/		middenbalk noord	/				
spoorvoet	⟨◠		koppelhout	/				
	◠⟨⟨		hanebalk	// ⟨⟨				
	◠⟩⟩⟩		koppelhout	///		spoor	///	
	◠⟩⟩⟩⟩				4 ontbreekt			
				∧				
	◠⟨◠//				6 hooit geweest gat west ontbreekt			
	⟨◠◠///			∧///	7 overgeslagen			
	⟨⟨◠////			////∪Y				
	◠⟩⟨			X^//				
	/◠⟩⟨				geen gaten			
					west gat			
	⟩◠//			\/				
	⟩◠///			>//∧				
	⟨◠◠///			////∪X////				
spantpoot oost	∧⟨⟨⟨		hanebalk	⟩⟩⟩ ⟨ ////		spantpoot west	////	
korbeel zuid	///		middenbalk zuid - noord	// ///		korbeel noord	//	
			koppelhout	⟩ •• \				
				// ••				
				/// ••				
				//// ••				
				•• ∩				
				/V:	aan zuidzijde			
				•• ◠//				
				•• ///V				
				•• ////V				
				•• X				
				•• /X				
				X// ••				
				•• X///				
korbeel zuid	////		middenbalk zuid	////				
kilkeper-balk z.o.	⟨//							

De constructie van deze kap is gelijk aan die van de Huiszittenkapel.

nov. 1957

b. Overgenomen uit:
J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam, Drs. P.H.J. van der Laan – Inventaris van het archief van de Memoriemeesters van de Oude- of St. Nicolaaskerk te Amsterdam, Dr. I.H. van Eeghen – Inventarissen der archieven van de gilden en van het Brouwerscollege.

Kerkmeesters van de Oude Kerk

1333. (Ter Gouw, I, 345)
Heyn Nutaertszoon
Tideman die Zael
Klaas Duvelant
Klaas van den Damme

1360. (Ter Gouw, II, 310)
IJsbrand Arentszoon
Egbert Pilgromszoon
Klaas Arentszoon

1390. (Van Eeghen, blz. 133)
Meyster Willem Willemssoen
Dirc Piil
Godevaert Hoesschensoen
Albert Ghiistginssoen
Jan Willemssoen

1396. (Ter Gouw, II, 311)
Wouter Willemszoon
Servaas Roelofszoon
Jan Deymanszoon
Vechter Jakobszoon

1410. (Ter Gouw, II, 311)
Klaas Beijenzoon
Jakob Divel
Dirk Jan Tidemanszoonszoon
Jakob coman Willemszoon

1424. (Van der Laan, 63)
Dirc Bairdenzoen
Jan Symon Nessenzoen
Ghijsebrecht Jacobszoen
Dirc Jan Godelofssoens zoen

1425. (Van der Laan, 64)
Dirc Bardensz.
Hughe Bairs
Claes Jan Goertszoen
Jan Bedunre Albertszoen

1427. (Van der Laan, 67)
Ghijsbert Jacobszoen
Claes Tolle
Claes Symon Tydemanssoens soen
Allert Symonszoen

1441. (Ter Gouw, III, 233)
Jan Albertszoon Beduunre
Klaas Janszoon
Pieter Kroek (of Krock)
Willem Bruin Gerritszoonszoon

1446. (Van der Laan, 92)
Willem Heynensoen
Jan Melijs Dircsoen
Aernt Tidem(ans)zoen

1454. (Van der Laan, 109)
Symon Bardensz.
Heynric Stuver
Jacob Jansz.
Claes Heynenzoen

1460. (Ter Gouw, III, 233)
Hendrik Jakob Gerritszoonszoon
Mr. Hendrik Foppenzoon

1474 en 1475.
Jan Dirkszoon van Wormer
Jan van Persijn Klaaszoon
Simon Dirkszoon Bardes
Clement Gerritszoon

1505.
Jan van Persijn
Hillebrant Janszoon Otter
Hendrik Simonszoon
Lambert Reijerszoon

1506.
Hillebrant Janszoon Otter
Hendrik Simonszoon
Lambert Reijerszoon
Andries Boelen Dirkszoon

1511.
Pieter Rodinck
Jakob Gijsbertszoon van Campen
Willem Rokeszoon
Gerrit Wijnandszoon

1512. (Ter Gouw, III, 234)
Jakob Gijsbertszoon van Campen
Willem Kroek (of Krock)
Dirk Klaaszoon de Oude (Sillemoer?)
Luyt Janszoon
Jan Lambertszoon Goedekan

1513.
Dirk Klaaszoon de Oude
Luyt Janszoon
Kornelis Janszoon de Vlaming van Oudshoorn
Kot (Kost?) Jakobszoon
Hendrik de Coninck

1514.
Kornelis Janszoon de Vlaming van Oudshoorn
Hillebrant Janszoon Otter
Gerrit Moyaert
Jan Gerritszoon Fem

1515.
Dirk Klaaszoon de Oude
Hillebrant Janszoon Otter
Kornelis Korneliszoon de jonge Vlaming
Jan Gerritszoon Fem
Gerrit van den Anxter

1516. (Ter Gouw, V, 156 t/m 158)
Dirk Klaaszoon de oude
Hillebrant Janszoon Otter
Jan Gerritszoon Sem
Gerrit van den Anxter

1517.
Hillebrant Janszoon Otter
Gerrit van den Anxter
Allert Arentszoon
Dirk Corszoon

1518.
Hendrik de Coninck
Gerrit van den Anxter
Reijer Janszoon
Gilles Janszoon de wisselaar

1519.
Gilles Janszoon de wisselaar
Allert Andries Boelenzoon
Gijsbert Thaamszoon
Klaas Gaef ←

1520.
Gijsbert Thaamszoon
Klaas Gaef ←
Dirk Corszoon

1521.
Robrecht Jakobszoon
Volkert Janszoon Snijder
Klaas Jakobszoon Bicker
Gijsbert Janszoon Beresteyn

1522.
Gilles Janszoon de wisselaar
Klaas Gaef ←
Gijsbert Thaamszoon
Klaas Jeroenszoon

1523.
Gilles Janszoon de wisselaar
Klaas Jakobszoon Bicker
Klaas Jeroenszoon
Klaas Volkertszoon

1524.
Gilles Janszoon de wisselaar
Dirk Corszoon
Klaas Jeroenszoon
Klaas Volkertszoon

1525.
Dirk Corszoon
Volkert Janszoon Snijder
Klaas Gerritszoon Deyman
Jonge Jan Benninck

1526.
Dirk Corszoon
Volkert Janszoon Snijder
Klaas Volkertszoon
Klaas Gerritszoon Deyman
Jonge Jan Benninck

1527.
Dirk Corszoon
Volkert Janszoon Snijder
Klaas Gerritszoon Deyman
Kornelis de Vlaming van Oudshoorn

1528.
Robrecht Jakobszoon
Volkert Janszoon Snijder
Klaas Jakobszoon Bicker
Gijsbert Janszoon Beresteyn

1530.
Klaas Jeroenszoon
Jakob van Hoef
Pieter Bicker
Hendrik Pauluszoon

1531.

Simon Laurens Coppenzoon
Hendrik Brouwer

1532.

Pieter Janszoon Pletser
Mr. Kornelis Gerbrantszoon Ruysch

1533.

Lambert IJsbrant Coppenzoon

1534.

Jakob Meeuwiszoon Doos
Hendrik Franszoon

1536.

Floris Floriszoon Kant

1537.

Mr. Kornelis Gerbrantszoon Ruysch
Pieter Cantert Willemszoon
Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel
Klaas Volkertszoon

1538.

Pieter Klaaszoon Smit

1539.

Floris Floriszoon Kant
Klaas Meeuwiszoon Doos
Burchman Wouter Dobbenzoonszoon

1540.

Pieter Klaaszoon Smit
Burchman Wouter Dobbenzoonszoon
Gerrit Klaaszoon Mattheus
Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel

1541.

Gerrit Klaaszoon Mattheus
Kornelis Jakobszoon Brouwer
Klaas Hendrikszoon Basgen

1543.

Gerrit Klaaszoon Mattheus
Floris Floriszoon Kant
Burchman Wouter Dobbenzoonszoon
Kornelis Jakobszoon Brouwer

1544.

Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel
Burchman Wouter Dobbenzoonszoon
Kornelis Jakobszoon Brouwer
Klaas Meeuwiszoon Doos

1545.

Kornelis Antoniszoon
Kornelis Janszoon Hollesloot

1546.

Sybrant Buyck Jakobszoon, genaamd Bam

1547.

Kornelis Janszoon Hollesloot
Lucas Meinertszoon van Alkesteyn
Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel

1548.

Willem Hendrikszoon Molenaar
Laurens Simonszoon van Neck
Mr. Kornelis Wouter Dobbenzoonszoon
Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel

1550.

Hendrik Krook

1552.

Jan Harmenszoon Goudenberg
Frans Dirkszoon Marcus

1553.

Frans Dirkszoon Marcus

1556-1575. (Ter Gouw, VII, 423)

1556. Mr. Pieter Bicker Willemszoon
1557. Klaas Jakobszoon van Swieten van Leiden
1557. Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel
1558. Hendrik Janszoon Kroock
1558. Andries Boel Janszoonszoon Hollesloot
1559. Gerrit Janszoon Coesvelt
1562. Jan Reijerszoon
1562-1564. Hendrik Jakobszoon van Swieten van Leiden
1563, 1564. Klaas Gerritszoon, bontwerker
1564. Reijer Korneliszoon
1564, 1574. Jan Rijser Janszoon
1565. Mr. Dirk Floriszoon Kant *genaamd* Breekveld
1566. Adriaan Janszoon Roest in de Klaauw
1566-1578. Klaas Buyck Joostenzoon
1567. Kornelis Janszoon Roôcruys *genaamd* van Lee
1568. Kornelis Janszoon Roothart
1568. Jan Michiel Loefszoonszoon, brouwer
1569. Sybrant Stam Willemszoon
1572. Evert Schock Klaaszoon
1572. Jakob Cantert Pieterszoon
1573. Jakob Floris Maartenszoonszoon van Alkemade
1573. Dirk Buyck Klaaszoon
1575. Willem Adamszoon, zeilmaker

Blz. 26 Voor een overzicht van Kerkmeesters in de jaren 1578-1805 raadplege men de volgende bladzijden.

Wagenaar (II) geeft een lijst van Kerkmeesters in de jaren 1333 t/m 1520 (blz. 106), 1521 t/m 1736 (blz. 107) en 1743 t/m 1762 (blz. 108). Deze wijkt behoudens spellingverschillen niet af van het bovenstaande.

NAMEN EN WAPENS VAN DE KERCKM.RS TSEDERT ANNO 1521

Anno 29 he t Iacobsz A: Raed, en 1525 Burgerm.r

Anno 1529 Volcherd Iansz de Snÿder

Anno 1529 Gÿsbert Iansz Beresteÿn, 1530 Scheepen, en 1532 Raed.

Anno 1530 Iacob van Hoeuf.

Anno 1530 M.r Pieter Bicker, en 1534 Scheepen.

Anno 1530 Klaes Ieroensz, en 1535 Scheepen.

Anno 1530 Hendrick Paũelsz, en 1531 Scheepen.

Anno 1531 Sÿmon Loũrs Koppens 1519 Scheepen, en 15-20 Raed.

Anno 1531 Hendrick Broũwer.

Anno 1532 Pieter Iansz Pletser, en 1530 Scheepen.

Anno 1532 M.r Cornelis Gerbrantsz Rũÿs, 1537 Scheepen, en 1557 Raed.

Anno 1533 Lambert Ÿsbrand Koppens, en 1533 Scheepen.

Anno 1533 Iacob Mewis.

Anno 1534 Hendrıck Fransz.

Anno 1536 Floris Florisz Kant, 1539 Scheepen, en 1540 Raed

Anno 1537 Pieter Kanter Willemsz, 1533 Raed, en 1534 Bũrgermeester.

Anno 1537 Sÿmen Marten Dircksz van Rũwiel: 1537 Raed en 1552 Bũrgerm.r

Anno 1538 Klaes Volcherisz, en 1527 Scheepen.

Anno 1538 Pieter Klaesz Smit

Anno 1539 Klaes Mewis, 1538 Scheepen.

Anno 1539 Bũrghman Woũtersz Dob.

Anno 1541 Gerred Klaes Matteũsz 1553 Raed, en 1552 Bũrgerm.r

Anno 1541 Cornelis Iacobsz Broũwer, 1555 Raed, en 1562 Bũrgerm.r

Anno 1541 Klaes Hendricksz Bas, 1536 Raed, en 1544 Bũrgerm.r

Anno 1543 Gerred Klaesz.

Anno 1545 Cornelis Antheũnisz, 1544 Scheepen, en 1547 Raed.

Anno 1545 Cornelis Iansz Hollesloot.

Anno 1546 Sÿbrand Bũÿck Iacobsz Bam, en 1539 Scheepē.

Anno 1547 Meindertsz v̄. Alke-548 Scheepen, en 1553 Raed.

Anno 1548 Willem Hendricksz Molenaer.

Anno 1548 Loũrens Sÿmonsz van Neck, en 1553 Scheepē.

Anno 1548 M.r Cornelis Dobbens, 1523 Raed, en 1553 Bũrgerm.r

Anno 1550 Hendrick Trock

Anno 1552 Ian Harmensz Goũwenbergh, 1547 Scheepen en Raed.

Anno 1552 Frans Dirck Marcũs, en 1551 Scheepen.

Anno 1556 M.r Pieter Bicker Willemsz, 1557 Scheepen en Raed.

Anno 1557 Klaes Iacobsz van Swiete, van Leyde, 1555 Raed, en 1569 Bũrgerm.r

Anno 1558 Hendrick Iansz Kroock, 1549 Scheepen, en 1558 Raed.

Anno 1558 Andries Boel Hollesloot, en 1563 Raed.

Anno 1560 Gerred Iansz Koes-, veld

Anno 1562 Ian Ryser

Anno 1562 Hendrick Iacobsz van Swieten, van Leyde en 1562 Scheepen.

Anno 1563 Klaes Gerretsz Bontwerker, 1558 Raed, en 1559 Scheepen.

Anno 1565 M.r Dirck Florisz Kant, 1562 Scheepen, en 15-67 Raed.

Anno 1566 Adriaen Iansz Roest: inde Klaeuw.

Anno 1566 Klaes Bũÿck Ioostensz

Anno 1567 Cornelis Iansz Rootkruÿs van Lis, en 1567 Raed.

Anno 1568 Cornlis Iansz Roothart.

Anno 1568 Ian Michielsz Loef 1567 Scheepen, en Raed.

Anno 1569 Sÿbrand Willemsz Stam.

Anno 1572 Evert Korsz Schoch 1573 Raed en 1578 Scheepen.

Anno 1572 Iacob Pietersz Kanter en 1567 Scheepen.

Anno 1573 Iacob Floris Martensz van Alkemade, en 15-78 Raed

Anno 1573 Dirck Klaesz Bũÿck

Anno 1575 Willem Adamsz en 1577 Scheepen.

Anno 1578 Ian Ryser Iansz, en 1563 Scheepen.

Anno 1578 Cornelis Florisz van Teÿlinghen, 1579 Bũrgermeester

Anno 1578 Gerred Schaep, en 1578 Raed.

Anno 1578 Gerred Iansz Koesveld 1578 Raed.

Anno 1578 D.r Klaes Katt.

Anno 1579 Klaes Boelense, en 1582 Bũrgerm.r

Anno 1579 Wessel Becker

Anno 1579 Adriaen Kromhout 1578 Bũrgermeester, en Raed.

Anno 15 Hendrick Olfe Fuijck 1578 Scheepen.

Anno 1581 Iacob Pietersz Schaep, en 1583 Scheepen.

Anno 1583 Dirck Iacobs Roosekrans.

Anno 1584 Iacob Paeũw.

Anno 1584 Klaes Sÿmonsz Heemskerck, 1578 Raed, en 1582 Scheepen.

Anno 1586 Ian de Vry, en 1596 Bũrgerm.r

Anno 1587 Cornelis Schellinghcr.

Anno 1592 Reynier Paeũw 1591 Raed, en 1605 Bũrg.mr

Anno 1592 Waligh Sievertsz.

Anno 1594 Vincent van Bronchorst.

Anno 1601 Pieter Bas, en 1595 Scheepen

Anno 1604 Iacob Klaesz Rogh.

Anno 1604 Iacob Pietersz Noppit 15 90 Scheepen en 1591 Raedt.

Anno 1618 Albert Feliker.

Anno 1624 Ian de Wale.

Anno 1630 Iacob Bicker.

Anno 1635 Iacob Iacobsz Rogh.

Anno 1636 Romboũt Iacobsz.

Anno 1640 Casper van Dronckelaer.

Anno 1646 Wıllem van Erpikũm

Anno 1653 Iacobũs Trip.

Anno 1654 Abraham de Visscher.

Anno 1658 Niclaes van Rÿn.

Anno 1658 Klaes Pietersz van Hoorn

Anno 1665 M.r Niclaes Listingh.

Anno 1665 Rombout Hudde, en 1674 Scheepen.

Anno 1666 Iohannes Hũdde, 1667 Raed, en 1672 Bũrgerm.r

Anno 1667 Gillis Reÿniers.

Anno 1668 Francois de Vicq, 1673 Scheepen, 1679 en 1697 Bũrgerm.r

Anno 1668 M.r Pieter van Dam

Anno 1669 Iohan Pels.

Anno 1676 Iean Bernard.

Anno 1682 Steven de Geer.

Anno 1685 Abraham Ortt.

Anno 1689 *Jan Bilers.*

Anno 1698 M.r Gerbrand de Vicq.

Anno 1699 Aernold de Cock.

Anno 1700 Pieter Reyniers.

Anno 1706 Ian Reaal COMMISARIUS, 1723 SCHEPEN.

Anno 1706 M.r Pieter van Dam

Anno 1716 Philips Anthoni Van der Ghiessen, 1719 Scheepē. en 1720 Raed.

Anno 1719 M.r Ian Wolters. en 1720 Scheepen.

Anno 1720 Loũis Boddens.

Anno 1720 Ian Gabriel Voet.

Anno 1721 Francois Lestevenon 1723 Secretaris

Anno 1723 Hendrick Lÿnslager

Anno 1727 GERRIT HOOFT GERRIT SOON 1728. SECRETARIUS.

Anno 1722 IAN.HOP.

Anno 1732 Lambert Alewijn.

Anno 1734 Albertus Van Westerhof.

Anno 1735 Lucas Trip.

Anno 1743 Pieter Trip.

Anno 1752 Abraham Bredius

Anno 1754 M.r Willem Gerrit Dedel Salomonsz:

Anno 1757 Isaac Ernst de Petersen.

Anno 1761 Nicol.de Marez.

Anno 1771 Cornelis Munter.

Anno 1775 IacoB Temminck

Anno 1777 Ian Andr.s Münter

Anno 1786 M.r Leonard Beels.

Anno 1787 Dirk Hendrik Bosboom

Anno 1787 Iacob Tiewelen Beels,

Anno 1788 M.r Iacob.s Salomon VandePoll,

Anno 1791 Iacob Boreel, Van Hogelanden

Anno 1793 Willem Huÿdecoper,

Anno 1797 D.r Gerard Nierop,

Anno 1797 Sılvester Amiliũs. Verburg,

Anno 1798 Gerhard van Blyenburgh.

Anno 1803 Nicolaũs Holtiũs.

Anno 1805 Gerard Jacobus Thin van Keulen.

wapens weggelaten

d. Overgenomen uit:
J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam, Drs. P.H.J. van der Laan – Inventaris van het archief van de Memoriemeesters van de Oude- of St. Nicolaaskerk te Amsterdam, Mr. W.F.H. Oldewelt – Inventaris der archieven van de beide Huiszittenhuizen.

Huiszittenmeesters aan de Oude Zijde

Blz. 24, 34

Volgens Ter Gouw zijn de oudste Huiszittenmeesters zeker tot en met 1360 identiek met Kerkmeesters.

1437. (Van der Laan, 82)
Ruysch Peterszoen
Steven Dirc Meliszoen

1438.
Ruyssche Peterszoen
Claes Janssoen
Steven Melijs

1440. (Ter Gouw, III, 236)
Klaas Gerst
Jan Pape
Jan Gerst
Pieter Rijke

1445.
Jan Eggert Pieterszoon
Frederik IJsbrantszoon
Albert Gerritszoon

1448. (Ter Gouw, III, 237)
Jan Eggert Pieterszoon
Klaas Jakobszoon
Lambert Klaaszoon

1454. (Van der Laan, 109)
→ Andries Willemz.
Lambert Claeszoen
Claes Dircszoen
Willem Bruyn

1477. (Oldewelt)
Jan Heynrijcxsoen
Dirck Symonssoen
Gherijt van Berge
Peter Harinck

1497. (Ter Gouw, III, 237)
Jan Clement Hendrikszoonszoon
Doen Jakobszoon
Jan Gijsbertszoon
Jakob Gerst

1500, 1501, 1502, 1503.
Jakob Roelofszoon
Jakob Klaaszoon Watergang
Jan Klaaszoon
Heyman Jakobszoon van der Ouder-Amstel

1504, 1505, 1506.
Doen Jakobszoon
Jan Gijsbertszoon
Jan van Persijn
Maarten Dirkszoon

1507, 1508.
Jan Clement Hendrikszoonszoon
Doen Jakobszoon
Jan Gijsbertszoon
Jakob Gerst

1509, 1510.
Jakob in den Pelgrim

1511.
Jakob in den Pelgrim
→ Klaas in de Gulden hand.
Allert Andries Boelenzoon

1512.
Jan Klaaszoon
Allert Andries Boelenzoon
Meeuws Pieterszoon Doos
→ Klaas Gaef
Hobbe Arck
Reijer Dirkszoon Bardes

1513.
Allert Andries Boelenzoon
Meeuws Pieterszoon Doos
Reijer Dirkszoon Bardes

1514.
Allert Andries Boelenzoon
Meeuws Pieterszoon Doos
→ Klaas Gaef
Arent Boelenzoon

1515.
Allert Andries Boelenzoon
Arent Boelenzoon
Luyt Jakobszoon
Jan Beth Hermanszoon
Hendrik Pieterszoon Haring

1516. (Ter Gouw, V, 203)
→ Klaas Gaef
Arent Boelenzoon
Lukas Jakobszoon van Beverwaerde
Hendrik Pieterszoon Haring
Sem Jakobszoon

1517.
→ Klaas Gaef
Arent Boelenzoon
Hendrik Pieterszoon Haring
Mr. Kornelis van Kampen

1518. (Ter Gouw, V, 204)
Arent Boelenzoon
Hendrik Pieterszoon Haring
Jakob van Keulen
Dirk Boelenzoon

1519.
Heyman Jakobszoon van der Ouder-Amstel
→ Klaas Gaef
Arent Boelenzoon
Hendrik Pieterszoon Haring
Jakob van Keulen
Jan Lambertszoon
Frans Hendrikszoon in den Wildeman

1520.
Jakob van Keulen
Dirk Boelenzoon
Allert Andries Boelenzoon
Sieuwert Klaaszoon

1521.
Arent Boelenzoon
Jakob van Keulen
Dirk Boelenzoon
Jan Lambertszoon
Allert Andries Boelenzoon
Sieuwert Klaaszoon
Dirk Corszoon

1522, 1523.
Arent Boelenzoon
Jakob van Keulen
Dirk Boelenzoon
Sieuwert Klaaszoon
Klaas Jakobszoon in 't Paradijs

1524.
Jan Beth Hermanszoon
Frans Hendrikszoon in den Wildeman
Sieuwert Klaaszoon
Klaas Jakobszoon in 't Paradijs
Klaas Meeuwiszoon
Pieter Smit

1525.
Jakob van Keulen
Dirk Boelenzoon
Sieuwert Klaaszoon
Klaas Jakobszoon in 't Paradijs

1526.
Dirk Boelenzoon
Sieuwert Klaaszoon
Klaas Jakobszoon in 't Paradijs
Jakob Huig Haring

1527–1529.
Dirk Boelenzoon
Sieuwert Klaaszoon
Jakob Huig Haring
Albert Corszoon

1530–1535.
Jakob Huig Haring
Albert Corszoon
Albert Hees
Klaas Harck

1536.
Frans Hendrikszoon in den Wildeman
Klaas Meeuwiszoon
Albert Hees
Klaas Harck

1537.
Jan Beth Hermanszoon
Frans Hendrikszoon in den Wildeman
Klaas Meeuwiszoon
Pieter Smit

1538.

Jan Beth Hermanszoon
Frans Hendrikszoon in den Wildeman
Hendrik Janszoon Kroock
Mr. Reijer Lambertszoon van der Horst
Kornelis Jakobszoon Hollesloot

1539. (Ter Gouw, V, 205)

Jan Beth Hermanszoon
Frans Hendrikszoon in den Wildeman
Mr. Reijer Lambertszoon van der Horst
Kornelis Jakobszoon Buyck

1540.

Frans Hendrikszoon in den Wildeman
Hendrik Janszoon Kroock
Mr. Reijer Lambertszoon van der Horst
Allert Dirkszoon
Mr. Pieter Bicker Willemszoon

1541–1543.

Mr. Reijer Lambertszoon van der Horst
Allert Dirkszoon
Mr. Pieter Bicker Willemszoon
Hendrik Franszoon

1544–1546.

Hendrik Janszoon Kroock
Allert Dirkszoon
Mr. Pieter Bicker Willemszoon
Hendrik Franszoon

1547.

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Gerrit Klaaszoon Mattheus
Jan Harmenszoon
Hendrik Bogaert

1548.

Klaas Meeuwiszoon
Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Harmenszoon
Hendrik Bogaert

1549.

Klaas Meeuwiszoon
Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Harmenszoon
Jan Oom Janszoon
Gerrit Tes
Wijbrant Frederikszoon

1550.

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Hendrik Bogaert
Jan Oom Janszoon
Pieter Brugman
Wouter Dobbens
Antonis Verhoef

1551.

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Oom Janszoon
Antonis Verhoef

1552.

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Oom Janszoon
Antonis Verhoef
Lucas Meinertszoon van Alkesteyn
Jan Klaaszoon Koop
Arent Hudde

1553.

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Oom Janszoon
Antonis Verhoef
Klaas Jakobszoon van Swieten van Leiden

1554.

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Oom Janszoon
Antonis Verhoef

1555. (Ter Gouw, V, 206)

Kornelis Jakobszoon Brouwer
Jan Oom Janszoon
Antonis Verhoef
Klaas Gerritszoon

(Ter Gouw, VII, 426-7)

1556, 1557. Antonis van Hoef
1556–1559. Amy van der Hoef
1556, 1557. Kornelis Jakobszoon, brouwer
1556–1570. Jan Oom Janszoon
1556, 1557. Dirk Jakobszoon Schaep
1557. Hendrik van der Does
1558–1567. Andries Boelens
1558, 1559, 1563, 1564. Gerrit Janszoon Coesvelt
1558, 1559. Govert Janszoon
1560–1562. Jan Poppen
1560–1565. Tideman Meindertszoon
1563–1565. Jakob Benninck
1565. Gerrit Arentszoon
1565, 1566. Arent Janszoon Ernst
1566–1577. Reinier Hendrikszoon Rooclaes
1568, 1575–1577. Jakob Cantert Pieterszoon
1568–1570. Andries Franszoon
1569, 1570. Mr. Albert Cantert Pieterszoon
1571–1575. Jan Michiel Loefszoonszoon, brouwer
1571–1573. Kornelis Franszoon
1571, 1572. Kornelis Gerritszoon
1573–1577. Geen Simonszoon
1573. Jan Rijser Janszoon
1574–1578. Evert Corszoon in 't Marsje
1574–1577. Klaas Hein Korneliszoon
1577. Mr. Arent Sandelijn
1577. Pieter Oly Klaaszoon Haring

e. Bijzonderheden in het interieur van de Kerkmeesterskamer.

In de tinnen tabakspot die opgesteld is op de tafel in de Kerkmeesterskamer bevindt zich onder een loden binnendeksel een met de hand geschreven briefje:

23 MAART 1929 Tabakspot
Inktstel met zandstrooiër
kandelaar, 3 voorwerpen
in gebruik bij H.H. Kerkmeesteren der
Oude Kerk ± 1650*, vermeld in
Catalogus 5 Kerkvoogdij Blz. 60
nr. 45. 46. 47: 48 zijn 7 Tresoren**
afkomstig van dakgoten Oude
Kerk. 4 met stadswapen en
3 met merk van den
loodgieter, die het werk
verrichtte. Liggen op
glazen plaat hieronder.

* Deze datering zou blijkens het commentaar bij de Inventaris door Mej. Bijtelaar niet helemaal juist zijn. Zij dateert kandelaar en tabakspot beide op 1770 (Inventaris, blz. 31), het inktstel op 1686 of eerder (Inventaris, blz. 28).

** Met 'Tresoren' worden trotseerloodjes bedoeld. Volgens Mej. Bijtelaar dateren deze uit het einde van de 18de eeuw en zijn ze in het begin van de 19de eeuw van het dak gehaald en in veiligheid gebracht (Inventaris, blz. 44). Ze worden thans bewaard in de brandkast in de Kerkmeesterskamer.
De notitie over de 'glazen plaat' heeft betrekking op de vroegere bewaarplaats.

Onderschrift van een prent, voorstellende de constructie van de torenspits, uitgegeven door Adriaen Danckertsz in 1613.

In dese Figuere hebt ghy beminde Leser het beworp ende afcon=
trefeytsel vant houtwerck op zyn hoochde ende wyde van den Thooren der oude Kercke tot Amster=
damme. Welcke Tooren is volmaeckt gheweest inden Jare naer de gheboorte onzes Heeren ende Salichmakers M.D.LXVI. Desen Tooren is van de straet tot de boven kant vant steenwerck hoogh C.XX voeten De kap te weten het houtwerck tot aen de weerhaen gelijcke C.XX voet= somma in als hooch CCXL. voeten. Ende de kap is op het steenwerck wijdt XXXIJ. voeten. Dit patroon is afgetrocken so als het eerst opgherecht ie gheweest door Adriaen Dancke:rsz van Amsterdam ter eeren zijne vaderlijcke Stadt.

Nota De Dom tot Utrecht is het steenwerck hoogh CCC.XLiij.voeten
de kap XXXiiij, t'samen CCCLXXVij. voeten. De Toren tot Antwerpen is in alles hooch vyfhondert voeten
de voet wort hier gherekent tot elf duym.

Ghedruckt t' Haerlem, voor Daniel de Keyser
Boecverkooper vvoonende op 't Sant, int verguld A,B,C. 1613.

f. Overgenomen van: Documentatierapport fa. D. Schoonekamp – Amsterdam, betreffende de schildering op het oostelijk gewelfveld van de Huiszittenkapel, rapporteur P. de Ruyter, d.d. 20-5-1976.

Restauratie Genade Stoel
oostelijk vlak Huiszittenkapel

Bij de restauratie van de 'Genade Stoel' gaat het om de behandeling van:
- de stoel en kroon van de Cristusfiguur
- de vleugels van de beide engelenfiguren.

De konklusie werd getrokken, dat de schilderingen te donker zijn.

Behandeling
Voor aanpassing van de schilderingen werd de volgende behandeling toegepast:
- het verwijderen van de vernislaag met een scalpelmes;
- het oplossen van het donkere gedeelte met 1.2 dichloormethaanum;
- het plaatselijk retoucheren in de trattegiotechniek.

g. Overzicht schraag- en schalkbeelden van zijkapellen aan noord- en zuidzijde

Bouwperioden	Beeld boven punt no.	Neg.no.	Voorstelling	Beeldhouwer
St. Sebastiaans kapel, 1460-1462	69	501, 503, 371 t/m 377	burger	hand A
	59	744, 745, 650, 651, 1703	burger	
Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel, gereed 1497	46 N.O.	1683	boer	
	45 N.W.	1682	burger	
	61	699, 1657 t/m 60, 1690, 91	boer	
	60	1687, 88	krijgsman?	
	schalk 25	1212 t/m 18, 1467, 68	zeeman?	
	schotel van Huisz. kap.	663, 64	Chr. op grafkist	
	46-26	988, 1530, 1533, 1579	Joh. met Lam	hand B
	voor E.G.-kapel	1531, 1536, 1580	zegenende bisschop	
	47 O.	1786	zeeman?	
	46 N.W.	1784, 85	zeeman?	
	63	2042, 2054 t/m 56	burger?	
	62	2041, 2057, 2058	boer?	
	schalk 27	1299 t/m 1303	ambachtsman?	
Weitkoperskapel gereed ± 1500	31 Z.O.	ouder neg.-	burger met wijwatervat	
	32 Z.W.	archief;	drinkende monnik?	hand B ?
	schalk 6	zie onder	Jacobus Maior	hand B ?
	schotel	hoofd betr. kapel	Jacobus Maior	hand B
Smidskapel gereed ± 1500 ?	59	744, 745, 650, 651, 1703	zie St. Seb. kap.	hand A
	58	648, 649, 742, 743, 1704	boerinnetje?	
	45 N.O.	577, 896-8, 1232	Eva	hand C
	schalk 23	320, 901, 903, 4	zeeman?	
Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel gereed 1509	29 O.	ouder neg.-	profeet	
	30 Z.W.	archief;	profeet	
	schalk 2	zie onder	profeet	
	30 Z.O.	hoofd betr. kapel	profeet	hand D
	31 Z.W.		jonge profeet	hand C ?
	schalk 4		profeet	

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

3. GESCHREVEN BRONNEN

Overgenomen uit: C. Commelin – Beschryvinge van Amsterdam – 1693, blz. 434-437

(Beschrijving Kooromgang)

Naest de achter Deur ontmoet men 't Comptoir van de Huyssitten aan de Oude Zyde, dat voor dezen Kerk-meesters vergader-plaets is geweest.

Voort gaende komt men aen het Huyssitten Choor, daar inne van alle oude tyden de Regenten der Huyssitten haer Vergader-plaets hebben gehadt, en in dit Choor oock een Authaer, waer op veel Vicarie sijn gesticht geweest. Oock wiert de bedeeling van Broot, Boter, Kaes, &c. aen den Armen Huyssitten-luyden alhier gedaen. Men ziet noch boven tegens 't verwulft, onder een met verf over streeken beelt, dese woorden staen.

HOUT GODS GEBODT, EN GEEFT
DEN ARMEN OM GODTS WIL.

De bovengenoemde Vergader-plaats hebben de Regenten uyt haerlieder eygen beurs getimmert in den Jare 1497., dog in den Jare 1655. heeft de bedeelinge der Huyssiten Armen, in deze Kerk opgehouden, en is overgebragt in haer nieu getimmert huys, als op zyn plaets sal aengewesen worden; sedert welke tyt is dese Kamer geworden de vergader-plaets der Kerkmeesteren, daer inne zy nu haer Comptoir houden. In het selve wert nog bewaert en gesien een Tafereel, van dezen inhoud.

Anno Domini 1535. Namen van den Borgeren, die op den thienden Mey, 's nachts na 11 uuren by den secten der Anabaptisten verslagen ende vermoort zyn. God wil haar zielen genadig zyn.

In den eersten:
Meester Pieter Colyn, Burgemeester dezer Stede.
Claas Matthyszoon, dezer Stede Bode.
Cornelis Symonszoon Roese, Schout by Nachte.
Symon Klaesz. Put, Capiteyn van der Wachte.
Claes Meeusz. in die Kalverstraat.
Jan Dirricxz. Roesgen, Stedewaker.
Dirk Evardtsz., Stedewaker.
Dubbelt Dubbeltsz.
Luytgen Muylken
Claas Pitersz. van Aken.
Iacob Iansz. Smit.
Marten Egbardtsz. Scaep Smit.
Vincent Pietersz. Lakenkoper.
Ian Willemsz. Abcou een Vreyer.
Ian Willemsz. Pot.
Gerrit Martensz. Metzelaer.
Dirk Gerritsz.
Ian van Utrecht.
Egbert Willemszoon

Naer dat volgt het laeste of Elisabeths Gave Cappel.

Het Elizabeths Choor of Kapelle bezien hebbende, ontmoet ons ten zuyden van 't Groot Orgel een Kapel, wel eer, na alle apparentie, gestigt by het geslagt van Brunt en Drebber, waar nevens de Vont, daar de Kinderen overgedoopt wierden, en ook St. Cornelis Altaar in gestaan heeft*, als by sekere aantekeninge in de boeken van 't jaar 1548, van de Huyssitten aan de Oude zyde te sien is.[a]

a 'De Huyssitten zijn schuldig alle Jaren Ewelijke vuyte kieren thien guldens tot was lichte, ornamente the onderhoudinghe van Sinte Cornelis Outaer binnen diese Kercke aen de zuytzyde van de Orgel, gesticht by Heer Cornelis Jansz. de Drebber, omme in de voorsz. behoeften, ende tot gheen andere saicken jaerlyx geemployeert te worden, by den Officianten in der tyt van de voorsz. Officie, wel verstaende dat de selve Officianten der Regenten van de Huys Arme voorsz, in der tyt schuldig zullen zyn, te doen rekeningen ende bewys van 't geene zy luyden in den voorsz. behoeften vuyt ghegheven en betaelt zullen hebben. Ende wes alsdan van de voorsz. jaerlykse renten overblyven, tot proffyten van de voorsz. Armen, in handen van den Regenten voorsz., als breder blyke by instrumenten hier of zynde leggende in eenen Doose, in een tresoor binnen 't Kantoor ander Oost-zyde boven op gheteykent, van *Brunt ende de Drebber*.

* Het St. Cornelisaltaar stond niet in de Doopkapel maar tegen kolom 27. De ware toedracht omtrent Brunt en de Drebber vindt men in Mej. Bijtelaars artikel over 'Het Middenschip van de Oude Kerk (II)' blz. 51 t/m 55.

Overgenomen uit:
C. Commelin – Beschryvinge van Amsterdam – 1693, blz. 196 noot.

Stoofsteech[a]

a. Hier op de hoek van deze straet op de Achter-burgwal heeft het oude-zijdse Huyssitten Huys*, wel eer voor de Jaren 1400 getimmert en door oudtheyt bouvallig geworden zijnde, gestaen, tot dat de Regenten in de Jaren 1547, tussen de twee Kloosters, als dat van St. Margriet en St. Magdaleene, genootsaekt geweest zijnde, een nieuw Huys te bouwen, 't welk nu de Lombaert is, daer van in 't Vierde Boek in 't breede sal te lesen zijn.

blz. 523.

Dese Godts-huysen dan van alle oude tijden in dese Stad van Aemstelredamme gevonden wordende, als boven gesegt is, zijn eerstelijk de Huyssitten, als het oudste van dese Godts-huysen, hebbende haer begin eerst in de oude St. Nicolaas Parochie Kerk, en daerna die van de Capelle van onse Lieve Vrouwe Parochie, die naderhand met de stichtinge van St. Catharine of Nieuwe Kerk, haer aenvang genomen, vermits de besorginge bij de Kerkmeesteren, die genaemt wierden, niet alleen Godes Huysbewaerders, maer ook Bewaerders van de voorsz. Parochien, uyt welke, als de Armen veel wierden, en het werk Kerkmeesteren te swaer, zijn de Bewaerders van de Huyssitten-luyden aengestelt, ... enz.

blz. 429
vermeldt oorkonde A° 1360 als Van der Laan, reg. 3.

blz. 529
hoofdstuk over Huyssitten.
Turfuitdeling sinds 1401, blz. 531

* In 'Uit Amsterdams Verleden' (1934) geeft J.C. Breen een verklaring van de functie van ondermeer dit huis (blz. 126-127). Het waren pakhuizen – voor rogge op de Oudezijds Kolk en 'eene bergplaats voor turf, boter en kaas aan den O.Z. Achterburgwal, op de zuidhoek der Stoofsteeg. In 1550 ging men over tot den bouw van een nieuw O.Z. Huiszittenhuis aan den O.Z. Voorburgwal en in de Nes, op den hoek van de Enge Lombardsteeg' (sinds 1615 Stads-Bank van Leening. A.v.R.) Zie ook: Historische Gids van Amsterdam, blz. 158.

Overgenomen uit:

J. Wagenaar – Geschiedenis van Amsterdam –1765 – II boek, blz. 95.

Op dit Choor (Hamburgerkapel, A.v.R.), volgde het Binnen- en Buitenlandsvaarders-Choor, 't welk, insgelyks, zyn altaar hadt. Ook hadden de Binnen- en Buitenlandsvaarders-Gilden een zilveren schip, welk, in plegtige ommegangen, wanneer het Gilde teerde ('t eerde, A.v.R.), omgedraagen, en, zo men de staatsie aan de oude zyde hieldt, in 't Huiszittenhuisje in de Oude Kerke, opgeslooten werdt; gelyk, uit eenen Brief van den jaare 1473(f), is af te neemen.

Beschr. Binnenland-vaarderskapel, blz. 11

(f) By Commelin blz. 424.*

* daar is sprake van uitdrukkelijk één schip, terwijl beide gilden uit elkaar zijn gegaan. Er worden bij Commelin nog nadere gegevens vermeld omtrent de bergplaats aan de Nieuwe zijde en tevens over de kist met vier sleutels, waarin het zilveren schip werd geborgen. (A.v.R.)

Overgenomen uit:

J. Wagenaar – Geschiedenis van Amsterdam – II, 97

Hierop volgde de Kapel der Huiszitten aan de oude zyde. By dezelve, die ook het Huiszitten-Choor genaamd werdt, was het graf van het oud Amsterdamsch geslagt der Dobbens. En Katryn Wouter Dobbenszoons Dogter belastte, by haaren uitersten wil, die, den zesden Maart des jaars 1555, gedagtekend is, dat men, over dit graf, een Tafereel zou stellen, ende dair voer een kaersse gehouden te worden van wasse, dair voor maickende ende bespreeckende honderd Karolus guldens eens (m).
In dit Choor, was eene deur, van buiten met yzer belegd, boven welke het jaartal 1622 plagt te staan. Door deese deur, kwam men in de Vergaderplaats der Huiszittenmeesteren, die in 't jaar 1497 getimmerd was. En hier geschiedde de uitdeeling van levensmiddelen aan de behoeftigen, die in 't Choor byeen kwamen. Ook plagt men, in het zelve, onder een overgeverwd beeld, de volgende woorden te leezen:

HOUT GODS GEBOD, EN GEEFT DEN ARMEN OM GODS WIL

De bedeeling der Huiszitten-armen heeft hier geduurd, tot in 't jaar 1655: en sedert is de Vergaderplaats der Huiszittenmeesteren bekwaem gemaakt tot een Kerkmeesters-Comptoir; waartoe zy nog gebruikt wordt. De ingang is 't eenemaal vernieuwd. In den noordermuur van dit Comptoir, is eene kas met laaden vastgemetseld, in welke een groot getal van oude Schepenen- en andere Brieven, de Kerk betreffende, gevonden wordt. De meesten behelzen giften van oud-eigens, gevestigd op de voornaamste huizen der Oude-zyds-Parochie, en ook op eenige huizen, aan de Nieuwe zyde. Doch ik heb 'er geene ouder brieven onder aangetroffen, dan van omtrent den jaare 1350. Voorts, hangen, in dit Comptoir, eenige fraaije geschilderde afbeeldsels der Kerke van binnen: ook een gemyterd hoofd, keurlyk geschilderd, welk men houdt dat van S. Nicolaas te verbeelden. De Wapenkaart der Kerkmeesteren beslaat een groot gedeelte van eenen der vier wanden van 't vertrek. Men plagt 'er eene schildery van den oproer der Herdooperen, in 't jaar 1535, te bewaaren, en een Tafereel, vervattende de naamen der gesneuvelde burgeren, in dien oproer (n). Doch beide deeze stukken zyn niet meer voor handen.
In 't voorbygaan, merken wy aan, dat de jaarlyksche ommegang, die, hier ter Stede. ter gedagtenisse van de overwinning der Herdooperen, plagt gehouden te worden (o), van jaar tot jaar, aangetekend stondt, in het *Boek met den leêren band*, welk, in de Oude Kerke, bewaard werdt; doch niet verder dan tot het jaar 1567 (p); waaruit men afneemen mag, dat die ommegang, sedert, opgehouden is.

(m) Uit een Afschrift van dit Testament, onder my berustende.
(n) Memoriaal van Kerkm.bl.35,36
(o) Zie II, Deel,VI. Boek,bl.246
(p) Memor. van Kerkm.bl.58

Overgenomen uit:

J. Wagenaar – Geschiedenis van Amsterdam – 1765 – II boek, blz. 98, 99.

blz. 98:
Altaaren.
; een altaar aan de zuidzyde, gewyd ter eere van Christus verryzenisse, van S. Antoni en van de Maagden S. Cunera en S. Antonia, waarop Meester Willem Andries, in 't jaar 1505, twee Vicaryen stigtte; het Huiszitten-Altaar, waarop Heer Claes van Diemen, in 't jaar 1512, eene Vicary stigtte;

blz. 99:

blz. 37, 69

En in 't noordoosten, is, in 't jaar 1761, eene deftige poort gestigt, op eene plaats, die, voorheen, met eene stalling voor vyf paarden bezet was, welke, door Kerkmeesteren, plagt begeven te worden. Naast en boven deeze Poort, is eene wooning gebouwd, die verhuurd wordt. Van binnen, benoorden de nieuwe Poort, is een vertrek voor de Huiszitten aan de oude zyde getimmerd, daar de Regenten tegenwoordig Comptoir houden, en de Collecte, die zy in de Oude Kerk laaten doen, ontvangen.

Overgenomen uit: J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam, dl. I, blz. 351. – 1879

De oudste stedelijke instelling tot eene welgeregelde bedeeling der arme ingezetenen was die der Huiszittenmeesters[2]), maar zij bestond in het midden der 14e eeuw nog niet, ofschoon er toen ook al 'arme huyssittende luden' waren, – met welke benaming men zulke behoeftigen bedoelde, die in de stad 'huiszittend' waren, dat wil zeggen: in Amsterdam t' huis behoorden, in onderscheiding van 'vreemde armen'.* Aanvankelijk waren de Kerkmeesters met de armbedeeling belast[3]), en dit was nog in 1360 het geval[4]). De verordening, waarbij het Collegie van Huiszittenmeesters werd ingesteld, vinden wij in het oudste perkamenten Keurboek f° 17, maar zonder jaartal, zeker echter na 1360. Casparus Commelin stelde haar 'omtrent den jaare 1370 of 80', en wij mogen aan zijn gevoelen eenige waarde hechten, omdat hij zelf Regent der Oudezijdshuiszitten geweest is en de oude brieven en oude boeken 'doorsien' heeft[5]). De instelling der Huiszittenmeesters behoort dus tot het Tweede Tijdperk onzer geschiedenis en ik behoef er hier niet verder over te spreken.

[2]) 'De Regenten van de Huyssitten aen de Oude Zijde' werden uitdrukkelijk genoemd: 'd' oudste Collegie onder d' Opsigters van de Armen,' in de Dagelijksche Notulen van Burgemeesteren, 19 Mei 1681. – De plaats is bewaard bij COMMELIN, *Amst.* bl. 523; het register zelf is in het Stads-archief niet meer voorhanden.

Blz. 32 [3]) COMMELIN, *Amst.* bl. 523 en 531. – Vergl. Prof. W. MOLL, *Kerkgeschiedenis*, II D. 4e St. bl. 246.

Blz. 32 [4]) Brief van Schout, Schepenen en Raad, uitgegeven door COMMELIN, bl. 429.

[5]) COMMELIN, *Amst.* bl. 531.

Blz. 1 * Ter Gouw geeft hier waarschijnlijk niet de juiste definitie van het begrip 'huyssittend'. De juiste omschrijving vindt men hiervoor.

Overgenomen uit: J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam, dl. II, blz. 312-315. – 1880

Aan elke parochiekerk was een instelling verbonden tot bedeeling 'der arme huyssittende luden,' dat wil zeggen: arme poorters en inwoners dezer stad, in onderscheiding van 'vreemde armen.' Die armbedeeling behoorde van ouds tot de taak der Kerkmeesters, maar die taak werd voor hen te omvangrijk, toen de stad aanwies in bevolking, en het Geregt stelde dus in het midden van de tweede helft der 14e eeuw een afzonderlijk collegie van Huiszittenmeesters in, – één collegie slechts, omdat er toen nog maar ééne parochiekerk was. Die instelling staat in ons oudste Keurboek met de volgende woorden vermeld:

'Zo sal men tot ewighen daghen van t s gherechts weghen kiesen vier guede eersamighe knapen, die de arme huyssittende lude zullen bidden ende bewaren dat testamente, dat men him besprect; ende wairt, dat sijs van dier armer lude weghen in enigher wijs te doen hadden, zo zoude him t gherechte bijstaen. Ende dese sal men jaerlixe verkiesen, als men die kercmeisters verkiest, behoudelic dat men alle jaren een dairtoe zal behouden alze van den vieren, diet des jairs te voiren waren'[1]). Dus: ieder jaar drie nieuwe te verkiezen, en één uit het viertal van het vorig jaar daarbij, om als oud-regent aan te blijven.

Het artikel leert ons tevens, waaruit de middelen gevonden werden tot de bedeeling der armen: uit aalmoezen en testamenten.

Het inzamelen van aalmoezen aan de huizen mogt door niemand anders geschieden als door de Huiszittenmeesters, ten ware zij een armen sukkel verlof tot bedelen wilden geven, maar dan moest deze eerst daar bewijs van toonen aan den Schout en 't Geregt. Zelfs geen geestelijken mogten met de schaal langs de huizen gaan, als alleen de bekende bedelmonniken als zij hunne termijnen hielden[2]), wat driemaal 's jaars was: in den zomer, in den winter en in de vasten[3]). Overigens moesten de liefdegaven der burgerij ten voordeele der huiszittende armen komen.

Behalve besprekingen bij testamenten ontvingen de Huiszittenmeesters soms ook rentebrieven van vermogende burgers, die den armen wel wilden doen[4]); en eindelijk hadden zij nog een kleine bron van inkomsten: van de nalatenschappen van bedeelden, hoe gering ook, waren de huiszittende armen de erfgenamen[5]).

Later in de 15e eeuw hebben de Huiszittenmeesters, om de middelen der instelling onder hun beheer te verbeteren, veel geld op lijfrente genomen, waarbij hun 'een pest-tijd' zeer te stade kwam, vermits velen dergenen, die lijfrenten gekocht hadden, spoedig stierven. Zoo verhaalt Casparus Commelin, die in de tweede helft der 17e eeuw regent van de Huiszitten aan de Oude Zijde was[6]).

[1]) *Keurboek* A, f° 17.

[2]) Er staat: 'determinarii der vijf biddender oerden.' – Ieder klooster van bedelmonniken had zijn bepaalden kring van steden en dorpen, waarbinnen de monniken van tijd tot tijd hunne bedeltogten deden. Die grenzen waren gesteld, opdat zij elkander in de bedelarij geen afbreuk zouden doen. Zie MOLL, *Kerkgeschiedenis*, II D. 2e St. bl. 80.

[3]) *Keurboek* A, f° 17 v.°

[4]) Reeds in 't laatst der 14e eeuw waren de Huiszitten-armen in 't bezit van rentebrieven. COMMELIN, *Beschr. van Amsterdam*, blz. 540.

[5]) *Keurboek* A, f° 17.

[6]) COMMELIN, t.a.p. bl. 530, 531.

Aanvankelijk bestond de bedeeling der huiszittende armen in brood, boter en geld; vervolgens kwam er turf bij. Het brood was roggebrood, maar aan kraamvrouwen werd wittebrood gegeven en extra geld, vier weken lang[1]). De uitdeeling geschiedde wekelijks in de kerk, maar de Huiszittenmeesters hadden al spoedig een huis noodig, om hunnen voorraad te bergen. Het oudst bekende Huiszittenhuis heeft gestaan op den Oudezijds-achterburgwal, op den zuiderhoek van de Stoofsteeg, en volgens Commelin zou dit al van vóór 't jaar 1400 gedagteekend hebben[2]).

Commelin heeft eenige oude brieven uitgegeven; zeker de oudste, die hij vinden kon.

Op den 9^{en} Augustus 1401 gaf meester Gerrit Willemszoon (de zoon van den vroeger genoemden meester Willem Willemszoon) aan de huiszittende armen een jaarlijksche rente van 20 schellingen, waarvoor turf gekocht moest worden ter uitdeeling aan de armen[3]).

Hoeveel turf konden de Huiszittenmeesters wel jaarlijks koopen voor die rente?

Dit heeft Commelin pogen na te gaan, maar zijne opgave uit 'de oude boeken' is te vaag, en hij dwaalde door den schelling van omstreeks 1400 te verwarren met den lateren stuiver.

Een paar posten uit een rekening van den thesaurier des Graven van Oostervant, betreffende den togt naar Friesland in 1399, kunnen ons beter inlichten.

Twaalf lasten turf kostten met opdragen 5 pond 2 sch. 8 gr., dus elk last ongeveer 8½ schelling.

Andere twaalf lasten turf waren met een vaartuig van de Eem over de Zuiderzee naar Friesland gevoerd, waarvan elk last, met vracht en al, op elf schellingen kwam[4]).

Men ziet dus, dat onze Huiszittenmeesters voor de rente van 20 schellingen, die meester Gerrit Willemszoon den armen gaf, wel derdehalf last turf konden koopen, en mogelijk meer, daar zij toch zeker de allerbeste niet namen; genoeg, om in den kouden wintertijd aan elk huisgezin wekelijks een mand turf te kunnen uitdeelen.

[1]) COMMELIN, t.a.p. bl. 529, 531, 532.

Blz. 32

[2]) idem, bl. 196, noot.

[3]) idem, bl. 530.

[4]) *Rekening van Gerbrand van der Couster*, uitg. door EELCO VERWIJS, *Oorlogen met de Friezen*, bl. 207, 210.

Op den 20en December 1412 gaf Klaas Broedertginszoon aan de Huiszitten een huis op den Achterburgwal, waarin ten eeuwigen dage arme lieden om Gods wil wonen moesten, en hij gaf er eene rente bij tot onderhoud[1]). Toen bestond er nog slechts één collegie van Huiszittenmeesters, want de brief spreekt eenvoudig van 'de Bewaerders der armen huyssittende lieden,' zonder bijvoeging, als later geschiedde, van de parochie of de Zijde. Maar niet lang daarna is het tweede collegie ingesteld, want het bestond in 1419.

In het vorig Deel, op bl. 343, heb ik eene aanteekening medegedeeld uit een renteboekje van het Leprozenhuis, van den 12en Augustus 1419, waaruit blijkt, dat zekere Jan Klaassen vier godshuizen tot erfgenamen zijner bezittingen had gesteld, waaronder: 'die Huyssitten an die Oude Side;' wat natuurlijk bewijst, dat er toen ook 'Huissitten an die Nieuwe Side' waren, ofschoon zij in deze erfenis, die geheel aan de Oude Zijde bleef, niet deelden.

Op den 10en Januarij 1423 gaf Jan van Purmer Meliszoon den Huiszitten in Sint-Nikolaasparochie een jaarlijksche rente van twee oude Fransche schilden en vijf grooten onder voorwaarde, dat de Huiszittenmeesters deze rente nooit mogten verkoopen. Deden zij dit te eeniger tijd, dan zou daardoor de schenking te niet zijn gedaan, en Jan van Purmer of zijne erfgenamen zouden de renten terughebben tot hun vrij eigen zonder iemands tegenspraak; wat de Huiszittenmeesters beloofden, niet te zullen weren noch te doen weren, met geestelijk noch wereldlijk regt, noch met eenige slimme vonden[2]).

[1]) COMMELIN, t.a.p. bl. 530.

[2]) idem.

Overgenomen uit: J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam, dl. III, blz. 231-233. - 1881.

De Huiszittenhuizen

Er bestond aan elke Zijde afzonderlijk eene instelling tot bedeeling 'der arme huyssittende luden.'

Het Oudezijds-huiszittenhuis stond op den zuiderhoek van den Oudezijds-achterburgwal en de Stoofsteeg, en het Nieuwezijds-huiszittenhuis op den zuiderhoek van den Nieuwezijds-achterburgwal en de Huiszittensteeg.

Dit laatste was in 1486 gebouwd, als de gedenksteen getuigt, die nog in genoemde steeg te zien is: 'Dit huus is ghetimert in die ere Godts tot behofte des arme huyssitten, anno mcccc en lxxxvi'. Een later bijvoegsel op den steen zegt, dat het oude huis is verbouwd in 1710. En ook aan het vóór weinige jaren op nieuw verbouwde huis is de oude steen bewaard.

In beide Huiszittenhuizen waren ook kamers, waar arme vrouwen 'om Gods wil' woonden; terwijl de Huiszitten van beide Zijden ook nog op andere plaatsen in de stad vrije woningen voor 'arme maegden ofte weduwen' hadden[1]).

De bedeeling geschiedde wekelijks in de parochiekerken[2]).

In de Oude Kerk geschiedde dit 'in die huyssitten huystgyn'[3]), eene benaming, die een klein kantoor aanduidt; maar in 1497 stichtten de Huiszittenmeesters 'uyt haerlieder eygen beurs' een koor met een altaar, waar zij sedert hunne vergaderplaats hielden[4]).

In de Nieuwe Kerk was het 'Huyssitten comptoir' ten westen van de zuiderdeur[5]).

De Huiszittenmeesters hadden ook voor de vondelingen te zorgen, die in de kerk werden neêrgelegd. Maar van die gelegenheid, om zich van kindertjes te ontdoen, werd in het laatst der 15de eeuw zoo ruimschoots gebruik gemaakt, dat de Huiszittenmeesters er over klaagden en 't Geregt bij eene Keur er straf op zette[6]).

Er bestond nog een ander misbruik. Terwijl menig arm poorter hard werkte, 'omme sijn wijf ende kinderen wt die brootsack te houden'[7]), waren er anderen, die 'bij bedrogh ende schallicheyt dubbelde almoessen' wisten te krijgen, door zich aan Oude en Nieuwe Zijde aan te melden. Om dit bedrog te beletten, dachten de burgemeesters er wel over, de Huiszitten van beide Zijden tot één kantoor te maken, maar 't kwam niet tot uitvoering[8]).

[1]) C. COMMELIN, bl. 535, 540, 581.

[2]) Idem, bl. 535, 540.
[3]) *Keurboek* A, f° 71 v°.
[4]) C. COMMELIN, bl. 434.
[5]) Idem, bl. 459.
[6]) *Keurboek* A, f° 178 v°.
[7]) *Groot-memoriaal* N° 1, f° 16.
[8]) Idem, f° 253.

Ik laat hier de namen volgen van Kerkmeesters en Regenten van Godshuizen, voor zoo verre die bekend zijn, tot het jaar 1515. De lijsten zijn zeer onvolledig; uit de 15de eeuw zijn weinig namen bewaard. Van sommige is 't volle getal niet bekend; daarentegen komt op enkele jaren in plaats van een viertal een vijftal voor, maar dit hebben wij vroeger ook al gezien[1]).

Het zijn aanzienlijke mannen, die op de lijsten voorkomen; ik herken er burgemeesters en burgemeesterszonen en schepenen onder.

De verkiezing van Kerkmeesters en Huiszittenmeesters geschiedde 'van 's Geregts wege'[2]), – denkelijk door de burgemeesters met approbatie van 't Geregt. Van Sint-Joris waren de burgemeesters 'overste rectors ende vooghden'[3]); zij benoemden dus de Regenten van dit huis, en denkelijk ook die van 't Leprozenhuis en van 't Oude Gasthuis op gelijken titel.

De Regenten van zulke Godshuizen, die door gilden of broederschappen gesticht waren en onderhouden werden, zijn ook door die corporatiën of hare overlieden benoemd. Vermoedelijk is, na de vereeniging van 't Oude Gasthuis met dat van Sint-Pieter, de benoeming der Gasthuismeesters gedaan door de burgemeesters en de overlieden van het Sint-Pietersgild gezamentlijk.

[1]) Zie *Tweede Deel*, blz. 310.
[2]) *Keurboek* A, f° 17. – *Keurboek* C, f° 4 v°.
[3]) Brief van 4 Aug. 1446. Uit het archief van 't Sint-Jorishof, afgedrukt bij WAGENAAR, *Amst.* II D. bl. 364.

Overgenomen uit: J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam, dl V, blz. 202-3. - 1891

De Huiszittenhuizen

Het Nieuwezijds-huiszittenhuis stond nog op zijne oude plaats: aan de Huiszittensteeg tegenover de Appelmarkt, maar het Oudezijdshuiszittenhuis was in 1550 nieuw gebouwd 'in die Nesse over die Cellebroeders'[2]). Op den 27n Augustus van dat jaar was het fondament gelegd, en dit feit vereeuwigd in een opschrift boven den kelder aan den Voorburgwal, waarvan thans niet meer te lezen is dan: 'int jaer o heren 1550'.

De taak der Huiszittenmeesters was:

1. Collecteeren in de kerk voor hunne armen, wat men noemde: 'omgaen met de borden in de kerck'.
2. Vijfmaal 's jaars collecteeren aan de huizen door de geheele parochie, wat men noemde: 'de vijf ordinaris beden'. En bij buitengewone rampen deden zij, op last van Mijne Heeren van den Geregte, ook wel eens eene buitengewone collecte[3]).
3. De wekelijksche bedeeling aan hun 'comptoir' in de kerk: des winters turf, brood, boter, kaas en geld; des zomers alleen geld. Vrijdag was, volgens eene keur van den 11n Augustus 1529, de dag, waarop de armen hunne aalmoezen ontvingen van de Huiszittenmeesters of van de Kwartiermeesters[4]).
4. Woning 'om Gods wil' verleenen aan arme vrouwen in 'kamers', die zij daartoe hadden zoo in 't Huiszittenhuis als op andere plaatsen in de stad.

[1]) Genoemd: Kornelis Klaaszoon Occo, op de lijst der Schepenen A° 1540.
[2]) Zie *Derde Deel*, blz. 231, en hiervoor, bl. 64 en 87.
[3]) Zie *Vierde Deel*, blz. 222.
[4]) *Keurboek* D, f° 145 v°.

5. De vondelingen verzorgen.
6. Zorgen, dat de pakhuizen steeds voorzien waren van rogge, boter, kaas en turf.
7. Zorgen, dat de huizen en landerijen goed verhuurd werden, en dat de huurpenningen, zoowel als de renten, ten behoorlijken tijde inkwamen. Hiertoe hadden Mijne Heeren van den Geregte den huiszittenmeesters de magt gegeven tot loos- en eigenpanden[1]).
8. Zorgen, dat de aalmoezen aan de regte armen toegedeeld werden, waarbij hun de hulp der Kwartiermeesters te stade kwam, die de lieden, in hun kwartier wonende, 't best kenden.

De inkomsten der Huiszitten bestonden in renten, oud-eigens, huis- en landhuren, die aan de Oude Zijde gezamentlijk 3750 guldens, maar aan de Nieuwe Zijde ruim 300 guldens minder bedroegen; verder: in hetgeen de collecten en testamenten opleverden, terwijl de Huiszittenhuizen ook erfgenamen waren van alles, wat bedeelden nalieten[2]). Het Nieuwezijds-huiszittenhuis had bovendien de helft van de opbrengst der scheepskraan[3]).

De uitgaven waren, behalve de steeds wisselvallige der bedeeling, ook eene aanzienlijke som aan lijfrenten, want de Huiszittenmeesters verkochten veel lijfrenten, om de middelen hunner instelling te verbeteren, en een pesttijd was hun soms zeer voordeelig[4]). Het onderhoud der vondelingen kostte aan elke Zijde 60 à 70 guldens, en evenzooveel werd uitgegeven voor 'geestelijke diensten'[5]).

[1]) *Keurboek* D, f° 191.
[2]) idem, f° 149.
[3]) De andere helft had het Sint-Pietersgasthuis. Zie hiervoor, blz. 186.
[4]) Zie *Tweede Deel*, blz. 313.
[5]) *Reg.* 1570, f° 18 v°, 19, 31 v°, 32.

Overgenomen uit: Mr. W.F.H. Oldewelt – Inventarissen van de archieven van de beide Huiszittenhuizen – 1929.

blz. 7

Op den 2den Juli 1654 berichtten burgemeesteren aan regenten, dat op verzoek van kerkmeesteren de uitdeeling van brood, boter en kaas niet langer in de Oude Kerk zou geschieden en dat zij hun daartoe een plaats zouden aanwijzen. Hun 'cantoor' in de Oude Kerk mochten zij echter behouden*. Daarop bouwden regenten op den grond van den tuin der Leprozen een eigen huis, dat in 1809 tot Koninklijke drukkerij en later een tijdlang tot Rijksarsenaal werd ingericht en waarin de eerste uitdeeling op 20 December 1655 plaats vond. Sedert dien werd het 'cantoor' in de Oude Kerk alleen nog maar gebruikt om er de gecollecteerde penningen te tellen en te bewaren. In 1761 werd het waarschijnlijk door kerkmeesteren in gebruik genomen en werd aan de tegenovergestelde zijde van de kerk nl. de noordzijde een nieuw vertrek opgetrokken voor huiszittenmeesteren.**

blz. 15

Voordat ze in 1655 over een eigen gebouw beschikten, bezaten de huiszittenmeesters van de O.Z. een vertrek in de Oude Kerk dat in een notarieele acte van 1578 de 'aerme voechden camer' werd genoemd. Bij hun mededeeling in 1654 dat de uitdeelingen niet langer in de Oude Kerk mochten plaats hebben verklaarden burgemeesteren uitdrukkelijk dat regenten hun 'cantoor' aldaar mochten behouden*. Dit laatste was dus de plaats hunner administratieve handelingen geweest, zoodat dan ook aldaar hun archief zal zijn bewaard. De rentebrieven en eigendomstitels van huizen en landerijen werden in met witte Romeinsche cijfers genummerde laden opgeborgen, waarvan ik nog een 26-tal terugvond in het huidige archief-depot van de N.Z. Kapel. Dit is begrijpelijk; immers na het vertrek der huiszittenmeesters uit de Oude Kerk hebben Kerkmeesteren deze laden voor de bewaring van hun eigen archief in gebruik genomen.***

Blz. 31

* Commelin, in de tweede helft van de 17de eeuw zelf huiszittenmeester, geeft aan dat in 1655 Huiszittenmeesters en Kerkmeesters hun kantoren hebben geruild. Bij elke kerkdienst werd gecollecteerd voor huiszittende armen en het geld werd door Huiszittenmeesters geteld in de voormalige Kerkmeesterskamer. (A.v.R.).

Blz. 69

** Het vertrek werd in 1761 niet door Kerkmeesters in gebruik genomen, doch in 1763 gesloopt om op die plaats een woning te kunnen bouwen, Oudezijds Voorburgwal 74. (A.v.R.).

Tek. 6

*** Daarvan zijn er thans nog slechts twee over die zich bevinden in het Gemeentearchief. (A.v.R.)

Overgenomen uit: Prof. Dr. J.J.M. Timmers – Symboliek en Iconographie der Christelijke kunst – 1947.

2119.

JOHANNES BAPTISTA, JOHANNES DE DOPER (24 Juni)

Johannes de Doper, de voorloper van Christus, was een zoon van de priester Zacharias en van Elisabeth. Op ongeveer 30-jarige leeftijd trad hij in de woestijn van het Jordaan-dal als boeteprediker op en doopte hen, die hem aanhoorden. Ook Christus liet zich door Johannes dopen en deze noemde Hem het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt. Toen hij het waagde de zondige verhouding van Herodes Antipas met Herodias te laken, werd hij gevangen genomen. Herodias wist met list te bewerken, dat hij kort daarop onthoofd werd.

Johannes de Doper wordt voorgesteld als de asceet en boeteprediker, gehuld in een kemelharen kleed. Gewoonlijk draagt hij een kruisstaf, waaraan een banderol met de woorden: Ecce Agnus Dei; of hij wijst op het Lam Gods, dat hij op de arm draagt. Ook komt hij voor als jongeling of als kind en draagt dan steeds het kruisvaantje.

Johannes de Doper is een zeer geliefde figuur in de Italiaanse kunst, waar hij vrijwel steeds als jongeling met het kruisvaantje wordt afgebeeld. Wij herinneren aan de werken van Donatello, Leonardo da Vinci, Ghiberti, Benedetto da Majano, Raffael en vele anderen.

Vooral in de Duitse kunst komt hij veelvuldig voor, terwijl hij met beide handen een discus voor de borst houdt, waarop het Lam Gods afgebeeld staat. Overigens wordt hij op deze wijze reeds voorgesteld aan de Cathedra van Maxentius.

Van Eyck hult hem op de buitenzijde der Gentse polyptiek in een ampel gedrapeerde mantel. Hij wijst op het goddelijke Lam, dat hij op de arm draagt. Verder komt hij voor bij Geertgen tot St. Jans (Berlijn), Gerard David (Museum, Brugge), Memling (Nat. Gallery, Londen), de Meester van Flémalle (Prado, Madrid), Dirk Bouts (Pinakothek, München).

De naakte St. Johannes Baptist van Rodin sluit waardig aan bij de werken der grote beeldhouwers van de Renaissance. Zie ook afb. 133.

Het zij ons vergund ten slotte hier enkele versregels aan te halen van de 13de-eeuwse dichter Guy de Basoches uit diens hymne De Natali S. Johannis Baptistae:

...lux solem praecessisti,
odor florem praevenisti.

Gij gingt gelijk de glans aan de Zon vooraf, gelijk de geur aan de bloem.

239.

Het voornaamste dierensymbool van Christus is ongetwijfeld het Lam: reeds de profeten zagen Hem als het Lam, dat ter slachtbank geleid wordt.

Is. 53, 7.

7. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum: sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperuit os suum.

Hij is opgeofferd, omdat Hij het zelf gewild heeft en Hij heeft Zijn mond niet geopend; gelijk een schaap wordt Hij ter slachtbank geleid en gelijk een lam, dat voor de scheerder niet blaat en zijn mond niet opent.

Jer. II, 19.

19. Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam.

En Ik ben als een zachtmoedig lam, dat naar het offeraltaar gedragen wordt.

Het was evenwel het woord van Johannes de Doper: «Ziet het Lam Gods, dat wegneemt de zonde der wereld», dat de voornaamste aanleiding vormde tot de algemene verspreiding van dit symbool.
Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.
(Joh. I, 29; 36).

1775.
Het Lam Gods, als beeld van Christus, teruggaande op het woord van Johannes de Doper, komt in de beeldende kunst sinds de 4de eeuw voor. Zie verder no. 239 vv.

1468.
In het Oosten wordt reeds in de 5de eeuw het altaar vergeleken met Christus' H. graf. In het Westen komt dit beeld eerst tegen het einde der Middeleeuwen voor. De altaardwalen zijn de grafdoeken.
Cfr. Braun, o.c., I, 753.

1297.
De meest voorkomende wijze van uitbeelding van het Credo is de reeks der twaalf Apostelen, die ieder op een spreukband een der artikelen dragen. Een der oudste voorbeelden is een draagaltaar uit de Welfenschat, vervaardigd omstreeks 1130 door Eilbertus van Keulen. De voorstelling krijgt soms nog een typologische betekenis, doordat men tegenover de Apostelen een reeks Profeten stelt, die teksten dragen, welke de artikelen des geloofs in het Oude Verbond voorafbeelden. Bij het zojuist genoemde draagaltaar zijn het David, Melchisedech, Salomon, Balaam en Jacob, doch deze oudtestamentische reeks wisselt nog al eens van bezetting.
Resten van een muurschildering, die de geloofsartikelen in de handen der Apostelen voorstelde, bleven bewaard in het voormalige Fraterhuis te Zwolle. In de Haarlemse Sint Bavo stonden de beelden der Apostelen tegen de koorpijlers. In de nog ten dele aanwezige geschilderde tapijten, waartegen deze beelden geplaatst waren, komen de teksten van de artikelen der Geloofsbelijdenis voor.

1396.
In de aldus georiënteerde kerk hebben de afzonderlijke windstreken hun eigen betekenis. Het Noorden, de streek van de koude en van de nacht symboliseert het Oude Verbond, het Zuiden, het oord van zon en licht, het Nieuwe. Daarom staan te Chartres de figuren van de Oude Wet naast de Noorder-, die van het Nieuwe aan de Zuiderportiek. De grote roosvensters te Parijs en te Reims geven in het Noordertranssept voorstellingen uit het Oude Verbond, in het Zuidertranssept uit het Nieuwe. De westgevel der grote kathedralen is in de regel gewijd aan het Laatste Oordeel. De middeleeuwse exegeten brachten Occidens, het westen, in verband met occidere, doden, en hielden het voor de windstreek van de dood.

310.
Doch het is vooral de *altaar-mensa*, die bijzonder rijk is aan Christologische symboliek. Zij is van steen en uit één stuk, als beeld van de steen, door de Joden verworpen, die echter de hoeksteen geworden is; de steen, die, zonder dat een mens hem met de hand aanraakte, zich losmaakte van de hoge rots en uitgroeide tot een geweldige berg, die heel de aarde vervulde. De vijf wijdingskruisen duiden op Christus' wonden. Ook symboliseren de vier kruisjes op de hoeken de vier werelddelen, die door Christus' kruisdood verlost werden. Het vijfde in het midden herinnert er aan dat dit te Jerusalem, het middelpunt der wereld, geschiedde (Jer. 5,5). De relieken, in het sepulchrum der mensa, zijn volgens Honorius van Autun de in Christus verborgen schatten van wijsheid en wetenschap. De altaarwassing der Goede Week, waarbij de mensa door middel van doornige twijgen met wijn en water gewassen wordt, verbeeldt, volgens Rupertus van Deutz, het doorsteken van Christus' zijde, waarbij bloed en water uit de wonde vloeide, evenals 's Heren geseling.
Cfr. Durandus, I, 7; Honorius Augustodunensis, Gemma animae, I, 135 (Migne, P.L., CLXXII, 586); Rupertus, De div. offic., V, 31 (Migne, o.c., CLXX, 151 ss.).

2106.
HIERONYMUS (30 September)
Hieronymus werd omstreeks 340 te Stridon in Dalmatië uit Christen ouders geboren. Hij studeerde eerst te Rome, vervolgens te Trier en te Aquileja. In 373 reisde hij naar het H. Land en leefde daarna tot 379 als kluizenaar in de woestijn van Chalcis ten Oosten van Antiochië. In 379 werd hij priester gewijd. Hij begaf zich drie jaar later naar Rome op uitnodiging van Paus Damasus, wiens raadsman en secretaris hij tot aan diens dood bleef. In 385 reisde hij wederom naar Palestina en naar Egypte en vestigde zich tenslotte te Bethlehem, waar hij een klooster en een school stichtte. Daar hield hij zich tot aan zijn dood in 420 met de vertaling der H. Schrift en met godgeleerde studiën bezig. Zijn intieme betrekking tot Paus Damasus was de oorzaak, dat men hem in de Middeleeuwen voor de kardinaal aanzag en hem ook als zodanig afbeeldde. Hij is een der vier Westerse of Latijnse Kerkvaders.

Hieronymus wordt voornamelijk op drie verschillende wijzen afgebeeld:

1) Als kardinaal en kerkleraar;
2) als exegeet en vertaler der H. Schrift;
3) als boeteling.

In alle drie de gevallen is de leeuw en de kardinaalshoed zijn attribuut. Als boeteling houdt hij bovendien een doodshoofd in de hand, of hij slaat zich met een in de vuist geklemde steen op de borst.
De leeuw is ontleend aan een legende, die reeds vroegtijdig in zijn Vita voorkomt, doch die vermoedelijk aan het leven van de H. Abt Gerasimus ontleend is. Eens zou een hinkende leeuw het klooster binnengevlucht zijn en de Heilige zijn aan de doornen gewonde voorpoot voorgehouden hebben. De Heilige verzorgde de verwonding van de leeuw, die daarop als een trouw huisdier in het klooster bleef wonen. Hieronymus zou in de woestijn boete gedaan hebben, door zichzelf met een steen op de borst te slaan.
Als kardinaal en kerkleraar werd Hieronymus voorgesteld door Orcagna in de Strozzi-kapel van S. Maria Novella te Florence en door Jacob Cornelisz (Hofmuseum, Wenen).
Als bijbelvertaler is zijn voorstelling verwant aan die der evangelisten, zoals die schrijvend aan een lessenaar op vroeg-middeleeuwse miniaturen veelvuldig voorkomen. «Hieronymus im Gehäus», gezeten in een studeervertrek, omgeven door boeken en geschriften, wordt in de humanistische 16de eeuw een actuele genre-voorstelling. Hij komt als zodanig voor o.a. bij Dürer, bij Palma Vecchio (Nat. Gallery, Londen) en Antonello da Messina (Ibid.). Een der meest beroemde onder de vele voorstellingen van Hieronymus als boeteling, is het onvoltooide paneel van Leonardo da Vinci (Vaticaan, Rome). Vanuit Italië komt het motief aan het einde der Middeleeuwen naar de Nederlandse kunst over. Wij beelden hierbij een paneel uit de school van Lambert Lombard af, dat verwantschap vertoont met een soortgelijk gegeven door Botticini, in de Londense National Gallery. Zie afb. 130; zie ook afb. 129. Joost van Kleef combineert de beide laatste gegevens en plaatst Hieronymus met ontblote borst en met de steen en het doodshoofd in zijn studeervertrek. Van dit paneel bestaan talrijke replieken. Het Utrechtse Aartsbisschoppelijke Museum bezit er een.

119.
Onder de afbeeldingen van Christus zijn er een aantal, die de pretentie hebben, authentieke portretten van de God-mens te zijn. Onder deze nemen de *εἰκόνες ἀχει-ροποίηται* een eerste plaats in. Hieronder verstaat men geschilderde portretten van Christus, die niet door mensenhanden gemaakt zouden zijn. Daarnaast vallen te vermelden de afbeeldingen, die heten afkomstig te zijn van de Evangelist Lucas en van Nicodemus. Bij de eerste soort dient onderscheid gemaakt te worden tussen die, welke slechts het Aanschijn des Heren weergeven (volto santo) en andere, die Zijn gehele gestalte als afgedrukt op een linnen doek uitbeelden (*σίνδων*). Deze laatste heten lijkdoeken des Heren te zijn. Turijn, Besançon, Compiègne en een aantal andere plaatsen gaan groot op het bezit van zulke sacrae sindones. De echtheid van geen enkele daarvan is te bewijzen of is zelfs maar waarschijnlijk. De zgn. Veronika-doek te Rome vinden wij voor het eerst vermeld omstreeks het jaar 1000. Ook de authenticiteit hiervan is zeer twijfelachtig. Men vergelijke de nauwkeurige, op persoonlijke waarneming gebaseerde beschrijving door Mgr. de Waal in Römische Quartalschrift, 1893, S. 259 f (zie ook Kaufmann, 370 v. Voor de Veronica legende, zie A. Katzenellenbogen in R.D.K., I, 734 v.). Een andere beroemde acheiropoëtische beeltenis zou het zgn. Abgar-portret zijn. Volgens een legende, die wij het eerst in de Doctrina Addaei aantreffen zou Christus Zijn portret gezonden hebben aan koning Abgar Ukkâmâ van Edessa en wel door het op wonderbare wijze af te drukken op een linnen doek. Keizer Romanos Lekagenos liet het in 944 naar Constantinopel overbrengen, van waaruit het in 1360 door Lionardo Montalto naar Genua zou zijn overgebracht en geplaatst in de kerk S. Bartolomeo degli Armeni aldaar. Volgens anderen zou het zich te Rome (cfr. De Waal l. c., s. 262) of te Parijs bevinden. De toestand dezer beeltenissen is van die aard, dat er niet veel positiefs te zeggen valt. Ook hier is de uiterste reserve geboden. Cfr. ook A. Katzenellenbogen, l. c. 733 v.
De zgn. Lucas- of Nicodemus-portretten zijn producten van latere perioden: de meeste zijn in het Byzantijnse tijdperk ontstaan.

84.
Eerst in de Middeleeuwen, in de 13de eeuw, wordt het type van de Antiquus Dierum (zie n^{0} 82) algemeen: een waardige grijsaard, met lange witte haren en baard.

85.
Meestal draagt Hij een kroon, gewoonlijk de *tiara*. Zie ook afb. I, 2. Soms draagt Hij in de Franse kunst een koningskroon en wordt Hij in Duitsland met de keizerlijke insignia afgebeeld.
Voor de Nederlandse kunst der Middeleeuwen, cfr. Smits. I vv.

71.
Een vanaf het begin der Middeleeuwen zeer veelvuldig voorkomende uitbeelding der Drie-eenheid is de zgn. *Genadestoel*. God de Vader als «oude van dagen» draagt de gestorven, of nog aan Zijn kruis lijdende Christus in Zijn schoot. Tussen de beide Goddelijke Personen of boven het hoofd van de Vader zweeft de H. Geest in de gedaante ener Duif. Deze voorstellingswijze is de enige, die ooit door de Kerk officieel is goedgekeurd. Immers Paus Benedictus XIV verklaart hieromtrent: «Imagines ss. Trinitatis communiter approbatae et tuto permittendae illae sunt, quae... personam Dei Patris exhibent in forma viri senis, desumpta ex Dan. 7, 9: Antiquus dierum sedit, in eius autem sinu unigenitum ipsius Filium, Christum videlicet Deum et hominem, et inter utrosque Paraclitum Spiritum Sanctum in specia columbae.» Zie afb. I, 2.
Cfr. Bullarium Romanum, X, 318. (Künstle, I, 233).

73.
In de Nederlanden, vooral in het Zuiden, is de *Genadestoel* reeds zeer vroeg bekend, zo b.v. te Kamerijk. In 1332 past Michiel van den Borch hem toe bij de Rijmbijbel van Maerlant. Wij ontmoeten hem als een zeer gewoon motief op grafepitafen van het einde der 14de eeuw te Doornik (Belgische Kunstdenkmäler, I, Abb. 291, 294, 297, 299,) De Meester van Flémalle beeldt hem af als een beeldje op de schouw, waarvoor een devotiekaarsje brandt. Dit wijst er dus wel op, dat het motief ook in de volksdevotie leefde. Bijna steeds draagt God de Vader de Tiaar. (Het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht bewaart in zijn depot een klein geschonden beeldje in hout, dat de Genadestoel verbeeldt. Meerdere dergelijke beeldjes bevinden zich in particuliere collecties. Gewoonlijk dateren zij van het einde der 15de eeuw.)
Cfr. Dr.K. Smits, De Genadestoel in de Ned. Kunst der latere Middeleeuwen, Gildeboek XIX (1936), blz. 125 vv.

74.
Reeds onderscheidden wij twee wijzen van voorstelling: God de Vader draagt Christus aan het kruis vóór Zich, of de gestorven Heiland rust op Zijn schoot. De eerste, en oudste, voorstelling handhaaft zich in de miniaturen, de tweede vinden wij vooral op schilderijen.

75.
Een enkele maal ontmoeten wij een voorstelling van God de Vader, die staande het lijk van Zijn Goddelijke Zoon ondersteunt. Het beroemdste voorbeeld is een schildering in grisaille door de Meester van Flémalle. Het Utrechtse Aartsbisschoppelijke Museum bezit een houtsculptuur met dit motief.

76.
Een afwijkende vorm van de Genadestoel ontmoeten wij bij de Nederlandse «Meester der Berlijnse Passie». Hier staat Christus als Man van Smarten op een wereldbol en wordt ondersteund door de Vader en de H. Geest, beide in menselijke gedaante. God de Vader draagt een Keizerskroon, de H. Geest is getooid met vleugels.
Afb. bij Molsdorf, Tafel I.

77.
In de 16de eeuw voegt men bij de Genadestoel Engelen die de lijdenswerktuigen dragen. Vrijwel steeds rust nu de gestorven Christus in de schoot van de Vader.

2155.
MARTINUS (11 November)
Martinus werd geboren omstreeks 316 als de zoon van een heidens magistraat in Pannonië. In Gallië in krijgsdienst zijnde, liet hij zich op 18-jarige leeftijd dopen en verliet kort daarop het leger. Voor die tijd had het bekende wonder met de mantel plaats. Toen hij op een koude winterdag te paard de stadspoort van Amiens naderde, blikte een halfnaakte bedelaar naar hem op en vroeg hem om een aalmoes. Daar Martinus geen geld bezat, trok hij zijn zwaard en sneed zijn rode soldatenmantel in twee stukken en gaf de ene helft aan de arme. Kort daarna zag hij in een droomgezicht Christus voor zich staan, met de doorgesneden mantel om Zijn schouders, zeggende: «Martinus, nog slechts catechumeen zijnde, heeft Mij met deze mantel bekleed.»
Kort nadat hij de krijgsdienst verlaten had, begaf hij zich naar St. Hilarius te Poitiers, die hem tot exorcist wijdde. Na enige tijd als kluizenaar op het eiland Gallinaria bij Genua geleefd te hebben, werd hij tot Bisschop van Tours gekozen, welke waardigheid hij tot aan zijn dood, omstreeks 400, bekleedde. Hij stichtte o.a. de kloosters van Ligugé en Marmoutier. Sulpicius' Vita Sti. Martini en de Libri IV de Virtutibus Sti. Martini door Gregorius van Tours behoorden tot de meest verspreide lectuur der vroege Middeleeuwen en dit verklaart ten dele de grote populariteit, die St. Maarten allerwegen genoot. Ook in ons land was zijn verering zeer algemeen, hetgeen o.a. blijkt uit het grote aantal kerken, dat, naar het voorbeeld van de Utrechtse Dom, aan deze Heilige waren toegewijd.
Martinus wordt voorgesteld op twee manieren: als krijgsman te paard gezeten, zijn mantel met zijn zwaard in tweeën snijdend om er de op de grond gezeten bedelaar mee te bekleden, of als Bisschop, met een gans als attribuut of met de bedelaar aan zijn voeten. Martinus geldt als de schutspatroon der ganzen; in sommige streken placht men op zijn feestdag de St. Maartensgans te eten. Zijn feest valt bij het begin van de winter, als de wilde ganzen wegtrekken.
De St. Martinuskerk te Venlo bezit twee 16de-eeuwse beelden van haar patroon: een monumentale groep van de Heilige te paard zijn mantel doorsnijdende en een voorstelling van St. Maarten als bisschop met de bedelaar aan zijn voeten. Ook het Centraal Museum te Utrecht bezit een 16de-eeuwse houten beeldengroep met de Heilige te paard en een andere soortgelijke in steen. Zie afb. 134. Gerard David schildert hem als bisschop met de bedelaar, terwijl in de krul van zijn staf de mantelscène voorgesteld is (Nat. Gallery, Londen).
De H. Venantius Fortunatus, Bisschop van Poitiers (530-609), vat in de volgende regels de episode van Martinus met de bedelaar samen:

Ambianis tremulum cernens Martinus egenum
Dimidiae chlamidis mox ipse membra tegit,
Sed coram Angelicis turmis se hanc, nocte silente,
Pauperis in specie, Christus habere refert.
(Venantius Fortunatus, bij Molanus-Paquot, p. 378).

2061.
CRISPINUS en CRISPINIANUS
(25 October)
Crispinus en Crispinianus waren twee gebroedes uit een voornaam Romeins geslacht. Tijdens de vervolging van Diocletianus zouden zij naar Soissons gevlucht zijn en daar het schoenmakershandwerk geleerd hebben. Zij zouden hun ambacht belangeloos voor de armen hebben uitgeoefend, om zodoende velen voor het Christendom te winnen. Zij werden daarom voor de rechterstoel van de prefect Rictiovarus gesleept, die hen trachtte tot afval te brengen. Toen dat niet gelukte, werden zij na wrede folteringen onthoofd. Reeds in de 6de eeuw werd te hunner ere in Soissons een kerk gebouwd. Zij zijn de patroonheiligen van de schoenmakers, de zadelmakers en de leerlooiers.
Zij worden afgebeeld met schoenmakerswerktuigen in de hand of als schoenmakers bij hun werk. Gewoonlijk dragen zij in de 15de en de 16de eeuw de kledij van die tijd. Ook hebben zij soms een molensteen als attribuut bij zich.
Volgens de legende zou Rictiovarus getracht hebben de beide Heiligen in de Aisne te verdrinken, door hen met molenstenen aan de hals gebonden in die rivier te werpen, doch op wonderbare wijze bleven zij boven drijven.

Overgenomen uit: H. Janse & P. Postma – Dagboek betreffende vondsten bij Restauratie Oude Kerk Amsterdam – 4-7-1955 t/m Juni 1963.

17. Februari 1956
Vertrek naast Kerkmeesterskamer op no. 23
Er zijn bij sloopwerk in het vertrek tegen de westmuur van de Kerkmeesterskamer verschillende vondsten gedaan. Het beste is in chronologische volgorde der bouw een en ander te beschrijven.
Voor de verbouw van de Huiszittenmeesterskamer in het eind van de 16de eeuw (moet zijn: 1611.A.v.R.) tot haar huidige vorm, was zij ongeveer tot de goot 3,5 m boven de straat.
Onder de ramen aan de voorzijde was van dit gebouw reeds een gedeelte Gobertanger te zien (blijkbaar was in 1955 nog niet bekend dat in 1611 het kantoor tevens naar het zuiden is uitgebreid. A.v.R.). Aan de westzijde is nu hiervan een groot deel Gobertanger wand aan het licht gekomen met een klein gedeelte van de natuursteenlijst onder de goot. Het oude voegwerk is nog duidelijk te herkennen. Bij de verbouw was tegen deze muur kennelijk reeds bebouwing aanwezig, daar anders deze oude fragmenten ook vervangen zouden zijn door de grote zandsteenblokken (dat is inderdaad mogelijk, zie aanbouw naast
Afb. 3 Huiszittenkantoor op de prent van C.J. Visscher.A.v.R.). De goot lag ter hoogte van de afzaatlijst van de gevel der Huiszittenkapel. Het metselwerk boven deze goot is (baksteen-)metselwerk.
Later (eind 17de eeuw) is in het aangrenzende vertrek een haard gemaakt (dus in no. 23.A.v.R.). Deze was afgetegeld met z.g. schildpadtegels. De verdere wanden van dit vertrek waren geheel betegeld met blauwe tegels, in hoofdzaak met kinderspelen beschilderd. Een groot gedeelte ervan was nog aanwezig. Ca. 350 hele tegels zijn verwijderd en geborgen.
In de 19de eeuw was het geheel verdwenen achter diverse betimmeringen zoals een plé, een kast en een bedstede. Uit het ervoor gebouwde keukenkeldertje werd een schoorsteen getrokken langs de betegelde muur naar het oude schoorsteenkanaal van de open haard. Hierbij werd een gedeelte der tegels verwijderd en de oude gootlijst gedeeltelijk weggebroken en ook gedeeltelijk als oplegging gebruikt.
Ter vervanging van de nog aanwezige (thans doodlopende) oorspronkelijke spiltrap ten westen van de gang maakte men in het besproken vertrek een trap naar boven, die dus van het vertrek werd afgeschoten.

39. Kerkmeesterskamer; onder de thans aanwezige houten vloer bevindt zich een roode plavuizenvloer, formaat 22 × 22 cm. In zuid-westhoek een oud zandsteenkruiskozijn met diefijzers, in nis (onder het kozijn.A.v.R.) witte tegels 13 × 13 cm tot een hoogte van -2 (?) onder bovenkant onderdorpel.

Overgenomen uit: Mej. B.M. Bijtelaar – Verschillende bijzonderheden uit de 19de eeuw. Uit de notulen van kerkmeesters. 31-3-1966, blz.6.

5 september 1850: 'Er is gesproken om het middenvak van de groote kast in den hoek van de vergaderkamer, dat sedert onheugelijken tijd wordt ingenomen door eene menigte laden, met oude meest versletene documenten en oorkonden wegens overdragten etc., van voormaals aan de kerk behoord hebbende perceelen, opgevuld, te doen appropriëren tot eene behoorlijk verzekerde bergplaats voor de geldkas dezer Subcommissie, waardoor de in het gezigt staande ijzeren kist zou kunnen worden van de hand gedaan. De bewuste oorkonden nogtans zullen op eene andere plaats (in de archiven- of bescheidenkast op den zolder der Katechis.kamer) bewaard blijven, daar zij, zoo al niet wegens den inhoud, echter uithoofde van de antiquiteit wel verdienen, hoe ontredderd ook reeds, immers vooralsnog – van de vernietiging verschoond te worden'.
(Deze charters van de Oude kerk berusten thans in het archief der Hervormde Gemeente. Maar aangezien er heel wat aan ontbreekt, vrees ik dat men grote opruiming heeft gehouden. Van de laden (waarschijnlijk 15de eeuws werk) zijn er naar ik meen, slechts twee overgebleven).

3 oktober 1850: 'Tot het plaatsen der solide bewaarkas is in de daartoe gehouden zamenkomst besloten, en met den smid Van Heerde deswege gecontracteerd.'

2 januari 1851: De bewaarkas is afgeleverd en in gebruik genomen. Bij deze gelegenheid werd het zakboekje van Memoriemeesters teruggevonden, dat in 1844 zoek bleek te zijn. 'Men verheugde zich om dezen vond, en kwam overeen om bij zich voordoende gelegenheid te trachten voor de financiën der kerk hiervan eenig voordeel te gewinnen. Aangaande de ijzeren kist is besloten door den koster den smid v.H. te doen vragen of hij en tegen welken prijs hij die misschien zou willen overnemen'.
(Zo is de Oude kerk haar antieke ijzeren geldkist kwijtgeraakt.* Kerkmeesters hebben echter geen kans gezien om het uit 1522 dagtekenende zakboekje van memoriemeesters te verkopen. Het boekje is ons bij de restauratie bijzonder van pas gekomen).

* Het is theoretisch niet uitgesloten dat deze geldkist zich nog bij een van de erfgenamen van de smid Van Heerde bevindt. Het valt helaas buiten het kader van deze beschrijving hiernaar onderzoek te doen. A.v.R.

Overgenomen uit: Mej. B.M. Bijtelaar – Notulen van de Bouwcommissie no. 175, blz. 9.

6 Maart 1914.
De balk, in het midden ongeveer van de Zuider zijbeuk, welke in onderzoek moest, en daarom besteigerd was geworden, is gebleken een beslagen eiken bint te zijn, van 30 × 38 cM doorsnede, nagenoeg eene eeuw geleden met greenenhout gelast, en netheidshalve bekokerd.* De doorbuiging beteekent geen spanning, en levert dus geen gevaar op. Voor zooveel noodig is de bekokering vernieuwd. De beide beeldjes aan de bovenzijde der consoles, zijn schoongemaakt en genormaliseerd. Het beschot van het aangrenzend gewelf is van lei-puin gezuiverd en hersteld.

3 April 1914.
De binnensteiger, in het Z. geplaatst ter inspectie en reparatie van den 3en schoorbalk** van de zijbeuk, is, nadat alles daar is bijgewerkt, weder weggenomen.

* Enkele foto's van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg genomen in Maart 1961 tonen aan dat het hier trekbalk 45-24 betreft, waarvan de bekokering reeds is verwijderd. De genoemde beeldjes zijn dus de 'Eva' (45 N.O.) en de 'burger' (45 N.W.)
** Deze notitie betreft vermoedelijk trekbalkjuk 46-26.

Overgenomen uit: Mej. B.M. Bijtelaar – De Kerkmeesterskamer van de Oude Kerk, 61ste Jaarboek Amstelodamum 1969, blz. 60-61.

Interieur van de Kerkmeesterskamer in 1929.

BIJ DE FOTO VAN HET INWENDIGE DER KERKMEESTERSKAMER IN 1929:
In het midden staat de in 1604 gekochte tafel. Daaromheen staan: 1 kerkmeestersarmstoel met het Amsterdamse wapen op de zitting (de tweede komt niet op de foto voor, en de overige twee zijn er niet meer); 3 laat 18de eeuwse armstoelen met groen trijp bekleed, en 1 stoel met hoge rug (er waren toen nog 3 over van de 16 die de kerk in 1810 bezat).

Aan het linkermuur ziet men: uiterst links een gedeelte van de lijst van het wapenbord, met twee gesneden wapens van de kerkmeesters Pieter van Dam en Jean Bernard; dit bord hangt tegen het dichtgemaakte raam. Daarnaast een ingelijste waterverftekening in zwart-wit van de wapens in het tweede burgemeestersglas.[1]) Verder een gedrukte prent van de constructie van de torenspits, in 17de eeuwse lijst. Daaronder hangt het schilderij van de Oostindiëvaarders, in de trant van Vroom; de lijst is vermoedelijk uit de 18de eeuw. Daaronder het interieurtje van Hendrik van Streeck uit het begin van de 18de eeuw.

Recht vóór de toeschouwer is een wand in het midden ingenomen door een buffet (1770). In de van spiegelglas voorziene nis staat een houten constructie van de torenspits, vervaardigd door Gerardus Nijhoff in 1844. Links van het buffet staat de deur open, die toegang geeft tot een kleine ruimte, waar een andere deur (eveneens openstaand) een kijkje gunt in de

zuiderzijbeuk van de kerk, met een van de hoge banken (de zgn. schapenhokken).

Rechts van het buffet de kast, waar het archief van de kerk en de geldkist werden opgeborgen. Boven de kast het overgebleven fragment van een altaarstuk; de kop van een Hogepriester. (Gesigneerd M. Heemskerk 1561, kennelijk vals).

Boven het buffet hangt het schilderij van David Colijns, voorstellende de ondergang van Farao in de Rode Zee.

Midden tegen de rechtermuur staat de schoorsteen (1770) met stucwerk en koperen lusters. Links van de schoorsteen hangt de verordening op de baldadigheid in de kerk, en daaronder een schilderij van Emanuel de Witte, voorstellende het interieur van de kerk vóór 1642.

Daaronder staat een klein kastje dat niet goed te onderscheiden is. Rechts van de schoorsteen hangt het z.g.n. 'perspectief van de kerk'; gekleurd, naar de gravure van Justus Vingboons, 1681, en ingelijst; zwaar beschadigd. Daaronder een schilderij van Emanuel de Witte, voorstellende het interieur van de kerk omstreeks 1660.

Daaronder een 18de eeuwse klaptafel.

De vierde (niet zichtbare) wand bevat de twee grote 18de eeuwse schuiframen met een damspiegel ertussen; boven het spiegelglas een stilleven met muziekinstrumenten.

De muren zijn met hout beschoten; de lambrizering is van 1770. Onder de schoorsteen een gashaardje; op de vloer een vast tapijt, laat 19de eeuws, en onder de tafel een stofkleed. Men heeft de lamp in het midden van het vertrek blijkbaar weggenomen opdat alles wat aan de wanden hing, goed op de foto zou uitkomen. Gedurende korte tijd heeft er een model van een kroon voor olielampen (omstreeks 1835) gehangen; die kroon was afkomstig uit de Sint Olofskapel, en is nu opgeborgen.

De naam van de fotograaf is onbekend.

[1]) Het glas bevindt zich in de oostelijke muur van het Snijderskoor, en is aangelegd door de gebroeders De Angelis te Brussel in 1762.

Overgenomen uit: R.C. Nieuwenhuis – Vondstenboek, 18-2-1972. Lijst van voorwerpen bewaard op de gewelfzolders.

5. Profiellijst van gewelfschotel tussen 45-24. De lijst is tijdens herstelling in het midden van de 18de eeuw op de originele vlakke gewelfschotel aangebracht. Tijdens restauratie van schotel in 1969 is de lijst weggenomen.
13. Spruitstuk, zandsteen, form. 22,7 cm breed, vermoedelijk behorend bij de nu verdwenen tracering in het raam van de Librije. Aangetroffen in de scheidingsmuur tussen Zuiderportaal en Kerkmeesterskamer, gemetseld op het dakbeschot van het Zuiderportaal, Juli '71.
14. Kalksteen brok van kruisstuk (sluitstuk) van een ribgewelf. Herkomst zie boven.

14b. Idem.

15. Brok profiellijst, zandsteen. Profiel komt overeen met gootlijst op IJzeren kapel. Herkomst zie boven.
16. Hoekstuk van plintlijst, zandsteen, lengte der zijden 22,5 , 37 cm. Herkomst zie boven.
17. Ledesteenblok, hoog 17,5 cm, komt overeen met nisvormig voorvlak van de steunbeer van het Zuiderportaal. Herkomst zie boven.
18. Zandsteen hogel, form. 35,5 × 16,5 × 14 cm. Herkomst zie boven.
19. Ledesteen onderdeel van console? Bezet met rozetten. Form. 30 cm breed, 8 cm dik. Herkomst zie boven.
20. Stuk eiken dakbeschot, form. 25 cm breed, 2,2 cm dik, afkomstig van de kapvoet van het westelijke dakvlak van het Zuiderportaal. Juli '71.
42. Baldakijn, grenen, afkomstig uit kapvoet 45, boven schraagbeeld met vrouwsfiguur.
49. Beëindiging van muurgording uit de Huiszittenkapel (oostzijde).

Overgenomen uit: W. Kloek – Gewelfschilderingen in de Oude Kerk te Amsterdam – 1975.
Blz. 10-15

De reeks schilderingen in de zuiderzijbeuk wordt voortgezet met wat we eigenlijk wel de belangrijkste ontdekking in het geheel van schilderingen kunnen noemen, *Sint Crispinus en Sint Crispinianus*, de patroons van het Schoenmakersgilde. De beide uit het Franse Soissons afkomstige heiligen zijn weergegeven met de tekenen van hun beroep en van hun martelaarschap. Op andere voorstellingen, zoals op hun altaar in de Nicolaikerk te Kalkar, hebben zij ook een molensteen bij zich. Nadat de beulen tevergeefs op vele manieren, onder andere door villen en verdrinken, gepoogd hadden de twee broers om het leven te brengen, werden de twee schoenmakers uiteindelijk onthoofd. Een prachtig altaarstuk uit de omgeving van Hugo van der Goes, te Warschau, geeft de geschiedenis van het martelaarschap uitvoerig weer. De schildering, die de aanslag der tijden onbegrijpelijk goed heeft overleefd, geeft Crispinus en Crispinianus weer met elk een eigen, onderscheiden karakter. Op allerlei manieren heeft de kunstenaar getracht de twee heiligen, die licht naar elkaar zijn toegewend, niet te zeer op elkaar te doen lijken, zonder daarbij de harmonie te verstoren. In de hand die ze elkaar toekeren dragen zij hun martelwerktuigen, een zwaard en een hakmes, en in de andere de schoenmakersleest, ten teken van hun beroep en van hun patronaat.

Haardracht en kleding, hoewel in principe hetzelfde, verschillen in de details. De groene mantel van de heilige links hangt tot juist boven de grond en is gesloten met een koordje om twee knopen, terwijl de blauwe mantel van de rechter heilige met een enkele gesp gesloten is en tot op de grond hangt. Buis en rok zijn links en rechts wit en rood. Ook in het overige zijn kleine verschillen in de kleding aan te wijzen. Zelfs de aureolen verschillen. Bij de linker heilige is de binnentekening een reeks naar buiten gekeerde halve cirkeltjes en bij de rechter heilige is dat een aaneenschakeling van een soort zwemvliespatroon. Het zijn echter hoofdzakelijk de verschillen in beenhouding en postuur die maken dat de twee broers als twee individuen op ons overkomen, terwijl de gehele compositie toch een sterke eenheid laat zien.

Archiefgegevens geven ons een welkome nadere informatie over deze schildering. In 1468 treden de schoenmakers uit het Smidsgilde om een eigen gilde te gaan vormen, en een ontstaansdatum vóór dat jaar kan dus wel worden uitgesloten. Veel later dan die datum zal de schildering niet ontstaan zijn, al is daarvoor geen tastbaar bewijsmateriaal over te leggen. Het kostuum van de twee heiligen,met de korte rok die later in de eeuw nog korter wordt, noemt men meestal Bourgondisch. In ons geval komt de kleding van met name de rechter heilige sterk overeen met het kostuum van de hertog en de graaf in de Heidelbergse *Dodendans*, een blokboek uit de Rijnstreek dat omstreeks 1465 gedateerd kan worden. In dergelijke dodendansen worden alle standen, van paus tot bedelaar, door de dood meegevoerd. Voor ons zijn dergelijke series van groot belang, omdat de makers ervan zich veel moeite hebben getroost om in de kleding alle standen van elkaar te onderscheiden, zonder dat het noodzakelijk was eerst de tekst te lezen. Het is op zichzelf wel opvallend dat onze heiligen, als schoenmakers, de kleding van dermate hooggeplaatste figuren dragen. Doorgaans echter geeft men heiligen weer in voorname kledij om hun uitverkoren plaats en hun macht als heilige aan te geven. Het is ook opvallend dat de kleding niet overeenkomt met de Bourgondische dracht, waar de taille meestal lager ligt en waarvan het bloempotkapsel door afbeeldingen van Filips de Goede en Karel de Stoute wel bekend is. Misschien zijn de Amsterdammers van die tijd toch meer op Duitsland en Scandinavië, waar hun handelsbetrekkingen lagen, gericht geweest dan op het Bourgondië van hun machthebbers.

Het altaar aan de voet van de zuil bij het gewelfveld was niet aan Crispinus en Crispinianus gewijd, maar aan Sinte Barbara. Vermoedelijk hebben de schoenmakers bij de afsplitsing van het Smidsgilde de zorg voor een reeds bestaand altaar overgenomen en hun patroons niet een plaats op het altaar, maar op de gewelfvelden erboven gegeven. De schilder, die vermoedelijk verantwoordelijk is geweest voor meer schilderingen in de zuiderzijbeuk en misschien ook voor de twee engelen in een scheiboog in het koor, heeft zich in de *Sint Crispinus en Sint Crispinianus* van zijn beste kant kunnen laten zien. We mogen ons dan ook gelukkig prijzen dat juist deze schildering vrijwel gaaf te voorschijn is gekomen.

Het altaar bij de vierde zuil werd het Sint-Maarten- of Koomansaltaar genoemd. Sint Maarten was de beschermheilige van het Grootkramersgilde, dat voornamelijk de winkeliers in stoffen omvatte, maar ook alle neringen die niet bij een ander gilde waren ondergebracht, vandaar de naam Koomansaltaar. De inwijding van een bisschop, die op het gewelfveld bij dit altaar te voorschijn kwam, is dan ook naar alle waarschijnlijkheid de *Inwijding van Sint Maarten*. De heilige van Tours, die op nog jeugdige leeftijd zijn barmhartigheid had getoond door zijn mantel met een koulijdende bedelaar te delen – deze episode is weergegeven op een gewelfschotel, dicht bij de *Inwijding* –, werd op latere leeftijd, toen hij in een klooster verbleef, door de bevolking van Tours tot bisschop verheven, zeer tegen de verlangens van de overige bisschoppen in. Dat laatste ogenblik is in onze schildering, die goed bewaard is gebleven, weergegeven. De heilige is gezeten op een groene troon en maakt met twee vingers van de rechter hand een zegenend gebaar, terwijl hij met de linker een bisschopsstaf ontvangt uit de hand van een collega die samen met een bisschop links een mijter op het hoofd van de heilige plaatst. De schildering mist de individualisering van de personen, zoals die is toegepast bij Crispinus en Crispinianus, met name in de gelaatsuitdrukking. In de kleur van de kleding en daardoor ook in het kleurenschema van het geheel is wel variatie gezocht. De kleuren van mijter en tabbert zijn groen en rood voor Sint Maarten, en voor de hem flankerende bisschoppen rood en blauw, en bruin en rood. Het ontbreken van persoonlijke trekken zou kunnen leiden tot de veronderstelling dat hier een andere schilder aan het werk is geweest dan in de vorige schildering. Misschien is echter juist dit deel in de loop der tijden zodanig afgezwakt dat deze conclusie niet de juiste is. De kleuren van de twee schilderingen zijn wel zeer verwant. Wel opvallend is het dat de bisschop een aureool heeft van exact hetzelfde patroon als de linker heilige in de vorige schildering. In ieder geval is het gerechtvaardigd om beide schilderingen in dezelfde periode te dateren. Of de schilder hier en in de vorige schildering gebruik heeft gemaakt van oudere voorbeelden is niet gemakkelijk te zeggen. Bij de vorige schildering krijgt men niet zozeer die indruk. In de *Inwijding* lijkt het erop alsof de kunstenaar goed gekeken heeft naar een kroning van Maria, zonder tot kopiëren over te kunnen gaan. Het zijn de kleuren en de sterke contour die de schildering aantrekkelijk maken.

Overgenomen uit: Wouter Kloek – Gewelfschilderingen in de Oude Kerk te Amsterdam – 1975.
Blz. 21-26.

De *Genadestoel*, een middeleeuwse variant op de uitbeelding van de Drieëenheid, is te zien op het oostelijk gewelfveld van de kapel. God de Vader, gezeten op een zware troon, ondersteunt het dode lichaam van Christus op zijn schoot. Op zijn hoofd draagt hij een grote kroon die wel lijkt op de pauselijke tiara, maar die niet uit de gebruikelijke drie kronen bestaat, en om het hoofd van Christus is een doornenkroon in een wat ongebruikelijke vorm aangebracht. Vlak boven het hoofd van Christus en links naast God de Vader is de Heilige Geest weergegeven in de vorm van een duif met opslaande vleugels en voorzien van een klein aureool. Een geknielde, wenende engel rechts aan de voet van de troon, neemt een doek weg, waarschijnlijk Christus' lijkwade. Op dezelfde doek laat een engel links de rechterhand van Christus met de wonde van de spijker, aan de toeschouwer beneden zien. Door de plaatsing van de linkerhand wordt de nadruk gelegd op de andere spijkerwonde en op de zijdewond. De voorstelling is vrij goed bewaard gebleven. De accentuering van de lijnen, die na de ontdekking werd aangebracht, zijn door restaurator F. Niemöller weer verwijderd en de uitdrukking van de gezichten komt nu ten volle tot zijn recht.

De voorstelling is op een nogal grafische manier uitgevoerd. Dit is vooral te zien in de donkere partijen, waar de kunstenaar kruisarceringen gebruikt heeft, die eerder dan in schilderingen, gebruikelijk zijn in gravures en tekeningen, waar de kunstenaar op de lijn is aangewezen voor het weergeven van vlakken. De voor de hand liggende veronderstelling dat de schildering gekopieerd zou zijn naar een gravure of houtsnede, is voor zover ik heb kunnen nagaan, niet waar te maken. Er moeten echter zoveel vijftiende-eeuwse prenten, die vaak in een kleine oplage gedrukt werden en die voor allerlei doeleinden werden gebruikt, verloren zijn gegaan, dat hier geen definitieve conclusies aan verbonden kunnen worden. Wel staat de *Genadestoel* zeer dicht bij een compositie van de Meester van Flémalle*, waarvan het origineel zich nu in de Hermitage te Leningrad bevindt. Door geschilderde en gegraveerde kopieën van onder anderen de Meester van de Bandarollen, heeft de compositie een grotere bekendheid verkregen. Het is moeilijk uit te maken wie nu het voorbeeld van de Meester van Flémalle verwerkt en omgevormd heeft, de kunstenaar van onze schildering of een graveur die door onze kunstenaar gecopieerd is. Voor de kleuren heeft de kunstenaar een minder uitgesproken voorkeur gehad dan bijvoorbeeld de kunstenaar van de *Inwijding van Sint Maarten*.

* Zie Timmers 75, blz. 40

Op het westelijk gewelfveld van de Huiszittenkapel is een voorstelling van *Christus als Man van Smarten met twee engelen* aangebracht. Christus is gezeten op de rand van een eenvoudige grafkist. Twee achter hem staande engelen nemen de mantel weg waarmee zijn gewonde lichaam werd bedekt en ook hier toont Christus zijn wonden. Door vertimmeringen in het verleden zijn de zijkanten van de voorstelling verloren gegaan, evenals, een ernstiger verlies, het hoofd van de linker engel. De schildering maakt een minder grafische indruk dan de andere schildering in de Huiszittenkapel, al zijn beide kennelijk wel van de hand van dezelfde meester. Toch moet men ook hier denken aan grafische voorbeelden, en ook hier is een geheel overeenkomstig voorbeeld niet te vinden. De meester van onze schildering moet mijns inziens zeker de prenten gezien hebben van de Westfaalse graveur Israhel van Meckenem, wiens werken aan het einde van de vijftiende eeuw een grote verbreiding hebben gekend.

De datering van beide schilderingen zal vermoedelijk wel vastgesteld moeten worden op kort na 1497, het jaar van de bouw van de kapel, toen de steigers er nog stonden. Slechts kort daarna, omstreeks 1505, waren de eerste series houtsneden van Jacob Cornelisz van Oostsanen in Amsterdam te zien, en het is nauwelijks aan te nemen dat men daarna nog naar uiteenlopende en betrekkelijk ouderwetse modellen zou omzien. De grove vormen, met name van handen en voeten en de nog geheel onbegrepen toepassing van het perspectief, doen ook voor het einde van de vijftiende eeuw ouderwets aan. We moeten overigens wel rekening houden met het feit, dat de kunstenaar zich bij zijn schilderingen van ongeveer drie meter hoogte op een gewelfd vlak, richtte naar prenten van een klein formaat. In al hun naïviteit maken de schilderingen, vooral de *Genadestoel*, door de menselijke weergave van het lijden van Christus, een ontroerende indruk.

Wat de Huiszittenmeesters bewogen heeft om juist deze voorstellingen te kiezen voor de versiering van hun kapel is een niet eenvoudig te beantwoorden vraag. Voor geen van beide onderwerpen is het verband met het verrichten van barmhartigheid erg duidelijk en men zou eenvoudiger voorbeelden verwachten, zoals bijvoorbeeld Sint Maarten en de bedelaar. In het probleem moeten zeker ook de merkwaardige gewelfschotels in de Huiszittenkapel betrokken worden. Toen men de twee geheel overschilderde gewelfschotels schoonmaakte, vond men in beide gevallen onder de verf een houtsnede met het *Hoofd van Christus als Man van Smarten*. Het zijn afdrukken van hetzelfde houtblok, beide keren ernstig beschadigd, maar in het beste voorbeeld toch goed herkenbaar. De decorateurs van de kapel sneden de kop langs de contouren uit, plakten deze op de gewelfschotels en voegden de aureolen toe. Alweer komen we in deze kapel de grafiek tegen, maar hier gaat het om een originele, vermoedelijk Amsterdamse houtsnede, waarvan slechts deze twee gehavende afdrukken bekend zijn. De voorstelling past volledig bij de twee schilderingen in de kapel. De oude benaming voor de doornengekroonde Christus van wie alleen het hoofd is afgebeeld, is de Imago Pietatis, de beeltenis van het medelijden. De Drieëenheid zoals die in deze kapel is uitgebeeld, wordt de Genadestoel genoemd. God de Vader draagt op zijn schoot het bewijs van zijn erbarmen, zijn Zoon die voor de mensheid is gestorven. De nadruk ligt bij deze voorstelling dus niet zozeer bij de verbeelding van de Drieëenheid, maar bij de opofferingsgezindheid van God de Vader. Een tekst in een overeenkomstige voorstelling in een gebedenboek uit het midden van de vijftiende eeuw luidt 'proprio filio non peperci', dit wil zeggen, zelfs mijn eigen Zoon heb ik niet gespaard. Dat Gods genade voor de gehele wereld geldt, wordt duidelijk gemaakt in een schilderij van de Meester van de Virgo inter Virgines, in Zagreb, waar de voeten van Christus rusten op de bol van het heelal. Op een

overeenkomstige wijze verbeeldt de *Man van Smarten* het offer van Christus, die voor het heil van de mensen de dood trotseerde. Het in andere schilderijen van dit onderwerp vaak voorkomende zegenende gebaar met de linkerhand is hier achterwege gebleven, wellicht om de indruk van de smartelijke toestand van Christus niet te doorbreken. Ook aan de *Imago Pietatis* kan een dergelijke betekenis worden toegekend. De in hout gesneden gewelfschotel in de zuiderzijbeuk, ter hoogte van de Huiszittenkapel, geeft Christus weer, gezeten op de rand van zijn graf, nu wel met beide handen in een zegenend gebaar opgeheven. Op deze manier is de decoratie van de kapel volgens een programma rond het thema van het erbarmen van God en Christus tot stand gekomen. Mogelijk kozen de Huiszittenmeesters voor dit thema om te laten zien, dat er boven de barmhartigheid van het dagelijks leven, een Goddelijke barmhartigheid bestaat.

Overgenomen uit: H. Janse – De overkapping van de Oude Kerk te Amsterdam – Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, 6e serie, Jaargang 11, Aflevering 4, Sept. 1958, kol. 170-171.

Bouw van de Lysbeth Gavenkapel en Huiszittenkapel. Fig. 6 F I.

Deze beide kappen zijn omstreeks 1495 gebouwd[15]). Hier is een tweedelige spantopbouw met standvinken en gordingen toegepast. De spanten van de beide kapellen dragen een aantal nogal verwarde nummers. Bij het plaatsen schijnen de onderdelen door elkaar te zijn geraakt, want met elkaar vormen zij vier spanten, die 1, 2, 3 en 4 zijn gemerkt.

Duidelijker is het onderscheid in de merken van sporen en koppelhouten. De zuidelijke travee van de Huiszittenkapel heeft normale merken, 1 t/m 14, soms links en rechts. De overeenkomstige travee van de Lysbeth Gavenkapel draagt als onderscheidingsmerk een half maantje. De in de killen lopende tweede travee van de Huiszittenkapel heeft 13 sporen met 0 als onderscheidingsteken. Bij de overeenkomstige travee van de Lysbeth Gavenkapel is 00 naast de telmerken aangebracht.

De sporen staan 40 cm uit elkaar, hart op hart gemeten. De koppelhouten zijn er aan verbonden soms met pen en gat, soms halfhouts met een schuine keep ingelaten en gespijkerd. Meestal zijn aan weerszijden verschillende verbindingen gemaakt. Door vergissingen en onvolledigheid ontbreken zelfs verschillende koppelhouten in beide kappen.

De korbeels van de standvinken hebben boven en onder een pen-en-gat-verbinding met een tand en één houten nagel. Hier treedt de ingelaten tand bij de korbeels voor het eerst op.

[15]) Lysbeth Gavenkapel: B. J. M. de Bont, *Bijdr. Bisdom Haarlem*, 24 (1899), blz. 13-14 en J. E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, (Haarlem 1903, I, blz. 41) dateren tussen 1487 en 1497.

Huiszittenkapel: Het Huiszittenmeesterscomptoir van 1497 (C. Commelin, *Beschrijving van Amsterdam*, Amsterdam 1693) is in verband gemetseld met de gevel van de kapel, die pas in 1512 een altaar kreeg (archief Huisz. meesters, Gem. archief).

Overgenomen uit:
Notulen van directievergaderingen tijdens de restauratie, 1955-1979.

Notulen 5, 12-4-1960, punt 34.
Keldertje tegen Westmuur kerkmeesterskamer zal worden verwijderd en de bestrating aangevuld.

Notulen 25, 12-12-1961, punt 154.
Een vraag van Mr. Dyckmeester, hoever zijn de werkzaamheden in de Kerkmeesterskamer gevorderd?
Prof. Sleeswijk, nog enkele kleine werkzaamheden en het vaststellen van de kleuren moet nog gedaan worden, maar hierin wilde ik de heer Th.H. Lunsingh Scheurleer, Dir. Rijksmuseum, raadplegen. Hr. Haga, hoe denkt U deze ruimte te verwarmen?
Prof. Sleeswijk, een elektrise verwarming het meest doelmatig.
Bij een mogelijke C.V.verwarming in de kosterij zou de afstand naar de Kerkmeesterskamer eenige bezwaren kunnen opleveren.

Notulen 27, 13-2-1962, punt 167.
Kerkmeesterskamer:
Prof. Sleeswijk heeft op 26 Januari j.l.met de Heer Th.H. Lunsingh Scheurleer de kleuren van de Kerkmeesterskamer besproken.
De kleur voor de wanden was nog zichtbaar onder een lijstje en was grijs-blauw, de lambri donkerblauw, gewelf en schoorsteenboezem dof wit.
Hr. Verheus: in het Stadhuis van Monnikendam is één kamer in deze kleuren ingericht; dit gaan bezichtigen. Voor het schilderwerk van deze kamer informeren naar een hiervoor bekwame schilder. Mr. Dijckmeester: welke warmtebron zullen wij voor deze ruimte nemen?
Prof. Sleeswijk: een electrische verwarming zal vermoedelijk wel het meest geschikt zijn. Op de vloer een biezen mat en voor verlichting een kristallen kroontje.

Notulen 28, 13-3-1962, punt 175.
Kerkmeesterskamer:
Hr. Verheus: Het schilderwerk van het interieur kan volgens Ir. R. Meischke uitgevoerd worden door het schildersbedrijf Greuter. De aanleg van de electrische installatie is besproken met het G.E.B. en de firma Groenpoll.

Notulen 35, 9-10-1962, punt 207.
Kerkmeesterskamer: Gordijnen in Rijksmuseum, battist, volgens fa. Dols is dit te dun en valt niet mooi. In stalenboeken van fa. Dols geen bevredigende stof te vinden. Opnieuw een staal van halflinnen aan te kopen.

Notulen 102, 13-5-1969, rondvraag.
Onlangs hebben de Heren Niemeijer, De Bruyn Kops van het Rijksmuseum en Haga de Kerkmeesterskamer bezichtigd om tot een eventuele plaatsing van de schilderijen te komen.
De Hr. De Bruyn Kops vond dat de vochtigheid geen gevaar vormde voor de schilderijen, het meubilair zou er meer nadeel van ondervinden.
Hr. Haga vindt dat de kamer regelmatig moet worden geventileerd.

Notulen 110, 10-9-1970, rondvraag.
De hr. Niemeijer kreeg van verschillende zijden de vraag of begonnen kan worden met de aankleding van de kerkmeesterskamer. Dit blijkt echter vooralsnog onmogelijk door de nog uit te voeren restauratiewerken in het aansluitende zuiderportaal.

Notulen 116, 2-9-1971, punt 839.
Enkele ideeën van bewaking worden geopperd, zoals een elektrisch circuit, dat echter sterk aan storing onderhevig is, een bewakingsdienst of een waakhond. Op de Nieuwe Kerk heeft men een weekend bewaking, verricht door de gemeentelijke bewakingsdienst. Het blijft evenwel een kostbare aangelegenheid. Het is zaak de nodige zorgvuldigheid in acht te nemen waar het gaat om opberging van kostbare zaken.
De heer Niemeijer stelt voor inplaats van in de hele kerk alleen in de Kerkmeesterskamer een alarmeringssysteem aan te leggen en daar de kostbaarheden te concentreren. Men is met deze suggestie ingenomen. Prof. Sleeswijk zal de nodige informatie opvragen.

Notulen 117, 4-11-1971, rondgang.
De voor een groot deel vrijgekomen figuratieve schildering in de zuidbeuk wordt bekeken. De schildering stelt twee heiligen voor in bourgondische dracht en gereedschap en schoenen? als attributen in de handen. Gedacht wordt aan Crispinus en Crispinianus.

Notulen 120, 4-5-1972, rondvraag.
De heer Haga deelt mede dat in de bestuursvergadering van de Stichting de wens is geuit, om de inrichting van de Kerkmeesterskamer en de Collegekamer af te ronden. Hierbij werd het accent gelegd op de Kerkmeesterskamer omdat men deze ruimte het meest geschikt vond voor de vergaderingen. Er zou hier op korte termijn een verlichting moeten worden aangebracht, bijvoorbeeld een kristallen kroon. Prof. Sleeswijk meent dat een antieke kroon onvoldoende licht zal geven. De heer Niemeijer is optimistischer; hij meent dat de lichtsterkte zeer zeker voldoende zal zijn. In de Collegekamer ligt het moeilijker.

Notulen 124, 8-2-1973, punt 882 en rondgang.
Er zijn weer veel moeilijkheden met de alarminstallatie in de Kerkmeesterskamer. Het ('Ultrasoon'-Philips)apparaat lijkt voor deze situatie ongeschikt. Met het adviesbureau zal worden overlegd wat er nu moet gaan gebeuren.
Behalve de gebruikelijke wandeling door de kerk werden de beschilderingen in de Huiszittenkapel bekeken. De ene – de Verrijzenis – is vrijgelegd door de heer Niemöller, de andere – de Drie-Eenheid – werd vrijgelegd door pater Van den Berg, doch wordt nu door Niemöller gecorrigeerd.

Notulen 125, 12-4-1973, punt 890.
De heer Haga vraagt, waarom de beschildering, voorstellend de Drie-Eenheid wordt gekorrigeerd. Prof. Sleeswijk antwoordt, dat er een en ander aan het licht is gekomen, wat het de moeite waard maakt de schildering nog eens na te lopen. Van den Berg was een kunstenaar, die naar een volledig beeld streefde, ook al zou dit, zoals het nu blijkt, de authenticiteit geweld aan doen, Niemöller is echt het type van restaurateur, die niet meer aanvult, dan verantwoord is.

Notulen 154, 1-6-1978, rondvraag.
De heer Haga deelt mee binnenkort een gesprek op de kerk te hebben met mevrouw Hartkamp, een museumconsulente gespecialiseerd in beveiliging en plaatsing van voorwerpen in kleine musea. Hij zal haar advies vragen omtrent plaats en ophanging van de schilderijen uit het bezit van de Stichting. Hij zal prof.Sleeswijk het resultaat van de bevindingen voorleggen.

Notulen 158, 14-12-1978, rondvraag.
De heer Haga zou de aankleding van de kerkmeesterskamer zoveel mogelijk in de oude toestand willen terugbrengen.
Prof. Sleeswijk adviseert om die plaats voor schilderijen te kiezen, waar ze het best tot hun recht komen. Dit lijkt hem belangrijker dan de historische plaats. De heer Vroom zou de mooiste van beide schilderijen van E. de Witte het liefst in het museum willen houden.
De heer Haga zou met de opening de kerkmeesterskamer wel aangekleed willen zien. Prof. Sleeswijk is hiermee eens. Provisorisch kan het schot hersteld worden en de kale plekken schilderwerk bijgewerkt.

Notulen 159, 6-2-1979, punt 1077.
Kerkmeesterskamer.
De heer Vroom zou aan de hand van de lijsten van de hychrometer een samenspraak willen houden over de klimaatbeheersing in de kerkmeesterskamer i.v. het ophangen van schilderijen in die ruimte.
Prof. Sleeswijk antwoordt dat de lijsten onvolledig zijn. De beoordeling van milieu kan pas plaats hebben als de buitensteigers weg zijn, de muren droog en de luiken open. Er moet eerst goed kunnen worden geventileerd.
De heer Vroom zou nu met de aankleding nog enige tijd willen wachten. Met de opening zullen de schilderijen er dus nog niet hangen.
De kerkmeesterskamer zelf wordt wel toonbaar gemaakt. Ook de luiken kunnen open.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

4. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

4. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

Afb. 1

a. *Processievaandel der Heilige Stede, gedateerd 1555.*

Dit schilderij toont de Oude Kerk gezien uit het zuiden in de toestand waarin het gebouw zich bevond voor 1510, toen de lichtbeuk op het schip werd gebouwd.

Precies de nieuwe aanwinsten van het complex, die omstreeks 1500 gereed waren, komen op dit schilderij goed uit: de Doopkapel, de drie zuidelijke zijkapellen, waaronder de Huiszittenkapel in het midden, het Zuiderportaal en de IJzeren kapel. Het is de registratie van een voltooid stadium. De Librije en de St. Sebastiaanskapel worden door de afgebeelde personages oversneden; deze onderdelen van de kerk behoren tot een vorige bouwfase. Bijna zouden we veronderstellen dat dit schilderij juist is gemaakt om de nieuwe bloei te laten blijken, doch deze veronderstelling is ongegrond: het gaat immers in wezen om de afbeelding van een processie waarbij de wonderbare hostie wordt teruggebracht naar de Oude Kerk, een anachronistische afbeelding van de gang van zaken in 1345, vóór de stichting van de Nieuwezijds Kapel.

Het gedeelte van het gebouw waar het ons om gaat is in grote trekken wel juist afgebeeld, doch minder goed in de details. De Huiszittenkapel toont de tracering van het raam met boven in de vlieger een motief, dat toevallig tot op zekere hoogte overeenkomt met de reconstructie bij de restauratie. Iedere raamhelft heeft op de afbeelding slechts één tussenmontant in plaats van drie zoals de werkelijkheid aangeeft.

Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel hebben tegen de gevels nog geen aanbouwen.

Afb. 2

b. *Loterijprent, gedateerd 1558.*

Uiterst summier is op deze prent het Huiszittenkantoor weergegeven in de toestand die verloren is gegaan door de uitbreiding van het kantoor in 1611. Het is de enige afbeelding van dit oudere kantoor die we bezitten.

De positie van het gebouwtje is – evenals die van het Zuiderportaal – niet helemaal juist weergegeven: de scheidingsmuur tussen beide aanbouwen staat veel te oostelijk in plaats van aan te sluiten op steunbeer 96.

De zuidgevel heeft twee vensters met een tracering van natuursteen. Het westelijke eind van het schilddak wordt bekroond door een piroen, wat bewijst dat het gebouwtje een zadeldak heeft en geen lessenaarsdak. Boven de westgevel lijkt het dak een overstek te hebben, waarvan de luifelwerking alleen zin heeft als zich daar een (buiten)ingang bevindt. Vanzelfsprekend was er tevens een binneningang vanuit de kerk. Deze is afgebeeld op de plattegrond van 1681, zie onder e.

Aan de zuidzijde bevindt zich op enige afstand van de zuidgevel een hekwerk met aangepunte palen. In het verlengde van de zuidgevel naar het westen bevindt zich een dergelijk hek, doch hoger.

Afb. 3

c. *Gravure door Claes Jansz. Visscher, na 1611.*

De traceringen van de ramen der zuidelijke kapellen zijn op deze gravure minutieus weergegeven. Bij de restauratie is hiervan gebruik gemaakt om tot een reconstructie te komen.

Het Huiszittenkantoor is weergegeven na de uitbreiding in zuidelijke richting van het jaar 1611; dit gegeven levert grotendeels de datering van deze prent binnen de periode waarin de tekenaar te Amsterdam werkzaam was.

Het vloeroppervlak van het gebouw is in 1611 verdubbeld. Van het vorige gebouwtje kan niet veel zijn overgebleven, misschien met uitzondering van onderdelen die in de kapelmuur waren verwerkt, zoals bij voorbeeld de archiefkast van Huiszittenmeesters. In het plint van de gevels is Ledesteen verwerkt die waarschijnlijk afkomstig is van de gevels van het oude gebouwtje. Dit detail is op deze gravure niet afgebeeld.

De gevel is opgetrokken van zandsteenblokken, waarin zandstenen kruiskozijnen zijn gevat. Op deze gravure niet zichtbaar, is een dergelijk kozijn in de westgevel dat bij de restauratie is ontdekt en dat thans weer functioneert. De gevel wordt afgesloten door een hoofdgestel, waarvan het fries in de gravure vier triglyphen bevat in een andere positie dan de vijf die zich daar in werkelijkheid bevinden. Daarboven rijst het tentdak op, eindigend in een met lood beklede koningsstijl. Er is nog geen opengewerkte piroen. Langs de westzijde van steunbeer 96 verheft zich tot ver boven de zakgoot tussen de kapellen een schoorsteen, die nog buitendaks wordt gesleept.

Westelijk van het kantoor bevindt zich een gebouwtje met een plat dak. De gevel heeft een deur met bovenlicht en een kruiskozijn. Vóór de gevel is het kerkhof bestraat. Het maakt de indruk de entree te vormen tot het huis voor de Elisabeth Gaevenkapel: vanouds het huis van de doodgraver. We krijgen niet de indruk dat het gebouwtje met het platte dak een portaal vormt bij het Huiszittenkantoor. Het hek voor het kantoor is haaks omgezet en sluit aan bij het verlengde van de westgevel.

Afb. 4

d. *Gewassen tekening door A. van Beerstraten, 1660.*

Op deze tekening is het huisje met het platte dak onder één kap gebracht met het doodgravershuis. Deze kap heeft nu drie dakkapellen. Het hek voor de Kerkmeesterskamer is verhoogd wat zou kunnen samenhangen met de komst van het college van Kerkmeesters. Het hek om het kerkhof is verdwenen wat overeenkomt met de opheffing van de stedelijke kerkhoven in de bebouwde kom na 1655.

Van hetzelfde aanzicht bestaat van de hand van Beerstraten eveneens een pentekening welke ter zake van Huiszittenkapel

en Kerkmeesterskamer echter geen andere details oplevert (Topografische Atlas Gemeentearchief neg. no. 20827).

Andere tekeningen uit deze tijd, zoals bijvoorbeeld die door P.H. Schut, 1669, tonen hetzelfde beeld. Eerstgenoemde tekening van Beerstraten heeft hier tegenover het voordeel van de spontane notitie van de werkelijkheid ter plaatse. Om een enkel detail is het schilderij door Jan van der Heijden, ± 1680, uit het Mauritshuis te Den Haag van belang. Hier is de tracering van de Huiszittenkapel afgebeeld, geheel gelijk aan de tracering zoals die bij Visscher is weergegeven.

Beschr. St. Sebastiaanskapel, afb. 55

Een verandering zien we op de aquarel door J. Schouten uit 1778 waar de tracering is vervangen door een bakstenen vorktracering. Dit moet blijkens bewaard gebleven bouwkundige tekeningen zijn gebeurd omstreeks 1709. De afdeklijst van de gevel vertoont nog resten van hogels; van de kruisbloem rest nog slechts de aanzet.

Afb. 5

e. *Plattegrond van de Oude Kerk*; gravure voor 1706 naar een opmetingstekening door Justus Vingboons, 1681.

Op deze plattegrond is de indeling van de Kerkmeesterskamer te zien voor de verbouwing van 1770. De ingang, die

Blz. 33

nog gothisch geprofileerd kan zijn geweest, gaf door middel van een ijzeren deur met het opschrift 1622 toegang tot een houten tochtportaaltje, waartegen een houten kast was getimmerd. In de noordoosthoek van de ruimte bevond zich een brede kast, vrijwel aansluitend tegen de stookplaats, die een noordelijker positie innam dan thans het geval is. Deze

Blz. 65

stookplaats kan bij de uitbreiding van de kamer naar het zuiden in 1611 zijn gehandhaafd; de plaats bevindt zich in de noordelijke kamerhelft. In de zuidoosthoek van de kamer bevond zich een smal kastje.

De ongewoon diepe wandstookplaats van de westelijke belending van de Kerkmeesterskamer herinnert aan de mogelijkheid dat zich hier oorspronkelijk een buitentoegang bevond van het Huiszittenkantoor voor 1611, zoals we al

Blz. 49, 64

opmerkten naar aanleiding van de weergegeven kapvorm zoals die voorkomt op de Loterijprent.

De verdere indeling van het huis van de doodgraver valt onder de beschrijving van de Elisabeth Gaevenkapel.

De Huiszittenkapel is toegankelijk vanuit het huis van de doodgraver door middel van twee deuren en een trapje in de dikte van de muur, wat in grote trekken overeenkomt met de toestand voor de restauratie en thans. Het uiteinde van de oostmuur van de kapel vertoont nog de 'ongelijkmatige steenklomp' vóór de plaatsing van een muurzuil in 1843-'45; het is in feite een restant van de zuidmuur en steunbeer van de hallenkerk.

De indeling van de graven toont op de overgang van de nummering van Zuiderzijbeuk en Huiszittenkapel de positie van het niveauverschil van één trede tussen beide ruimten. Op deze lijn moet tevens de balie hebben gestaan vanwaar de uitdeling van levensmiddelen plaatsvond.

Blz. 67 e.v.

Een belangrijk gegeven is voorts de plattegrond van een oudere kerkmeesterskamer ten oosten van de Buitenlandvaarderskapel, welke deze functie zal hebben bekleed vanaf de Alteratie (1578) tot en met 1654. Daarna werd de ruimte tot 1762 in gebruik genomen door Huiszittenmeesters om er de hen toekomende collectegelden te tellen.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

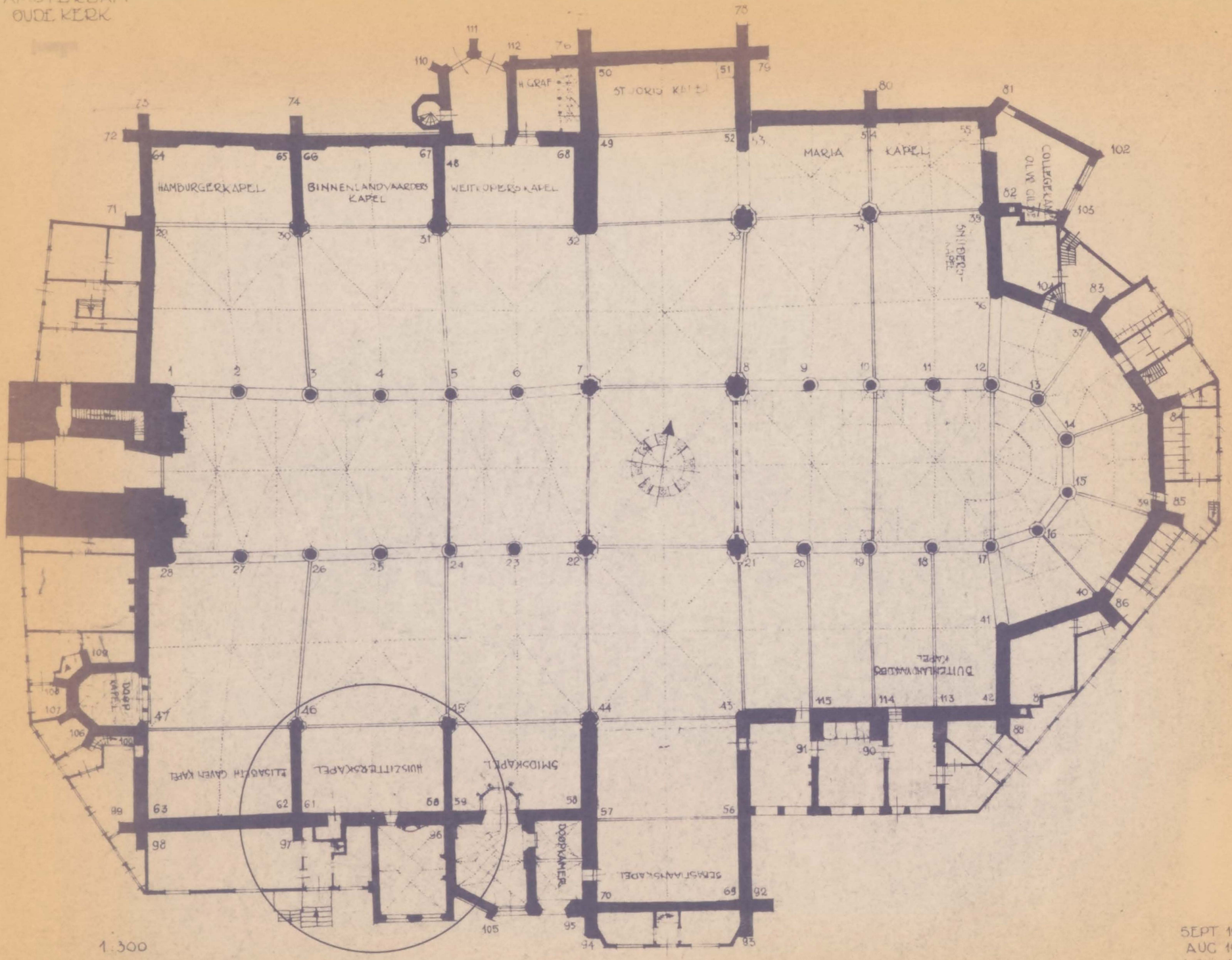
HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

5. AFBEELDINGEN

a. TEKENINGEN

AMSTERDAM
OUDE KERK

SEPT 1948
AUG 1950
NOV. 1955
DEC. 1970 AP

22 1

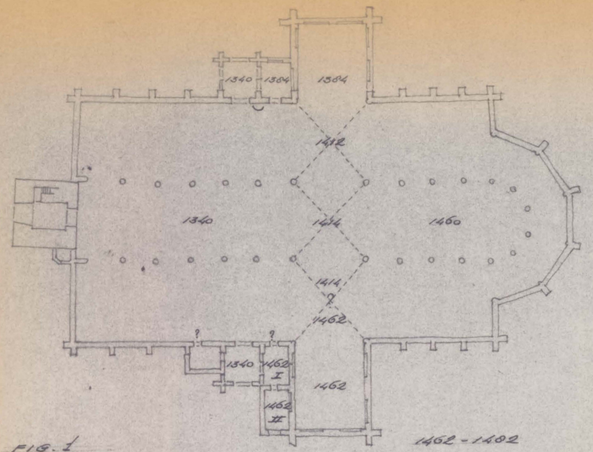

FIG. 1 1462 - 1482

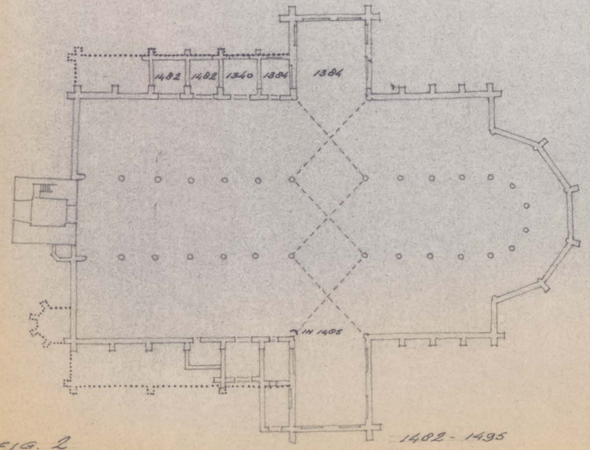

FIG. 2 1482 - 1495

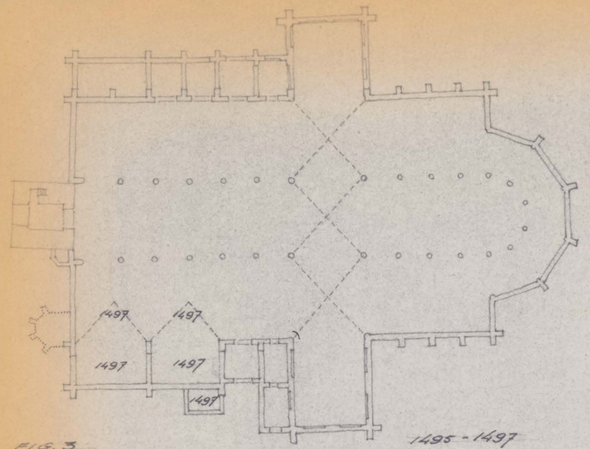

FIG. 3 1495 - 1497

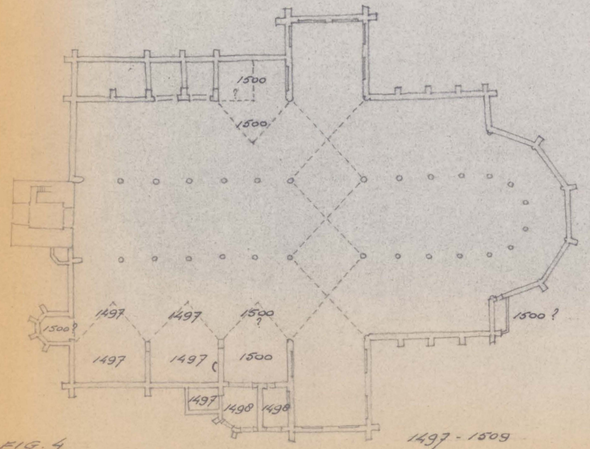

FIG. 4 1497 - 1509

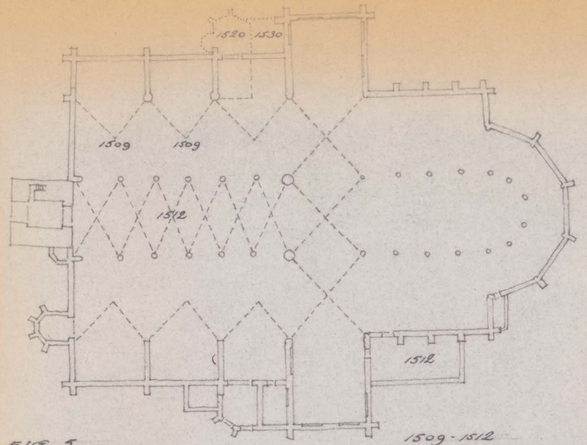

FIG. 5 1509 - 1512

BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL

INTEGRATIE AANBOUWEN EN ZIJKAPELLEN IN VIJF BOUWFASEN
1462 - 1512

SCHAAL 1 : 500 GET.: MR JULI 88

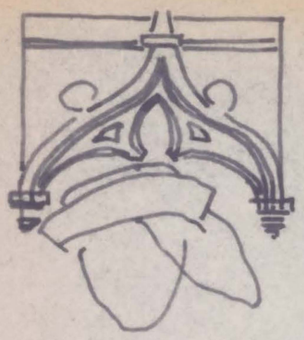
2

..... PLAN 1494

⌒ = ST. HIERONYMUS - ALTAAR

DE JAARTALLEN DUIDEN OP HET GEREEDKOMEN VAN DE DESBETREFFENDE RUIMTE

69

'BURGAR'

59

'BURGAR'

58
OVERHOEKS

'BOERINNETJE'

28

ST. SABASTIAANSKAPEL

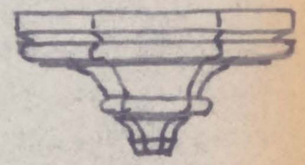
SMIDSKAPEL

24

SMIDSKAPEL

ZUIDERZIJBEUK

25

45 N.O.

23

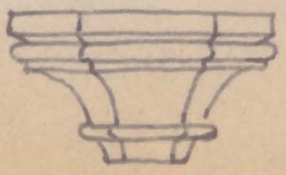

EVA

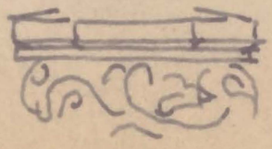
'ZEEMAN'

26

21e 3C

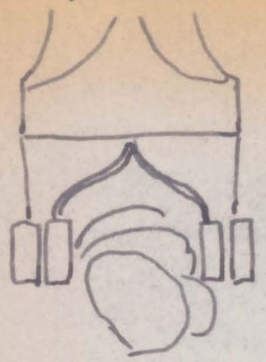

23

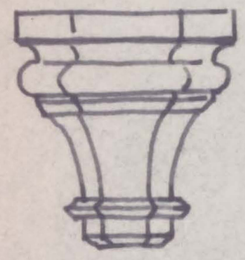
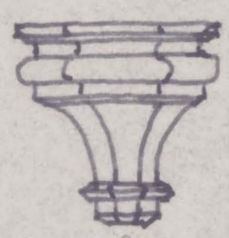
3A

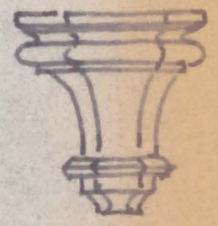
45 N.W. 46 N.O. 60 61

'BURGER' 'BOER' 'KRUGSMAN' 'BOER'

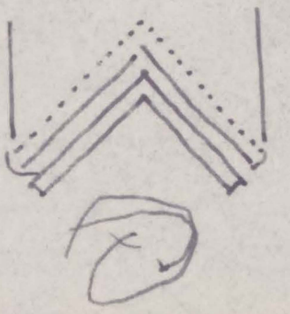

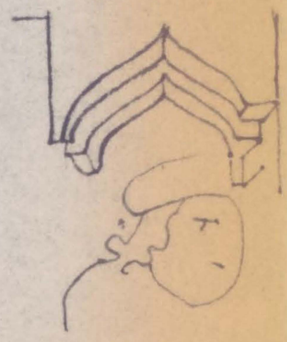
21 18 20 19

HUISZITTEN KAPAAL

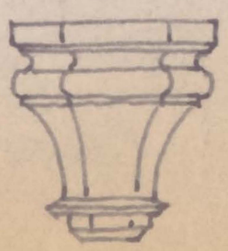
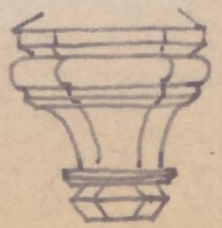
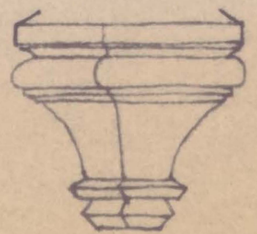
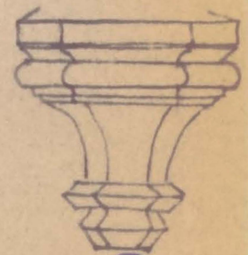
ELISABATH GAELEN KAPEL

46 N.W. 47 62 63

'ZEEMAN' 'ZEEMAN' 'BOER' 'BURGER'

16 13 15 14

3B

23

'ZEEMAN'

25

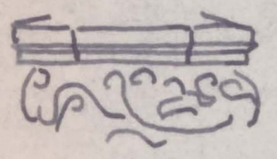

'ZEEMAN'

27

ALS 25

'ZEEMAN'

26 zie 3A

ZUIDERZIJDEUK

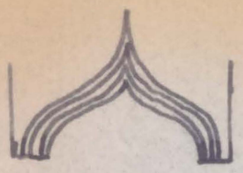
22

ALS 25

17

3c

29

PROFEET

30 Z.W.

PROFEET

2

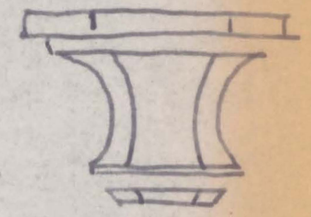
PROFEET

1

2

3

HAMBURGERKAPEL

BINNENLANDVAARDERSKAPEL

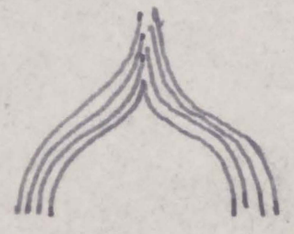
NOORDERZIJBEUK

NOORDERZIJBEUK

30 Z.O.

31 Z.W

4

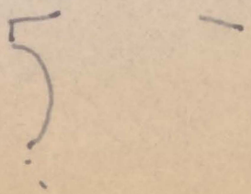

ALS 2

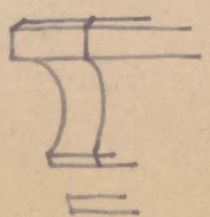
PROFEET

PROFEET

PROFEET

4

5

ALS 2

6

3D

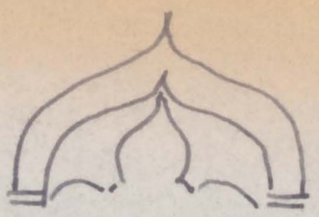
310

BURGER

7

32 Z.N.

DRINKER

8

6

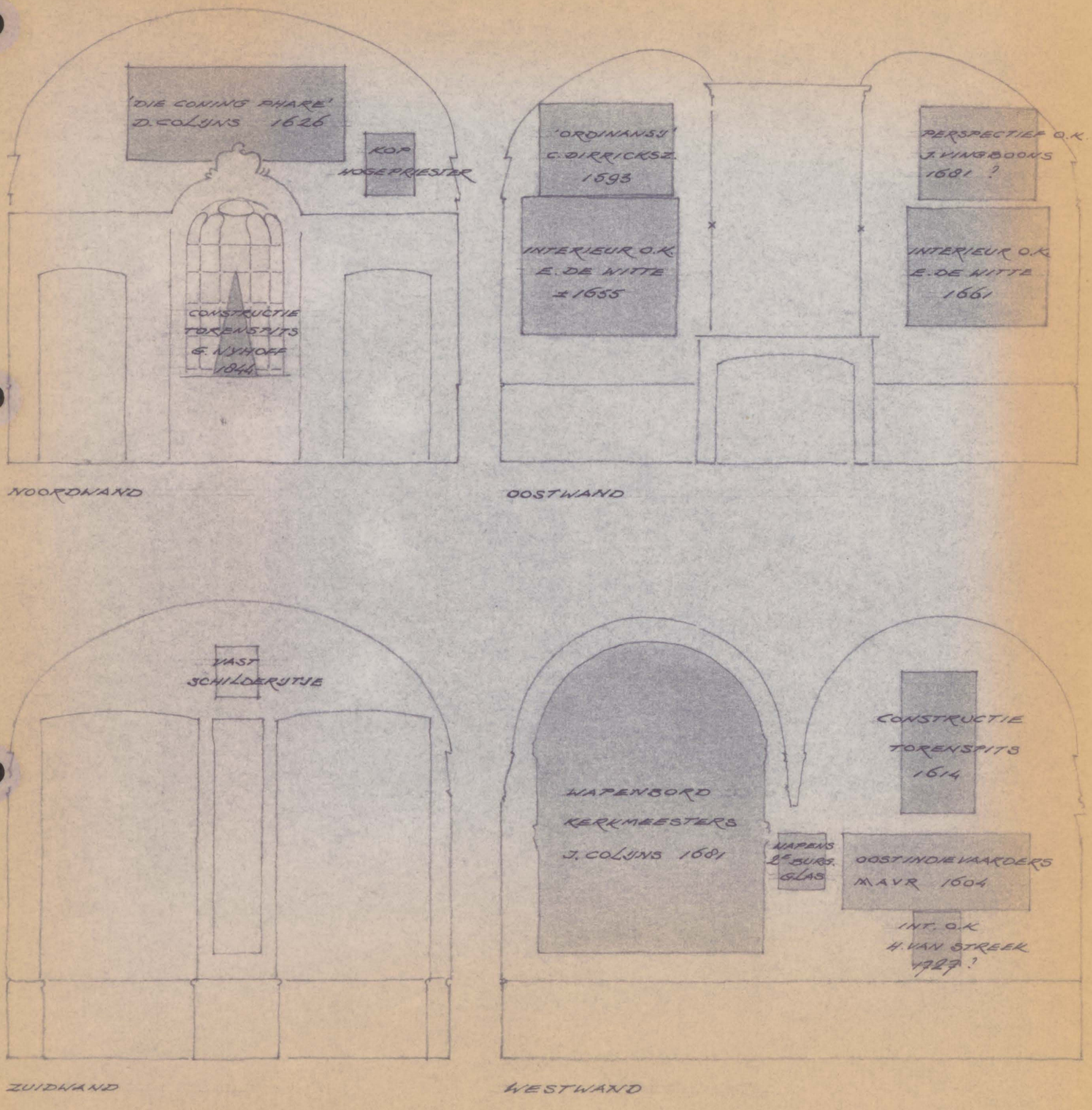
JACOBUS MAJOR

9

NOORDERZIJBEUK

NOORDERKAPEL

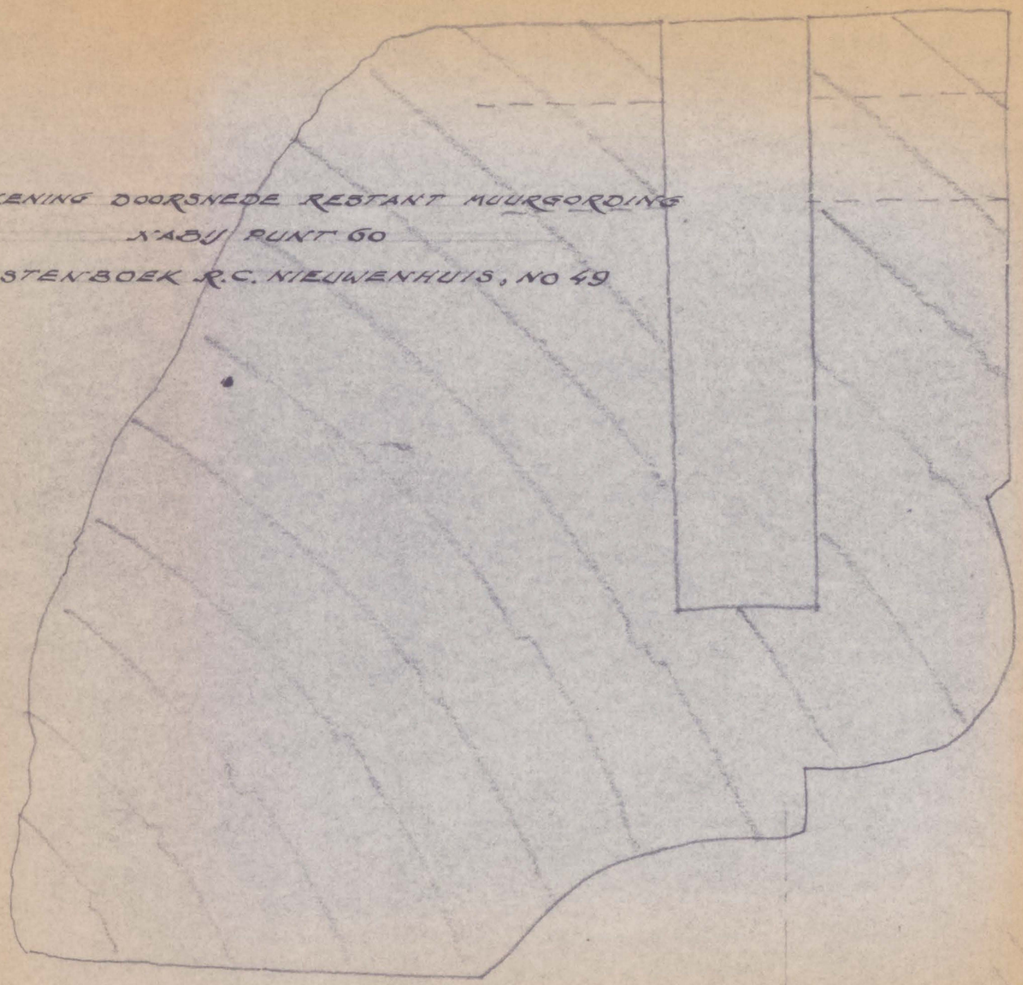
3E

BESCHRIJVING HUIS ZITTENKAPEL

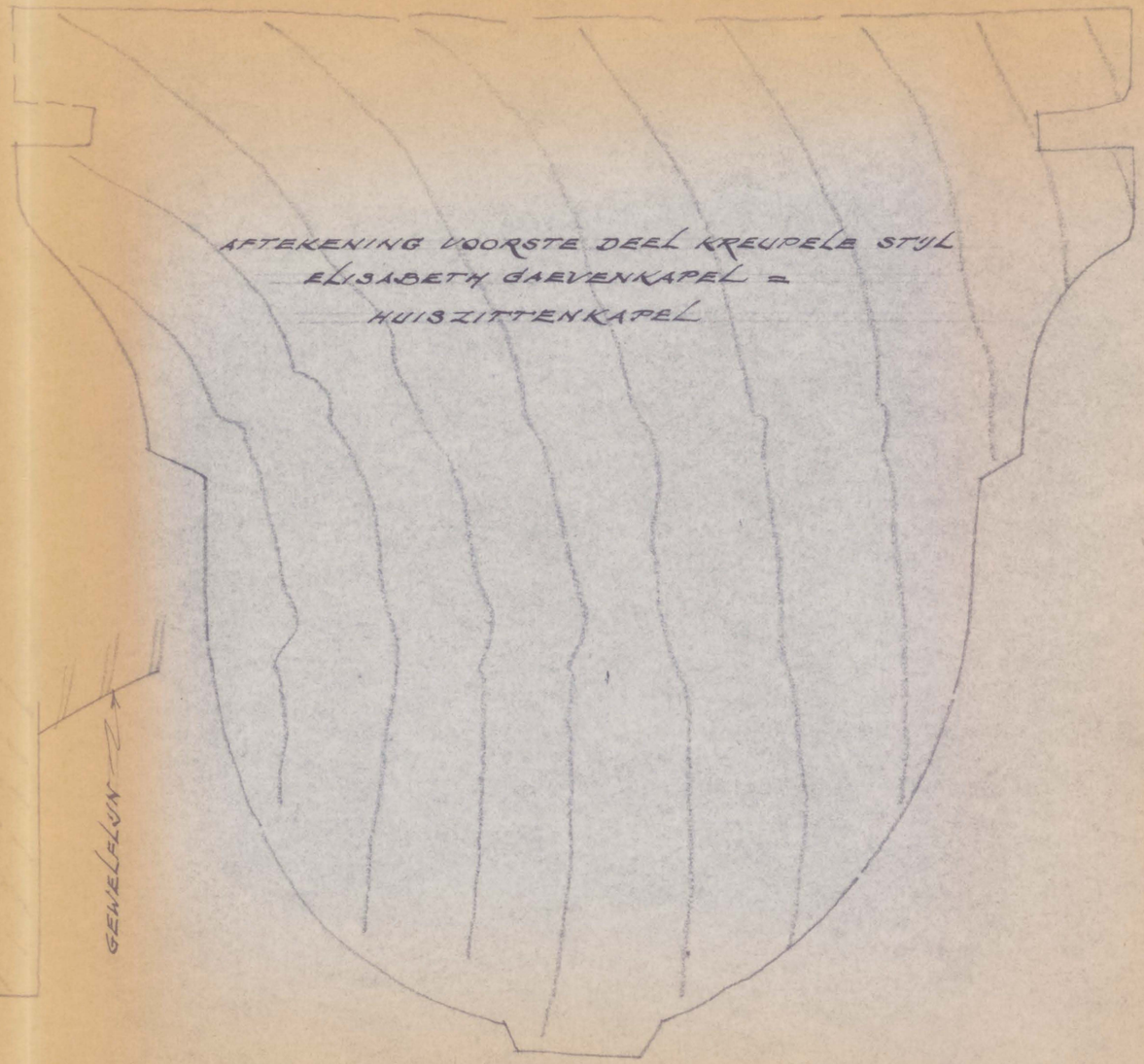
POSITIE SCHILDERIJEN IN DE KERKMEESTERSKAMER IN 1928

AFTEKENING DOORSNEDE RESTANT MUURGORDING
N'ABIJ PUNT 60
VONDSTENBOEK R.C. NIEUWENHUIS, NO 49

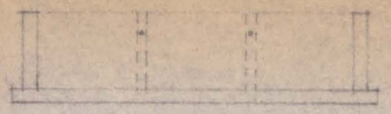

ZANDSTENEN GEWELFRIBBE
KERKMEESTERSKAMER

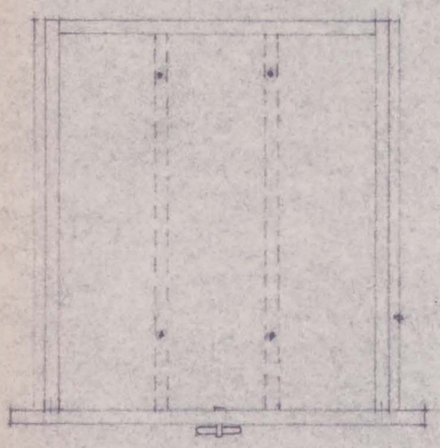
AFTEKENING VOORSTE DEEL KREUPELE STYL
ELISABETH GAEVENKAPEL =
HUISZITTENKAPEL

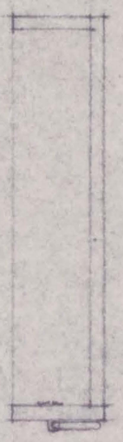
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL
PROFIELENBLAD SCHAAL 1:1. GET.: AR. MAART '89

DWARSDOORSNEDE

BOVENAANZICHT

LANGSDOORSNEDE

VOORAANZICHT

ALLEEN HET VOORVLAK IS GEDEUVELD.
ZIJVLAKKEN, BODEM EN VOORMALIGE
TUSSENSCHOTTEN GESPIJKERD.

DAT VAN DE ARCHIEFKAST NOG SLECHTS TWEE LADEN WAREN OVERGEBLEVEN, GENUMMERD XX EN XXIIII WAS SINDS LANGERE TIJD BEKEND.
ONLANGS ZIJN ER ECHTER IN HET GEMEENTE ARCHIEF NOG TWEE VOOR DE DAG GEKOMEN, GENUMMERD XVI EN XXI, DOOR MIDDEL VAN EEN OPGEPLAKT PAPIERTJE BOVENDIEN MEER RECENT GEMERKT O 198 EN O 199.
LADE XVI HEEFT NOG DE TUSSENSCHOTTEN.

BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL
LADE 24 VAN ARCHIEFKAST HUISZITTENMEESTERS 6
GET.: AR SCHAAL 1:5 SEPT. 1989

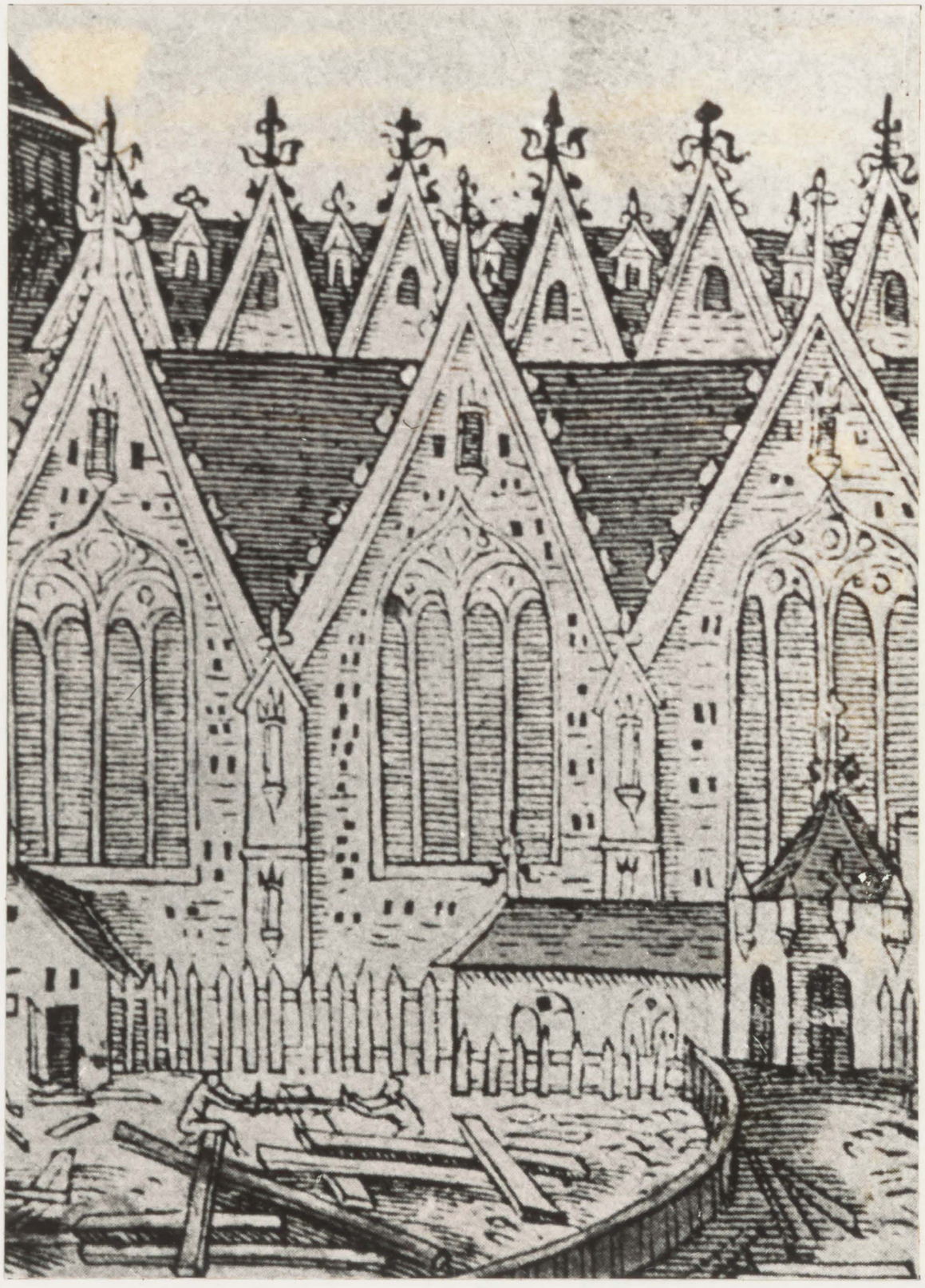
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

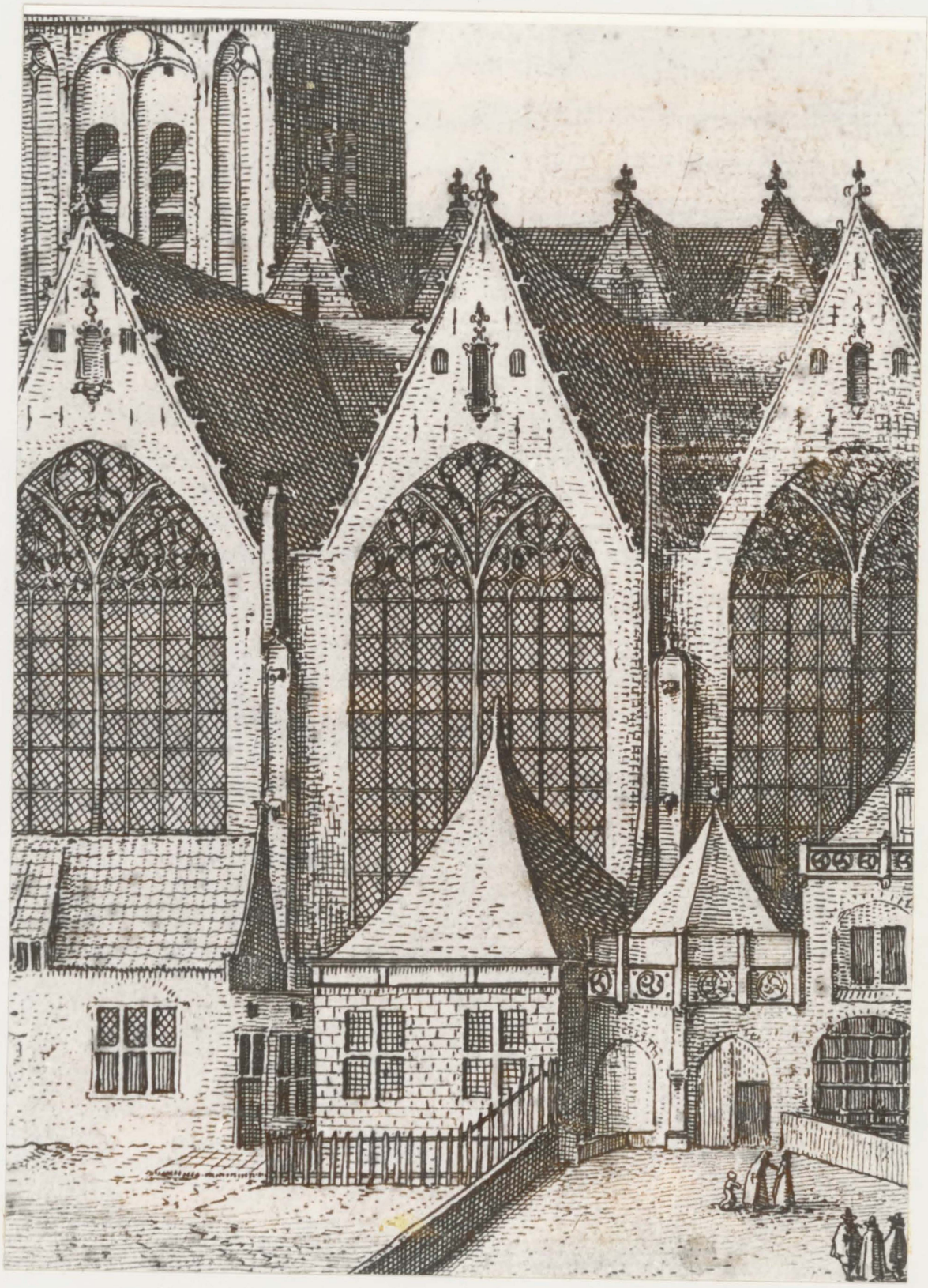
A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

5. AFBEELDINGEN

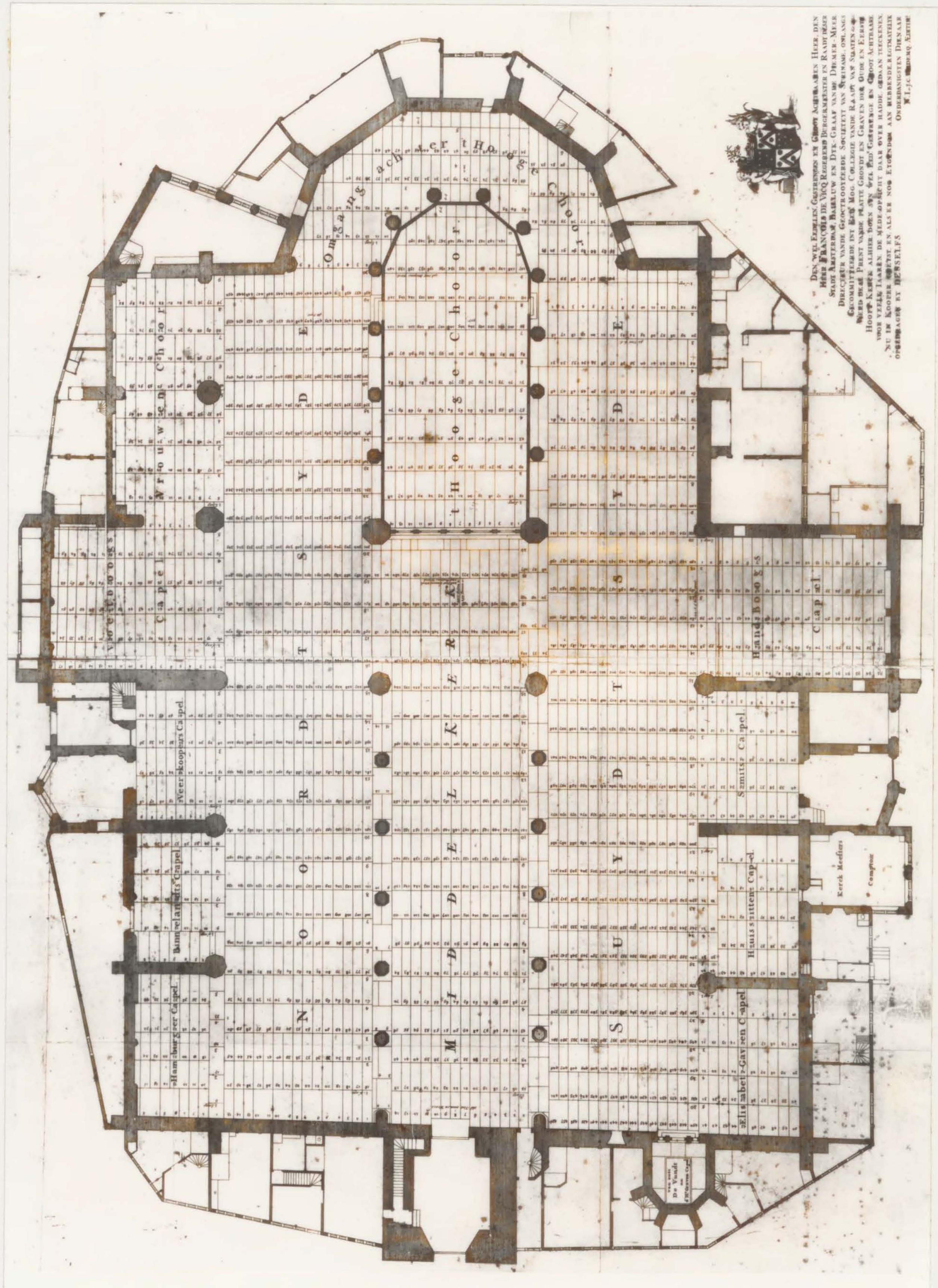
b. FOTO'S

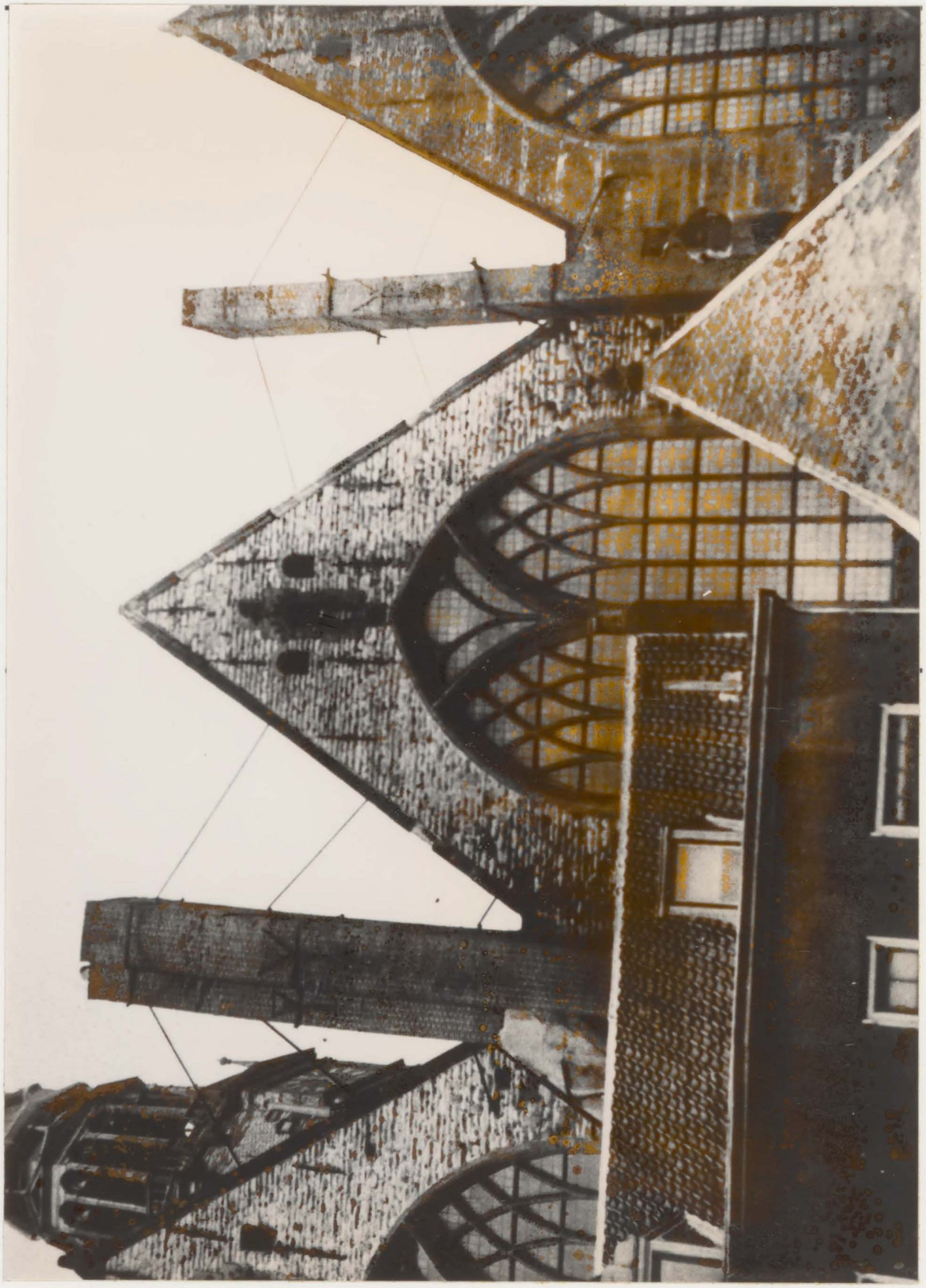
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
DETAIL LOTERIJPRENT 1558 KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP
FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. 7894

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
ZUIDZIJDE VAN DE OUDE KERK DOOR C.J. VISSCHER, NA 1611 DETAIL
FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. 15610

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
PLATTEGROND OUDE KERK, GRAVURE VOOR 1706, NAAR EEN OPMETING VAN 1681
FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. E 345

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
TOPGEVELS VAN DE ZUIDELIJKE ZIJKAPELLEN 1936
REPRODUCTIE FOTO BAKELS RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 2039

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
INTERIEUR ZUIDERZIJBEUK NAAR HET NOORDEN VOOR RESTAURATIE
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG MEI 1952 NEG.NO. 48392

NEG.NO. 1080.
NAAR HET ZUIDEN.

NEG.NO. 1083.
NAAR HET NOORDEN.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
GEDEELTELIJK WEGGENOMEN KILKEPERSPANT 46 NOORDOOST 1972
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1030

NEG.NO. 582.

NEG.NO. 581.

NEG.NO. 583.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
22 BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
GEWELFSCHOTELS HUISZITTENKAPEL EN ZUIDERZIJBEUK JULI 1969
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 663. FEBRUARI 1970.

NEG.NO. 664. FEBRUARI 1970.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
22 BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
GEWELFSCHOTELS ZUIDERZIJBEUK 45A-25 CHRISTUS ZITTEND OP ZIJN GRAF
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
GEWELF HUISZITTENKAPEL RANDSCHILDERINGEN
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS 1976 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1811

rond schotel 37

op spant 50-60

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
HUISZITTENKAPEL SCHILDERING OP OOSTELIJK GEWELFVELD: GENADESTOEL
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS 1976 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1809

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
22 BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
HUISZITTENKAPEL SCHILDERING OP WESTELIJK GEWELFVELD: VERRIJZENIS
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS 1976 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1814

nr 16

NEG.NO. 1826.

NEG.NO. 1827.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
RESTEN VAN EEN BANDEROL MET LETTERS ONDER SCHILDERING VERRIJZENIS
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS 1976 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 1128. JANUARI 1973.
OOSTELIJK GEWELFVELD.
REST. DOOR NIEMÖLLER.

NEG.NO. 1809. 1976.
REST. DOOR SCHOONEKAMP.

NEG.NO. 1039. AUGUSTUS 1972.
WESTELIJK GEWELFVELD.
NA VERWIJDERING VERFLAGEN.

NEG.NO. 1814. 1976.
REST. DOOR NIEMÖLLER.

balk 26-58

NEG.NO. 1246. DECEMBER 1973.
ONDERZIJDE TREKBALK.

NEG.NO. 1236.

NEG.NO. 1233.

NEG.NO. 1248. DECEMBER 1973.
NOORDZIJDE KORBEEL 45.
58

NEG.NO. 1239.

NEG.NO. 1224. NOVEMBER 1973.
OOSTZIJDE KORBEEL 45.
58

NEG.NO. 1238. NOVEMBER 1973.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
22 BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
BESCHILDERING TREKBALK 45-24
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU
26-58

tussen Huisz en Sacristy.
behoort bij Huisz.

25

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
22 BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
GEWELF ZUIDERZIJBEUK RANDSCHILDERINGEN
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG NOVEMBER 1974 NEG.NO. 166111

28-60 tussen Huisz-en L.Gaveute.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
ZUIDERZIJBEUK SCHILDERING OP GEWELFVELD 25-24: WIJDING ST. MAARTEN
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1153

inspiegelbeeld afgedrukt!

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
22 BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
ZUIDERZIJBEUK SCHILDERING 26-25 nr. 14 ST. CRISPINUS EN ST. CRISPINIANUS
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1205

Sch 14

NEG.NO. 1108.

NEG.NO. 1107.

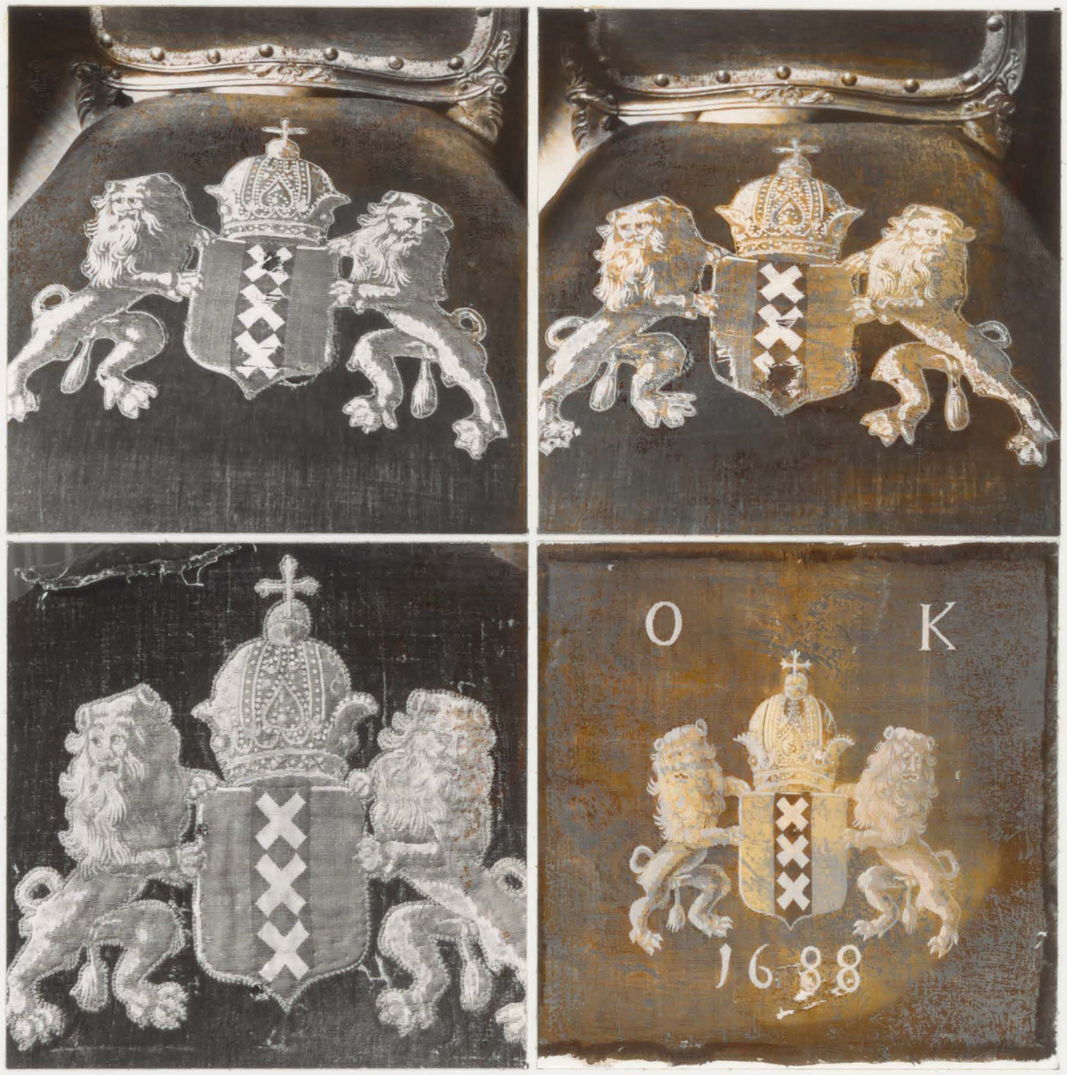
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
BOUWNAAD: ZUIDWAND HUISZITTENKAPEL EN OOSTGEVEL VM. ZUIDERPORTAAL
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS JANUARI 1973 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 1156. 1973.

NEG.NO. 1157. 1973.

NEG.NO. 1155. 1973.

NEG.NO. 701. MEI 1970.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK
KERKMEESTERSSKAMER VIER BEWAARD GEBLEVEN KUSSENDEKKEN VAN STOELEN
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

B. BOUWPERIODEN

B. BOUWPERIODEN

Oudste verblijfplaatsen Huiszittenmeesters/Kerkmeesters

De geschiedenis van de Huiszittenkapel is onverbrekelijk verbonden met het College van (Oudezijds) Huiszittenmeesters, een stedelijke – geen kerkelijke – instelling, waarvan de functie vergelijkbaar is met de tegenwoordige Sociale Dienst. De Huiszittenmeesters hielden tweemaal per week uitdelingen van levensmiddelen in de Oude Kerk van achter een balie. Voor deze bedeling kwamen 'huiszittende armen' in aanmerking, dat wil zeggen: arme lieden die niet in een gesticht waren opgenomen, dus zelfstandig woonden, en geen bedelaars waren.

De eerste vermelding van deze categorie armen vinden we in 1360, wanneer onder bepaalde voorwaarden geld zal worden
Blz. 34 uitbetaald aan de 'arme huussittende'[1]). Deze zorg berustte aanvankelijk bij Kerkmeesters tot omstreeks 1375 een college van Huiszittenmeesters werd opgericht.

Niet zeker, maar wel voor de hand liggend is dat de uitdelingen vanaf het begin in de Oude Kerk plaatsvonden. De Kerkmeesters moeten dus reeds tijdens het bestaan van de 'kleine hallenkerk' (ca. 1340-1370) over een eigen goed afsluitbare ruimte hebben beschikt, waar geld en goederen veilig konden worden bewaard. Het moet niet moeilijk zijn deze ruimte aan te wijzen want de hallenkerk bezat in die periode slechts enkele aanbouwen, namelijk aan de zuidzijde een zelfstandige kapel met misschien een nevenruimte, welk complex zou kunnen dateren van ca. 1357; tegelijk met de hallenkerk werden echter tevens aan noord- en zuidzijde ingangsportalen opgetrokken.

Niet boven het zuiderportaal, maar wel boven het noorderportaal bevond zich een verdieping, waarvan enkele spaarboogjes zich thans nog aftekenen in de westmuur van de Weitkoperskapel. Deze verdieping moet tegelijk met dit portaal zijn gebouwd en dit is dus de eerste bijruimte van de kerk, waarvan de functie niet direct uit de ligging blijkt en ook niet door geschreven bronnen is overgeleverd.

Uit practische overwegingen zullen de kerkmeesters ('Goetshuusberaders') wel op de Oude Kerk hebben vergaderd. De oudst bekende kerkmeesters worden genoemd in 1333, maar de instelling moet al veel ouder zijn. Toen de basiliek nog bestond en men begon met de bouw van het hallenkerkkoor om het basiliekkoor heen, was er aan de noordzijde van het nieuwe koor al een bijruimte van waaruit de bouw van de hallenkerk kan zijn begeleid. Deze aanbouw schijnt echter bij het gereedkomen van de hallenkerk te zijn afgebroken.[2])

Het is daarom waarschijnlijk dat de kerkmeesters daarna hebben vergaderd op de verdieping van het noorderportaal omdat dit toentertijd de enige beschikbare ruimte was. De detaillering van deze ruimte door middel van spaarboogjes – de kraagsteen lijkt later, (ca. 1460), te zijn aangebracht – duidt op enige verfijning die men blijkbaar passend achtte bij de functie van deze ruimte. De andere zijde van de muur – de voormalige westgevel van het portaal – werd zeer eenvoudig door een hoog oplopende spitsboogvormig gesloten blindnis ingedeeld, waarbij voor de zuidelijke rechtstand daarvan gebruik werd gemaakt van de steunbeer van de hallenkerk waartegen deze gevel was aangebouwd.

Aan de positie boven het noorderportaal waren enkele practische voordelen verbonden die doen vermoeden dat deze ruimte direct vanuit een bepaalde functie kan zijn gedacht. In de eerste plaats konden de kerkmeesters door middel van het portaal en een daarin geplaatste trap hun vergaderkamer bereiken zonder de diensten in de kerk te storen. In de tweede plaats was de positie boven het portaal practisch ten aanzien van hun functie als Huiszittenmeesters-avant-la-lettre, omdat daardoor de 'arme huyssittenden' konden worden bedeeld in het portaal en dus niet in de kerk behoefden te komen. Toen men voor de keus stond een verdieping te bouwen op het noorder- dan wel op het zuiderportaal kan met het oog op een koele bergplaats voor levensmiddelen aan de noordzijde de voorkeur zijn gegeven boven de zoveel comfortabeler zuidzijde.

Toen omstreeks 1375 het College van Huiszittenmeesters werd opgericht kan het door de kerkmeesters een eigen ruimte zijn toegewezen, maar noodzakelijk is dat niet. Beide instanties konden wel van de ruimte boven het noorderportaal gebruik maken. Er waren overigens nauwelijks andere ruimten beschikbaar, tenzij men wil denken aan de nevenruimte van de zelfstandige kapel aan de zuidzijde, maar dat deze ruimte inderdaad bestaan heeft is niet met zekerheid vastgesteld en als dat wel zo was zijn hiervoor nog meer voor de hand liggende functies denkbaar[3]).

Tek. 2, fig. 1 Bovendien werd korte tijd later omstreeks 1380 bij de aanleg van het noordertransept (de Voetboogschutters- of St. Joriskapel) westelijk daarvan tegelijk een nevenruimte geconcipieerd, die op zijn beurt aan de westzijde aansloot op de oostmuur van het noorderportaal en dezelfde diepte had als dit portaal[4]).

Huiszittenmeesters hadden vanouds de zorg voor het St. Hiëronymusaltaar[5]). Uit de aanwezigheid van dit altaar tegen de hallenkerkmuur naast de doorgang naar het portaal, dus ook nabij de doorgang naar genoemde nevenruimte, en tevens doordat het er in het verdere verloop van de geschiedenis naar uitziet dat Huiszittenmeesters (en ook het stedelijk archief) de nabijheid zoeken van een schutterskapel[6]), moeten we rekening houden met de waarschijnlijkheid dat de nevenruimte van de St. Joriskapel van het begin af aan is opgezet als de behuizing voor deze beide stedelijke instellingen.

In die ruimte bevonden zich twee spaarbogen, één in de noord- en één in de oostmuur die accommodatie boden voor kasten of kisten waarin charters en administratie van deze instellingen kon worden bewaard[7]). Helaas kan dit niet méér zijn dan een veronderstelling daar iedere bevestiging door geschreven bronnen ontbreekt.

In eerste instantie hadden de Huiszittenmeesters geen kapel nodig; de uitdelingen vonden plaats in de kerk of in het noorderportaal en het St. Hiëronymusaltaar behoefde geen eigen kapel. Alleen een eigen kantoor was voor dit college onontbeerlijk. Pas onder invloed van de 'bouwdwang' van hogerhand ontstaat in de laatste jaren van de 15de eeuw een Huiszittenkapel als behuizing van het St. Hiëronymusaltaar.

De eerste vermelding van dit altaar valt op 20-1-1450. De plaatsaanduiding is dan: bij de noorderdeur aan de muur[8]). De volgende vermelding vindt plaats in 1465, helaas zonder plaatsaanduiding. Helaas, want er is reden om te veronderstellen dat

de Huiszittenmeesters en dus waarschijnlijk ook het altaar inmiddels verhuisd zijn naar de noordelijke van beide aanbouwen tegen de westmuur van de St. Sebastiaanskapel (1460-'62), aan de westzijde grenzend aan het oude zuiderportaal (ruimte I)[9]. In 1485 blijkt het altaar zich inderdaad aan de zuidzijde te bevinden, tegen muurzuil 44, dus aan de andere zijde van de noordmuur van ruimte I.

Blz. 33 Beschr. Binnenlandvaarderskapel, blz. 11

De eerste vermelding van een Huiszittenmeesters*kantoor* (in 't vervolg kortweg 'Huiszittenkantoor' genoemd) vindt plaats in 1473. Het wordt dan aangeduid als het 'Huiszittenhuisje', dat de bergplaats blijkt te zijn van het zilveren schip van Binnen- en Buitenlandvaarders dat in processies wordt meegedragen. Hieruit blijkt dat het kantoor een bij uitstek veilige ruimte wordt geacht. Helaas ontbreekt ook hier een plaatsaanduiding; iedereen wist immers waar dat huisje zich bevond.

Huiszittenkantoor ter plaatse van tegenwoordige Huiszittenkapel

Afb. 30 Tek. 2, fig. 1

Bij opgravingen in de Huiszittenkapel is de fundering aangetroffen van een aanbouw van de hallenkerk die zich vóór de bouw van de kapel in de noordoosthoek daarvan bevond, ter breedte van één travee, ter diepte van een halve zijkapel en gedekt met een lessenaarsdak, waarvan de moet zich nog op de oostwand van de kapel (= oorspronkelijk de westgevel van het zuiderportaal) aftekende.

Het is niet te herleiden of in 1473 laatstgenoemde ruimte of nog de aanbouw (ruimte I) van de St. Sebastiaanskapel werd bedoeld. Zelfs is het niet geheel uitgesloten – doch minder waarschijnlijk – dat in 1473 nog steeds de nevenruimte van de St. Joriskapel als Huiszittenkantoor in gebruik was, want de eerste vermelding van het altaar aan de zuidzijde valt als gezegd in 1485. We kunnen ons dus als Huiszittenkantoor in 1473 drie verschillende ruimten voorstellen, die inderdaad achtereenvolgens deze functie kunnen hebben bekleed.

Blz. 31

Pas de vermelding door Commelin dat Huiszittenkantoor en -kapel in 1497 zijn gebouwd geeft het eerste schriftelijke houvast. Vanuit dit gegeven terugwerkend in de tijd ligt het voor de hand dat de kleine ruimte ter plaatse van de latere kapel in ieder geval de *directe* voorganger van het latere Huiszittenkantoor (de tegenwoordige Kerkmeesterskamer) moet zijn geweest[10]. Blijkens de gedegen opgezette fundering moet deze ruimte niet als een tijdelijke verblijfplaats zijn gezien met het oog op een in de nabije toekomst op die plaats te bouwen kapel, integendeel, dit kantoor moet met het oog op een langere gebruiksduur zijn opgezet.

Huiszittenkantoor ter plaatse van tegenwoordige Kerkmeesterskamer

Bij de bouw van de kapel is het kantoor als het ware naar buiten toe opgeschoven – een voor de Oude Kerk niet ongebruikelijk procédé. De werkelijkheid is ongetwijfeld zo geweest dat het oude kantoor tijdens de bouw van de kapel in gebruik bleef terwijl het door de kapelmuren langzamerhand werd ombouwd. Dit kantoor moet zijn afgebroken nadat het nieuwe kantoor, aan de buitenzijde tegen de kapelmuur gebouwd, gereed was. De afbraak van het oude kantoor was op zeker moment noodzakelijk ten einde het St. Hiëronymusaltaar tegen de oostwand te kunnen funderen en plaatsen. We zouden hier zelfs uit kunnen opmaken dat het kantoor eerder klaar was dan de kapel. Het kantoor kan op zijn vroegst zijn gereedgemaakt en in gebruik genomen toen de bouw van de kapel nog niet verder gevorderd was dan de onderste waterlijst.

Bouwvolgorde zijkapellen

In de Beschrijving van het Zuiderportaal c.a. zijn de motieven en politieke achtergronden geschetst waartegen het zijkapellenplan van de Oude Kerk werd gerealiseerd[11]. Dit komt er in het kort op neer dat na het faillissement der Hollandse steden in 1494 de Amsterdamse stadsregering het beter achtte onder uitvoerig gearticuleerde trouw aan de Keizer te investeren in het eigen prestige in plaats van verplicht te worden gereed geld aan de Keizer uit te lenen om het nooit weer terug te zien. Dit schijnt de eigenlijke bouwprikkel te zijn geweest[12].

In het desbetreffende hoofdstuk van genoemde Beschrijving is ook de bouwvolgorde der verschillende zijkapellen besproken zoals die zich aan ons voordoet in de door Mej. Bijtelaar verzamelde gegevens waar het de data van voltooiing betreft. Tevens is het de uitdrukking van een zekere bouwlogica.

Tek. 2, fig. 2

Hoewel ter plaatse van de tegenwoordige Binnenlandvaarderskapel omstreeks 1482 is geexperimenteerd met zijkapellen ter breedte van slechts één travee, welke kapellen pas omstreeks 1509 en tegelijk met de Hamburgerkapel onder één kap worden gebracht, moet in 1494 het plan van zijkapellen op dubbele traveemaat zijn opgekomen.

De vraag doet zich voor of aan de zuidzijde, juist als aan de noordzijde bij Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel, een zekere gelijktijdigheid bestaat tussen Huiszittenkapel en Elisabeth Gaevenkapel. We herhalen hier eerst het zijkapellenschema zoals dat reeds in de Beschrijving van het Zuiderportaal werd opgenomen:

Volgorde		Aanleg	Voltooiing ruwbouw of aankleding
1.	Binnenlandvaarderskapel	vóór 1482	1509
2.	Huiszittenkapel	ná 1488	1496-97
3.	Hamburgerkapel	1495	1509
4.	Elisabeth Gaevenkapel	?	1505
5.	Smidskapel	1497	1500, 1509, 1517 ?
6.	Weitkoperskapel	kort voor 1500	1500

Bij de eerstgenoemde kapellen kon worden geprofiteerd van een reeds bestaande zijmuur, namelijk de westmuur van een portaal, terwijl iedere andere plaats meer complicaties met zich meebracht.

Het bovenstaande omvat een reconstructie van de bouwvolgorde van de zijkapellen zoals die voornamelijk uit historische gegevens, zoals altaarvermeldingen of het Hamburger rekenboek, schijnt te worden aangeduid. Het niet-uitgesproken uitgangspunt hierbij is de veronderstelling dat de zijkapellen als zelfstandige eenheden zijn gebouwd, waarbij die eenheden werden ondergebracht in een vooraf vastgestelde omtrek. Het is het meest gedifferentieerde uitgangspunt.

Bovengenoemde bouwprikkel herinnert er echter aan dat het bouwen niet alleen een ruimtelijke zaak is; het is onder meer tevens een financiële en een politieke zaak, een strategie in het zekerstellen van belangen, hetgeen in ieder tijdsgewricht weer anders kan uitvallen. Omdat we niet met zekerheid weten hoe de bouw der zijkapellen zich heeft toegedragen, maar we wel iets meer weten van de overheersende politieke achtergronden in die tijd die voor *alle* corporaties voelbaar waren, kan het de moeite waard zijn als we ons vanuit het gedifferentieerde uitgangspunt begeven in de richting van een optimale integratie van de bouw der zijkapellen in de hoop tussen beide polen enkele markante punten te ontdekken die de indruk geven de historische werkelijkheid het dichtst te benaderen.

We gaan voorlopig uit van bovengenoemd schema. Het zou misschien niet verwonderlijk zijn als juist de Huiszittenmeesters het goede voorbeeld moesten geven met de aanleg van een kapel op dubbele traveebreedte. Het betrof hier immers een stedelijke instelling die door nauwe relaties met de stadsregering extra gevoelig was voor de politieke omstandigheden die tot een zekere bouwdwang leidden. Deze nauwe relatie kan evenwel ook voor de andere kapellen, de gildekapellen, hebben bestaan. Alvorens deze relaties na te gaan, kijken we eerst naar enkele bouwkundige gegevens, waarbij we meer dan op de verschillen tussen de kapellen letten op de overeenkomsten, te beginnen met de twee meest westelijke zijkapellen aan zuid- en noordzijde.

Tek. 2, fig. 3
Afb. 16

De Huiszitten- en de Elisabeth Gaevenkapel hebben een gemeenschappelijke zijmuur 61-46, die aan beide zijden door blindnissen is gearticuleerd. Er is een gemeenschappelijke kapvoet en de kapconstructies geven een (overigens niet consequent) toegepaste spanttelling van 1 t/m 4[13]). Hieruit is op te maken dat beide kapellen van de fundering tot en met de kap tegelijk zijn gebouwd, met de kleine faseverschillen zoals die in de bouw normaal zijn.

Tek. 2, fig. 4

Terloops wijzen we op het verband tussen het later gereedkomen van de Smidskapel en het pas in de 18de en 19de eeuw gereedkomen van de muurzuilen 44 en 45 die deze kapel flankeren. Juist omdat van de zuidelijke zijkapellen de Smidskapel als laatste gereedkwam en de volgende bouwfase (de lichtbeuk) reeds aandacht begon te vragen is men bij de bouw niet meer toegekomen aan een geacheveerde beëindiging van de zijmuren; heel anders dus dan bij de afwerking van de scheidingsmuur tussen Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel, welke direct bij de bouw van een complete muurzuil (46) werd voorzien.

Tek. 2, fig. 4, 5

Een vergelijkbare situatie bestond aan de noordzijde waar Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel tegelijk van kapconstructies werden voorzien, met een spanttelling van 1 t/m 4[14]). Eerder bestonden ter plaatse van de Binnenlandvaarderskapel sinds 1482 twee smalle kapellen, elk ter breedte van één travee, welke kapellen door samenvoeging in het zijkapellenplan werden geïntegreerd. Daartoe moesten de kappen, de scheidingsmuur en de daarmee corresponderende steunbeer worden afgebroken en de beide noordgevels grondig worden gewijzigd. Hiervoor in de plaats kwam één noordgevel met een groot raam. Opmerkelijk is, dat de diepte van de kleine kapellen die gelijk was genomen aan de diepte van het noorderportaal, maatgevend is geweest voor de diepte van de grote zijkapellen. De nieuwe noordgevel ontstond waarschijnlijk door bekleding van die gedeelten van de oude bakstenen gevels welke bewaard konden blijven met Ledesteen en Gobertanger blokken, waarvoor een funderingsversnijding als draagvlak dienst deed[15]).

Aan de zuidzijde werd de diepte der kapellen anders genomen: hier schijnt niet de diepte van het zuiderportaal, doch de positie van de scheidingsmuur tussen de ruimten I en II maatgevend te zijn geweest[16]).

De overeenkomsten in de opzet aan noord- en zuidzijde in aanmerking genomen komen we terzake van de planning der zijkapellen als één geheel tot het idee dat er bij wijze van vormschema gedacht kan zijn aan twee tweelingconstructies, een aan de noord-, een aan de zuidzijde, waarbij aan de noordzijde de reeds bestaande smalle zijkapellen werden geïntegreerd. De naar het oosten toe overblijvende ruimte tot aan de transepten werd vermoedelijk in de planning in een iets later stadium voor zijkapellen benut omdat hier ondermeer de portalen in de weg stonden, die bij de bouw van zijkapellen op die plaats ook nog moesten worden gebouwd.

Met dit denkbeeld zijn we toch wel meer dan een nuance verwijderd van het beurtelings aan noord- en zuidzijde symmetrieherstellend bouwen van de zijkapellen zoals dat voorlopig in de Beschrijving van het Zuiderportaal (bovenstaand schema) werd voorgesteld. We naderen hier langzamerhand het overall-plan zoals dat kan hebben bestaan, ten koste van de opvatting dat de zijkapellen als individuele prestaties binnen een globaal gegeven omtrek zijn gerealiseerd.

Uit het Hamburger Rekenboek weten we dat de fundering van de Hamburgerkapel in 1495 moet zijn gelegd[17]); we zouden dit stichtingsjaar nu ook verwachten voor de Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel. Dit zou betekenen dat het zijkapellenplan in 1494 of enkele jaren eerder zou zijn opgekomen. We zouden dus moeten nagaan of er in deze jaren duidelijke relaties

bestaan tussen de overlieden van de diverse gilden, ofwel protagonisten van de afzonderlijke kapellen, met de stadsregering.

Initiatiefnemers zijkapellenplan

Het idee van een omvattend zijkapellenplan wordt dan nog waarschijnlijker omdat het mogelijk blijkt voor twee, misschien drie van de zes kapellen representatieve persoonlijkheden aan te wijzen die, zitting hebbend in de stadsregering, bijna dagelijks contact met elkaar moeten hebben gehad en vanzelfsprekend de politieke omstandigheden van de dag uit de eerste hand ondervonden en waarschijnlijk de politieke oplossing – *door te bouwen* – zelf bedacht hebben.

De Elisabeth Gaevenkapel heeft een dergelijke sleutelfiguur in de persoon van Willem Andriesz., de tweede echtgenoot van Elisabeth van Oudshoorn[18]). Deze was schepen in 1478, raad sinds 1480 en Burgemeester van Amsterdam in *1494*, 1495, 1497, 1498, 1500, 1501 en 1503. Deze man moet in zijn functie het belangrijkste deel van de bouw der zijkapellen met een wakend oog hebben begeleid. Hij woonde in de Halsteeg (de zuidelijke helft van de tegenwoordige Damstraat). Hij is overleden in 1505 en begraven in de Elisabeth Gaevenkapel (graf 16).

We doen er waarschijnlijk goed aan af te stappen van het idee dat Lysbeth Gaeven de kapel zou hebben gesticht ter nagedachtenis van haar eerste echtgenoot, de koopman en schepen Gaef Benningh Gerritsz., die woonde op de Plaetse (de Dam) en die overleed in 1487[19]). Dit motief is waarschijnlijk zelfs niet eens secundair geweest. Mej. Bijtelaar schrijft immers dat de door Gaef Benningh gewenste dagelijkse mis – voor de regering van Amsterdam – niet op het altaar in de Elisabeth Gaevenkapel werd gevestigd doch pas in 1499 op het altaar van de Stadhuiskapel, officieel nog steeds de St. Elisabethskapel, genoemd naar het St. Elisabeths Gasthuis. Gaef Benningh Gerritsz. werd begraven in de Paulusbroederskapel aan de Oude Zijds Achterburgwal. Uit deze feiten is juist geen enkel verband met de Elisabeth Gaevenkapel af te leiden.

We moeten in tegendeel een verband leggen met Lysbeths tweede echtgenoot, Willem Andriesz. Ongenuanceerd gezegd kan de kapel een product zijn geweest van de godsvrucht en het geld van Lysbeth van Oudshoorn en de stedelijk-zakelijke belangen van Willem Andriesz. en zijn mederegeerders. Beide echtelieden zijn naast elkaar voor het altaar begraven. Door deze zienswijze onttrekken we ons aan de door Mej. Bijtelaar veronderstelde bouwperiode tussen 1487 en 1499 en staat ons niets in de weg het gereedkomen van de Elisabeth Gaevenkapel – precies als de Huiszittenkapel (dankzij Commelin) – te dateren op 1497.

De representatieve figuur voor de Weitkoperskapel is Jan Claesz. van Hoppen, naar wie de kapel zelfs aanvankelijk genoemd was[20]). We zouden hieruit kunnen opmaken dat hij zich bijzonder voor de bouw van deze kapel heeft ingezet[21]). Echter is slechts overgeleverd dat hij en zijn eerste vrouw Styn Tymensdr. in het jaar 1500 een dienst van vijf missen per week stichtten op het St. Jacobsaltaar aldaar. Jan Claesz. van Hoppen was burgemeester in 1479, 1490 en 1491, raad sinds 1483; hij zat met Willem Andriesz. in de schepenbank in 1488 en voorts was hij schepen in de jaren 1469, 1474, 1484, *1494*, 1498, 1500 en 1502. Willem Andriesz. en Jan Claesz. van Hoppen waren oude bekenden van gelijk maatschappelijk niveau. Jan Claesz. van Hoppen woonde op de Oudezijds Voorburgwal; hij overleed in 1520 en werd met zijn vrouw begraven voor het St. Jacobsaltaar in de Weitkoperskapel[22]).

Voor de Hamburgerkapel is niet direct een sleutelfiguur aan te wijzen die als mede-initiatiefnemer is te beschouwen en vergelijkbaar zou zijn met Willem Andriesz. of Jan Claesz. van Hoppen. Echter zijn er twee personen te noemen die zich daadwerkelijk voor de bouw hebben ingespannen en misschien één die aan dezen van achter de schermen het idee kan hebben aangereikt.

De meest markante maatschappelijk geëngageerde man, die zich naar Wijnman vermoedt[23]) direct van het begin af aan en daarna in ieder geval voor de aankleding van de Hamburgerkapel heeft ingezet en daarbij als geldschieter optrad, is de stoker en brouwer Claes Gaeff. Deze, geboren in 1462, was waard in de herberg 'De Gulden Hand' (t.p.v. het tegenwoordige huis Warmoesstraat no. 24) en factoor voor de 'Oosterlingen', waaronder ook de Hamburgers werden begrepen. Ter illustratie van zijn maatschappelijk belang diene voorts dat hij schepen was in 1509, 1515, 1518 en 1523; raad sinds 1510; Huiszittenmeester in 1511, 1512 en 1514; Kerkmeester van de Oude Kerk in 1519, 1520 en 1522. In zijn herberg kwamen de leden van de Hamburger Broederschap samen, bespraken hun verenigingszaken en hielden er hun jaarlijkse gezamenlijke maaltijd.

Hoewel de relatie met de Hamburgerkapel hier direct aanwijsbaar is blijft dit toch iemand van een tweede generatie van betrokkenen bij de stichting van de kapel, iemand die het idee van investeren in bouwen van de initiatiefnemer heeft overgenomen, en voortgezet.

Waarschijnlijk evenmin de initiatiefnemer, maar toch wel dichter daarbij staande, was de stoker en brouwer Jan Janssen, in het Hamburger Rekenboek vermeld als 'eyn gud man' en 'unsser hamburger wirth', die het verzamelen van gelden voor de bouw op zich nam[24]). Hij was overman van de Hamburger Broederschap[25]) en hij moet blijkens de betiteling 'wirth' waard zijn geweest in een van de vier herbergen van Oosterlingen in de Warmoesstraat en wel van de herberg 'In den Hamburch' (t.p.v. Warmoesstraat 50[26])) omdat van de drie overige herbergen van oosterlingen de waard bekend is: Claes Gaeff in 'De Gulden Hand', Jan Beth Jansz. in 'De Witte Hond', Karsten Roelofsz. in 'De Drie Kauwen'. Laatstgenoemde herbergier was overigens – evenals Claes Gaeff – geldschieter voor de bouw van de Hamburgerkapel[27]), een bewijs dat de waarden in deze onderneming een gezamenlijk belang herkenden; over Jan Beth Jansz. spreken we nog. Jan Janssen wordt voorts vermeld in 1507, als hij samen met Herman Mathiesz. een huis van de Broederschap verkoopt teneinde de aankleding van de kapel te bekostigen[28]). De laatste vermelding van Jan Janssen valt op 5-5-1509, wanneer opnieuw een huis verkocht wordt[29]). Hij zou korte tijd later gestorven kunnen zijn. Verder weten we van deze voor de Hamburgerkapel zo belangrijke figuur niets. In regeringslijsten komt hij niet voor. Het is dus niet iemand die past in het kader van Willem Andriesz. en Jan Claesz. van Hoppen. Het is denkbaar dat we Jan Janssen moeten zien als de meer practische man die in het beginstadium de ideeën van anderen realiseert.

Onder degenen die optreden als belangenbehartigers of heel concreet als herbergiers van de oosterlingen neemt Jan Beth Jansz. in deze periode een vooraanstaande plaats in[30]). Hij werd geboren in 1429/'30 en was zoals reeds gezegd sinds 1455/'56 waard in 'De Witte Hond' (Warmoesstraat 16, tegenwoordig sinds 1740 het huis 'Oost-Vrieslant'). In de stedelijke regering was dit een zeer belangrijk, druk bezet man: schepen in 1464, 1466 en 1468, Burgemeester in 1471, 1473, 1477, 1478, 1480, 1481, 1484, 1487, *1494*, 1496; raad sinds 1477. Hij moet zijn overleden in 1497 omdat zijn naam niet voorkomt op de lijst van aanzienlijke poorters uit 1498[31]). Jan Beth Jansz. werd begraven in de Oude Kerk nabij kolom 4 in het middenschip onder een dubbele witte zerk (no. 111,112), waarin uitgehakt – helaas grotendeels wegvallend onder een regeringsbank – nog de kop van een (tengevolge van de steenkleur uiteraard witte!) hond zichtbaar is. Het graf lag aan de voet van het zogenaamde 'Jan Bethsz. outaer'[32]), waarop in 1463 door Jan Bethsz, toen ongeveer 33 jaar oud, een dienst werd gesticht van vijf missen per week. Hieruit blijkt wel dat Jan Bethsz. zeer geïnteresseerd was in de Oude Kerk, zij het dan dat deze interesse bewijsbaar is in een andere levensfase en in een ander tijdvak dan we thans op het oog hebben.

Toch hebben we hier nu iemand die wel geheel tot de kringen van Willem Andriesz. en Jan Claesz. van Hoppen behoorde, gelijktijdig met eerstgenoemde burgemeester was in het faillissementsjaar 1494, die ook nog over de meeste burgemeesterservaring beschikte, maar van wie we helaas een directe relatie met de bouw van de Hamburgerkapel niet kunnen aantonen en daardoor evenmin een relatie met het zijkapellenplan. Als we echter bedenken dat de waarden der oosterlingen regelmatig van gedachten moeten hebben gewisseld, zoals blijkt uit de directe betrokkenheid van drie hunner, dan is het niet ondenkbaar dat het idee te investeren in bouwen is uitgegaan van Jan Beth Jansz., Willem Andriesz., burgemeesters in 1494 en Jan Claesz. van Hoppen, oud-burgemeester, schepen in 1494, die daarin elk – als het ware kapelgewijs – hun aandeel namen. Waar het de Hamburgerkapel betreft kan uit practische overwegingen de meer directe zorg zijn toevertrouwd aan een der overmans, Jan Janssen, en later aan de waard Claes Gaeff. Vanzelfsprekend werd de politieke kant van het initiatief niet op schrift gesteld; we zullen dus nooit de schriftelijke bevestiging van bovenstaande veronderstelling vinden.

Het spreekt vanzelf dat we nu ter ondersteuning van deze hypothese nieuwsgierig worden naar de namen van exponenten van de overige drie zijkapellen, allereerst naar de naam van de initiatiefnemer van de Huiszittenkapel. Welnu, in de lijst van Huiszittenmeesters gaapt een leegte in de jaren 1478 t/m 1496. Wel is een Andries Willemsz. Huiszittenmeester in 1454; iemand van dezelfde naam is burgemeester in 1466 en 1471. Waarschijnlijk is het dat deze figuren identiek zijn en bovendien dat Andries Willemsz. de vader is van 'onze' Willem Andriesz., zodat deze het huiszittenmeesterswerk van huis uit zou kunnen hebben gekend. Niet onmogelijk dat Willem Andriesz. dezelfde carrière heeft doorlopen als zijn vader, maar ook hiervan hebben we geen enkele aanduiding.

Over de jaren 1500 t/m 1503 vinden we onder de Huiszittenmeesters een Jan Klaaszoon, zonder toenaam, evenals in 1512, in welk jaar hij onder zijn confraters de ons bekende Claes Gaeff heeft. Het zou ons niet verwonderen indien het hier Jan Claesz. van Hoppen betrof, maar dit is niet vast te stellen.

Evenmin kennen we de namen van de overlieden van het Binnenlandvaarders- en het Smidsgilde.

De Doopkapel

Beschr. Zuiderportaal, blz. 67, 65. Afb. 1

Om reden van de geheel afwijkende positie en vorm is tot nu toe de Doopkapel niet in het schema van de zijkapellen betrokken. Het kaponderzoek door H. Janse heeft uitgewezen dat de kap van de Doopkapel hetzelfde type telmerken heeft als de kappen van de St. Sebastiaans- en de Smidskapel, waarvan we eerder vermoedden dat zij in de eerste jaren van de 16de eeuw tot stand zijn gekomen. Een datum ante quem vinden we door de afbeelding op het processievaandel van de Smidskapel en ook van de Doopkapel, maar nog niet van de lichtbeuk op het Schip, die omstreeks 1508 of 1510 moet zijn begonnen.

Het vermoedelijke jaar van ontstaan en de overeenkomstige gevelarchitectuur, vooral sprekend bij de westgevel van de Elisabeth Gaevenkapel, geven aan dat de Doopkapel behoort tot de bouwperiode van de zijkapellen. De bouw van deze kapel heeft dus vermoedelijk hetzelfde motief gehad en maakt aldus deel uit van een hele reeks van kostbare ondernemingen, waarvan we slechts de verhoging van de middenbeuk met een lichtbeuk en een nieuw orgel noemen. De verantwoordelijke figuren voor de bouw zijn in dit geval de Kerkmeesters geweest, die voor deze grote uitgaven een beroep konden doen op de stadskas en daarmee de politieke opzet van het bouwen konden ondersteunen. De namen van de Kerkmeesters in deze periode zijn al evenmin bekend als die van de Huiszittenmeesters in 1477 t/m 1496. In de lijst van Kerkmeesters gaapt een leegte in de jaren 1476 t/m 1504.

Financiering Huiszittenkapel

Blz. 31

We weten niet in hoeverre de Huiszittenmeesters *ten behoeve van de bouw der kapel* beleggingen te gelde hebben gemaakt[33]); de Stad zal zeker het leeuwedeel hebben bijgedragen. Commelin zegt dat de Huiszittenmeesters hun kantoor – de vergaderplaats, dat is niet de kapel – uit eigen zak hebben betaald. Hier staat niet dat ook de kapel op deze wijze is gefinancierd zoals Mej. Bijtelaar àl te letterlijk meent te lezen[34]); Commelin is hier overigens niet ondubbelzinnig.

Motieven bouw Huiszittenkapel

Blz. 34

Volgens Mej. Bijtelaar zal de reden tot de bouw van een kapel zijn geweest 'dat ze een flinke ruimte nodig hadden voor hun uitdelingen van levensmiddelen'. Deze uitdelingen vonden plaats vanachter een balie die de kapel afscheidde van de Zuiderzijbeuk. De armen bleven dus in de zijbeuk bij die gelegenheid, niet in de kapel. Het gemak dat het bestaan van een eigen kapel bood zal dus de aan de uitdeling voorafgaande opslag en de overzichtelijkheid zijn geweest. Dit gemak kan echter niet de reden van de bouw zijn geweest, het was eerder een bijkomstig voordeel. De tweede reden die Mej. Bijtelaar als

motief noemt snijdt meer hout: de aanwezigheid van het St. Hiëronymusaltaar, dat door Huiszittenmeesters werd beheerd. Dit was een rijk begiftigd altaar waarop veel diensten werden verricht, waardoor het een eigen ruimte toekwam. Dit *kan* zelfs het *formele motief* zijn geweest waarmee men de noodzaak tot de bouw van een eigen kapel zou hebben aangetoond indien daarnaar door de rijksoverheid zou zijn gevraagd[35]). De werkelijke drijfveer noemden we reeds.

Gang van zaken tijdens de bouw van Huiszittenkapel en Huiszittenkantoor

Na deze overwegingen betreffende de functie van de kapel vervolgen we de geschiedenis met een bouwkundige beschouwing.

Afb. 30, 31

Zoals gezegd werd bij de bouw van de Huiszittenkapel geprofiteerd van het bestaan van de westmuur van het zuiderportaal. Daarvan behoefde slechts de westelijke steunbeer te worden afgebroken en het metselwerk aangevuld. De zuidelijke steunbeer kon eveneens als muurvlak dienen en kwam met zijn voorvlak ongeveer 25 cm diep in de zuidmuur van de kapel te zitten. De westgevel van het zuiderportaal werd tenslotte gewijzigd door dichtmetseling van het rondvenster en het inwerken van bakstenen (kant)montants ten behoeve van een blindvenster en het terugkappen van de tussenliggende velden. Ook moest deze portaalmuur worden verhoogd tot het niveau van de kapvoet van de hallenkerk. Alles bijeen genomen had het vermeende voordeel van een bestaande muur toch ook zijn zeer bewerkelijke kanten.

Het kan bijna niet anders of bij de opbouw van de westmuur van de Huiszittenkapel moet de Elisabeth Gaevenkapel in eenzelfde bouwstadium hebben verkeerd. Men moet bijvoorbeeld in het westvlak van de westmuur van de Huiszittenkapel al direct een blindraam hebben opgenomen, al was het maar wegens de bewerkelijkheid van het later inbrengen. Bij de restauratie zijn geen gegevens vrijgekomen die in de richting van een andere gang van zaken wijzen. Ook de kapconstructies van

Blz. 46

beide kapellen zijn tegelijk gebouwd wat blijkt uit de gelijke constructie en de gelijke telmerken met een onderscheidingsteken om verwarring te voorkomen van gelijke kaponderdelen. Dit is ook het geval met het kapgedeelte dat insteekt in de kap van de Zuiderzijbeuk. Omstreeks 1496 was er dus een ploeg timmerlieden op het werk die tegelijk aan beide kapconstructies werkte.

Na de opbouw van kapconstructies boven de eigenlijke kapellen konden direct daarop volgend de insteken in de kap van de Zuiderzijbeuk worden gerealiseerd. Er moest plaats worden vrijgemaakt voor de kilkepers en de koningsstijl en daardoor kon het niet anders of de zuidelijke gewelfhelft van de Zuiderzijbeuk werd aangetast: de kapvoet, minstens een half kapspant (gewelfjuk + bovenspant) en een aantal kapsporen werd weggenomen.

Opmerkelijk is dat van bovenspant 6 van de Zuidbeuk het noordelijke spantbeen niet is gespaard, zoals dat later wel is gedaan bij de insteek van de Smidskapel. Bij de Huiszittenkapel is een nieuw spantbeen aangebracht. Ondanks de zware afmetingen hiervan (22 × 24,5 cm) beperkt deze vernieuwing zich waarschijnlijk tot het bovenspant. Hoe de toestand *onder* de zoldervloer is kan thans niet meer worden vastgesteld. Op de overeenkomstige plaats bij de Elisabeth Gaevenkapel is het oude bovenspantbeen 8 (noord) blijven zitten en er is tevens een nieuw veel zwaarder spantbeen aangebracht.

Om deze ingrepen te kunnen uitvoeren zonder de diensten in de kerk te storen zal over de trekbalken van de zijbeuk een werkvloer zijn gelegd; deze besloeg dus de vier meest westelijke traveeën van de Zuidbeuk. Deze aanpak hield in dat de hallenkerkmuur 45–47 voorlopig moest blijven staan want hierop rustten de trekbalken 25–45A en 27–46A. Toen deze muur eindelijk kon worden afgebroken kon men pas beginnen met het afwerken van de scheidingsmuur tussen de nieuwe kapellen aan de noordzijde met een muurzuil (46). Tussen Huiszittenkapel en zuiderportaal zal men hebben volstaan met het tijdelijk fatsoeneren van het restant van de hallenkerkmuur op deze plaats. Pas toen de Smidskapel werd gebouwd was er reden geweest

Blz. 4, 50

hier een muurzuil (45) te plaatsen, maar de uitvoering van dit idee is door allerlei oorzaken blijven liggen tot in de 19de eeuw.

De verschillende materialen waaruit het grote raam van de Huiszittenkapel is opgebouwd: Ledesteen tot ongeveer 4 meter boven de onderdorpel, daarboven zandsteen, brengt op het idee dat hier overplaatsing van kantblokken en montants van de twee betrokken hallenkerkramen kan zijn toegepast, voorzover deze gaaf konden worden gehouden bij demontage. Geen ongebruikelijke manier van doen bij de Oude Kerk[36]).

Ledesteenblokken werden voor de restauratie ook aangetroffen in de overigens zandstenen afdeklijst van de topgevel, maar hier zijn de achtergronden geheel andere. Voorts heeft de afdeklijst aan de oostzijde onderaan een bijzondere constructie

Blz. 89

waarop nader wordt ingegaan in het hoofdstuk Restauratie.

Dat de ramen werden uitgebroken betekent nog niet dat de hallenkerkmuren werden afgebroken. Zoals we hierboven zagen kon dit pas geschieden nadat de nieuwe kapconstructie gereed was. Dit was tevens het laatst denkbare moment waarop de aanbouw moest worden afgebroken waarin we met grote waarschijnlijkheid het voorgaande Huiszittenkantoor veronderstellen. We zeiden reeds dat het nieuwe kantoor gereed moest zijn voor met de afwerking van de kapel en de opstelling van het St. Hiëronymusaltaar kon worden begonnen, want voor dit laatste moest het oude kantoor verwijderd zijn.

Afb. 14

Na de verwijdering van trekbalk 25–45A (en 27–46A) en de trekbalkstoelen moest boven kolom 25 (en 27) de vrijgekomen sparing in het metselwerk worden opgevuld met een (smallere) muurstijl, waarin een in hoogreliëf gesneden beeld was opgenomen.

Nieuwe muurgordingen Zuiderzijbeuk

De verwijdering van de trekbalken moet er de oorzaak van zijn dat de door ons aangetroffen muurgordingen in de Zuiderzijbeuk op de lijn 22-28 niet meer de oorspronkelijke waren. De oude muurgordingen waren immers aan één einde op de te verwijderen trekbalken opgelegd en ze moesten daarom het eerst worden weggenomen. Herplaatsing van de oude muurgordingen – die inmiddels ± 160 jaar oud waren – was niet mogelijk, ondermeer omdat de kepen aan het vrijgekomen einde blijkbaar niet in overeenstemming te brengen waren met de nieuwe oplegging op een nieuw blokkeel dat smaller werd dan de trekbalk op die plaats voorheen.

Blijkt aldus de constructieve noodzaak tot verwijdering van de oude muurgording, ook de positie en de profilering van de bij de restauratie aangetroffen muurgording en de vorm van de ondersteunende houten consoles duidden aan dat deze muurgording niet de oorspronkelijke kon zijn. Dit werd tijdens de restauratie ten overvloede bevestigd door de vondst van afgekapte Ledestenen consoles in het metselwerk, enkele centimeters hoger dan de tegenwoordige consoles en veel kleiner maar ook op kleinere afstand van elkaar. De oorspronkelijke muurgording moet dus enkele centimeters hoger hebben gelegen.

Neg. no. 1354,1355

Bij het aanbrengen van een nieuwe muurgording behoefden de gewelfsporen niet te worden verlengd als de nieuwe muurgording (breed 28 cm, hoog 22 cm) hoger werd dan de oude.

De gewelfsporen staken zoals gebruikelijk met pennen, opgesloten door toognagels, in de oude muurgording. Deze muurgording kon worden losgemaakt hetzij door de nagels uit te boren, of waarschijnlijker door de pennen af te zagen, want de nieuwe gording kon immers niet onder die pennen worden gebracht omdat de blijvende trekbalk in de weg zat. Er is overigens bij de restauratie niet op gelet hoe dit alles moet zijn gedaan omdat het probleem nog niet werd overzien, maar ook omdat de ondereinden van de sporen en de bovenzijde van de aangetroffen muurgording in zeer slechte staat verkeerden en met de hand konden worden verkruimeld; hier bleef bij de sloop dus niet veel van over. Waar de pengaten in de gording hadden kunnen zitten was hier en daar door lekkages in de loop der tijd de muurgording vrijwel uitgehold.

Neg. no. 1186

Bij het aanbrengen van de aangetroffen muurgording zijn inderdaad de oude gewelfsporen niet vervangen want ze dragen nog de oude merken.

Neg. no. 1186, 1189

In travee 25-24 is in de loop der tijd het sterkst een vervorming opgetreden, die zijn oorzaak vindt in het feit dat door de bouw van een lichtbeuk op het Schip der blokkeels, die aanvankelijk doorliepen tot de gewelfkrommers van het Schip, werden afgezaagd om ruimte te maken voor het triforium en die aldus hun tegendruk verloren. Voorts werden zowel de afgezaagde einden van de blokkeels als van de kapspanten en -sporen opgenomen in opgaand metselwerk van de lichtbeuk, zodat langzamerhand verstikking optrad en deze steunpunten hun draagvermogen verloren. De muurgording, waarop de oude gewelfkrommers koud of met een steekspijker zullen hebben gestaan en waar de aansluiting niet bepaald naadloos zal zijn geweest, moest nu de belasting overnemen met het gevolg dat langzamerhand de blokkeels scheef zakten, wat nog erger werd toen de ondereinden van de gewelfkrommers werden aangetast.

Neg. no. 1192, 1191

Duidelijkheidhalve moet er nog eens de nadruk op worden gelegd dat de vervanging der muurgordingen geen verband hield met de bouw van de lichtbeuk, doch een noodzakelijk gevolg was van het wegnemen van drie trekbalkjukken.

Tenslotte moet hier nog de aandacht worden gevestigd op de consoles in hiel-ojiefvorm, waarvan de zijvlakken veelal zijn versierd met een ingegutste rol, zodat de consoles enigszins de werking van voluten krijgen. Dit is een Renaissance-invloed op een verwonderlijk vroeg tijdstip als we aannemen dat de muurgording *en* de consoles bij de integratie van de zijkapellen in de zijbeuk, dus omstreeks 1497, gelijktijdig zijn aangebracht. Het is echter niet uitgesloten dat de consoles later, in de 16de eeuw, zijn aangebracht tegelijk met de vulstukjes van het profiel aan de muurgording, toen wellicht bleek dat de overspanning voor de muurgordingen door de steeds hoger wordende belasting te groot was, en de gordingen gingen doorbuigen. De vorm van de console en van het vulstukje daarboven herinnert aan de vormen toegepast bij consoles en gewelfribben van de Maria- en Snijderskapel (1552-1555).

De overeenkomstige consoles in de Noorderzijbeuk zijn veel onbeholpener van vorm en hebben geen lijsten. Hierdoor krijgt men de indruk dat ze ouder zijn en misschien wel van ± 1509 zouden kunnen dateren.

Van de muurgording daarboven zijn alle stukken op twee of drie na bij de restauratie vervangen. De doorsnede is een geheel andere dan aan de zuidzijde. De hoogte is minder; de profilering bestaat uit twee holprofielen gescheiden door een forse groef waarvan de zijden horizontaal en verticaal zijn gehouden. Het bovenste holprofiel stopt bruutweg zonder overgang naar het balkformaat; het onderste loopt door middel van een kapel en een verkenning uit. Waar de muurgording door consoles wordt ondersteund loopt de profilering gewoon door. Door de afmetingen en de markante profilering komt men tot het vermoeden dat hier de oorspronkelijke muurgording bewaard zou zijn gebleven, doch het verwijderen van de trekbalken ter plaatse van de noordelijke zijkapellen maakt dit even onmogelijk als aan de zuidzijde. Het is niet onmogelijk dat men de profilering van de oude muurgordingen heeft geïmiteerd.

Vergelijking schraag- en schalkbeelden zuid- en noordzijde

Tot de kapconstructie behoren de kreupele stijlen en muurstijlen waaruit respectievelijk de schraag- en schalkbeelden zijn gesneden.

Een onderlinge vergelijking van de beelden van het zuidertransept, de zijkapellen en de Zuiderzijbeuk levert een aantal verschillen en overeenkomsten die het handschrift van verschillende beeldhouwers doen opmerken en daarmee ook verschillende bouwperioden of bouwfasen aanduiden. Deze conclusies zijn hoofdzakelijk in overeenstemming met de bouwgeschiedenis zoals deze uit de bouwkundige en historische gegevens kan worden afgeleid, doch op een enkel punt (59) daarmee in tegenspraak. Gecompliceerder wordt het totaalbeeld als ook de beelden aan de noordzijde in de beschouwing worden betrokken.

Janse merkte aan beelden en gewelfschotels voor de zijkapellen van noord- en zuidbeuk een aantal gemeenschappelijke stijlkenmerken op, namelijk: handen met lange slanke vingers, geknikte pink en afstekende duim, kantige scheenbenen, spits toelopende hozen bij de tenen, een vlezig gelaatstype met dikke onderlip en brede neus. In deze groep plaatste hij aan de zuidzijde schraagbeeld 45 N.W. en aan de noordzijde de schraagbeelden 31 Z.O., 30 Z.O. en Z.W., 29; voorts de schalkbeelden boven de kolommen 6, 25 en 27; tenslotte de gewelfschotel voor de Weitkoperskapel en de drie schotels voor de Huiszitten- en de Elisabeth Gaevenkapel (Janse, Houtsculptuur, kol. 283-285, 1962). Aan de zuidzijde waren toen vele

beeldjes nog niet schoongemaakt. Na de restauratie is er dus reden voor een nieuwe beschouwing.

Binnen de groep zoals die door Janse kon worden vastgesteld bestaan evenwel belangrijke verschillen in de uitgebeelde personages. De beelden van Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel en de schalkbeelden daar tegenover in de noordbeuk tonen profeten met spreukbanden. Ten opzichte van de andere beelden van de groep hebben ze mede door deze voorstelling een archaïsch karakter, met zeer persoonlijke gelaatstrekken, lange geplooide mantels, rondgeneusde schoenen. Zij moeten iets symboliseren en danken misschien daaraan een zodanig afwijkend karakter dat men zich, ondanks de boven opgesomde stijlkenmerken, toch afvraagt of ze met de beelden 45 N.W. aan de zuidzijde en 31 Z.O. aan de noordzijde wel tot het werk van één beeldhouwer kunnen behoren.

In dit beeldhouwwerk heerst er aan de zuidzijde een heel andere geest dan aan de noordzijde. Wat betreft de plaatsing van profeten aan de noordzijde van de kerk, welke het Oude Verbond symboliseert, kan de symbolische betekenis treffend zijn, maar dan lijkt de plaatsing van burgers aan de zuidzijde als symbolisering van het Nieuwe Verbond niet passend. Hier waren apostelen op hun plaats geweest.

Blz. 38, Timmers 1396.

Blz. 38, Timmers 1297.

Werd inderdaad aan de noordzijde een iconografisch programma opgegeven en aan de zuidzijde niet? We weten niet hoe zich dit heeft toegedragen. Als toentertijd de keuze van onderwerpen aan de beeldhouwer werd gelaten zou men door het karakterverschil van de werkstukken twee verschillende beeldhouwers veronderstellen; dit verschil brengt een beeldhouwer niet uit vrije wil op. Was het programma aan de zuidzijde vrijgelaten en aan de noordzijde opgegeven dan zou misschien door genoemde overeenkomende stijlkenmerken alles werk van één beeldhouwer kunnen zijn. Maar zoals uit het volgende zal blijken zijn daarvoor toch de structuurverschillen te groot.

Vooruitlopend op de analyse van elk beeldje, baldakijn en console afzonderlijk kan reeds worden gesteld dat waarschijnlijk aan noord- en zuidzijde verschillende beeldhouwers hebben gewerkt. Een verklaring hiervan kan liggen in de verschillende jaren waarin de beelden aan noord- en zuidzijde gereed moeten zijn gekomen. Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel waren in 1497 gereed, de Weitkoperskapel kort daarna, Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel waren in 1509 onder de kap.

Zou men in de loop van twaalf jaar bezwaar hebben gekregen tegen de profane voorstellingen aan de zuidzijde? Was de in 1497 werkende beeldhouwer kort voor 1509 niet meer beschikbaar? In dat geval heeft men dan wel een ouderwets werkende collega aangetrokken. Toch lijkt dit de meest voor de hand liggende oplossing, waarbij we aantekenen dat de beeldhouwer van 1497 kort voor 1500 nog heeft gewerkt aan schraagbeeld 31 Z.O. en een tijdgenoot – een collega uit hetzelfde atelier? – aan de drinkende monnik van 32 Z.W. gezien de overeenkomstige console.

Hoe dit ook zij, het blijft een vreemde zaak dat binnen dezelfde bouwperiode zo verschillend te werk is gegaan. Aan de zuidzijde namelijk heeft de beeldhouwer naar het ons voorkomt door middel van gelaatsuitdrukking en kleding, in mindere mate door de houding, bepaalde categorieën tot model gekozen die hij in zijn dagelijks stedelijk bestaan om zich heen zag, namelijk: boeren (61 en 46 NO.; ook het boerinnetje 58), burgers (45 N.W. aan de zuidzijde en 31 Z.O. aan de noordzijde), zeelieden of vissers (te oordelen naar hun hoofddeksels: 46 N.W. and 47, 27, 25, 23) en een krijgsman (?) (60). Ervan afgezien of deze interpretatie helemaal juist is, het gemeenschappelijk kenmerk is in ieder geval het realisme. De figuren maken de indruk direct uit het leven gegrepen te zijn. De charme van deze beelden zit juist in het improviserende karakter ervan, het is een ware 'taille-directe' van een vlot, onbekommerd karakter waaruit veel ervaring spreekt. We bespeuren hier bovendien reeds de geest van de nieuwe tijd op een verwonderlijk vroeg tijdstip. Dit verschijnsel menen we eveneens waar te nemen in de tegenstelling tussen de klassiek opgebouwde kolonnetten 25 en 27 die van elke gothische versiering zijn ontdaan en gedragen worden door maskers, en anderzijds de echt gothische stijlen 2, 4 en 6 aan de noordzijde.

De beelden aan de zuidzijde staan in dit opzicht eveneens in tegenstelling tot de profetengestalten aan de noordzijde, al vertonen ze dan dezelfde 'stijlkenmerken'. Bij de profeten zijn voorts door bijna karikaturale vervormingen van het gelaat steeds heel verschillende markante persoonlijkheden gesuggereerd. Aan de zuidzijde gaat het daarentegen meer om de uitbeelding van een type.

69, 59

Binnen de beelden aan de zuidzijde bestaat er weer een belangrijk stijlverschil tussen de burgers in de Huiszittenkapel en de burgers in de St. Sebastiaans- en Smidskapel (69 en 59). Zowel in positie, houding, gebaren, de vorm van het baldakijn en in iets mindere mate door de overeenkomsten van de consoles behoren de schalkbeelden 69 en 59 bij elkaar. Ook R.C. Nieuwenhuis komt tot deze conclusie. Beeld 59 moet afkomstig zijn van punt 70, alwaar bij de restauratie de lege plaats door een eenvoudig kolommetje is gevuld. De beelden 69 en 59 zouden elkaar in de posities 69 en 70 qua gerichtheid aanvullen.

Beschr. Smidskap. blz. 32

Blijkens het feit dat de achterzijde van beeldje 59 is gemenied en de nis waarin het geplaatst is met portlandcement is besmeerd, kan de verplaatsing in 1843-45 hebben plaatsgevonden. Het kan echter ook de reparatie zijn van een toestand die men in 1843 aantrof, en die sinds omstreeks 1500 zou kunnen hebben bestaan. Dit is thans niet meer vast te stellen.

58

Zozeer beeldje 59 overeenkomt met 69, zozeer staat het in tegenstelling tot het er tegenover geplaatste beeldje 58. Het baldakijn is overhoeks geplaatst en heeft een eigenzinnige versiering met platte ongemodelleerde hogels. Het baldakijn wordt gedragen door zuiltjes met basementje en kapiteeltje, waardoor een soort nis ontstaat, een huifstoel, waarin het figuurtje lijkt te zitten. Compositie en details van dit geheel komen nergens anders voor in de Oude Kerk. Ook de console wijkt af: de echinus wordt onderaan met een krachtig profiel met ingeschulpte zijden afgesloten; de druiper is geheel vrijgehakt. Ook deze tegenstelling in de details met beeld 59 pleit voor een oorspronkelijke positie van beeld 59 elders.

Boerinnetje

Dan is er de voorstelling van beeldje 58. We menen er een boerinnetje in te zien, maar ook als het een burgeres zou zijn behoort het beeldje thematisch tot de groep van boeren, burgers en vissers of zeelieden die we hierboven noemden. Evenwel zijn de details hier verfijnder uitgebeeld: de fijnere, smallere handen, het zachter gevormde gelaat.

Hieruit kunnen we niet zomaar direct concluderen dat hier dus een andere beeldhouwer aan het werk moet zijn geweest. Dezelfde beeldhouwer kan voor vrouwengestalten een ander vormkarakter in petto hebben. Eerst moeten we meer werk van hetzelfde karakter zien.

'Eva', 45 N.O.

De genoemde details komen overeen met het zogenaamde Eva-beeldje, eveneens in de Smidskapel (45 N.O.). Dit heeft

hetzelfde ovale gelaatstype, de oogleden op dezelfde manier gesneden, de omgeving van de ogen op dezelfde manier overgaand in de neus, de onderlip op dezelfde wijze als een blokje gevormd, doch dit alles niet in een enigszins domme, doch in een lieflijke samenklank gebracht. Het haar is in krachtige, kantige strengen gevormd op een overigens wel gebruikelijke manier die hier in verband met de voorstelling meer dan gewoon is uitgebuit. Het beeld is door Noach 'Eva' genoemd (Noach, blz. 96).

Er is bij de restauratie een polychromie voor de dag gekomen die een wat eigenaardige kleding of onderkleding toont, herinnerend aan de 'hot-pants'-mode van de jaren zeventig. De borsten, die blijkens de steekkerven aan onder- en bovenzijde een royale omvang moeten hebben gehad, zijn afgesneden, doch de polychromie gaat over het afsnedevlak door. Helaas ontbreekt de tegenhanger van dit beeld op punt 44 N.W., waar een mannelijk naakt een afdoend argument voor de benaming 'Eva' aan de overzijde zou hebben opgeleverd. De vrouw houdt de rechterhand voor het geslacht. Tijdens de restauratie is het idee opgekomen dat hier wel eens een hoer kon zijn afgebeeld, hetzij oorspronkelijk, hetzij later bij het polychromeren. Dat zou een categorie zijn die men met recht onder boeren, burgers en zeelui mag onderbrengen en dus thematisch niet zou afwijken. De afbeelding van Adam en Eva na de zondeval zou dat wèl doen; er is dan in de zin van 'Bijbelse voorstelling' enige overeenkomst met de profetengestalten. Geheel op zichzelf staand is dit eerste mensenpaar bij de belangrijkste zij-ingang van de kerk echter goed denkbaar als symbool van de gehele mensheid. De afgehakte borsten en de geschilderde kleding kunnen in later tijd als een versterkte uitdrukking zijn bedoeld van het zondebesef. Het is niet onmogelijk dit in overeenstemming te denken met de overwegend berustende en gelaten uitdrukking van de beelden in de Elisabeth Gaeven- en Huiszittenkapel, die eveneens een zware last te dragen hebben. Uit het oogpunt van ons begrip voor de themabepaling die toch ooit moet hebben plaatsgevonden kan dit het kernpunt zijn.

Een andere opvatting van de polychromie kan zijn dat men door het afhakken van de borsten en het schilderen van een bekleding getracht heeft het naakt minder aanstootgevend te maken, maar dan is toch wel een twijfelachtig resultaat bereikt. Het is een opvatting die meer thuishoort in de periode kort na de Alteratie dan in de periode van de gewelfschilderingen omstreeks 1517.

We zullen wel nooit te weten komen wat hier precies de bedoeling is geweest. We kunnen voorlopig niets anders doen dan proberen overeenkomsten en verschillen in plastische behandeling vast te stellen.

Schalk 23

Nog een ander vrouwenbeeldje lijkt van dezelfde hand te zijn. Het gaat om het fijnbesneden vrouwenkopje met hoofddoek onder de kolonnet boven kolom 23. Het ovale gelaat en het profiel komen met de Eva overeen. Vanzelfsprekend is dan ook de rest van de kolonnet en het 'zeemansbeeldje' bovenin van de hand van dezelfde beeldhouwer. Ook heeft het gelaat van dit beeldje dezelfde behandeling als bij het boerinnetje en de Eva. Dezelfde ronde gelaatsvorm, een lichte wipneus en dezelfde overgang van de oogruimte naar de neus.

Zo kunnen we dus drie beelden aan één beeldhouwer toeschrijven (58, 45 N.O. en 23), die zich onderscheidt door een abstraherender aanpak. De omgeving van de ogen, de mond, de gelaatsvorm zijn minder realistisch, groter gezien. De beeldhouwer van de burger (45 N.W.) modelleert meer in het hout, de beeldhouwer van de Eva denkt ook in onderdelen meer vanuit de grote vorm.

Blz. 53
Beschr. Zuider-portaal, blz. 68

Dit onderscheid met de andere beelden aan de zuidzijde past in de veronderstelling dat de Smidskapel iets later (± 1500 of ± 1509) onder de kap zou zijn gekomen dan de Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel (1497).

4 groepen

We onderscheiden in de schraag- en schalkbeelden van de westelijke zijkapellen dus vier groepen: De burgers in St. Sebastiaans- en Smidskapel, de vrouwenbeeldjes in de Smidskapel inclusief de daar tegenover geplaatste schalk 23, de boeren, de burgers en zeelui in de Huiszittenkapel en de Elisabeth Gaevenkapel inclusief de tegenover deze kapellen geplaatste schalken, en tenslotte de profeten in de noordelijke zijkapellen.

Vergelijking consoles en baldakijns

Doordat de beeldhouwer steeds weer voor nieuwe posities van de menselijke figuur moet zorgen terwille van de levendigheid der accenten op de kapondersteuningen, is het niet onmogelijk dat consoles en baldakijns door één beeldhouwer stereotyp werden behandeld omdat de variatie toch al voldoende in de uitgebeelde gestalten zat. Hiermee zouden we dus de bovengenoemde onderscheidingen in groepen, in verschillende beeldhouwers, kunnen controleren.

Consoles beelden zuidzijde, tek. 3

De schraagbeelden in Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel hebben vrijwel gelijkvormige consoles met een betrekkelijk hoge echinus, nabij het ondereind voorzien van een kantig 'profiel'. De abacus heeft als onderste profiel een zware rondstaaf.

58, 45 N.O.

Consoles van in principe dezelfde profilering doch met lagere echinus en over 't geheel genomen fijnere afwerking vinden we onder het boerinnetjes- en het Evabeeldje.

69, 59

De consoles van de burger-beeldjes in de St. Sebastiaanskapel en Smidskapel zijn veel lager, hebben een fijner geprofileerde abacus en missen het kantige afsluitende profiel nabij het ondereind van de echinus.

23, 25, 27

Door hun geheel andere aard blijven de consoles van de schalkbeeldjes in de zuidbeuk buiten beschouwing; dit zijn eigenlijk de kapiteeltjes van de kolonnetten en daardoor niet goed vergelijkbaar.

29, 30, 31 Z.W.

De profetengestalten aan de noordzijde staan op consoles van geheel ander karakter. De echinus is veel meer scheppend en de onderzijde van de console blijft daardoor breed en is in het onderliggende profiel ook niet druipervormig afgewerkt als aan de zuidzijde. Het verwondert ons niet dat de console onder beeld 31 Z.O. overeenkomt met die onder de beelden in de zuidwestelijke zijkapellen waar het de bovenste helft betreft; de console is echter lager dan gewoonlijk en daardoor lijkt het of de druiper is afgezaagd. De console onder het beeldje van de drinkende monnik (?) 32 Z.W. houdt ongeveer het midden; de console is meer verjongd dan bij de andere beelden aan de noordzijde, maar wel komt het onderste profiel enigszins overeen met de andere consoles aan de noordzijde.

31 Z.O.

32 Z.W.

Baldakijns, tek. 3

Reeds Van Breen was van mening (blz. 91; 1949) dat de baldakijns onder de diagonaalspanten van Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel waren aangespijkerd. Bij de restauratie is dit bevestigd. Boven muurzuil 45 zijn de baldakijns boven de Eva (45 N.O.) en de burger (45 N.W.) van grenenhout en inderdaad aangespijkerd. Het boven Eva aangetroffen baldakijn is bewaard.

45, 46
Blz. 43, no. 42

Het is bedekt met één dunne grijsgroene verflaag en moet dus dateren van 1844 of later. Ook het baldakijn boven de burger was aangespijkerd, want op een oude foto zijn de spijkerkoppen te zien.

Blz. 42

Misschien kan de datering worden gepreciseerd. In de notulen van de Bouwcommissie d.d. 6-3-1914 staat dat de beide *beeldjes* zijn schoongemaakt en genormaliseerd. Daar de beeldjes zelf geen vormverandering hebben ondergaan kan dit bericht betrekking hebben op de baldakijns. Met 'genormaliseerd' zou dan kunnen zijn bedoeld: van een baldakijn voorzien wat de andere beelden in de kerk ook hebben. De vorm van de nieuwe baldakijns zal een vondst zijn geweest van de hier werkzame timmerman. We weten niet wat men hier toen aantrof, maar het oude baldakijn kan geheel vermolmd of verdwenen zijn geweest.

46 N.O.

Bij het recente restauratiewerk is er niet op gelet of boven punt 46 de beide baldakijns eveneens zijn aangespijkerd. De ongewone, niet-gotische vorm doet vermoeden dat het hier eveneens om een improvisatie van de timmerman gaat. De oude afbeeldingen van het Schip gezien naar het westen door H.P. Schouten (1786) en J. Keun (1769) tonen boven muurzuil 46 een slof die, opgelegd op de trekbalken 46-45 en 46-26, het noord-oostgerichte diagonaalspant draagt en wel ter hoogte van het baldakijn dat dus waarschijnlijk toen al was weggenomen. Ook hier staan we voor de vraag of deze noodconstructie, die moet dateren van vóór 1769 en verband kan houden met de beschildering van de trekbalkstoel 46-26 omstreeks 1679, in 1843-45 is herzien, dan wel in 1914.

Het is opmerkelijk dat boven de muurzuilen 45 en 46 de baldakijns aan oost- en westzijde steeds dezelfde vorm hebben. Het blijft een vraag in hoeverre hiermee één aspect van de oorspronkelijke toestand is bewaard gebleven. Dit zou van belang kunnen zijn voor de datering van de Smidskapel, omdat gelijke detaillering van de oorspronkelijke baldakijns 45 N.O. en N.W. een vrijwel tegelijk gereedkomen van de Smids- en Huiszittenkapel zou impliceren. Hierdoor zou de voor de Smidskapel tot nog toe opengehouden latere datering (± 1509) van de integratie in de Zuiderzijbeuk kunnen vervallen. Maar we weten van de oorspronkelijke baldakijns niets af. Bovendien maakt het karakterverschil van de beelden 'Eva' en 'burger' – die niet van dezelfde hand kunnen zijn – een gelijktijdigheid iets minder waarschijnlijk; de Eva behoort tot een groepje beelden dat zich beperkt tot de Smidskapel.

Naar analogie van de overeenkomstige vorm van baldakijns boven de beelden 47 en 63(?) zou men kunnen veronderstellen dat beeld 46 N.W. een baldakijn gehad zou kunnen hebben gelijkend op dat boven beeld 62; zo ook voor de Huiszittenkapel paarsgewijs 61 en 46 N.O., 60 en 45 N.W. Doch deze veronderstelling kan niet worden bevestigd. Hierdoor komen we met vergelijking van de baldakijns in de westelijke zijkapellen niet veel verder. De overgebleven baldakijns maken een zeer oorspronkelijke, wat primitieve, eveneens timmermansachtige indruk. Die boven 47 en 61 zijn gevormd als zadeldakjes met een eenvoudige profilering die versterkt wordt door de polychromie. Ook beeld 60 heeft een baldakijn in zadeldakvorm welke echter flauw ezelsrugvormig is uitgevoerd.

69 en 59

In volkomen tegenstelling hiertoe staan de baldakijns van de burgers in St. Sebastiaans- en Smidskapel. Deze zijn zeer fijn uitgewerkt en met het beeldhouwwerk als een geheel gedacht.

58

In iets mindere mate is dat ook het geval bij het baldakijn boven het boerinnebeeldje in de Smidskapel. Dit heeft de eigenzinnige overhoekse opzet met de vlakke ongemodelleerde hogels, terwijl de hoeken van het baldakijn rusten op gedetailleerde kolommetjes. Dit baldakijn valt geheel buiten de norm.

27, 25, 23

Van de schalkbeelden boven de schipkolommen vertoont de detaillering der baldakijns de meeste overeenkomst met de baldakijns boven de burgers in St. Sebastiaans- en Smidskapel. Boven de kolommen 25 en 27 is het een eenvoudige driepas, geprofileerd. Het baldakijn boven kolom 23 geeft een veel sterkere overeenkomst te zien. Daar zijn de driepassen aan de onderzijde voorzien van druipers; de wijde zijpassen en de smalle hoge middenpas komen overeen; ook de 'pinakels' op de hoeken zijn aanwezig. Uniek is de manier waarop hogels worden gesuggereerd: er wordt als het ware de lang uitlopende aanzet van een bladstengel gegeven. Dit baldakijn behoort qua structuur bij de baldakijns in St. Sebastiaans- en Smidskapel.

29, 30, 31

Aan de noordzijde hebben de baldakijns boven de profetengestalten een krachtige ezelsrugboog, waarvan de overgang naar het voorvlak veelvuldig is geprofileerd. De ezelsruggen zijn aan de ondereinden recht afgesneden. De tophoek is soms spitser, soms iets stomper. Alleen boven de beelden 31 Z.O. en 32 Z.W. zijn binnen de ezelsrug driepassen gesneden, maar zoals we gezien hebben wijken ook de beelden hier af van de andere.

2, 4

In grote trekken komen de baldakijns boven de kolommen 2 en 4 met de norm aan de noordzijde overeen, zij het dan dat ook hier in de ezelsruggen driepassen zijn gesneden en bovendien hogels er bovenop. Deze verfijningen zijn hier verwonderlijk omdat de baldakijns niet zoals aan de zuidzijde uit de schalk zijn gesneden, doch uit het blokkeel daarboven en dus – veel riskanter – uit het kopse hout.

6

Met deze zelfde eigenaardigheid vertoont het baldakijn boven kolom 6 een eigenzinnige variant in de vorm. Hier is niet binnen een ezelsrugboog doch binnen een gelijkzijdige driehoek als van een steunbeerkop een baldakijn met driepas en hogels (?) gesneden in reliëf.

Vergelijking schalken noord- en zuidzijde

De geheel andere vorm van de schalken, waarvan de doorsnede herinnert aan een gewelfgraat, met dezelfde uitlopende beëindigingen van het peerkraalprofiel, de manier waarop daarboven de console en het beeldje tegen de muurstijl als aangeplakt zit, dit alles vormt zo'n contrast met de weloverwogen opbouw van de overeenkomstige schalken aan de zuidzijde, voorzien van vrijstaande kolonnetten met basement en kapiteel, dat het uiterst onwaarschijnlijk is dat aan noord- en zuidzijde dezelfde beeldhouwer heeft gewerkt.

Men krijgt zelfs bijna de indruk dat aan de noordzijde voor de schalken bestaand materiaal secundair is verwerkt. De beelden zouden eventueel hieraan later kunnen zijn gehakt, desnoods in de nieuwe positie of zelfs apart vervaardigd en aan de schalk vastgepend. Bij de restauratie van de polychromie van de schalken is aan dit punt geen bijzondere aandacht besteed doch er is ook niets bijzonders opgevallen.

Binnen de Oude Kerk bestonden houten schalken vermoedelijk in de koorsluiting vóór de bouw van de koorkolommen (± 1460), behorende tot een constructie van omstreeks 1330-1340. Het is echter onwaarschijnlijk dat schalken, die omstreeks

1460 vrijkwamen zolang zouden zijn bewaard dat ze in 1509 nog zouden worden toegepast. Voor het grote verschil van opvatting van kolonnetten vinden we dus nog geen andere oplossing, dan dat ze met ongeveer twaalf jaar verschil in de tijd van ontstaan afkomstig moeten zijn van verschillende beeldhouwersateliers.

Schalk 23

De meer bijzondere geleding en de uitvoerige verzorging die aan de gehele kolonnet 23 is gegeven zou te danken kunnen zijn aan de bijzondere positie die hij inneemt, namelijk juist tegenover de zuidelijke ingang van de kerk, waarvan het portaal ook in het exterieur met zoveel zorg voor verfijning is omgeven. Op zichzelf is de bijzondere gedetailleerdheid dus geen reden deze schalk aan een andere beeldhouwer toe te schrijven dan de schalken 25 en 27.

Behalve in de 'klassieke' opvatting van de kolonnetjes wijken echter de gelaatsvormen van de beeldjes 25 en 27 in hoge mate af van 23. In het bijzonder bij beeldje 25 zijn de gelaatstrekken identiek met de schraagbeelden 31 Z.O. en 45 N.W. Bij 27 komt het meer algemeen in karakter overeen, in de houding van het hoofd. Bij de maskers onder deze schalken is de overeenkomst minder evident. De gelaatsvorm van beeldje 23 herinnert aan de Eva (45 N.O.).

Polychromie beeld 23

Bij het beeldje 23 valt de polychromie van het wambuis op, waar een knuppelkruis lijkt te zijn afgebeeld. Dit Bourgondische symbool is passend tegenover de ingang van de kerk die met zovele andere soortgelijke symbolen is versierd. We herinneren aan de gewelfschotel voor kolom 23 op de kruising van het Smidskapelgewelf met dat van de zuidbeuk, voorstellende het achtkwartierswapen van Karel V (± 1516), eveneens in polychromie uitgevoerd. Dan zijn er de andere gewelfschotels in de Smidskapel, voorstellende het knuppelkruis met vuurslag en de Hollandse leeuw. Men krijgt de indruk dat in deze periode een intocht van Karel V in de Oude Kerk door decoraties is voorbereid, dan wel ter herinnering aan zo'n intocht is uitgevoerd. Voor zover bekend bezocht Karel Amsterdam in de jaren 1514, 1515, misschien in 1520, voor 't laatst in 1540. Het jaar 1515 komt het meest in aanmerking door de verwerving in 1516 van Castilië en Aragon, landen waarvan het wapen voorkomt op de gewelfschotel op de kruising.

Beschr. Zuiderportaal, blz. 26, 60

Blokkeels, fratskoppen

Boven schalk 23 bevindt zich een vrij hoog blokkeel, waarin een fratskop is uitgehakt. Boven de schalken 25 en 27 bevindt zich een veel lager blokkeel waarin aan de voorzijde een holprofiel met vellingkanten is uitgekapt. Hoge blokkeels versierd met fratskoppen bevinden zich eveneens boven de schalken in St. Sebastiaans- en Smidskapel. De fratskoppen zijn kennelijk alle van dezelfde hand. Deze overeenkomst en ook het feit dat de beelden in de genoemde kapellen als enige in de Oude Kerk in deze positie als schalkbeelden in plaats van als schraagbeelden zijn uitgevoerd, waarbij dus de kapconstructie rust op een blokkeel waaronder een muurstijl is aangebracht, doet een verband veronderstellen met de bouwfase van de kapconstructie van de Smidskapel (± 1500(?), ± 1509(?)) en de daarmee gepaard gaande kapherziening van de St. Sebastiaanskapel. De burgers 59 en 69 lijken van ouder datum te zijn (1460-'62) maar hebben door genoemde veranderingen een blokkeel boven het hoofd gekregen, terwijl beeld 59 reeds in dit stadium in de Smidskapel kan zijn terechtgekomen. De andere beelden die hierbij betrokken zijn (58, 45 N.O. en 23) en die voorts overeenkomsten vertonen in gelaatsuitbeelding en profilering en verhoudingen van de console maken het waarschijnlijk dat het hier om werk van één beeldhouwer gaat, die een ander type voor ogen stond dan de beeldhouwer die werkte in de andere zuidelijke zijbeukkapellen.

Conclusie beelden

De analyse van de bouwkundige en historische gegevens leidden tot de conclusie dat de St. Sebastiaanskapel gereedkwam in 1462, de Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel in 1497 en de Smidskapel iets later, maar redelijkerwijs vóór de bouw van de lichtbeuk op het Schip die in 1508 kan zijn begonnen. Waarschijnlijk is de bouwtijd in overeenstemming met de tegenhanger aan de noordzijde, de Weitkoperskapel, die kort voor 1500 gereed was. In samenhang hiermee moet de herziening van de kap van de St. Sebastiaanskapel hebben plaatsgevonden. Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel waren voor 1509 onder de kap.

De hierboven gegeven vormvergelijking van de schraag- en schalkbeelden waarin vier verschillende groepen zijn te onderscheiden verzet zich in hoofdzaak niet tegen deze bouwvolgorde, versterken deze zelfs, hoewel er enkele vragen overblijven.

De modieus geklede gestalten van burgers in de St. Sebastiaans- en Smidskapel – waarbij we opmerkten dat beeldje 59 oorspronkelijk op punt 70 thuishoorde – en voorts de detaillering van consoles en baldakijns aldaar, staan qua vormtaal in geen enkele relatie tot de veel eenvoudiger, universeler geklede figuren van boeren, burgers en zeelui van realistisch karakter in de Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel.

Qua periode van ontstaan dichter behorend bij deze laatste groep maar toch wel daarvan onderscheiden door een minder realistische behandeling van ogen, lippen en gelaatsvorm, met fijnere consoles en een enkel eigenzinnig gedetailleerd baldakijn vormen het boerinnebeeldje (58) en de Eva (45 N.O.) een derde groep, waartoe tevens de fijngesneden kolonnet boven kolom 23 lijkt te behoren, welke bovendien de plaatsing onder een zwaar blokkeel met de schalkbeelden in St. Sebastiaanskapel en Smidskapel gemeen heeft. De in deze blokkeels gesneden fratskoppen zijn kennelijk van dezelfde hand. De fijnheid van detaillering in alle onderdelen onderscheidt kolonnet 23 van de kolonnetten 25 en 27. De gelaatsuitdrukking van de beelden van laatstgenoemde kolonnetten behoort bij die van de beelden in Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel. De schalkbeelden boven de schipkolommen behoren dus bij het beeldhouwwerk van schraag- en schalkbeelden der tegenovergelegen kapellen, wat bouwkundig vanzelfsprekend is.

Een aparte groep lijken de beelden van Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel en de schalkbeelden daar tegenover boven de kolommen 2 en 4 te vormen. De profetengestalten hebben niet alleen door hun onderwerp en kleding maar ook door hun persoonlijke gelaatstrekken een archaïsch karakter. Ook de sterk afwijkende detaillering van schalken, consoles en baldakijns doet het beeldhouwwerk aan de noordzijde tot een aparte groep behoren, wat des te waarschijnlijker wordt door de latere periode van ontstaan. Een uitzondering vormen de beelden in de Weitkoperskapel 31 Z.O. en 32 Z.W. en de kolonnet boven kolom 6, waarvan het snijwerk het dichtst staat bij dat van de beelden in Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel. De verdere detaillering van kolonnet 6 en de opvatting van schraagbeeld 32 Z.W. vormen binnen deze groep vreemde elementen.

Door Janse zijn de gewelfschotels voor de Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel en ook de schotel voor de

Weitkoperskapel toegeschreven aan dezelfde beeldhouwer die de beelden in deze kapellen heeft gehakt; dit is ook bouwkundig logisch. Na schoonmaak van de schotels aan de zuidzijde is er geen reden deze toeschrijving te herzien. Wel zijn er kwalitatieve verschillen naar voren gekomen.

Zo bijvoorbeeld de te hoog aangezette duim van de rechterhand van Johannes de Doper en de ongelukkig uitgevallen linkerhand die het Lam draagt. Bij deze schotel en bij die waarop een zegenende bisschop is afgebeeld komen wat houterige golfjes voor, die karig afsteken tegen de zoveel soepeler en plastischer uitvoering bij de Jacobus Maior, welke schotel overigens in alle opzichten het meest geïnspireerde stuk is. De schotel voorstellend Christus op de grafkist vertoont het karakteristieke scherp gesneden scheenbeen.

De kwaliteitsverschillen die er zijn, maken het mogelijk dat de schotels vervaardigd zijn door verschillende handen van hetzelfde atelier.

Een overzicht van bovenbeschreven bouwperioden en interpretaties naar aanleiding van de beschouwing der verschillende beelden vindt men onder hoofdstuk Deelonderzoeken.

Blz. 30

Inrichting van de kapel

In het navolgende wordt aan de hand van artikelen door mej. Bijtelaar een indruk gegeven van de inrichting van de kapel in de periode van ontstaan. De inrichting omvat het altaar, de eerste begravingen, de koorbanken en de uiterst summiere gegevens betreffende de beschildering van het glas.

Positie van het altaar

De positie van het St. Hiëronymusaltaar tegen de oostwand is door Mej. Bijtelaar afgeleid uit het Memorieboek en het zakboekje van Memoriemeesters. Vanaf de trede naar de Zuiderzijbeuk, waar aanvankelijk ook de balie stond, in zuidelijke richting gaande komen er eerst drie eigen graven, dan twee graven die met bakken (plavuizen) waren gedekt en dan het altaar, breed twee graven. Dan restten er nog twee graven tot de zuidwand. Mej. Bijtelaar vermoedt dat op de graven die met plavuizen gedekt waren de standaard stond met het processievaandel en de offerkist van Huiszittenmeesters.

Altaar

Voordat het St. Hiëronymusaltaar verplaatst werd naar de Huiszittenkapel was het opgesteld tegen muurzuil 44, tussen de St. Sebastiaans- en de Smidskapel. Het was een druk bezocht altaar met zes capelleriëen. Toen in 1497 de Huiszittenkapel gereed was had het altaar direct daar heen verplaatst kunnen worden, maar volgens Mej. Bijtelaar (Huiszittenkapel, blz. 24) is dit pas gebeurd in 1512, toen de Huiszittenmeesters een proces hadden gewonnen tegen de executeurs testamentair van Heer Claes Pietersz. van Diemen, pastoor van de Oude Kerk, die op 7-8-1498 een vicarie had willen stichten op het altaar van St. Jacob 'bij de toren' (geplaatst tegen kolom 2) van welk vicarie Kerkmeesters en Huiszittenmeesters het begevingsrecht zouden hebben. Huiszittenmeesters zagen deze vicarie liever gevestigd op het door hen vanouds beheerde St. Hiëronymusaltaar en dat is hun tenslotte gelukt (4-5-1512).

Het is niet duidelijk waaruit Mej. Bijtelaar afleidt dat met verplaatsing van het St. Hiëronymusaltaar moest worden gewacht tot dat proces gewonnen was. Het al of niet op dit altaar vestigen van een vicarie staat mijns inziens los van de plaats waar dit altaar zich bevindt. Altaarverplaatsing was een zaak die onafhankelijk van de eventuele stichtingen op dat altaar bij de Bisschop moest worden aangevraagd. Mej. Bijtelaar wekt de indruk dat de verplaatsing afhankelijk werd gesteld van het toewijzen van de vicarie. Het is echter onwaarschijnlijk dat men na het gereedkomen van de kapel 14 jaar zou hebben gewacht met het plaatsen van een altaar. Vermoedelijk komt Mej. Bijtelaar op dit idee omdat genoemde vicarie de enige dienst is die in het begin van de 16de eeuw – toen de kapel in gebruik genomen was – is gevestigd; het is het enige schriftelijke gegeven dat iets over het altaar zegt.

Altaarstuk

Blz. 33

Omtrent het altaar is tenslotte nog bekend dat Catrijn Wouter Dobbenszoonsdochter – een zuster van Burgemeester Cornelis Wouter Dobbensz. – op 6-3-1555 bij testament 'een tafereel' schonk, waarvoor een waskaars moest worden opgesteld. Het is onbekend gebleven wie het tafereel schilderde en wat het voorstelde. Het is sinds 1578 spoorloos verdwenen.

Kroon

Voor het altaar waren gordijnen en – waarschijnlijk in de nabijheid – hing een kroon. Dit blijkt uit het verhoor van Weyn Duyff Adriaen Ockersdr., die aan de Beeldenstorm had meegedaan.

Eerste begravingen

Mej. Bijtelaar (Huiszittenkapel, blz. 26) noemt in haar artikel het Grafboek uit 1523 waaruit blijkt dat graf 35 op naam stond van Frank Dirricx die dezelfde zou kunnen zijn als de droogscheerder Vranck Dircsz, die in 1456 woonde op de zuidhoek van de Zoetenaamsteeg in de Warmoesstraat (Kam, Warmoesstraat 107), terwijl daar in 1497 een ander woonde. Dit zou *kunnen* betekenen dat er in 1497 alreeds in de kapel begraven werd.

Bij de zerk van Fekerdey Albertz. smit en nel syn Wyf (graf 21) noteert Mej. Bijtelaar slechts '16de eeuw'. De andere overgebleven oude zerken geven geen aanwijzingen omtrent de allervroegste begravingen in de Huiszittenkapel.

De koorbanken

Na de restauratie zijn tegen de westwand van de kapel twee koorbanken van elk 3 zitplaatsen opgesteld. Van dit type banken zijn er in de St. Joriskapel nog drie stuks neergezet.

De herkomst van deze banken is niet geheel duidelijk. Enkele blijken afkomstig te zijn van de Nieuwezijds Kapel. In de notulen van de Bouwcommissie d.d. 4-9-1908 staat 'De uit de N.Z. Kapel afkomstige gothische koorbanken zijn voorlopig geplaatst in het trouwkoor en bij de grafkapel van de familie de Graef' (hier is de Doopkapel bedoeld). De twee banken in het Koor zijn kort daarna gefotografeerd door R.H. Herwig (Mej. Bijtelaar, Hoge Koor II, blz. 39). De ene heeft vier, de andere zeven zitplaatsen. Op een tentoonstelling over de Oude Kerk, gehouden in de Waag in de jaren 1939-1940, heeft volgens de catalogus een tweezits bank gestaan, doch deze is verdwenen.

Niet alle koorbanken komen uit de Nieuwezijds Kapel, want enkele losse banken komen in oudere afbeeldingen van het kerkinterieur voor: de anonieme tekening uit de Universiteitsbibliotheek te Leiden (na 1760) toont een bank met (niet heel duidelijk) zeven plaatsen in de Noorderzijbeuk. Op dezelfde plaats komt eveneens een bank voor op de 'Caart van de

sitplaatzen in de Oude-kerk' door D. Stoopendaal uit 1725, echter met 9 plaatsen en een voetenplank. Daar het bij deze kaart juist om de zitplaatsen gaat, kan dit aantal geen vergissing zijn. Men zal dus aan de zevenzits- een eveneens oude tweezitsbank hebben toegevoegd. Op dezelfde plaats stond blijkens vele schilderijen door Emanuel de Witte al reeds omstreeks 1655 een dergelijke bank, waarvan het aantal plaatsen nooit de 7 te boven gaat. Hij schildert hier en daar ook banken met 3 en 4 plaatsen.

Uit schriftelijke gegevens krijgt men de indruk dat deze laat-gothische banken speciaal voor de zijkapellen zijn gemaakt. Ze worden vermeld in het Grafboek van 1523 (Mej. Bijtelaar – Huiszittenkapel, blz. 26)'... van den drempel onder sinte Jheronimus of tot aftar an die bancke toe' en in het Begrafenisboek van 1532 (Noach, blz. 134-135) wordt de begraafruimte in verscheidene zijkapellen (juist de Huiszittenkapel ontbreekt in Noachs opsomming) als volgt beschreven: '... van dat outaer af tot an die stoelen'. Bij 'bancke' of 'stoelen' mag men wel aan onze koorgestoelten denken.

Volgens Mej. Bijtelaar waren deze gestoelten bestemd voor de geestelijken die bij de altaardienst betrokken waren (Inventaris, blz. 8-9). Ook kunnen ze gebruikt zijn bij het biechthoren.

Het is inmiddels niet meer uit te maken welke banken oorspronkelijk bij de Oude Kerk behoren en welke van de Nieuwezijds Kapel afkomstig zijn. Blijkens de oude afbeeldingen is het bijvoorbeeld zeer de vraag of de zevenzits bank op de foto van Herwig inderdaad van de Nieuwezijds Kapel afkomstig is. Er zal in 1908 een herschikking van oorspronkelijke en nieuw-aangekomen banken hebben plaatsgevonden, welke niet in de notulen van 4-9-1908 is gespecificeerd.

Glasschildering

Mej. Bijtelaar schrijft (Huiszittenkapel, blz. 25-26) dat er geen aanwijzingen zijn gevonden dat het glas van de Huiszittenkapel ooit beschilderd is geweest, met uitzondering van een schilderij door E. de Witte (Manke, afb. 47, Kat. 53) waar in een medaillon in de top van het raam het stadswapen is afgebeeld en verder in de tracering nog vier wapens, waarvan Mej. Bijtelaar veronderstelt dat het wapens van Burgemeesters of Huiszittenmeesters kunnen zijn geweest die in functie waren tijdens de bouw van de kapel.

E. de Witte gebruikte echter onderdelen van de Oude Kerk zo vrij ten behoeve van zijn schilderkunstige compositie dat deze gegevens nauwelijks au serieux mogen worden genomen. Het stadswapen boven in het glas zou wel passend zijn daar het College van Huiszittenmeesters een stedelijk college was. De aanname dat het hier de zuidzijde van de kerk is die wordt afgebeeld berust op de positie van de preekstoel. Gezien de lichtval in de kerkruimte en de positie van het koororgel is het waarschijnlijker dat de kerkruimte naar het noorden is gezien; rechts in het schilderij zou dan niet de Huiszittenkapel doch de St. Joriskapel zijn afgebeeld. Ook in dat geval blijven er zoveel afwijkingen van de werkelijke toestand bestaan dat we waarschijnlijk het beste doen in dit schilderij helemaal geen aanwijzingen te zien.

Aangezien ook in de Elisabeth Gaevenkapel de beschildering van het glas niet aantoonbaar is, blijft de mogelijkheid bestaan dat men eenvoudig aan deze investering niet is toegekomen.

Schilderingen

Blz. 44-45

De beschouwing van de schilderingen in Huiszittenkapel en Zuiderzijbeuk door Kloek voert tot een meest waarschijnlijke datering op kort na 1497 en vóór 1505 (Huiszittenkapel), en kort na 1468 (Zuiderzijbeuk). We vinden geen aanleiding eerstgenoemde datering op te schuiven in de richting van 1517 toen de schilderingen in de St. Sebastiaanskapel gereed kwamen. Een datering kort na 1497 is in overeenstemming met de bouwlogica: de schilderingen kunnen zijn aangebracht toen de steigers nog in de kapel stonden.

Afb. 18 a, b

In de eerste plaats zijn er de gewelfschotels die beplakt zijn met een houtsnededruk, voorstellend het hoofd van de Man van Smarten. Deze herinnert aan een houtsnede door Dürer welke na diens dood in 1528 is uitgegeven naar een tekening van zijn hand (Knackfuss, Künstlermonographien, 1927, blz. 137, afb. blz. 141). Op Dürers houtsnede draagt Christus de doornenkroon. Door beschadiging van de onderhavige houtsneden kunnen we nergens vaststellen of ook hier een doornenkroon was afgebeeld.

Men kan de vraag stellen of de Amsterdamse kunstenaar de houtsnede door Dürer heeft gekend en daarvan een vrije interpretatie heeft gemaakt. Kloek meent dat dit niet het geval is (Mei 1988). Er is al heel vroeg een schema voor een afbeelding van het gelaat van Christus – en ook voor de hierna te bespreken Genadestoel – vastgelegd waaraan men zich te houden had. Het is daarom moeilijk voor de kunstenaar om enige variatie aan te brengen. Maar navolging zou moeten blijken uit letterlijke overname van details. Ter zake van deze houtsnede is er overeenkomst met de houtsnede door Dürer in de bouw van de neus en de neusvleugels en de vorm van de plooi tussen bovenlip en wangen. Ook de vorm van de lippen is dezelfde, doch in Dürers houtsnede is de mond halfgeopend. Beide houtsneden tonen een snor, overgaand in een gedeeld baardje, maar dit behoort tot de voorgeschreven iconografie. Het grootste verschil zit in de expressie en bouw van de ogen en oogleden. De onderoogleden komen overeen, maar de bovenoogleden verschillen totaal en juist hierdoor wordt die heel andere expressie opgeroepen. Bij de Amsterdamse houtsnede is de iris van het rechter oog iets naar buiten gedraaid en de oogleden iets geloken waardoor een smartelijk effect wordt bereikt, totaal anders dan de dwingende bezieling die van Dürers houtsnede uitgaat; daar ontbreken ook de tranen.

De overeenkomsten zijn dus te gering en de verschillen te groot om van navolging te kunnen spreken.

Genadestoel
Afb. 22 Blz. 39
Timmers, 71.

Ook de voorstelling van de Genadestoel op het oostelijk gewelfveld van de Huiszittenkapel is tot op zekere hoogte vergelijkbaar met een houtsnede door Dürer uit 1511, getiteld: 'De heilige Drievuldigheid'. Ook hier gaat de vergelijking niet verder dan het vastgelegde schema voor deze voorstelling.

Blz. 40, 39
Timmers 76, 85.

In de schildering in de Oude Kerk hebben de engelen betraande wangen gekregen. De houding van armen en benen van Christus is anders. Nadruk wordt gelegd op de wonde in Zijn zijde. Hij draagt een soort vlammende kroon. God de Vader draagt eerder een keizerskroon dan een tiara. Hij is gezeten op een massieve houten troon, voorzien van eenvoudig houtsnijwerk,

en een podium. Dit zijn essentiële details die in Dürers houtsnede niet voorkomen. De Heilige Geest in de vorm van een duif – zwevend bij Dürer – is neergestreken op de schouder van God de Vader, juist boven het hoofd van Christus.

Verrijzenis
Blz. 31
Afb. 23
Afb. 24
Blz. 46

De schildering voorstellend de Verrijzenis op het westelijk gewelfveld is beschreven door Kloek.

Onder beide gewelfschilderingen bevonden zich resten van een banderol met opschrift. Waarschijnlijk verdeeld over beide banderollen moet hier volgens Commelin hebben gestaan: 'HOUT GODS GEBODT, EN GEEFT DEN ARMEN OM GODTS WIL'. De bewaard gebleven letterstokken laten geen reconstructie van de tekst toe. De betekenis van de tekst is impliciet verklaard door Kloek.

Blz. 44

Kloek dateert de schilderingen in de Zuiderzijbeuk op kort na 1468 naar aanleiding van de uittreding van de schoenmakers uit het Smidsgilde in dat jaar. Deze gingen toen het oudere St. Barbara-altaar (eerste vermelding 1463) tegen kolom 25 verzorgen en het is voor de hand liggend dat zij dan hun aanwezigheid kenbaar maken door de afbeelding van hun schutspatronen St. Crispinus en St. Crispinianus op het gewelf. De schildering van de Bisschopswijding van St. Maarten is van dezelfde hand en heeft dus dezelfde datering. Deze schildering behoorde bij het St. Maartensaltaar (eerste vermelding 1404) tegen kolom 24, onderhouden door het Groot Kramersgilde van de handelaars in stoffen.

We moeten ons dus voorstellen dat deze schilderingen werden gemaakt op het nog onaangetaste tongewelf van de Zuiderzijbeuk, vóór de aanbouw van zijkapellen.

Latere verbouwingen

Afb. 6

In de periode 1706-1713 zijn overal in de Oude Kerk de natuurstenen traceringen vervangen door bakstenen vorktraceringen. In de Huiszittenkapel werd ook de middenmontant vanaf de onderste verzwaarde verblinding door een gemetseld bakstenen exemplaar vervangen, terwijl de kantblokken, de boogblokken en de 'vork' behouden bleven. Het onderste blok van de vork werd bijgehakt om een overgang te krijgen naar het gemetselde gedeelte.

De hogels, of wat daar nog van over was, werden afgeslagen waar door de gevels gingen passen in de algehele verstrakking. Het is niet uitgesloten dat in dezelfde periode tevens het bovenste stukje van de topgevel opnieuw is opgetrokken omdat op de oude foto's de paramentblokken op die plaats minder verweerd zijn dan in de rest van de gevel, terwijl de positie het omgekeerde zou doen verwachten.

Tot 1795 hing een bescheiden, nog niet geïdentificeerde rouwkas tegen de blindtracering van de westwand; dit blijkt uit een aquarel door H.P. Schouten, 1785, aanwezig in het Gemeentearchief.

Blz. 4, 50
Afb. 5

De bouw van muurzuil 45 in de jaren 1843-'45 is hiervoor reeds vermeld. Een afbeelding van de toestand ter plaatse vóór 1843 vindt men op de plattegrond van de Oude Kerk door Justus Vingboons (1681) en tevens op de gravure van een dwarsdoorsnede over de Oude Kerk, waarvan in dit beschrijvingsdeel geen afbeelding is opgenomen.

Blz. 74

Het toilet met wasbak dat ten westen van dè Kerkmeesterskamer werd aangebracht in 1944 is beschreven in de § *De Kerkmeesterskamer na 1769*.

Het Huiszittenkantoor 1497-1611

Blz. 31
Beschr. Zuiderportaal blz. 62

Naar aanleiding van de tekst van Commelin en de eerste vermelding van de IJzeren kapel in 1498 veronderstelden we de bouw van het Zuiderportaal en het Secreet in 1497/begin 1498. De bouwvolgorde van Huiszittenkantoor en -kapel overziend kunnen we wel aannemen dat de ruwbouw van het kantoor in 1496 of al eerder gereed was; dit verklaart het in de oostgevel gevonden voegwerk, waar deze gevel nog een aantal maanden of zelfs een jaar buitenmuur zou blijven tot het Zuiderportaal werd gebouwd.

In het begin van 1497 zal de inrichting en verhuizing van het Huiszittenkantoor hebben plaatsgevonden en het is niet onmogelijk dat Commelin op de inrichting doelde toen hij schreef dat de regenten deze vergaderplaats 'uyt haerlieder eygen beurs getimmert hebben in den Jare 1497'. Het College van Huiszittenmeesters was immers een stedelijke instelling die voor deze bouw zonder bezwaar gebruik kon maken van de stadsgelden en daar zelfs gezien de politieke situatie een zeker belang bij had. Dit moet echter een veronderstelling blijven.

Blz. 52
Afb. 2

We zien dit kantoor, dat in een notariële acte van 1578 de 'aerme voechden camer' werd genoemd (Oldewelt, blz. 15), afgebeeld op de Loterijprent van 1558, naast het Zuiderportaal en aan de westzijde nog zonder belending. Het is een laag gebouwtje met een over de muur vallend zadeldak, waarvan de nok aan het westelijk einde bekroond wordt door een piroen. Het dakschild heeft aan de westzijde een extra vlakje dat doet denken aan een extra overstek. Dit heeft alleen zin als zich hier een buitentoegang bevond. Een mogelijke bevestiging van deze veronderstelling vinden we in de plattegrond van 1681, waarin de westelijke belending van het kantoor een ongewoon diep in de muur stekende stookplaats heeft, met een dunne achterwand. Het is niet uitgesloten dat men van een dichtgemetselde doorgang een stookplaats heeft gemaakt. De vorm die deze heeft gekregen wijkt ten zeerste af van de andere stookplaatsen die Vingboons heeft getekend. Bij de restauratie van de belending was deze mogelijkheid nog niet bekend en er is dus ook geen onderzoek naar gedaan.

Afb. 5

Blz. 41

Wel is vastgesteld dat de westgevel van het kantoor in ieder geval grotendeels van Gobertanger blokjes was opgemetseld; ook werd een klein gedeelte van de natuursteenlijst onder de goot aangetroffen. Dit verklaart het voorkomen van Gobertangerblokjes in de tegenwoordige gevel, die in 1611 tot stand kwam. Het kan niet anders of men heeft toen van de sloop afkomstig oud materiaal opnieuw verwerkt en dus een deel van de oude zuidgevel als het ware naar het zuiden verplaatst. De Loterijprent geeft een indruk hoe de zuidgevel er verder uitzag: er zijn twee met rondbogen gesloten vensters, waarbinnen een tracering schijnt te zijn aangebracht.

Een schoorsteenpijp buitendaks is niet afgebeeld; deze kán op de Loterijprent zijn schuilgegaan achter de kap van het Zuiderportaal. Er kan echter ook een pijp zijn geweest die op zolder en niet buitendaks uitkwam (Meischke, De Schoorsteen, blz. 12): 'Grote steden als Dordrecht en Haarlem komen eerst in 1566 en 1585 met de bepaling dat de schoorstenen buitendaks moeten uitmonden'.

Afb. 5

De excentrische *plaats* van de stookplaats die is afgebeeld op de opmeting van 1681 en die dus sinds 1611 gehandhaafd kan zijn, doet wegens de niet-symmetrische opstelling in de kamer vermoeden dat deze plaats al ouder is en kan dateren van 1497. Dit vermoeden wordt versterkt doordat de stookplaats juist binnen de oorspronkelijke zuidmuur viel. De positie van de zuidmuur kennen we namelijk uit de vondst van de buitenhoek van het gebouw in de westwand van het Zuiderportaal. Projecteren we de zuidmuur op de oude plattegrond dan blijkt dat de stookplaats zich in de hoek van de kamer bevond. Dat deze positie ook bij de uitbreiding van 1611 gehandhaafd bleef, kan verband houden met de plaats van oplegging van een moerbalk van de zolderbalklaag, ongeveer in het midden van de lange kamerwanden.

Beschr. Zuiderportaal blz. 9, Tek. 3, 4

De *vorm* van de rookvang moet vrijwel zeker sinds 1497 zijn veranderd. De vorm zoals die op de plattegrond van 1681 wordt aangeduid is symmetrisch, wat passend is bij vrije opstelling tegen de wand maar niet zozeer bij opstelling in een hoek. Daarom zal de aangegeven vorm behoren bij de verbouwing van 1611.

Aanvankelijk moet er een open wandstookplaats zijn geweest, tenzij men zich behielp met een vuurwagen, een vuurbak op wielen waarin gloeiende houtskool uitbrandde, waarbij veel warmte maar weinig rook vrijkwam (Meischke, o.c. blz. 3); hiervoor was helemaal geen schoorsteen nodig, een open luik in de zoldering was wel genoeg. Rekeningen voor vuurwagens komen in de 17de eeuw nog voor in het Uitgiftboek van de Oude Kerk.

Deze betreffen echter nooit het Huiszittenkantoor want de Huiszittenmeesters hadden hun eigen administratie en van hun huishoudelijke uitgaven is uit deze vroege periode niets bewaard gebleven.

Om een indruk te krijgen wanneer aan de Oude Kerk voor het eerst kachels worden vermeld, kunnen we hier dus slechts enkele rekeningen noemen die betrekking hebben op andere ruimten.

De oudste vermelding van een kachel (oven) is 21-11-1593; deze kachel is bestemd voor het Kerkintekenregister (kamer A van de Sacristie). Deze ging blijkbaar slechts tien jaar mee want dan is er een rekening van 21-1-1603: Den 21 Jannewari betaelt an willem stoffelsz. voor een nieuwe Iseren cacgeloven tot ..... gul. en gestelt in die camer van Commissarissen bedroech na luyt syn Rekening betaelt F.64.10.8. En dan nog: Den 21 Januari betaelt an tomas harmensz. cooperslager van een cooperen pijp. In die nieuwe cacgel voorsz. F.12.5.– na luyt syn Rekening.

Een kachel voor de Kerkmeesterskamer aan de Kooromgang vinden we in het Uitgiftboek vermeld op 14-11-1616: Den 14 november voor een nieuw kachgel met de roster betaelt F.48.2.8.

Ondanks het bestaan van kachels blijkt men toch voor bepaalde ruimten met vuurwagens te blijven werken wat vermoedelijk werd mogelijk gemaakt door de bouw van een schouw met schoorsteen in het Heilig Graf in 1597 om er turf te stoken voor de kerkstoven, maar waarvan men ook voor de verwarming van een ruimte kon profiteren. Zo vinden we in het Uitgiftboek: 18-3-1653: dito aen de Coster volgens syn rekeningh voor een vuerwagen etc. F.9.4.–. Volgens Mej. Bijtelaar heeft deze rekening betrekking op de Kerkmeesterskamer, maar dat moet dan nog de kamer aan de Kooromgang zijn geweest waar blijkbaar de kachel uit 1616 in onbruik was geraakt. Gezien de prijs – vergeleken met die van een koperen vuurwagen: F 20.8.–. in 1658 – moet het een ijzeren vuurwagen zijn geweest. De koperen vuurwagen was bestemd voor de tegenwoordige Kerkmeesterskamer en voor de vuurplaats die we zien aangegeven op de plattegrond van 1681.

Beschr. Noorderportaal, blz. 29

Archiefkast

Een ander belangrijk element in het gebruik van de kamer moet de archiefkast van Huiszittenmeesters zijn geweest. De enige plaats waar deze zich redelijkerwijs kon bevinden was in een nis in de noordmuur, in de Huiszittenkapelgevel, en wel waarschijnlijk zover mogelijk van de ingang verwijderd, dus nabij steunbeer 96. Deze nis zal direct bij de bouw zijn gespaard omdat de noodzaak ervan kon worden voorzien; de nis zal dus niet later zijn uitgekapt. We kunnen dit vermoeden niet controleren omdat alles schuilgaat achter de betimmeringen van 1769/70 en bovendien achter de brandkast die in 1851 de archiefkast heeft vervangen. Zoals zo dikwijls kan de plaats zijn gebleven doch de vorm in de loop der tijd veranderd.

Blz. 16-17, Beschr. Zuiderportaal, blz. 71

De lotgevallen van deze archiefkast zijn reeds beschreven; we geven hier een verkort overzicht.

Scheltema heeft in 1848 in de Kerkmeesterskamer de kast nog gezien. Deze bevatte toen het Kerkmeestersarchief, doch moet vóór 1654 en sinds 1497 als bergplaats van het Huiszittenarchief hebben gediend. Daar volgens Scheltema deze kast ten zeerste overeenkwam met de stedelijke archiefkast – de charterkast –, welke van ± 1462 dateert, zou men mogen aannemen dat de kast van Huiszittenmeesters, als deze uit dezelfde tijd dateerde, in 1497 uit het oude Huiszittenkantoor tegen de hallenkerkmuur ter plaatse van de Huiszittenkapel werd losgemaakt en in de nieuwe nis gezet.

Bewijzen van een dergelijke gang van zaken hebben we niet. Er is van deze kast niet meer overgebleven dan twee laden, die thans berusten in het Gemeentearchief. Ze zijn geheel van eikenhout vervaardigd. Voorheen was er een indeling van de laden: twee tussenschotjes in diepte-richting. Het voorvlak van de laden is zwart gesausd en met witte verf zijn er Romeinse cijfers op geschilderd (XX en XXIIII) van precies hetzelfde cijfertype als de charterkast toont, waar echter de cijfers in zwarte verf zijn geschilderd op de blanke eikenhouten ondergrond. Daarop zijn tevens perkamenten strookjes met opschriften geplakt, welke de vroegere indeling verraden die aan de becijfering voorafging. Oldewelt duidt aan dat de cijfers omstreeks 1500 zijn aangebracht.

Tek. 6

Beschr. Zuiderportaal, blz. 46

Het gesausde voorvlak van de laden belet onderzoek naar sporen van een vroegere inhoudsaanduiding en waarschijnlijk is die er niet. Andere gegevens om tot een datering van kast en laden te komen dan de opmerkingen van Scheltema, de bouwkundige omgeving en de cijfers hebben we niet. Scheltema's opmerking dat de archiefkast zowel in grootte als in maaksel geheel met de charterkast overeenkomt doen vermoeden dat de archiefkast eveneens uit 1462 zal dateren, doch noodzakelijk is dit niet. De grootte van de *laden* komt niet overeen en de grootte van de kast dus ook niet. Wat het maaksel van de *laden* betreft, de constructie is zó als een goede timmerman dat tegenwoordig ook nog zou doen en al is deze constructie dan gelijk aan de constructie van de laden van de charterkast, dan is dit dus evenmin een dateringsmiddel. Alleen

Idem, blz. 40

de cijfers geven een aanwijzing en als we dit gegeven aangrijpen dan zou de kast kunnen zijn gemaakt en van de becijfering zijn voorzien 'omstreeks 1500', dus in 1497, bij de nieuwbouw van het kantoor. Tenslotte houden we de mogelijkheid open dat de kast ouder kan zijn geweest en afkomstig van een ouder Huiszittenkantoor.

Idem, blz. 71

De kast is in de laatste maanden van 1850 weggenomen. De inwendige maten van de tegenwoordige brandkast zijn alle kleiner dan die van een mogelijke reconstructie van de archiefkast. Het is dus niet uitgesloten dat de wanden van deze kast nog verscholen zitten achter een binnenbetimmering, die ten behoeve van de bevestiging van de staalplaten kan zijn aangebracht. Dit zou mede verklaren waarom de laden los, zonder omhulling, zijn gaan zwerven. De omhulling zal in de muur verankerd zijn geweest en kon misschien een bruikbare basis voor de brandkast vormen.

Met deze opsomming van gegevens en vermoedens omtrent de gevels, de plattegrond, de kap, de stookplaats en de archiefkast is onze kennis van het Huiszittenkantoor dat in 1497 gereedkwam uitgeput. We weten niet beter of deze gegevens kunnen tot 1611 ongewijzigd zijn gebleven.

Het Huiszittenkantoor 1611-1655.

Dat het Huiszittenkantoor in 1611 is verbouwd blijkt uit de volgende rekeningen (Mej. Bijtelaar, Uittreksels, blz. 38-39):
5-7-1611: Den 5 Jully an de Coster getelt om de costen vant huyssitten cantoor te betaellen F. 115.–.–
Den 5 July de steenhouwer pieter ariaensz. gegeven op Rekening F.200.–.

1611.
Den 19 Jully an de tymmerman ariaen Jansz. arbeytsloon betā F. 49.4.–.
Den 19 July an de metselaer arbeytsloon betaelt F. 70.18.–.
Den 19 July door de coster ant huyssitten cantoor betaelt na luyt syn Rekening F. 522.2.–.
Den 26 July door de coster van 2 balck sleepen / puyn dragen / hout sagen / steen opdragen /tsamen betaelt F. 22.6.–.
Den 26 July betaelt an auke syverts syn frou 2½ balck samen F. 30.–.–.
Den 2e (Aug.) voor saerchge vant huyssitten cantoor F. 4.6.–.
Den 16 augusto op Rekening betā an die steenhouwer pieter ariaensz. F. 171.11.–.
Den 23 augusto noch pieter arentsz. steenhouwer betaelt op Rekening F. 100.–.–.
Den 23 augusto die coster betaelt van sant / calck op draghen F. 26.8.–.
Den 27e an de metselaer Jan vybartsz. betaelt door de graeffemaecker ant huyssittencantoor F. 63.14.–.
Den 25 ochtober die steenhouwer betaelt die rest van die groote Reken. F. 83.7.8.
Den 1 november dirck heindrichsz. van steen betaelt na syn Rekening F. 62.16.4.
Den 1 november die steenhouwer syn na Rekening betā F. 128.–.–.
Den 1 november barent van hoorn van plancke betā opt huissitten coor F. 79.12.8.
Den 29e (nov.) an de lotgietter voor loot getelt op rekening vant huyssitten cantoor F. 225.–.–.
Den 29e (nov.) betaelt an de glaesmaecker voor arbeytsloon ant huyssitten cantoor ende voor anders F. 42.4.–.
Den 20e (nov.) an de leydecker betaelt op Rekeninge vant Huyssittencantoor F. 120.–.–.

De werkzaamheden waarbij het Huiszittenkantoor zijn tegenwoordige omvang en uiterlijk kreeg zijn dus verricht tussen ongeveer 5 Juli en 29 November 1611. Een architect van het gebouwtje met het klassieke hoofdgestel wordt niet genoemd, doch per traditie kan de steenhouwer dit hebben gemaakt zoals ook Mej. Bijtelaar veronderstelt (Kerkmeesterskamer, blz. 29). Dit was dus Pieter Ariaensz., die direct als eerste een rekening indient. Dit *kan* de rekening voor ontwerp en tekenwerk zijn geweest. Voor de uitvoering komt hij dan nog met enkele rekeningen terug. Van Breen (blz. 160 t/m 162), die bovenstaande rekeningen niet gekend zal hebben, schrijft het ontwerp toe aan Hendrick de Keyser, daar deze hoogstwaarschijnlijk ook de nieuwe pakhuizen aan de Leprozengracht in 1610 ontworpen had. Diens architectuur vertoont echter in 't algemeen in de gevels een afwisseling van baksteen en natuursteen, zodat uit dit oogpunt de toeschrijving niet zo waarschijnlijk is.

Bijvoorbeeld: Blz. 20

Waarschijnlijk was het dus toch de steenhouwer Pieter Ariaensz. die zulke uitgesproken ideeën had over de architectonische werking die een dergelijk gebouwtje behoorde te hebben.

De eerste rekening van de vaklieden is die van de timmerman, helaas ongespecificeerd en alleen arbeidsloon omvattend. Dit zou betrekking kunnen hebben op het maken van een eiken funderingsroosterwerk; behalve de rekening van het materiaal ontbreekt dan ook een rekening voor het heiwerk.

Door de volgorde van de rekeningen kunnen we ons voorstellen dat hierna de metselaar aan het werk gaat en opmetselt met baksteen tot enige lagen boven het maaiveld (zoals we thans nog zien).

In de volgende rekening lezen we over 'puyn dragen'. Men zou denken dat dit het moment is waarop de zuidgevel van het oude kantoor wordt afgebroken. Toen kon er dus een plint worden gemetseld met het afkomend materiaal, i.c. Gobertangerblokjes. Hierachter bevindt zich baksteenmetselwerk, een gebruikelijke constructie, eveneens toegepast achter de zandsteenblokken die Pieter Ariaensz. moet hebben geleverd.

We ontmoeten in de rekening van 2 Augustus de term 'saerchge'. Dit kan gezien de laagte van het bedrag niet betekend hebben: 'zerken'. Misschien een enkele natuurstenen plaat in de muurdoorgang?

Blz. 20

De vloer zal een stenen vloer zijn geweest, waarschijnlijk de gevonden plavuizenvloer. Daarom kan het slepen en leveren van balken nauwelijks betrekking hebben op een beganegrondbalklaag, maar wel op een zolderbalklaag die er blijkens de kapconstructie moet zijn geweest. Een gewelf was er dus nog niet. In totaal worden er twee balken genoemd plus een halve, waarbij we kunnen denken aan een strijkbalk die smaller kan zijn omdat hij slechts een half vloerveld te dragen heeft.

Er moeten rekeningen zijn weggeraakt want we vinden geen rekening van de timmerman die de kapconstructie

opzette, geen arbeidsloon en geen materiaal. Wel op 1 November 'plancke', deze zijn echter 'betā opt huissitten coor'; waarschijnlijk is dit een verschrijving en moet het 'cantoor' zijn. Dan is dit de rekening van het dakbeschot.

Hierna volgen de rekening van de loodgieter (voor de goten), de glazenmaker en de leidekker.

Vermeldenswaard is de oplossing die men vond voor het probleem hoe de oostmuur van het kantoor, die reeds gedeeltelijk bestond in de gedaante van de westmuur van het Zuiderportaal, moest worden verhoogd. De juiste oplossing zou zijn geweest ter plaatse de kapconstructie van het Zuiderportaal te herzien, de spanten en sporen steiler te stellen en zodoende de bovenzijde van de muur vrij te maken en daarop verder omhoog te metselen, maar zo heeft men dat niet gedaan. Men heeft zich daarvoor de tijd niet gegund en ook zou dit een ingreep op het terrein van Kerkmeesters zijn geweest welke ten laste van het budget van Huiszittenmeesters zou zijn gekomen. Men heeft daarom volstaan met de leibedekking te verwijderen en op het uiteraard schuinstaande dakbeschot van het portaal te metselen. Deze instabiele oplossing die het echter redelijk goed gedurende meer dan 350 jaar heeft uitgehouden kwam bij de restauratie voor de dag (Juli 1971). In dit gedeelte heeft men allerlei fragmenten waaronder traceringsstukken van het raam van de tegenwoordige Librije verwerkt, waarvan bij de reconstructie van genoemd raam dankbaar gebruik is gemaakt.

Beschr. Zuiderportaal, blz. 23, 73.

Welke uitwerking had de uitbreiding van het kantoor op het Zuiderportaal? In de eerste plaats moet hiervan de westelijke steunbeer zijn afgebroken. Van deze steunbeer vinden we inderdaad een fragment van de schacht in bovengenoemd muurstuk (vondstenboek, punt 17) en vermoedelijk ook een stuk van het plint (punt 16). Wellicht tevens de (beeld)console (punt 19) die het voorvlak van deze steunbeer moet hebben gehad; bij steunbeer 105 is daarvan niet meer dan een vage verhoging van het vlak aangetroffen.

Blz. 43

Verder moet van de westgevel van het Zuiderportaal het plint zijn afgehakt – als dat er tenminste geweest is – en ook het fries, dat boven het oude kantoor uitstak, zijn weggenomen. Van dit fries vinden we in genoemd muurstuk een brokstuk van de onderlijst (punt 15, overeenkomend met de gootlijst van de IJzeren kapel).

Toch stellen andere gevonden fragmenten ons wel voor enkele raadsels. Wat te denken van het fragment van de raamtracering van de tegenwoordige Librije, dat bij de restauratie in de reconstructie van die tracering zijn plaats kon krijgen. We zouden hieruit moeten opmaken dat ongeveer tegelijk met de sloop van het oude kantoor ook deze tracering van het raam van de toenmalige Diaconiekamer zou zijn uitgebroken. De prent van C.J. Visscher (na 1611) toont daar het zware hek dat in principe ook al werd afgebeeld op de Loterijprent (1558) en dat we eerder opvatten als een interpretatie van diefijzers en brugstaven, later als een nieuw hek, geplaatst na verwijdering van de tracering; deze is dus nooit afgebeeld. Toch is de reconstructie aan de hand van de gevonden blokken en de aangetroffen traceringsaanzetten ontwijfelbaar juist. Natuurlijk is het niet onmogelijk dat in 1611 de tracering is uitgebroken, maar het is ook denkbaar dat de traceringsfragmenten afkomstig zijn van de vensters van het afgebroken Huiszittenkantoor, die dezelfde tracering kunnen hebben gehad.

Beschr. Zuiderportaal, blz. 78, laatste alinea; blz. 58

Een raadsel blijft ook de vondst van een zandstenen hogel. Deze zou afkomstig moeten zijn van de deklijst van een der kapelgevels. Blijkens de prent van C.J. Visscher waren de hogels in 1611 nog aanwezig, maar we weten niet in hoeverre we dit gegeven au serieux moeten nemen.

De ribbenkruising (punt 14) kan afkomstig zijn van het oude kantoor.

Dit muurstuk was het enige dat bij de restauratie van de Kerkmeesterskamer is afgebroken. Het is daarom goed mogelijk dat achter de zandsteenblokken – wat slechts een bekleding is – nog veel meer fragmenten van het oude kantoor en van het fries van het Zuiderportaal verscholen zitten.

Tussen 1611 en 1654 bevinden zich in het Uitgiftboek geen posten die betrekking hebben op het Huiszittenkantoor.

Blz. 20

De ruimte was overdekt met een balklaag; de vloer was waarschijnlijk belegd met de plavuizen die onder de tegenwoordige houten vloer zijn gevonden. De schoorsteen moet op dezelfde plaats zijn gebleven als voorheen, al zal de kap aan de nieuwe architectuur zijn aangepast. Verder kunnen we ons geen voorstelling vormen van het interieur omdat de kosten van meubilair en dergelijke door Huiszittenmeesters werden betaald en niet door Kerkmeesters.

Blz. 33

Blijkens een mededeling van Wagenaar was de toegangsdeur naar de kerk aan de kerkzijde met ijzeren platen beslagen en stond daarboven het jaartal 1622. Met Mej. Bijtelaar menen we dat dit jaartal 1612 geweest moet zijn, waarmee deze deur logischerwijs in het kader van de verbouwing van 1611 past.

Een kerkmeesterskamer vóór 1655

Op zeker moment in de geschiedenis moeten de kerkmeesters zijn verhuisd van de verdieping van het noorderportaal naar een smalle ruimte ten oosten van de Buitenlandvaarderskapel, die tot 1655 als kerkmeesterskamer bekend stond.

Bij restauratiewerkzaamheden in November '63 tot Februari '64 is de fundering van de gevel van deze kamer aangetroffen onder de vloer van huisje Oudezijds Voorburgwal 74. De plaats en het beloop van deze gevel benevens de toegang in de Kooromgang waren al eerder bekend uit twee oude kerkplattegronden, namelijk de tekening van 1834 door Jan van Maurik, gemaakt naar een opmeting door Justus Vingboons uit 1681 en de gravure daterend van vóór 1706, waarschijnlijk vervaardigd naar dezelfde opmeting.

Afb. 5

De vondst van de fundering is eerder beschreven door R.C. Nieuwenhuis, doch er is reden voor aanvullende opmerkingen in een beschouwing van de opeenvolgende behuizingen van kerkmeesters.

Beschrijving Kooromgang blz. 28-29, tek. 7, afb.27

Een fundering van metselwerk (steenformaat 19 × 9½ × 4-4½ cm) met versnijdingen werd gevonden, geflankeerd door twee uit 1766 daterende gewelfde beenderkelders (steenformaat 19½ × 9½ × 4 cm). De genoemde fundering kan ondanks het nagenoeg overeenkomende steenformaat niet als scheidingsmuur tussen de gewelven zijn opgezet, want daarvoor is de muur te dik en ook te hoog opgevoerd boven de aanrazeringen van de gewelven. Het moet dus de fundering van de oostgevel van

de voormalige Kerkmeesterskamer zijn. Eventueel kunnen de gewelven voor een deel zijn uitgevoerd met afbraakmateriaal van deze kamer.

De veronderstelling omtrent de betekenis van de muurfundering werd bevestigd bij de sloop van de gewelven en de afbraak van de fundering. Er kwam een roosterwerk vrij van eiken balken. Op de langsbalken g en h was de fundering gemetseld. De drie haaks op de lengterichting geplaatste met palen volgeheide vakken tussen kespenparen bezaten aan het oostelijk einde blijkens de zwaluwstaartverbindingen een kort koppelhout dat hoger lag dan de rest van de constructie. Deze koppelhouten moeten bij de gewelfaanleg zijn verwijderd. Men krijgt de indruk dat deze 'uitbouwen' van de houtconstructie funderingen voor kleine steunberen zijn: de korte koppelhouten geven een groepsgewijze indeling die bij een reeks van steunberen past. Deze indruk wordt nog versterkt door het feit dat de lange balken g en h in gehakte gaten in de kooromgangmuur zijn opgelegd en het op tekening gestippelde koppelhout niet.

Bij de afbraak van de fundering is aan het voorheen al of niet aanwezig zijn van steunberen geen aandacht geschonken, zodat bovengenoemde dwarsgerichte roosterwerken als een verrassing kwamen. De foto's tonen in het metselwerk geen spoor van steunbeeraanhechting.

Beschouwing van genoemde oude plattegronden toont aan dat de structuur van de houten fundering slechts tot op zekere hoogte in overeenstemming is met de structuur van de gevel. De overeenkomst is dat de twee kruiskozijnen juist zijn geplaatst boven de niet-onderheide vakken van de fundering; het verschil zit hierin dat de gevel geen steunberen blijkt te hebben. Een schuingeplaatst muurtje – naar het schijnt ongefundeerd – vormde de aansluiting tussen de gevel en steunbeer 87, waarbij tevens ruimte voor een kast ontstond.

Het is niet onmogelijk dat men zich aanvankelijk een gevel met steunbeertjes dacht, doch later dit idee heeft laten vallen bij voorbeeld ten gunste van enige ruimtewinst in het gangetje dat naar de kerkingang in de Kooromgang leidde; waarschijnlijker is het dat eventuele steunberen zijn vervallen bij de herziening van de gevel in 1616. Ook zonder gemetselde steunberen zorgden de uitbouwen van de houten fundering er wel voor dat de kamer niet van de kerk kon gaan afwijken.

De afmetingen van de kamer bedroegen ongeveer 4.40 m bij 2 m bij een aangenomen muurdikte van 1½ steens (volgens de oude tekening gemiddeld 2.30 m). De gevel liep niet geheel evenwijdig aan de oostmuur van de Buitenlandvaarderskapel.

Datering

We komen nu tot de vraag naar de datering van deze kamer. Genoemd funderingstype komt nog voor in het begin van de 16de eeuw. De zuid- en oostgevel van de Sacristie hadden een fundering die hetzelfde patroon vertoonde van afwisselend volgeheide en lege vakken. Oudere funderingen aan de Oude Kerk hebben meestal grotere vakken die alle zijn volgeheid.

Ook de kruiskozijnen herinneren aan de Sacristie, waarvan wordt aangenomen dat het heiwerk voor de fundering in 1512 zou zijn geschied.

Dat de langsbalken g en h in de kooromgangmuur zijn opgelegd, dat voor de plaatsing van balk g zelfs een hoek van steunbeer 87 werd afgeslagen en dat de gehele houten fundering hoger ligt dan die van koorbeuken en kooromgang bewijst dat deze kamer later moet zijn gebouwd dan koorbeuken en kooromgang. Deze onderdelen van de kerk kwamen gereed in 1370, maar zullen enkele jaren eerder zijn aangelegd, bijvoorbeeld in 1367, of 1368 als er enig verband zou bestaan met de stichting van het kapittel van Sinte Maria ten Hove.

Beschrijving Schip, blz. 184

Beschr. Schip, blz. 79

De op de fundering gemetselde muur was van een bleekrode baksteen, formaat 19 × 9½ × 4-4½ cm. Het steenformaat van de zuidgevel van de Sacristie is 21½ × 9 × 4-4½. Vergelijkbare baksteenformaten vinden we in de Buitenlandvaarderskapel, gevel 43-115 boven de versnijdingslijst: 19½-20 × 9½ × 4½, echter miskleurig. Voorts in gevel 43-56 van de St. Sebastiaanskapel (1460-'62), rood 19½ × 9½ × 4½. De steen van de kamer is dus over het geheel genomen nog iets kleiner.

Een andere aanwijzing voor datering kan zijn vervat in het niveau waarop de bovenkant van de houten fundering lag. Dit was gemiddeld 2.49 m onder de zerkenvloer. Naar schatting op foto's in combinatie met opmetingen lag de houten fundering van de Sacristie op ongeveer 2.29 m. onder de zerkenvloer.

Als men aan funderingstype, -ligging en baksteenformaat een conclusie mag verbinden dan is de voormalige Kerkmeesterskamer wegens het afwijkende baksteenformaat niet gelijktijdig gebouwd met de Sacristie en door de iets diepere ligging van de fundering iets vroeger, bijvoorbeeld omstreeks 1500, tijdens de bouwgolf van de zijkapellen. Het dan vergelijkbare baksteenformaat van de gevel van de Smidskapel bedraagt 19-20 × 9-9½ × 4½ cm, overwegend rood.

Toegangen Beschr. Kooromgang, blz. 29

Vrijwel aansluitend aan de gevel van de kamer bevond zich een toegang tot de kerk in de gevel 41-40 van de Kooromgang. Deze kan volgens Nieuwenhuis gezien het metselverband uit de bouwtijd van de Kooromgang dateren. De aan de westzijde hiernaast gelegen toegang tot de kamer moet later door de muur zijn gebroken. Beide toegangen worden vermeld in een contract van de kistenmaker Hendrick Jansz., daterend van 1568 (Bijtelaar, Kooromgang, blz. 25-26) en wel als de 'trapdoor' en de 'memoriemeestersdoor'.

Met eerstgenoemde deur wordt de oostelijke ingang van de kerk bedoeld waar, hetzij in de muurdikte, hetzij daarbuiten, door middel van enkele traptreden het niveauverschil tussen de kerkvloer en de straat werd overbrugd, zoals dat thans nog bij de deur naar het voormalig Heilig Graf het geval is in muurstuk 38-39 van de Kooromgang. De tweede deur die in het contract genoemd wordt moet de toegang zijn tot de kerkmeesterskamer, in het stuk echter omschreven als memoriemeesterskamer. Dit verschil van betiteling wekt bevreemding.

Functie

De eerste vermelding van de ruimte in de functie van kerkmeesterskamer bevindt zich volgens Mej. Bijtelaar (Kooromgang, blz. 26) in het grafboek van 1614. Zij veronderstelt dat kerkmeesters en memoriemeesters in dezelfde ruimte vergaderden. Dat is niet onmogelijk, maar men moet zich eens voorstellen dat Hendrick Jansz., ter ondertekening van het contract ontboden in de kerkmeesterskamer, die ruimte met een andere naam zou hebben omschreven! Hij deed zaken met kerkmeesters, niet met memoriemeesters. Het is dus niet waarschijnlijk dat hij de kerkmeesterskamer anders dan met deze naam betitelde.

Daarom wagen we het te betwijfelen of in 1568 kerkmeesters alreeds in de beschreven ruimte zetelden. Verbleven deze heren niet nog altijd in de hangkamer boven de westelijke helft van de Weitkoperskapel, sinds omstreeks 1520

toegankelijk door middel van een speciaal daarvoor gebouwde traptoren aan het Noorderportaal?

Evenmin is het een onmogelijk idee aan de memoriemeesters een eigen ruimte toe te denken. Het college van priesters bestond reeds in 1382, doch memoriemeesters werden voor het eerst met name genoemd in 1415 (Van der Laan, blz. 6). Zij waren twee in getal, werden benoemd voor twee jaar en traden om het jaar af. Zij beschikten over een omvangrijk archief dat acten bevatte waarin de vergoedingen voor de memories waren vastgelegd[37]). De acten waren geborgen in een kast met

Verg. blz. 65

ijzeren deur waarin laden die met *letters* gemerkt waren[38]). De beschrijving van deze kast danken we aan een inventaris die in 1578 van het archief is samengesteld toen aan het bestaan van memoriemeesters een eind werd gemaakt. Van kast en laden is niets anders overgebleven dan vier perkamenten etiketjes met opschrift in de vorm van topografische benamingen. Het archief is grotendeels bewaard.

In 1578 kwam de vergaderruimte dus vrij en het lijkt aannemelijk dat toen pas kerkmeesters er in trokken en hun hangkamer boven de Weitkoperskapel lieten afbreken. Was het hierdoor dat in 1582 een houten binnenportaal moest worden gemaakt 'aan de noorder kerckdoor'? (Bijtelaar, Uittreksels, blz. 30). Er is dus vooralsnog geen reden om de mededeling van Hendrick Jansz. omtrent de memoriemeestersdeur niet letterlijk te nemen, te meer waar we een vorige verblijfplaats van kerkmeesters met enige waarschijnlijkheid kunnen aanwijzen.

De kerkmeesters gebruikten de kamer dus tussen 1578 en 1655. Zij vergaderden rond de in 1604 aangeschafte uittrektafel die thans (sinds 1655) staat opgesteld in de tegenwoordige Kerkmeesterskamer. Kort voor 1647 hebben ze een nieuw tafelkleed aangeschaft, benevens stoelen en kussens. Volgens Mej. Bijtelaar moeten het stoelen geweest zijn met een houten of matten zitting waarop losse kussens werden gelegd (Bijtelaar, Gegevens inzake de Kerkmeesterskamer, blz. 1).

Kerkmeesters waren blijkbaar zo ingenomen met het werk dat Pieter Ariaensz. in 1611 voor het Huiszittenkantoor had uitgevoerd, dat ze in 1616 besloten hun eigen kantoor eveneens met natuursteen te laten bekleden. Rekeningen daarvan vinden we in het Uitgiftboek (Bijtelaar, Uittreksels, blz. 39-40):

3-10-1616: De 3 ochtober pieter ariaen z. steenhouwer betaelt F. 200.-.- voor ons cantoor met hartsteen te maken / hem also besteet.

17-10-1616: Den 17 ochtober voor 31 dage waken int cantoor a 10 st. betā F. 15.10.-

14-11-1616: Den 14 november voor een nieuw kachgel met de roster betaelt F. 48.2.8.

19-12-1616: Den 19 Desember de coster voert overtimmeren vant cantoor ende 1 gul. van v̄ leitgelt F. 10.-.-.

Of de term 'hartsteen' inderdaad als hardsteen moet worden gelezen ofwel dat het hier een benaming is voor natuursteen in 't algemeen is nergens uit op te maken. Hardsteen werd toentertijd meestal 'blauwe steen' genoemd. We hebben de indruk dat in navolging van het Huiszittenkantoor ook de kerkmeesterkamer met *zand*steen werd bekleed. Er werd steiger bijgezet om dit te kunnen uitvoeren en daarom moest er ('s nachts) worden gewaakt. Men was blijkbaar al in September met het werk begonnen. De termen 'overtimmeren' en 'leitgelt' zijn niet zonder meer duidelijk. Het bedrag lijkt te laag om te kunnen gelden voor het aanbrengen van nieuw dakbeschot. We houden het ervoor dat er een noodkap is gemaakt, omdat door de bekledingsdikte er ook een nieuwe goot moest komen, waardoor het regenwater tijdelijk moest worden geweerd.

In 1655 ruilden kerkmeesters met Huiszittenmeesters, die de kamer als een collectantenkamer gingen gebruiken, terwijl ze een nieuw kantoor betrokken hadden aan de Leprozengracht.

Blz. 33, 37

De kamer bleef in gebruik bij Huiszittenmeesters tot 1762. Ze verhuisden toen naar de noordwestelijke kamer op de begane grond van de tegenwoordige woning O.Z. Voorburgwal 70, welke juist was gereedgekomen. Op 6-1-1763 richtten kerkmeesters een verzoek tot burgemeesters enkele kamers – waaronder de voormalige memoriemeesterskamer – te mogen slopen ten gunste van de bouw van een woning (O.Z. Voorburgwal 74. Bijtelaar, Uittreksels, blz. 64).

Overigens is het mij nog niet gelukt bij andere kerken in Nederland een speciaal voor memoriemeesters gebouwde ruimte aan te wijzen; wel te Amsterdam: in 1578 blijkt er een 'memorie-camercken' achter de Sacristie van de Nieuwe Kerk te bestaan (Ter Gouw, VII, 445), in een vergelijkbare positie dus.

De Kerkmeesterskamer 1655-1769

In 1655 namen Kerkmeesters het Huiszittenkantoor in gebruik. Aan de hand van een aantal door Mej. Bijtelaar verzamelde rekeningen (Gegevens inzake de Kerkmeesterskamer) kunnen we nagaan dat men behalve glazenierswerk geen vernieuwingen noodzakelijk achtte om de kamer geschikt te maken voor de nieuwe functie. Verder bezitten we een gravure van de plattegrond van de Oude Kerk, daterend van voor 1706, doch vervaardigd naar een opmeting door Justus Vingboons in 1681, beschreven in het hoofdstuk Oude afbeeldingen, e., waaruit blijkt dat de schoorsteen toentertijd noordelijker stond dan tegenwoordig. De ruimte tussen de schoorsteen en de noordwand van de kamer werd ingenomen door een brede kast. Niets is weergegeven van de archiefkast die in de noordwand moet hebben gezeten, waarschijnlijk op de plaats waar zich nu de brandkast bevindt. De toegang tot de kamer kan in 1681 nog een gothisch geprofileerde omlijsting hebben gehad. Daarna kwam men in een houten tochtportaaltje, waartegen een houten kast was getimmerd. In de zuidoosthoek van het vertrek bevond zich nog een smal kastje. Het venster met kruiskozijn in de westwand was nog in gebruik. Nog in hetzelfde jaar waarin de opmeting werd gemaakt werd het venster dichtgemetseld ten behoeve van de plaatsing van het wapenbord van Kerkmeesters dat de zuidelijke travee zou gaan vullen. Bij de restauratie is het wapenbord verplaatst naar de noordelijke travee en het venster weer geopend.

Blz. 41

De vloer uit 1611 bleef waarschijnlijk in gebruik en is voor een deel nog aanwezig onder de houten vloer die in 1769 voor 't eerst zal zijn aangebracht en sindsdien vernieuwd. De vloer van 1611 bestaat uit rode plavuizen 22½ à 23 cm vierkant, dik 3 cm. De 3 cm dikke houten vloer ligt ca. 13 cm hoger, gespijkerd op ribben op hun plat (dik 4,8 cm), onderstopt.

Hoe de wanden er uit zagen kunnen we niet met zekerheid zeggen. Onder het kruiskozijn in de westwand werd een

lambrizering van witte tegeltjes (13 × 13 cm) aangetroffen, die wel van 1611 zou kunnen dateren. Het is voor de handliggend dat de andere vensternissen eveneens met witte tegeltjes waren bezet. Telling van de tegels in de bewaard gebleven vensternis toont aan dat er 154 tegels zijn verwerkt, ervan uitgaande dat halve tegels voor hele gelden. Er waren dus nodig 3 × 154 = 462 tegels. Bij de zuidelijke vensternissen is van tegelwerk bij de verbouwing van 1769 waarschijnlijk niets overgebleven; er kwam toen een eiken lambrizering en daar boven ook in de rest van de kamer een eiken wandbetimmering.

Bij de restauratie van de betimmering van de oostwand (zuidelijke travee) zijn ook nog restanten van witte tegels gevonden achter de gewelfaanzet. Het gewelf dateert – zoals we hierna zullen zien – van 1716 of wel, waar het meer uitgebreid stucwerk betreft, van 1769. In 1716 werd de oude schoorsteen verwijderd en een nieuwe 'Engelse' schoorsteen gemaakt. De tegeltjes die bij het gewelf zijn gevonden kunnen bijvoorbeeld hebben behoord tot stroken tegelwerk links en rechts van de schoorsteen. Dit zou kunnen overeenkomen met de rekening betreffende 500 witte tegeltjes van 1716 (ca. 8½ m²). Maar deze kunnen ook zijn gebruikt voor de vensternissen, al zijn daarbij geen 'deckers' en 'lange steentjes' toegepast. We kunnen dit raadsel nog niet oplossen.

Blz. 72

Achter de houten betimmering vormt de oostwand een staalkaart van baksteenformaten en -kleuren, bouwnaden en zetscheuren. Van noord naar zuid waren in de noordelijke travee de volgende bij benadering verticaal lopende stroken metselwerk zichtbaar: steunbeer 96 (±1340), Huiszittenkantoor 1497, inboetwerk 1716 van de schoorsteen uit 1497. De opmeting van het metselwerk achter de betimmering in de zuidelijke travee toont nog een gedeelte van de westgevel van het Zuiderportaal met Gobertanger en Ledestenen spekbanden. Bij de uitbreiding van het kantoor naar het zuiden in 1611 werd deze gevel kamerwand. De bovenste van de spekbanden is waarschijnlijk de gootlijst, waarvan het profiel is afgehakt. Daarboven bevindt zich metselwerk met het baksteenformaat 4 × 9 × 19 cm, rood. Ter hoogte van de schoorsteenmantel bevindt zich een ingezet stuk metselwerk dat het baksteenformaat 22 × 11 × 4½ cm, ter breedte van 70 cm. Dit is een in 1769 dichtgemetselde muurkast, waarvan het bestaan vanuit de zijde van het Zuiderportaal eerder werd vastgesteld. Ook déze muurkast staat niet op de plattegrond van Vingboons.

Beschr. Zuiderportaal, blz. 9, tek. 4

In 1654 moet de Kerkmeesterskamer nog overdekt zijn geweest met de zolderbalklaag uit 1611. Men zou verwachten dat in 1655 ten gevolge van de ingebruikneming door Kerkmeesters allerlei veranderingen zouden zijn aangebracht, onder andere een gewelf om deze ruimte een meer representatief aanzien te geven, doch hierover vinden we in de uitgebreide rekeningenopgave niets. Bij de verbouwing van 1716 worden echter grote aantallen baksteen berekend zonder dat de bestemming is aangeduid. Ruim 4000 bakstenen is teveel om er slechts een nieuwe schoorsteen van te bouwen (tenzij misschien alles buitendaks is vernieuwd, wat minder waarschijnlijk lijkt). Alleen een nieuw schoorsteenkanaal binnendaks en het dichtmetselen van het oude kanaal zou genoeg stenen overlaten voor de bouw van een gewelf. We vermoeden dus dat het netgewelf in 1716 is ontstaan. Deze datering zou overigens de aard van de gewelfribben kunnen verklaren zoals die op de zolder van de Kerkmeesterskamer te zien is. De lange rechte stukken herinneren aan tussenmontants van de grote kapelramen, die juist in deze periode (vanaf 1706) door bakstenen montants werden vervangen. Echter is door de opzichter Nieuwenhuis tijdens de restauratie in een scheur van een gewelfribbe het profiel aan de onderzijde afgetekend, waarbij blijkt dat dit profiel geheel anders is dan dat van een montant. Het is echter niet uitgesloten dat wel oude stukken van montants zijn gebruikt, maar dat deze een nadere bewerking hebben ondergaan om het profiel aan de toenmalige smaak aan te passen.

Blz. 20

Zie tek. 5

Met de datering van het gewelf op 1716 lijken we in conflict te komen met de vorm van het wapenbord, dat in 1681 werd gemaakt, van 'boven rondt', en wel – volgens Mej. Bijtelaar – om precies te passen in de muraalboog van het gewelf. Maar zij gaat er dan ook vanuit dat het gewelf in 1611 gemaakt was. Als we volhouden dat het gewelf pas in 1716 is ontstaan betekent dit dat in 1681 het wapenbord als een zelfstandig geheel, niet geïntegreerd in de architectuur, zou moeten zijn gezien. Een halfronde vorm aan de bovenzijde behoeft onder een zoldering van kinderbalken niet te misstaan. Deze vorm benadrukt de zelfstandigheid van het object. Anders dan we altijd gedacht hebben is het dus niet onmogelijk dat in 1716 het gewelf (de muraalboog) is aangepast aan de vorm van het wapenbord. Dit kon nu tevens omhoog worden gebracht en ruimte vrijlaten voor nog meer wapens in de toekomst. Bij de modernisering van 1769-'70 is onderaan een reep extra linnen gezet om de ruimte van het bord te vergroten. Tevens is om het geheel een nieuwe lijst gezet, die bovenaan hetzelfde beloop zal hebben gehad als de oude. Het idee van aanpasing van de gewelfvorm aan het wapenbord doet ons opmerken dat aan de oostwand de vorm van het gewelf (de muraalbogen) schijnt aangepast aan de schoorsteen, qua positie eveneens daterend van 1716. Alles bijeen genomen hebben we dus wel goede redenen voor een datering van het gewelf op 1716. De eerste vermelding van een gewelf is een rekening van de gebroeders Husly, stucadoors, uit 1769. Gesproken wordt over het repareren van gewelfvelden en -ribben en allerlei sierwerk. Het gewelf heeft door de bepleistering van 1769 een geheel andere aanblik gekregen.

Inrichting

Het eerste schilderij dat Kerkmeesters in 1655 in hun nieuwe kantoor konden ophangen was het uit de Collegekamer afkomstige schilderij 'die coning phare', gekocht op 26-5-1626 voor f 36,– van de schilder David Colyns. In 1649 vertrok de Kerkeraad uit de Collegekamer welke sindsdien verviel tot een rommelhok. Het is de vraag of Kerkmeesters direct in 1649 het schilderij hebben overgebracht naar hun toenmalige kantoor aan de Kooromgang, maar daar was voor dit grote doek (209 × 86 cm) weinig ruimte.

Tek. 4

De toevoegingen en veranderingen van het meubilair van de kamer van 1655 tot 1769 volgen we nu aan de hand van de door Mej. Bijtelaar uitgezochte rekeningen, soms gevolgd door een kort commentaar. De data geven zo mogelijk de uitvoeringsdata van het werk, een enkele keer de datum van de rekening.

20- 1-1654
17- 3-1654 glazenierswerk, vermoedelijk voor de Kerkmeesterskamer, toen formeel nog Huiszittenkantoor.

30- 5-1656 'een schel om int Cantoor te gebruycken'. Dit was een tafelschel, die dienst deed tot 1717.

9- 5-1658 'een copere doofbot', 'een vierwagen van coper'. De doofpot werd vervangen in 1717. Een verrijdbare vuurbak

voor de Kerkmeesterskamer? Men zou hier inmiddels een vaste opstelling verwachten. Waarschijnlijk was deze er ook en werd een vuurwagen in voor- en naseizoen gebruikt.

4-11-1664 'een ysere kist met syn toebehoren'. Een geldkist.

23-10-1666 'een spiegelhandt int cantoor'. Een handspiegel.

6- 4-1668 'lijst om de schilderij hangende int comptoir'. Dit voor een van de beide schilderijen door E. de Witte, waarvan de rekening werd betaald op:

21-11-1668 'voor het stuk schilderye int comptoir hangende, ..., uytbeeldende de oude kerck'.

4- 2-1669 'koopere reepen int Comptoir tot de gordynen'. Kunnen dit gordijnroeden van rechthoekige doorsnede zijn geweest?

1681 'Int kantoor de houte leis in de muyer met orgeloot bekleet'. Betreft waarschijnlijk een regel in de zuidelijke travee van de westmuur voor het dichtgemetselde kruiskozijn ter bevestiging van het wapenbord van Kerkmeesters:

11- 3-1681 'een lijst van swaar lindenhoudt boven rondt om met beeltwerk gesneden te werden'

12- 3-1681 '1 doek (...) van 8½ à 9½ voet van breet linnen'
'1 lose raam daart opgeschildert is'
' 't schilderij opgespannen'. Een rekening van de lijstenmaker Pieter Heromans.

12- 8-1681 'op rek. van de kerckmrs wapens'. Een rekening van de wapenschilder Jacob Colijns.

4-11-1681 'gesnede een Leijst met kinderen, fiston en snakerij'. Rekening van de Mr. Beeldtsnijder Adriaen Cuijper.

3- 2-1682 'van 't schildery der wapens in haer E. Contoir'. Nog een rekening van Jacob Colijns.

- 6-1682 'een bort op de schoorsteen 2 mael overgeschildert'

30- 6-1682 'een bort op de schoorsteen geschildert'

30- 7-1682 'een pont geel 4 pont wit gehaelt. Int kantoor de posten vergult'. Rekeningen van de huisschilder Barent Micker.

15- 7-1682 'een grote gesneeden lyst verguld & verlackt; 't schilderij uijtgehaalt of gevernist'. Een rekening betreffende het wapenbord door de lijstenmaker Pieter Heromans.

1681 -1682 In deze periode kwamen er in de Kerkmeesterskamer drie ingelijste gravures bij, namelijk een plattegrond van de graven, een idem maar met de huizen om de kerk er bij, en een perspectivische gekleurde gravure van het inwendige van de kerk met de kap, eigenlijk een dwarsdoorsnede juist achter de toren, gezien naar het oosten. Deze gravure hangt thans in de kerk, in de Huiszittenkapel. Zij is enkele jaren geleden gerestaureerd. De plattegrond met alleen de graven is verdwenen. Een plattegrond met de kerkmuren en de huisjes er bij bevindt zich in het Gemeentearchief.

12- 8-1684 'een vergulde verlackte lijst om out Amsterdam; d'oude raam wat vermaackt en opgespannen; het statswapen op de lijst'. Deze rekening van de lijstenmaker Pieter Heromans betrof volgens Mej. Bijtelaar vermoedelijk het schilderij voorstellend het vertrek van de eerste Oostindiëvaarders uit Amsterdam in 1595, daterend van ± 1600, in de trant van Vroom.

MAVRITIVS 1604

Door R.C. Nieuwenhuis is opgemerkt dat de spiegel van het grootste schip dat op het schilderij voorkomt een aantal lettertekens en cijfers omvat, eindigend met het jaartal 1604. De hieraan voorafgaande letters werden aanvankelijk opgevat als de signatuur van een schilder.
Als we echter uitgaan van een samenhang met het eveneens op de spiegel voorkomende zestienkwartiers wapen met hartschild, dan betreft het de naam van het schip en het bouwjaar. Het wapen herinnert aan Prins Maurits, toentertijd Stadhouder; het wapen van Saksen lijkt herkenbaar. De naam van het schip zou kunnen zijn 'Mauritius' doch de laatste letters van deze naam corresponderen niet helemaal met de aanwezige tekens. Inmiddels duidt het goed leesbare jaartal 1604 aan dat het schilderij *niet* tot onderwerp kan hebben een vloot in 1595. Het moet een vloot zijn die uitvoer ná 1604, een van de latere vloten die door de V.O.C. naar Indië zijn uitgezonden. De derde vloot vertrok in 1605, de vierde in 1607, de vijfde in 1610 (De Haan, blz. 116). Deze veronderstelling is onverwacht bevestigd door een artikel in 'De Telegraaf' van 6 Mei 1989, waaruit blijkt dat de Mauritius inderdaad in 1605 is uitgezeild uit Amsterdam, op de terugreis in 1609 schipbreuk leed voor de Westkust van Afrika (Gabon) en thans door de Franse marine wordt opgedoken.
Het gevonden jaartal is niet in strijd met de mogelijkheid dat het schilderij gemaakt is door Hendrik Cornelisz. Vroom (Haarlem 1566 - begr. 4-2-1640), bekend om zijn topografische en historische belangstelling.

In deze periode rekeningen van Magdalena Imbrechts voor het inbinden van boeken in hoornen banden, perkament en papier, inkt, inktkokers, pennen, enz. Een tinnen tabakspot, tinnen kandelaars en tinnen inktkokers. Het is niet onmogelijk dat de enig bewaardgebleven inktkoker in deze periode is aangeschaft.

20-11-1702 'een lyst en twee ramen met doek en placken, een int Comptoir en een by de organist vant onderschrift van 't orgel'. De lijst is verloren gegaan, echter niet de tekst, welke door Gerardus Havingha is overgeleverd en die volgens Mej. Bijtelaar voornamelijk onjuistheden bevat (De orgels, blz. 94).

17-11-1711 '1 engels gefolijt 5/4 spigelglas puntig geslepen'

28- 2-1716 '6 glase verloodt, en daartoe 60 dubb. fyne ruyte; en gestopt 8 fyne ruyten'. Een rekening van de weduwe van Gillis van Ruijtenburg, glazenmaker.
In deze periode vinden in de Kerkmeesterskamer een aantal vernieuwingen plaats. In de volgende posten vinden we gegevens omtrent de bouw van een 'engelse' schoorsteen. Zouden bovengenoemde rekeningen dan niet duiden op 'engelse' schuiframen? Onmogelijk lijkt dit in eerste instantie niet want schuiframen blijken na 1710 bij stadshuizen voor te komen (Het Nederlandse woonhuis, blz. 436). De tegenwoordige verdeling van een

venster is tweemaal vier ruiten in de hoogte en vijf in de breedte. Dit levert geen passende aantallen op bij bovenstaande rekening van 60 ruiten. Ook kunnen we in het geval van schuiframen het verloden van glazen niet plaatsen. Bovendien ontbreekt een rekening van een timmerman voor het maken van de schuiframen. Dit alles doet vermoeden dat de oude situatie is aangepast. Deze zag er vermoedelijk uit als volgt: per kruiskozijn in de bovenramen vast glas-in-lood; in de onderramen naar binnen draaiende ramen bezet met glas, beschermd door buitenluiken. In de onderramen kunnen twee staande en vier liggende roeden zijn aangebracht (waarvan we dan evenmin een rekening bezitten), wat per onderraam 15 ruitjes oplevert. Aangezien er twee kozijnen zijn met vier van die ramen zijn er dan 60 ruitjes nodig. Waarschijnlijk is de tegenwoordige roedenverdeling in 1769/'70 ontstaan.

25- 7-1716 '1 beugel in de engelse schoorsteen vant kerkm. kantoor'
27- 7- '1 beugel van ijzer gem. en te pas gem. in dito kantoor'
19- 8 '4 platen geklooft en geschuijnt tot 1 engelsche schoorsteen int kerkmeesters kantoor'
21- 8 '18 houvasten'
Rekening van de smid Pieter Sweris; hij zal de spiegel uit 1711 hebben vastgezet, of wel een nieuwe spiegel, zie hieronder.
3-10 '1 groot kolkgat in de haartplaat gem. int kerkm. kantoor en uijtgeboort'
'1 groote rooster in dito plaat gem.'
9-10 '1 spiegel int kerkm. kantoor'
1716 meer dan 500 'steentjes' (dit zijn tegeltjes) geleverd voor het 'comptoir', waaronder 40 'deckers' en 14 'lange steentjes' (voor vensterbanken en plinten); 1800 'roo moppen', ruim 2000 'goutsche' en 350 'lytsche' stenen. Rekening van Cornelis Jongh, steenkoper, betreffende bouwmateriaal voor het dichtmetselen van het oude schoorsteenkanaal en het opmetselen van het nieuwe enkele decimeters zuidelijker, en het metselen van het gewelf.
9-1716 'geleevert een breemer steene schorsten mantel met holle hoekke'
10-1716 '4 stückke wiete mormer tot de legende hartbant voor dieto mantel'.
Rekening van de mr steenhouwer Hendrik Knoop.
1716 'bladen wagenschot; lindenhout; stygering en schoorsteen van het kantoor; voor twee lysten om de kaarten'.
Rekening van de timmerman Jacobus Boelen.
1716 'gemaekd beelthouwerij'
'voor d'Spiegellijst'
'voor d'4 wapens en de visstoenen'
Rekening van de beeldhouwer Marinus van Hoogstraten betreffende de spiegel boven de schoorsteen (?)
27- 3-1717 'gemarmert de schoorsteen en 2 wapens geschildert en 2 namen geschreven en verguld'
Rekening van de schilder Adriaan Alewijn; deze heeft behalve aan de schoorsteen ook namen en wapens geschilderd op het wapenbord.
10- 8-1717 '1 groote gladde tafelschel', ingeleverd '1½ pond out koper', dit laatste moet dus de schel van 1656 zijn geweest.
20-10-1717 '1 groote kopere doofpot, af voor een ouwe pot ...' Dit moet de doofpot van 1658 zijn.
14-12-1720 'Varinas Tabak'
2- 8-1727 'een stuk schilderij verbeeld. de ouwde kerk'.
Dit is het schilderij door H. van Streek.

Tenslotte schrijft Mej. Bijtelaar: Vóór de verbouwing van 1770 moeten nog verschillende zaken zijn aangeschaft, zoals: de vier stoelen voor heren kerkmeesters, van welke stoelen er thans nog twee over zijn; verder een koffie- en theeservies en een kaarsenkroon. Misschien zitten zulke posten nog in de rekeningen verscholen.

De Kerkmeesterskamer na 1769

Tek. 4

In de jaren 1769 en 1770 onderging het interieur van de Kerkmeesterskamer een belangrijke vernieuwing waarvan talrijke bewaarde rekeningen van leveranciers getuigenis afleggen. Deze rekeningen zijn op een enkele na in extenso gepubliceerd door Mej. Bijtelaar in haar artikel 'De Kerkmeesterskamer van de Oude Kerk'. Het hierna volgende is niet veel meer dan een uittreksel van dit artikel.

In de zuidgevel werden de zandstenen kruiskozijnen verwijderd en vervangen door houten kozijnen met schuiframen, zogenaamde 'Engelse schuiframen', zoals die sinds het begin van de 18de eeuw in de mode kwamen.

Op 20 December 1770 hebben de kerkmeesters een betaaldag gehouden. Eén van de op die datum betaalde rekeningen was die van de meester-steenhouwer L. Viervant betreffende de thans nog bestaande schoorsteenmantel van 'Bardiglio'-marmer. Dan is er de rekening van de stucadoors Jacob en Hendrik Husly; zij verrichtten reparaties aan gewelfribben en -velden, waarlangs lijsten en lofwerk werden aangebracht. Hierdoor kreeg dus het ribgewelf van 1716 een meer geïmaterialiseerd aanzien. De schoorsteenboezem werd voorzien van lijsten, versierd met lof- en bloemwerk met als pièce de milieu een basreliëf van putti in de wolken boven de wapens van de toenmalige Kerkmeesters. Tenslotte werd al het stucadoorwerk gewit.

Het buffet tegen de noordwand met de deuren links en rechts daarvan en al het snijwerk werd vervaardigd door Adrianus Mol, meester-beeldsnijder.

Hij maakte tevens de lijst van de damspiegel tegen de zuidwand. Volgens Mej. Bijtelaar werd door hem bovendien de lijst om het wapenbord vervangen, dat was dus de lijst door A. Cuyper en Pieter Heromans van 1681. Dit was nodig omdat het wapenbord moest worden vergroot.

Dan is er een rekening van de spiegelmaker Dirk Langeraat d.d. 18-1-1771 betreffende de damspiegel in twee stukken en de glazen in de nis van het buffet, hier genoemd: 'Perspectieffkas'. Volgens Mej. Bijtelaar was dit een handige inrichting om de stand van de pruiken te bezien.

Kerkmeesters laten de schilderijen opknappen: op genoemde betaaldag wordt de rekening voldaan van Jan van Diemen betreffende:
het wapenbord dat wordt schoongemaakt en gevernist;
de koning Faro, schoongemaakt en gevernist en opgespannen op een nieuw spieraam;
de twee schilderijen door E. de Witte worden schoongemaakt en gevernist;
het schilderijtje door Hendrik van Streek idem.
het schilderij voorstellende de kop van een hogepriester krijgt een nieuwe lijst;
van het schilderij voorstellend de Oostindiëvaarders wordt een gedeelte gedoubleerd ('een stuk op een doek geplakt') en het krijgt een nieuw spieraam; voorts is het stuk schoongemaakt en men heeft het 'late verhelpen' (plaatselijk bijgeschilderd ?).
Op dezelfde rekening staat ook nog dat de koororgelluiken zijn schoongemaakt en gevernist.

De koperslager Pieter van 's-Herenberg levert een grote koperen fontein, die zal zijn opgesteld in de spiegelnis van het buffet, maar sindsdien spoorloos is verdwenen. Het kan niet de bij de restauratie ontvreemde fontein zijn geweest van de Librijekast, zoals Mej. Bijtelaar veronderstelt (?) want hiervoor was temidden van alle betimmeringen eenvoudig geen plaats beschikbaar. Tevens levert de koperslager een koperen kruk met wervel aan de buffetkast. Deze is thans niet meer aanwezig.

Tenslotte vermeldt Mej. Bijtelaar vier armstoelen die in deze periode zouden moeten zijn geleverd, maar waarvan geen rekening is gevonden, zodat zij veronderstelt dat deze door Kerkmeesters zelf betaald zijn. Het waren Louis XV-stoelen, bekleed met pauwblauw velours, voorzien van het wapen van Amsterdam in de leuning en in de zitting. Van deze stoelen zijn er nog twee over, in later tijd opnieuw bekleed.

In 1810 werd de kerk overgedragen aan de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam, wat slechte gevolgen had voor de kwaliteit van het beheer. Er waren in 't vervolg drie kerkmeesters die verantwoording schuldig waren aan de zogenaamde 'Grote Commissie'.

Aan de inventaris van de Kerkmeesterskamer werd toegevoegd de maquette van de houten constructie van de torenspits, vervaardigd door de timmerman-orgeldeskundige Gerardus Nyhoff, in 1844 geplaatst in de spiegelnis van het buffet.

Blz. 42
Tek. 6

In 1850 werd de oude Huiszittenmeestersarchiefkast leeggehaald en de laden met stukken werden op de kerkzolder 'in een hok' gedeponeerd. Ter plaatse van de oude kast – die misschien niet geheel is verdwenen – werd een brandkast gemaakt welke op 2-1-1851 is opgeleverd. Waarschijnlijk werd bij deze gelegenheid aan de smid, die de brandkast gemaakt had, de ijzeren kist verkocht, die aangeschaft was op 4-11-1664.

In 1878 werden bijna de schilderijen verkocht teneinde met de opbrengst de predikantstractementen te verbeteren.

In de notulen van 9-6-1881 wordt vermeld dat een zevental oude stoelen die zich op de kerkzolder bevinden zullen worden opgeruimd. Het is niet uitgesloten dat dit de stoelen van de Kerkmeesterskamer waren vóór de aanschaf van nieuw meubilair na de verbouwing van 1769-'70.

In de notulen van 9-6-1884 staat dat het wapenbord is verdoekt (bedoeld werd: gedoubleerd) door B.H. Woortman, Haarlemmerstraat 130 voor f 275,--. Mej. Bijtelaar wijt de slechte toestand waarin het doek verkeerde aan de ongunstige positie tegen het dichtgemaakte raam in de westgevel waar evenwel tocht doorheen kon dringen.

Op 11-11-1888 besluit de Bouwcommissie de Kerkmeesterskamer te doen beschieten (dwz. van een betimmering te laten voorzien boven de bestaande lambrizering) en dit te laten schilderen voor f 110,-. Volgens Mej. Bijtelaar was de beschieting van eikenhout, geschilderd in een licht kleurtje.

Men kan zich afvragen of het hier om een gedeeltelijke vervanging van een bestaande beschieting dan wel om een geheel nieuw element in dit interieur ging. Er staat niets bij over de hoedanigheid van de wanden vóór de beschieting. Dit geeft ruimte aan de veronderstelling dat zich eerder boven de lambrizering een bespanning bevond van geschilderd linnen zoals dat in de 18de eeuw mode was. Er zijn echter vier redenen waarmee deze veronderstelling kan worden ontkracht. In de zomer van 1961 vond een eerste restauratie plaats van de Kerkmeesterskamer om deze voor gebruik gereed te maken. Hierbij werd de wandbeschieting verwijderd van ondermeer de noordelijke travee van de oostwand. De foto's die van de achterliggende muur gemaakt zijn tonen de in de muur aangebrachte spijkerribben, doch geen met de snijlijn van het gewelf meelopende ribbe waarop bovenaan de bespanning zou moeten worden vastgezet. Een tweede overweging is, dat er vanouds schilderijen in de kamer hebben gehangen wat precies de reden kan zijn geweest om geen bespanning te willen hebben. Ten derde had een beschilderde linnen bespanning een onevenwichtige architectonische compositie opgeleverd, de noodzakelijke omtimmering rond de ramen en de aanwezigheid van het wandtraveevullende wapenbord in aanmerking genomen. Tenslotte werd bij de definitieve restauratie in 1982/'83 in de *zuidelijke* travee de beschieting verwijderd omdat de ondereinden hiervan verrot waren zodat enkele planken moesten worden vervangen. Op het restauratiekantoor (of in de timmerwerkplaats aan de noordzijde van de Oude Kerk) wordt een stuk eiken beschietingshout bewaard dat door de wijze van zagen en de aard van de houtstructuur een 18de eeuwse indruk maakt. Al deze redenen bijeen maken het vrijwel onmogelijk dat zich vroeger in de Kerkmeesterskamer een bespanning bevond. In 1770 moet er voor het eerst een beschieting zijn aangebracht.

Genoemd stuk eikenhout heeft een groot aantal verflagen, waarvan de bovenste lichtgrijs is en de onderste een gele grondverf met een bentheimer afschilderlaag. Hiertussen bevinden zich vele crème-achtige verflagen. De Kerkmeesterskamer heeft dus aanvankelijk (1770) een heel andere sfeer geademd dan we nu gewend zijn.

In 1895 werd de gevel 'opgeknapt' . In 1896 werd het interieur bijgeschilderd. In Mei 1900 werd het gewelf bijgeschilderd voor f 60,--.

Uit de notulen van Kerkmeesters d.d. 8-9-1916 blijkt dat de twee raamkozijnen geheel waren verteerd door 'champignons' en door nieuwe kozijnen zijn vervangen. Dit zijn dus de tegenwoordige schuifraamkozijnen in de zuidgevel.

Tussen 1888 en ± 1919 maakten diakenen gebruik van de Kerkmeesterskamer en hadden ze niet meer de beschikking over de Librije die als doopkamer werd gebruikt.

In Maart 1944 vond enig inwendig herstel plaats van de Kerkmeesterskamer. Het versleten vloerkleed werd opgenomen en er werd prijs gevraagd van een eiken parketvloer doch dit werk is niet uitgevoerd. Ten westen van de kamer werd een toilet met wasbak aangebracht, bereikbaar door een eiken deur in de kerkmuur. Uit de notulen krijgt men overigens de indruk dat zich hier eerder een doorgang bevond die later is dichtgemetseld en dus nu weer geopend werd. Hiervan vinden we verder geen bevestiging, doch het is niet ondenkbaar dat zich hier de beide staande tanden van een uit de bouwperiode van de Huiszittenkapel daterende werkdoorgang bevond. Deze vermeende doorgang zou dan precies in het midden tussen steunbeer 97 en de westgevel van het nieuwe Huiszittenkantoor hebben gezeten. Bij het dichtzetten van de muur op deze plaats bij de restauratie is op aanwijzingen in deze richting niet gelet.

In de wanden van genoemd toilet was op ca. 1.30 m. boven de vloer een strook oude blauwbeschilderde tegels aangebracht, zogenaamde landschapjes. Bij de restauratie is dit toilet verdwenen en de gave tegels zijn verwerkt in de doorgang tussen Librije en St. Sebastiaanskapel.

Na het aanbrengen van het toilet werd er niets meer gedaan tot de sluiting van de kerk op 15-6-1951.

TIJDSCHEMA

Verblijf Kerkmeesters

1330(?)	Tijdens de bouw van het koor en de hallenkerk in de aanbouw aan de noordzijde van het koor?
1340(?)	Na gereedkomen van de hallenkerk boven het noorderportaal?
±1500	Op dezelfde plaats, echter in een hangkamer boven de westelijke helft van de Weitkoperskapel? Sinds ±1520 na de bouw van een nieuw portaal bereikbaar door middel van een traptoren.
26-5-1578	Alteratie.
1578(?)	Ingebruikneming voormalige Memoriemeesterskamer aan de Kooromgang.
1655	Kantoor geruild met Huiszittenmeesters, dus Kerkmeesters naar tegenwoordige Kerkmeesterskamer.
1716	Verplaatsing schoorsteen naar het midden van de kamerwand; metselen van netgewelf.
1769/'70	Verbouwing Kerkmeesterskamer; tegenwoordige toestand.

Verblijf Huiszittenmeesters

1360	Boven het noorderportaal? Het college is dan nog identiek met dat van Kerkmeesters.
± 1375	Oprichting College van Huiszittenmeesters.
1380	In de nevenruimte van het St. Joriskoor, naast het noorderportaal?
1462	Ruimte I naast de St. Sebastiaanskapel?
14..	Aanbouw aan de hallenkerk ter plaatse van latere Huiszittenkapel?
1497	Aanbouw aan de Huiszittenkapel.
1611	Vergroting van die aanbouw naar het zuiden.
1655	Verhuizing naar een nieuw kantoor aan de Leprozengracht, doch behoud van slechts een 'collectantenkamer' in de kerk: kantoor geruild met Kerkmeesters en dus naar de voormalige Memoriemeesterskamer aan de Kooromgang.
1762	Wegens voorgenomen sloop van genoemde kamer verhuisd naar de noordwestelijke ruimte op de begane grond van het tegenwoordige huis O.Z. Voorburgwal 70.
1-8-1808	Samenvoeging beide Huiszittenhuizen onder één directie.
9-11-1870	Opheffing Huiszittenhuizen.

NOTEN EN AANTEKENINGEN

1. Van der Laan, blz. 28, reg. 3.
2. Van Rooijen, Beschrijving Schip, blz. 160.
3. Van Rooijen, Beschrijving Zuiderportaal, blz. 63.
4. Janse, Weitkoperskapel, blz. 71. tek. B.
5. Bijtelaar, Huiszittenkapel, blz. 14.
6. Van Rooijen, Beschrijving Zuiderportaal, blz. 71.
7. Van Rooijen, Beschrijving Zuiderportaal, blz. 70.
8. Bijtelaar, Huiszittenkapel, blz. 14.
9. Van Rooijen, Beschrijving Zuiderportaal, blz. 71.
10. Van Breen vermeldt (blz. 60) dat zowel bij de St. Bavo te Haarlem als de St. Laurens te Alkmaar de Huiszittenmeesters zetelden in de zuidwesthoek van de zuiderzijbeuk. Deze overeenkomst moet toevallig zijn, want daar het een stedelijke instelling betreft kan er nauwelijks sprake zijn van een liturgische positie. Iets anders is dat de zuidzijde van een dergelijk gebouw een comfortabeler verblijfplaats biedt dan de noordzijde.
11. Van Rooijen, Beschrijving Zuiderportaal, blz. 66-67.
12. Men kan zich afvragen of niet alleen de bouw van de zijkapellen door de omstandigheden werd opgeroepen maar bijvoorbeeld ook de vernieuwing/bekleding van de St. Joriskapelgevel, de Doopkapel, de bouw van een lichtbeuk op het Schip (begonnen 1508/1510), de gewelfschilderingen aan de zuidzijde (1516-1517), het koorinterieur (1510-1520), de bouw van het Noorderportaal (± 1520).
    Daarentegen lijken de bouw van het Heilig Graf (± 1530), het koorinterieur (1530-1560), de Mariakapel (1552-1555), de lichtbeuk op de Viering (1544-1558), de lichtbeuk op het Koor (1558-1560) opnieuw vanuit een andere achtergrond te zijn ontstaan, en wel als een contra-reformatie avant la lettre. Meer op de achtergrond dan voorheen bij de transeptbouw, kan de rivaliteit met de Nieuwe Kerk een rol hebben gespeeld in de kwaliteit van de vormgeving van deze onderdelen.
    Als deze veronderstelling juist zou zijn zouden we in opeenvolgende bouwperioden ook de bouw*motieven* steeds zien verschuiven, waarbij het vorige motief niet verdwijnt, doch op het tweede of derde plan komt:
    ± 1460 de voltooiing van de transeptbouw n.a.v. rivaliteit met de Nieuwe Kerk;
    ± 1494 de zijkapellenbouw t.g.v. het verzet tegen gedwongen geldleningen aan de landsheer;
    ± 1530 laatste bloei als tegenbeweging op de veldwinnende hervorming
    De laatste twee motieven zouden in andere Hollandse kerken eveneens aantoonbaar moeten zijn.
    Het ligt overigens voor de hand dat de investeringsdrang van 1494 niet beperkt bleef tot de Oude Kerk maar zich ook over de Nieuwe Kerk zal hebben uitgestrekt en zelfs in nog ruimere zin zich in andere belangrijke stedelijke gebouwen zal hebben doen gevoelen, waarvoor de bevoegdheden zich direct of in hoogste instantie in handen van Burgemeesteren bevonden, zoals bijvoorbeeld de molens, de Waag, de gasthuizen. Het valt helaas buiten het kader van deze beschrijving daarnaar onderzoek te doen.
13. Janse, De overkapping, kol. 170-171.
14. Janse, De overkapping, kol. 172.
15. Van Rooijen, Beschrijving Binnenlandvaarderskapel, blz. 29.
16. Van Rooijen, Beschrijving Zuiderportaal, blz. 65, al. 5.
17. Bijtelaar, Hamburgerkapel, blz. 12.
18. Bijtelaar, Lysbeth Gaevenkapel.
    Lysbeths vroomheid en goede werken werden nog ruim een eeuw later geprezen (Bijtelaar, Gaevenkapel, blz. 30). In 1498 was zij een der 'overwiven' van het Sacramentsgilde en altaar in de Heilige Stede (Sterck, blz. 182). Zij overleed op 10-12-1515. (Elias I, blz. 41). Vrome beweegredenen speelden eveneens een rol in het leven van de zoon van Willem Andriesz. en Lysbeth van Oudshoorn, Andries Willemsz. van Sonnevelt († 1556), die samen met zijn echtgenote Wilhelmina Paling en zijn schoonouders het Provenhuis van Palinc en Van Foreest stichtte te Alkmaar in 1540. Maarten van Heemskerck schilderde de portretten van het echtpaar Van Sonnevelt, afgebeeld in 'Kunst voor de Beeldenstorm'; blz. 73.
19. Van Eeghen, Een dagelijkse Mis.
20. Bijtelaar, Van Hoppen I, blz. 18-19.
21. Mej. Bijtelaar gaat hierin nog verder. Van Hoppen I. blz. 19, regel 8-9.
22. Tot heden is de naam Weitkoperskapel in verband gebracht met de Amsterdamse graanhandel – denkend aan boekweit. Van een Weitkopersgilde is echter niets bekend. De eerste lettergreep 'Weit' kan een latere verbastering zijn. In een opsomming van kapellen in het Begraafboek (1532) wordt deze kapel 'Weetcopperscappel' genoemd, of 'Weedtcoopers cappel' (Noach, blz. 134-135). Dit doet de vraag opkomen of er te Amsterdam een gilde van Wede(ver)kopers kan hebben bestaan. Wede is een plant waaruit een blauwe verfstof wordt bereid. Meer in het algemeen zou het een gilde kunnen betreffen van handelaars in verfstof.
    Waarmee de koopman Van Hoppen zijn geld verdiende is niet bekend. Er is geen aanwijzing dat Van Hoppens eigenaardige naam in verband zou moeten worden gebracht met de bier(hop)-, graan-, of wedehandel. De wede behoort tot een andere plantenfamilie dan de hop.
    Een andere verklaring van de naam Weitkoperskapel kan zijn dat de votiefgave van een hoeveelheid weit gelijk aan het gewicht van de schenker (i.c.J.C. van Hoppen) door deze werd afgekocht. Vroom, blz. 349. Dit is de meest aannemelijke verklaring.

23. Wijnman, blz. 68.
24. Bijtelaar, Uittreksels, blz. 12. Wijnman, blz. 61.
25. Jan Janssen wordt in het Rekenboek niet uitdrukkelijk overman genoemd, al ligt het gezien zijn handelingen wel voor de hand dat hij deze functie bekleedde. Bij mijn weten wordt hij voor het eerst (tevens voor het laatst) overman genoemd in een schepenbrief van 5-5-1509 (Oldewelt, blz. 69, punt 82). Wijnman schrijft vermoedelijk in navolging van Mej. Bijtelaar, dat Jan Janssen tien jaar overman is geweest. In het Rekenboek staat: 'x jaar lanck', doch deze notitie werd gemaakt in 1504, dus bedoeld is: sinds 1494. Tot en met 1509 is Jan Janssen dus 15 jaar lang overman geweest.
26. Wijnman, blz. 61, tweede al. Onder voorbehoud dat er niet nog meer herbergen van oosterlingen bestonden.
27. Wijnman, blz. 66. Bijtelaar, Uittreksels, blz. 14.
28. Bijtelaar, Uittreksels, blz. 12, Ano XV^{c}IX.
29. Oldewelt, blz. 69, punt 82.
30. Wijnman, blz. 61, 63 e.v.
    Van Eeghen, De Witte Hond, blz. 173-174.
    Aan de Heer Van der Laan, adjunct-archivaris, stelde ik de vraag of het denkbaar is dat Jan Beth Jansz. en Jan Janssen identieke personen zijn geweest. Jan Beth Jansz. kan men immers met enige vereenvoudiging wel Jan Janssen noemen. De vermoedelijke overlijdensdata kloppen dan niet, resp. 1497 en na 1509, doch Wagenaar is in zijn opgaven niet altijd correct.
    De Heer Van der Laan meende dat identificatie onwaarschijnlijk is omdat het onderdeel Beth in de naam van de burgemeester zo vaak voorkomt dat het een onmisbaar element lijkt te zijn. Dan moet de enige oplossing zijn dat Jan Janssen in 1495 waard was In den Hamburch, als voorganger van Corn. Hendricksz. Loen (1481-1547), waar de geboortedatum van laatstgenoemde zich niet tegen verzet. Kam, Warmoesstraat 50, geeft hier geen uitsluitsel.
31. Wijnman, blz. 65. Wagenaar, I, blz. 206.
32. Bijtelaar, Middenschip II, blz. 40-42.
    Er bestaat blijkbaar verwarring over de juiste naam van de echtgenote van Jan Bethsz. Bij Mej. Bijtelaar is het Alemoer, Ael of Alydt. Bij Mej. Van Eeghen, die verwijst naar Mej. Bijtelaar is het Haes (Van Eeghen; De Witte Hond, blz. 174). Ook Wijnman vermoedelijk n.a.v. het voorgaande spreekt over Haes (Wijnman, blz. 64, 65.).
    Overigens lijkt Mej. Bijtelaar in haar artikel ineens een andere Jan Beth te volgen, nl. Jan Beth Dircksz. (blz. 41), die woonde op het Damrak en dus niet tot de St. Nicolaasparochie kan hebben behoord.
    De stichter van het door Mej. Bijtelaar beschreven altaar is Jan Bethsoon, wat iemand anders *lijkt* te zijn dan de door ons onder de loupe genomen Jan Beth Jansz. Mijns inziens wordt echter het bewijs van identiteit met de waard uit De Witte Hond geleverd door de uitgehouwen hond op de witte zerk.
33. Huiszittenmeesters verkochten op 6-6-1496 en op 23-8-1498 nogmaals een huis, uiteraard zonder opgaaf van redenen (Oldewelt, reg. 72 en 75).
34. Bijtelaar, Huiszittenkapel, blz. 22.
35. Het kan ook tactisch wel een goede gedachte zijn geweest de bouw van zijkapellen te laten beginnen met een ruimte voor een stedelijke instelling van ontwijfelbaar nut, waarachter degenen die een verdergaand stedelijk belang ambtshalve moesten behartigen bij strenge critische beschouwing konden schuilgaan.
36. Zo waren de ramen en de steunbeerkoppen van de Buitenlandvaarderskapel waarschijnlijk afkomstig van het oude vrijstaande (kleine) hallenkerkkoor. De kantblokken van de ramen konden bij de restauratie nog ten halve worden toegepast. Met de aangetroffen profilering in de Buitenlandvaarderskapel komt die van de ramen der zijkapellen precies overeen. Als de hypothese van overplaatsing van bouwmateriaal juist is, hebben de ramen van het (kleine) hallenkerkkoor en de hallenkerkbeuken dezelfde profilering gehad, ondanks de uiteenlopende bouwfasen, die evenwel dicht genoeg bij elkaar moeten hebben gelegen. Dit concludeerden we ook al eerder.

Beschrijving Schip, blz. 166-7

Beschrijving Schip, blz. 157, 183

37. In de 16de eeuw werden op 120 dagen per jaar de vele memories gehouden; het kleinste aantal was 3 per dag, het grootste 14 per dag. Mej. I.H. van Eeghen – Functionarissen.
38. Blijkens Van der Laan (blz. 13, 16-27) waren er 18 laden, gemerkt met de letters: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, R. S en T, geborgen in een kast met ijzeren deur. Met de charterkast in gedachten kunnen we ons hierbij wel iets voorstellen. De 18 laden kunnen verdeeld zijn geweest in drie rijen van 6 laden voor een 'liggende' kast of in twee rijen van 9 laden voor een 'staande' of vrijwel vierkante kast. Van de kast en de laden is niets anders overgebleven dan vier perkamentjes met lade-opschriften, en wel van de letters A, B, C en I.
    Gezien het feit dat de kast een ijzeren deur had moet er een vaste opstelling zijn geweest en waarschijnlijk – zoals in de Oude Kerk gebruikelijk – in een nis in de muur. Uit een zeer summiere opmeting van huisje O.Z. Voorburgwal 74 vóór restauratie kan worden opgemaakt dat zich daar een in de oostmuur van de Buitenlandvaarderskapel uitgekapte nis bevond ter breedte van 122 cm en ter diepte van 32 cm; de hoogte en de positie boven de vloer zijn niet genoteerd; er bestaan ook geen foto's van. Dat de nis zich hier bevond zegt niets over de ouderdom ervan, voor of na 1763. Hij bevond zich evenwel in de enige muur die zwaar genoeg was om er een nis in uit te kappen; het is daarom niet onmogelijk dat hij oorspronkelijk diende voor plaatsing van de archiefkast. Gezien de breedte van de nis zou dan de liggende vorm passend zijn. (Breedte kast ongeveer 110 cm). Het is natuurlijk niet zeker dat de nis door de tijd heen dezelfde breedte heeft gehouden, hij kan bijvoorbeeld na 1763 zijn verbreed tot een passende glazenkast. Uit een oogpunt van minimale kwetsbaarheid is een nagenoeg vierkante kast de meest waarschijnlijke vorm (breedte ongeveer 80 cm). Meer suggesties over vorm en positie van de kast zijn er met de minimale beschikbare gegevens niet te doen. Er is bij de afbraak van huisje 74 ten behoeve van de bouw van een verwarmingskelder op deze finesses helemaal niet gelet. Wel zijn opmetingen gemaakt van de resten van toegangen tot de voormalige kerkmeesterskamer en tot de kerk.

LITERATUURLIJST

Bijtelaar, B.M., Uittreksels van archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. 30-6-1952. Restauratiebureau.
— Inventaris van de Oude of Sint Nicolaaskerk te Amsterdam. Wat er is geweest en wat er nog over is. Z.j., na 1965. Restauratiebureau.
— Rekeningen betreffende de modernisering van de Kerkmeesterskamer gedurende de jaren 1769 en 1770. Z.j. Restauratiebureau.
— Gegevens inzake de Kerkmeesterskamer na het jaar 1611. Z.j. Restauratiebureau.
— Het geslacht Van Hoppen en de Oude Kerk I. Maandblad Amstelodamum Februari 1954, blz. 18 t/m 21.
— De Hamburger kapel in de Oude Kerk. 49ste Jaarboek Amstelodamum 1957, blz. 11 t/m 26.
— Het Hoge Koor van de Oude Kerk te Amsterdam (dl.II). 56ste Jaarboek Amstelodamum 1964, blz. 31 t/m 50.
— De Kooromgang van de Oude Kerk. 57ste Jaarboek Amstelodamum 1965, blz. 11 t/m 47.
— Verschillende bijzonderheden uit de 19de eeuw. Uit de notulen van Kerkmeesters. 31-3-1966.
— De Kerkmeesterskamer van de Oude Kerk. 61ste Jaarboek Amstelodamum 1969, blz. 24 t/m 64.
— Uit de geschiedenis van de Huiszittenkapel in de Oude Kerk. 17-12-1969. Restauratiebureau.
— De Huiszittenkapel van de Oude Kerk te Amsterdam. 62ste Jaarboek Amstelodamum 1970, blz. 14 t/m 36.
— Lysbeth Gavenkapel in de Oude Kerk. 63ste Jaarboek Amstelodamum 1971, blz. 29 t/m 43.
— Het Middenschip van de Oude Kerk (dl. II). 66ste Jaarboek Amstelodamum 1974, blz. 35 t/m 55.
— De orgels van de Oude Kerk in Amsterdam, 1975.
Breen, Dr. J. van, De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam. Getypt exemplaar 1949. Archief Stichting de Oude Kerk te Amsterdam.
Eeghen, Dr. I.H. van, De geestelijke en wereldlijke functionarissen verbonden aan de Oude of St. Nicolaaskerk te Amsterdam. Archief voor kerkgeschiedenis XXXVII, blz. 65 e.v. 1949-'50.
— Inventarissen der archieven van de gilden en van het Brouwerscollege. Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam. 1951.
— Een dagelijkse mis voor de regering van Amsterdam. Maandblad Amstelodamum 1951, blz. 107-109.
— Het huis De Witte Hond in de Warmoesstraat. Maandblad Amstelodamum Oktober 1958, blz. 170 t/m 174.
Elias, Dr. J.E., De Vroedschap van Amsterdam I, blz. 41.
Gouw, J. ter, Geschiedenis van Amsterdam, 1879-1891.
Haan, Dr. J.C. de, onder redactie van, Nederlanders over de zeeën, 1942.
Historische Gids van Amsterdam 1974.
Janse, H., De overkapping van de Oude Kerk te Amsterdam. Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, Sept. 1958, kol. 141 t/m 178.
— Weitkoperskapel, Noorderportaal en Heilig Graf van de Oude Kerk. 53ste Jaarboek Amstelodamum 1961, blz. 66 t/m 84.
— Houtsculptuur aan de kappen van de Middeleeuwse kerkgebouwen in westelijk Nederland. Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, Sept. 1962, kol. 275 t/m 298.
— Naarden, Grote Kerk. Bouwgeschiedenis, gewelfschilderingen. Zeist, 1974.
— & P. Postma, Vondstenboek Restauratie Oude Kerk Amsterdam, lopend van 4 Juli 1955 t/m Juni 1963.
— & anderen, opmetingen in de Oude Kerk. Restauratiebureau.
Kam, Ir. J.G., Waar was dat huis in de Warmoesstraat? 1968.
Laan, Drs. P.H.J. van der, Inventaris van het archief van de Memoriemeesters van de Oude- of St. Nicolaaskerk te Amsterdam. Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam. 1968.
Manke, I., Emanuel de Witte 1617-1692, 1963.
Meischke, Ir. R., & H.J. Zantkuijl. Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800. Vijftig jaar Vereniging 'Hendrick de Keyser'. 1969.
— De schoorsteen binnenshuis en op het dak. Inaugurele rede 14-2-1986. Rijksuniversiteit Leiden.
Nieuwenhuis, R.C., Vondstenboek Restauratie Oude Kerk Amsterdam, lopend van 18 Februari 1972 tot Maart 1979.
Noach, Dr. A., De Oude Kerk te Amsterdam. 1939.
Oldewelt, Mr. W.F.H., Inventaris der archieven van de beide Huiszittenhuizen. Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam. 1929.
Ozinga, Prof. Dr. M.D., De gothische kerkelijke bouwkunst. Serie De schoonheid van ons land, 1953.
Sterck, Dr. J.F.M., De Heilige Stede in de geschiedenis van Amsterdam, 1928.
Timmers, Prof. Dr. J.J.M., Symboliek en iconographie der Christelijke Kunst. 1947.
Vroom, Dr. W.H., De financiering van de kathedraalbouw in de middeleeuwen, in het bijzonder van de dom van Utrecht, 1981.
Wagenaar, J., Geschiedenis van Amsterdam I, blz. 206.
Wijnman, Mr. H.F., De herberg De Gulden Hand in de Warmoesstraat als centrum van de Oosterse handel te Amsterdam. 55ste Jaarboek Amstelodamum 1963, blz. 57 t/m 76.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HUISZITTENKAPEL EN
NAASTGELEGEN DEEL ZUIDERZIJBEUK

C. RESTAURATIE

C. RESTAURATIE

Algemeen

Na de oorlog zijn er in de onderhouds- en restauratiewerken aan de Oude Kerk drie perioden te onderscheiden:

A. De periode 1945-'51, waarin ondergeschikt onderhoudswerk werd uitgevoerd in afwachting van een vergaande restauratie, beëindigd door de sluiting van de kerk op last van B & W op 15-6-1951.

B. De periode 1951-'55, waarin een onderzoek werd ingesteld naar de constructieve toestand van vooral kapconstructie en kolommen met de bedoeling een restauratieplan op te stellen en naar aanleiding waarvan tal van noodvoorzieningen werden aangebracht om het gevaar voor instorten op te heffen. In deze periode kon de kerk weer worden opengesteld vanaf 30-11-1952. Tot het begin van de restauratie werd het gebouw verder onderzocht en getekend.

C. De restauratieperiode 7-5-1955 tot 14-3-1979, waarbij het werk werd begonnen in de noordwesthoek en voortgaand naar het oosten en daarna naar het zuiden en westen werd gerestaureerd in fasen die zich aftekenden door een steeds ander beloop van schuttingen in de ruimte, die onderwijl voor kerkdiensten en andere samenkomsten in gebruik bleef. Deze periode werd afgesloten door een feestelijke openstelling van de kerk in tegenwoordigheid van Prinses Beatrix en Prins Claus.

Over de verrichte werkzaamheden in deze perioden geven de opzichtersdagboeken (1945-1962) en later de werklijsten van de uitvoerder onontbeerlijke inlichtingen.

A. In augustus 1947 is het grote dakvlak van de Zuiderzijbeuk – dus het noordelijke dakvlak – opnieuw beleid door de fa. Beisterveld te Utrecht, en wel met Iersche leien, 15/25 cm, waarvan reeds op 31 Mei 16 ton was aangevoerd. Dit dak was klaar op 6-9-'47.

Van de gevel van de Huiszittenkapel bleek in November 1950 ongeveer drie meter van de topgevellijst gevaarlijk te zijn verzakt. Besloten werd deze lijst met staaldraad voorlopig vast te leggen.

Op 15 Juni 1951 is van Bouwtoezicht bij de Kerkelijke Commissie een schrijven van B & W ingekomen, waarin gelast wordt de kerk te sluiten met het oog op gevaar voor instorten van de houten gewelven en kapconstructie.

Aanleiding hiertoe vormde het op 4-6-1951 uitvallen van een paar stukjes bepleisterde baksteen onder schraagbeeld 45 N.W. in de Huiszittenkapel. Voor onderzoek werd toen bij muurzuil 45 steiger gezet.

B. Het eerste onderzoek en het maken van noodvoorzieningen werd opgedragen aan twee firma's en wel Cerlijn & De Haan voor de lage gedeelten van de kerk en Kleijn in hoofdzaak voor de lichtbeuk omdat deze firma in bezit was van hoogwerkersmaterialen.

Boven muurzuil 45 werd het beeldje voorstellend een geknielde man afgenomen. Het Eva-beeldje verkeerde in een iets betere staat en kon voorlopig blijven zitten (8-11-'51). Het werd in Februari '52 schoongemaakt en gerestaureerd door het dragende achtergedeelte te vervangen door een gaaf stuk eikenhout, afkomstig van de gedeeltelijk verwijderde balklaag van de koororgelgaanderij.

Bij muurzuil 45 beperkten de noodvoorzieningen zich tot het opvangen van kilkeperbalken en normaalspanten door middel van stutten op de respectievelijke trekbalken. De trekbalkstoelen werden zijdelings tegen elkaar en naar de muur geschoord. Van de zeer slechte toestand van de kapvoet boven punt 45 werd een aantal foto's gemaakt waarvan de negatieven berusten bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg neg.no. 38.928 e.v.

Afb. 34

Blz. 18
Afb. 34d

Ondertussen was op 8-11-'51 tevens in de St. Sebastiaanskapel onder in 't gewelf boven muurstuk 43-56 een vondst gedaan die van belang kon zijn voor het interieur van de Kerkmeesterskamer, en wel een geborduurd kussendek gemerkt OK 1688 en het wapen van Amsterdam. Op 9-3-1953 bood Burgemeester d'Ailly aan het kussendek voor zijn rekening te laten restaureren. Dit plan schijnt inderdaad te zijn uitgevoerd als we tenminste het op karton geplakte dek hiervoor mogen houden.

In November '51 werden in het vak 45-60 de onderste delen van het gewelfschot afgenomen, de kap- en gootconstructie onderzocht en alles weer dichtgemaakt. Hierna werd de rolsteiger verplaatst naar het vak 61-46. Het houten beeldje boven muurzuil 46 (N.O.) werd afgenomen aangezien het volkomen verteerd was. In de loop van Februari, Maart en April 1956 werd een nieuw beeldje in nieuw eikenhout gekapt naar het oude, dat als voorbeeld kon dienen nadat het van kalk en verf was ontdaan en nadat enkele onderdelen waren bijgemodelleerd. Er werden 57 levende houtwormen verwijderd.

In December 1951 werd stutwerk uitgevoerd van de trekbalk 45-46, bij punt 46, waarbij een noodkorbeel en zijdelingse verstijvingen werden aangebracht. Hierna werden de constructies boven muurzuil 46 opengelegd. Kolonnet 46 N.O. – waarop het weggenomen beeldje had gestaan – werd gesloopt na te zijn opgemeten. Vanzelfsprekend werd het natuurstenen kapiteeltje bewaard en van kalklagen ontdaan. Kilkeperbalk 46 N.O. werd gestut. De spantvoeten werden met het impregneringsmiddel Xylamon bespoten.

In het deel van de Zuiderzijbeuk aansluitend op de Huiszittenkapel werd de onderzijde van het gewelf in het vak 24-25 onderzocht. Balkeinde 24 van trekbalk 24-45 bleek zeer slecht zodat de balk hier moest worden gestut met een noodkorbeel. Dit was gereed in Januari 1952.

In April '52 werden niet nader genoemde herstellingen uitgevoerd aan steunbeer 96.

Inmiddels was de zolderruimte boven de Kerkmeesterskamer onderzocht en schoongemaakt. Er werd een kar puin afgevoerd.

In December 1952 werd de Kerkmeesterskamer ingericht tot directiekantoor. In verband hiermee werd op 15-3-'54 buiten een belemmeringspaaltje geplaatst ter voorkoming van hinder veroorzaakt door parkerende auto's.

C. In Februari 1956 was de restauratie aan de noordzijde zover gevorderd dat een ontwerp moest worden gemaakt voor de tracering van de Hamburgerkapel en ook voor de vorm van het basement van de middenmontant. Daartoe werd in de woning Oudekerksplein 23 de buitenzijde van het daar nog aanwezige basement vrijgehakt zodat dit stuk als voorbeeld kon dienen.

Kerkmeesterskamer

Op 21-3-1959 werd besloten de restauratie van de Kerkmeesterskamer te laten voorgaan op het werkschema zodat de Stichting over een passende vergaderruimte zou beschikken.

Eind Mei '59 werd in de westgevel van de Kerkmeesterskamer een vroeg-17de eeuws zandstenen kruiskozijn gevonden dat in 1681 was dichtgemetseld ten behoeve van het wapenbord van Kerkmeesters. In de onderste helft van het gevonden kozijn waren de diefijzers nog aanwezig, zij het dan in zwaar verroeste toestand, waardoor kalf en onderdorpel bij elk ijzer waren gebarsten.

In hoofdzaak in September 1960 is dit kozijn met behoud van zoveel mogelijk oude onderdelen doch met vervanging van onderste middenstijl, kalf, onder- en bovendorpel met nieuwe diefijzers herplaatst en aangewerkt.

Voor deze restauratie is blijkbaar nog zandsteen gebruikt want de Zandsteencommissie is geweest 'voor bezichtiging (van de) te verwerken zandsteen aan Kerkmeesterskamer' (eerste week Sept. '59).

Na het plaatsen van het kozijn konden nieuwe eiken buitenluiken worden gemaakt voor de onderste helft van het kozijn; de bovenste helft werd bezet met glas-in-lood. Aan de binnenzijde van het raam werden in het vlak van de aanwezige wandbetimmering binnenluiken gemaakt zodat het ontdekte raam enerzijds kon functioneren, anderzijds in het gave 18de eeuwse interieur niet zou storen.

Om aan de westgevel van de Kerkmeesterskamer te kunnen werken was een schutting geplaatst tussen de zuidgevel en de stoep van Oudekerksplein 23. Het daar aanwezige pothuis werd gesloopt na de wandtegels van de keldermuur te hebben gehaald. Daarna werd de kelder dichtgeworpen met zand. Het draagmuurtje van de stoeptreden werd vernieuwd. Ter plaatse van het pothuis was blijkbaar de gevel van de Kerkmeesterskamer geschilderd; de verf werd verwijderd. Ook de rest van de gevel werd schoongemaakt en er werd steiger geplaatst. Daarna werden loszittende stukken van de zandsteenbekleding van deze gevel uitgehakt en weer ingemetseld, terwijl tevens de loszittende voegen van zuid- en oostgevel werden uitgehakt en weer gevuld.

In huisje 23 werd het schoorsteenkanaal dat in de westmuur van de Kerkmeesterskamer was uitgehakt, uitgetand en ingeboet.

Daarna werd de kapconstructie van de Kerkmeesterskamer hersteld. De muurplaat van de zuidgevel was door zwam aangetast en moest daarom geheel worden vernieuwd evenals het dakbeschot van dit dakschild (laatste week Sept. '60). De gootblokken waren te ondiep uitgehold en dit werd nu door de steenhouwers dieper uitgehakt. Hierop kwam een 40 pds loden goot.

In de laatste week van October 1960 werd een nieuwe leibedekking op het zuiderdakschild aangebracht, waarna de buitensteiger werd afgebroken.

In 1978 werd tenslotte nog een correctie uitgevoerd op de contour van het dak. Het verloop van de ruiters op de hoekkepers, aanlopend tegen de koningsstijl, werd vloeiender gemaakt, waardoor de loden piroen er rijziger bovenuit kwam te steken. Lood- en leiwerk werden hierna plaatselijk hersteld.

Met het maken van een bestrating ter plaatse van het voormalige pothuis was het werk aan de buitenzijde voltooid. Hierna werd het interieur aangepakt. Reeds eerder was het 'doek met wapens' (van het wapenbord) in een krat verpakt en de lijst van het wapenbord losgemaakt in verband met de restauratie van het zandstenen kruiskozijn. In de kamer werd de wandbeschieting van eiken delen gedemonteerd en de goede delen weer aangebracht, de slechte vernieuwd. Onder de houten vloer op spijkerribben moesten enkele nieuwe ribben worden aangebracht en de vloer plaatselijk hersteld.

Van de wandbeschieting en van het stucgewelf werden de verflagen afgebeten. Electrische leidingen werden vernieuwd. Het lijstwerk van het stucplafond moest hier en daar worden gerepareerd. De lambri werd hersteld en ook op de wandbeschieting werden diverse (ongenoemde) kleuren opgezet. Zoals reeds gezegd werden grote binnenluiken gemaakt voor het kozijn in de westgevel zodat de wand waar het wapenbord oorspronkelijk had gezeten desgewenst een geheel kon blijven. Het wapenbord werd verplaatst naar de noordelijke travee van dezelfde wand en daar in Juli 1962 bevestigd.

De schoorsteenmantel en de ijzeren platen werden schoongemaakt waarbij de onderdelen los bleken te zitten zodat alles opnieuw moest worden gesteld en afgewerkt.

In Juni 1962 werden de wanden van de kamer afgeschilderd in de thans nog aanwezige groengrijze kleur.

Tenslotte werd de electriciteitsmeter uit de linker penantkast van het buffet verwijderd waarna hierin planken werden aangebracht.

In October '75 werd een gedeelte van de muurplaat van het oostelijk dakvlak vernieuwd.

In December '75 werd door J. van Huisstede een zittingsregel van een iepen stoel vernieuwd.

Inrichting

In 1982 kwam de verdere inrichting van de kamer en het ophangen van de schilderijen aan de orde, het laatste door een bericht van het Rijksmuseum dat men een einde wilde maken aan het in bewaring houden van schilderijen uit het bezit van de Stichting (Notulen Dagelijks Bestuur d.d. 16-6-1982).

Bij de besprekingen hierover werd vastgesteld dat vochtigheidsgraad en temperatuur, zoals die blijkens langdurige registratie in de Kerkmeesterskamer heersten, geen goede voorwaarden vormden om de unieke schilderijenverzameling te

plaatsen. Men besloot het klimaat te regelen door een mobiele electrische verwarming. Verder besloot men het interieur van de kamer voor bezoekers van de kerk zichtbaar te maken door het aanbrengen van glazen deuren tussen binnen- en buitendeur in de doorgang naar de kerk. Tenslotte bleek dat het stucwerk van het gewelf in de kamer opnieuw intensieve reparatie behoefde (Notulen d.d. 30-8-'82). Een kostenraming omvatte voorts: enig herstel van de kapvoet, impregneren van de kapvoet tegen aantasting door houtworm, reparatie van stucadoorwerk van het gewelf, herstel van het schotwerk van de oostwand ten zuiden van de schoorsteen, het witten van gewelf en schoorsteenboezem, het schilderen van schotwerk, kozijnen en ramen, het schoonmaken van het bestaande schilderwerk, het laten maken en aanbrengen van securit-glazen afsluitbare deuren, en het opnieuw ophangen van de aanwezige lancaster gordijnen; het lijmen van voegen in de schoorsteenmantel bleef achterwege. Voorts zou moeten worden onderzocht of de houten vloer van de kamer geheel bestond uit oude brede grenen delen. Dit was niet zonder meer zichtbaar omdat onder de inmiddels versleten matting hardboardplaten op de ondergrond waren gespijkerd, welke ondergrond vooraf met een gipsachtig vulmiddel was geëgaliseerd. Bij dit onderzoek is gebleken dat de houten vloer plaatselijk sterk was gesleten en tevens afwijkende herstellingen bevatte zodat dit geen goede basis leek om – met een antiek vloerkleed – als ondergrond voor het geacheveerde antieke meubilair te dienen. Reden waarom men besloot tot een biezen matting in tegelvorm over de gehele vloer, diagonaalsgewijs gelegd. Bij dit onderzoek bleek tevens dat de oude houten vloer gespijkerd was op spijkerribben, gelegd op de oudere plavuizenvloer, en dat er geen balklaag met kruipruimte was zoals men had vermoed.

De bouwkundige werkzaamheden werden uitgevoerd door de fa. Schakel & Schrale b.v. (rekening d.d. 11-2-1983); het schilderwerk door B. Vlaar en Zonen (rekening d.d. 2-3-1983).

De vloerbedekking was gereed in Juli '83. De balpoottafel uit 1604, staande in de Collegekamer, zou worden geplaatst in de Kerkmeesterskamer, waar voorheen een Lodewijk XV-tafel stond, bruikleen van het Amsterdams Historisch Museum. De zes schilderijen uit het Rijksmuseum zullen worden gerestaureerd door R. Hesterman te Muiden. Dit betrof de volgende schilderijen: Doorsnede Oude Kerk door J. Vingboons, Kerkinterieur door E. de Witte, Priesterkop, gesigneerd M. van Heemskerck, Kerkinterieur door H. van Streek, 'die coning phare' door D. Colyns, en de Oostindiëvaarder in de trant van Vroom. Een gespecificeerde globale omschrijving van de te verwachten werkzaamheden per schilderij vindt men in de offerte van Hesterman d.d. 23-6-1983. Tevens besloot men het schilderijtje in de Kerkmeesterskamer aanwezig boven de damspiegel door Hesterman te laten schoonmaken en zo nodig restaureren (Notulen 6-7-'83, bijlage. Offerte Hesterman d.d. 29-8-'83). Van de restauratiewerkzaamheden is door Hesterman nog geen restauratieverslag gemaakt.

In de zomer van '83 werd in de Kerkmeesterskamer een glazen kroonluchter opgehangen, in bruikleen van het Amsterdams Historisch Museum.

In October '83 waren de schilderijen weer terug in de kerk en was inmiddels de balpoottafel geplaatst, de beide koperen lustres aan weerszijden van de schoorsteenboezem schoongemaakt en aangebracht. Er zou aan het Amsterdams Historisch Museum een haardscherm van doek in bruikleen worden gevraagd als cache-misère van de electrische radiator. Dit heeft echter nog niet plaatsgevonden (Feb. '89).

Nu aldus de belangrijkste elementen van het meubilair weer in de kamer teruggekeerd waren kon men zich gaan bezinnen op de positie die de gerestaureerde schilderijen in de kamer moesten gaan innemen. (Notulen d.d. 13-10-1983, bijlage). Uit deze notulen citeren we: 'Schilderijen: mogelijkheden van ophanging:

Afb. 32

a de preciese ophanging van de schilderijen volgens de foto uit 1929 is niet te verwezenlijken, omdat het schilderij van E. de Witte, rechts van de schouw, nog in bruikleen blijft, het wapenbord door het openmaken van het zandsteen kruiskozijn en het maken van twee binnendeuren, naar de rechterkant van de wand is verplaatst en tenslotte door het in de kerkmeesterskamer op te hangen schilderij van Springer.

b De oude plaatsen blijven zoveel mogelijk gehandhaafd, het schilderij van de oostindiëvaarder komt op de plaats van het schilderij van E. de Witte; het schilderij van Van Streeck, de konstruktie van de torenspits en het schilderij van Springer komen aan de binnenluiken te hangen.

c De schilderijen komen niet alleen in de kerkmeesterskamer te hangen, maar ook op vermeende oudere plaatsen.'. De volgende overwegingen betroffen de schilderijen: die coning phare, de priesterkop in de Collegekamer, de ordinansy tegen de westmuur van de zuidbeuk, het schilderij van De Witte *rechts* van de schoorsteen en de oostindiëvaarder links; doorsnede van de kerk in Huiszittenkapel, schilderij van Springer van Van Streeck aan of bij de binnenluiken. Voor de houtsnede van de toren, aquarel wapenraam en nog een aantal gravures en afbeeldingen zou nog een plek gevonden moeten worden.

In een andere bijlage bij de Notulen van 13-10-'83 wordt herkomst van het schilderij door Springer gememoreerd: 'Het schilderij van Cornelis Springer, Interieur van de Oude Kerk, werd in ons bezit gesteld in 1965 door de Ver. Rembrandt, die daardoor in staat gesteld door het Prins Bernhard Fonds, het schilderij aankocht. Het bevindt zich in het Stedelijk Museum onder nummer B 5159. Het werd vertoond tijdens de tentoonstelling 'Het Orgel' te Arnhem in 1968, cat. nr. 10, is getekend in 1857, afmeting hoog 84, breed 69 cm. In het jaarverslag van de Ver. Rembrandt over 1965 werd het schilderij beschreven door dr. J.W. Niemeijer (blz. 23-25 + afbeelding). Met het Sted. Museum wordt kontakt gezocht i.v.m. terugkeer van het schilderij naar de Oude Kerk.'

In de zelfde bijlage wordt vermeld het advies van het Amsterdams Historisch Museum de restauratie van het doek van het wapenschilderij van Kerkmeesters t.z.t. op te dragen aan R. Hesterman te Muiden (diens offerte d.d. 29-8-'83, met globale beschrijving van de voorgenomen werkzaamheden en toezegging restauratieverslag). Het doek werd weer aangebracht in de inmiddels door J.G. 't Mannetje van Restauratie-atelier Uilenburg (offerte d.d. 22-5-1986, beperkte opdracht d.d. 13-2-1987) gerestaureerde lijst in November '87.

In een eerste bijlage bij notulen 16-1-'84 wordt een besluit vermeld betreffende het ophangen van de schilderijen;
Interieur (De Witte): rechts van de schouw
Uitvaren vloot (Vroom): links van de schouw

Interieur (Van Streeck): ca. 15 cm hieronder
Priesterkop (in de trant van Van Heemskerck): op de oude plaats, linkerwand boven rechterkastdeur
Bord kerkmeesterswapens: huidige plaats, rechterwand geheel rechts
Interieur (Springer, nog in Sted. Museum): links daarvan
Tekening konstruktie toren: op rechterluik
Sterfbed van Maria (gewassen pentekening): op linker luik
Naar de *Collegekamer* gaan:
Doortocht door de Rode Zee (Colijns)
Doorsnede kerk (Vingboons, beschilderd papier op paneel)
Ingekleurde tekening burgemeestersraam (19de eeuws)
Naar de *Kerk* gaan:
Tegen de oostmuur van de Huiszittenkapel:
Prent Schenk in het midden
Gravure doorsnede kerk: links daarvan
Gravure plattegrond: rechts.
Over de plaats van enkele kleinere gravures zal nog nader worden overlegd.

In een tweede bijlage bij punt 3 ag.verg.d.d. 16-1-'84 geeft de opzichter R.C. Nieuwenhuis zijn visie op de positie die de schilderijen zouden moeten innemen. Een en ander komt overeen met bovengemeld besluit met uitzondering van het schilderij 'die coning phare' dat Nieuwenhuis op zijn plaats ziet in de Kerkmeesterskamer overeenkomstig de foto uit 1929.

In een derde bijlage bij de notulen d.d. 16-1-1984 wordt vermeld het voorstel van de Heer W. Vroom (Beheerscommissie Kunstbezit Oude Kerk) het schilderij 'die coning phare' weer boven de nis (de spiegelkas) te hangen (als op de foto uit 1929) en de geschilderde doorsnede boven de uitvaart van de vloot. De vergadering van het dagelijks bestuur ging accoord met het eerste voorstel, maar niet met het tweede. Voorts werd besloten de prent van Schenk, voorstellende het Damrak gezien van de westzijde naar het oosten, met de Oudekerkstoren, op te hangen aan de westwand van de Huiszittenkapel, de plattegrond van de zitplaatsen (door Stoopendaal, 1725) en de gravure van de doorsnede van de Oude Kerk (door J. Vingboons, 1681 (?)) aan de oostwand. Men was voornemens om de lijsten van de stukken die aan de binnenluiken zouden worden opgehangen te voorzien van een perspex achterplaat om climatologische invloeden te weren, doch dit voornemen is niet uitgevoerd omdat het 'opsluiten' van de prent en de aquarel een ongunstig effect zou kunnen hebben. De aquarel zou door Heijdenrijk van een donkere lijst worden voorzien, passend bij de andere(?).

In de bijlage bij punt 3 notulen van de vergadering van het dagelijks bestuur d.d. 27-1-1984 staan weer enkele notities betreffende de aankleding van de Kerkmeesterskamer en de positie van schilderijen. De verlichting van de Kerkmeesterskamer verkeert nog in een experimenteel stadium. Het stilleven boven de damspiegel is door Hesterman gerestaureerd. Het schilderij door Springer is nog niet van het Stedelijk Museum gearriveerd. Het schilderij van het perspectief van de Oude Kerk door Justus Vingboons zal in de Collegekamer worden gehangen; de 'ordinansy' gaat naar de westmuur van de zuidbeuk.

In de bijlage bij punt 3 ag van de vergadering van het dagelijks bestuur d.d. 27-2-'84 staat dat de Priesterkop is opgehangen, evenals 'die coning phare' boven de 'perspectieffkas' en het schilderijtje door Van Streek enkele centimeters onder het schilderij van de Oostindiëvaarder. De gravure van Schenk opgehangen aan de westmuur van de Huiszittenkapel, gravures plattegrond en doorsnede, elk nieuw ingelijst aan de oostwand van de kapel.

In de bijlage bij punt 3 ag. van de vergadering van het dagelijks bestuur d.d. 4-5-'84 geeft de opzichter Nieuwenhuis verslag van de experimenten van de verlichting van de Kerkmeesterskamer: Er zijn twee TL-balken bevestigd op de kroonlijst van de noordwand. Om meer de aandacht op het midden van de ruimte te krijgen zouden tijdens bezichtigingsuren de kaarsen van de glazen kroonluchter en de lustres aan de schoorsteenboezem kunnen branden. Inmiddels zijn de houtsnede van de toren, de pentekening van het raam met sterfbed en het schilderij door Springer opgehangen. Nieuwenhuis vindt dit geheel niet evenwichtig door het sterk verschillend karakter van de diverse lijsten en doet het voorstel de houtsnede op te hangen boven het schilderij van de oostindiëvaarder (noordelijke travee oostwand). Dit is historisch te motiveren omdat de daar aldus aanwezige objecten in dezelfde positie hingen in 1929 doch op de tegenoverliggende wand, die toen nog niet werd bezet door het wapenbord. De tekening kan dan aan het linkerluik hangen, het schilderij op zijn plaats blijven. Aldus is besloten. (?)

Op Woensdag 4 Juli 1984 vond een samenkomst plaats van Bestuur en genodigden in de Kerkmeesterskamer, waarvan restauratie en aankleding mogelijk waren geworden door een belangrijke bijdrage van het Prins Bernhard Fonds.

In de bijlage bij punt 3 van de notulen van de vergadering van het dagelijks bestuur d.d. 30-8-'84 wordt genoteerd dat men wat betreft de verlichting van de Kerkmeesterskamer voorkeur heeft voor een belichting van het gewelf (met het oog op het reflexlicht) en een afwisselende belichting van de schilderijen.

De verlichting heeft nog geen definitieve vorm gekregen (September 1988).

Tenslotte vond in 1987 nog plaats de restauratie van het wapenbord van Kerkmeesters, zowel het doek als de lijst, zoals reeds hierboven vermeld (Bijlage notulen 17-3-'87).

Huiszittenkapel en Zuiderzijbeuk
T i m m e r w e r k e n

In de Huiszittenkapel werd in April '68 een meterkast gesloopt, die zich bevond in hoek 60 en was ingelaten in de muren 45-60 en 60-61. De uitgeroofde muren werden met een passende steen ingeboet.

In Januari '69 werd in de Huiszittenkapel steiger gebouwd en men begon met het afbikken van de muur 45-60, waarbij talrijke details van de westgevel van het voormalige zuiderportaal voor de dag kwamen (Maart '69). Eveneens werd pleisterwerk afgebikt van de zuidmuur, naast het raam.

De werkzolder voor de restauratie van de kapconstructie werd verplaatst van de steiger in de Smidskapel en de Zuidbeuk naar de Huiszittenkapel.

In April '69 werden voorbereidingen getroffen voor het maken van een noodkap boven de ruimte tussen westelijk dakvlak Smidskapel en oostelijk dakvlak Huiszittenkapel. Ten behoeve van het doorvoeren van de spanten van de noodkap werd het dakbeschot van de Zuidbeuk boven punt 45 gesloopt. In Mei '69 werd de noodkap opgebouwd.

Daarna kon de noodafdekking van ruberoid onder de noodkap worden verwijderd en het dakbeschot van beide dakvlakken gesloopt.

In Augustus '69 werd steiger gezet voor de zuidgevel van de kapel.

Punt 45

De restauratie van de Huiszittenkapel is in December 1969 aangevangen boven punt 45, waar de kapconstructie bijzonder slecht was en zelfs aanleiding heeft gegeven tot het sluiten van de kerk op 15 Juni 1951. Van deze zorgwekkende toestand bestaat een aantal foto's genomen door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, neg.no. 38.928 en diverse bijlagen van no. 43.038. In Juni 1951 zijn tevens foto's genomen door de toenmalige inspecteur van 'Bouwtoezicht', de Heer Lodder. Duidelijk is te zien dat de kapvoet door lekkages, verstikking en houtworm- en bonte knaagkever-aantasting volkomen is vergaan. Een beitel kon tot aan het heft moeiteloos in het hout worden gestoken. De kop van trekbalk 45-24, benevens het oor van het sleutelstuk was grotendeels verdwenen; de trekbalk rustte hier eigenlijk alleen nog op de muurstijl.

Neg. 655, Feb. '70

Beschr. Smidskapel blz. 28 Neg. 830 t/m 838

De vernieuwing van de noord*oostelijke* kilkeperbalk is elders beschreven. Daar vindt men ook een beschrijving van de noodkap waaronder werd gewerkt en die, toen het belangrijkste werk boven punt 45 gedaan was, in de maanden Mei en Juni '71 werd verplaatst naar de ruimte tussen de dakvlakken van Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel.

Het dakbeschot van het oostelijk dakvlak werd gesloopt.

Kilspant 45 N.W.

Op een sinds Maart '69 bestaande steiger met werkvloer werd in December '69 begonnen met de voorbewerking van een lasstuk aan de noord*westelijke* kilkeperbalk (hierna genoemd: kilspant). Het hiervoor benodigde hout kon wegens de grote afmetingen die ontstaan door de kromming van de te vervangen onderdelen niet bij de gewone houthandel worden betrokken. Naar een mal van board die op het werk was gemaakt werd door de fa. J.C. van de Voort te Udenhout N.B. het nieuwe eikenhout geleverd, uitgezocht op kwasten en ten ruwste op maat gezaagd. Dit eikenhout werd betrokken uit Noord-Frankrijk.

Van het noordwestelijke kilspant werd het ondereinde van het spantbeen en de gehele kreupele stijl vernieuwd, evenals het blokkeel dat deze onderdelen koppelt. In de kreupele stijl, welke ver onder de muurgordingen doorloopt, werd het schraagbeeld (45 N.W., 'burger') opgenomen. Achter dit beeld was een plak ter dikte van ca. 3 cm gelaten van de oorspronkelijke massa. Dit werd met gesmede nagels gespijkerd aan de nieuwe massa. Het baldakijn boven het beeld werd thans als één geheel uitgevoerd met de kreupele stijl; voorheen was dit een afzonderlijk, aangespijkerd stuk, daterend uit de 19de of 20ste eeuw.

Na afstempeling van het bovendeel van het kilspant konden de oude spantonderdelen worden verwijderd. Het nieuwe ondereinde van het kilspant werd geplaatst op 10-4-'70. Het nieuwe stuk werd ingekwast met natriumpentachloorphenol, zoals de regel was met alle nieuwe onderdelen van eikenhout(preventief) en ook met oude aangetaste onderdelen (curatief). Aangetaste schraag- en schalkbeelden zijn meestal vervoerd naar het Centraal Laboratorium en daar geïnjecteerd met een sterk houtwormverdelgingsmiddel.

Trekbalkstoel 45-46 Afb. 20c

De trekbalkjukken 45-24 en 45-46 werden tegelijk aangepakt. Beide trekbalken werden onderstempeld teneinde de trekbalkstoelen te kunnen verwijderen.

Van trekbalk 45 (-46) werd het oude haaklaseinde gedemonteerd en hiervan werden de zijden ter dikte van ca. 3 cm afgezaagd. Deze plakken werden opgenomen in het nieuwe haaklaseinde, zodat de oude beschildering bewaard bleef. Van de trekbalkstoel werd het sleutelstuk aangelast en de muurstijl geheel vernieuwd; het korbeel werd van wisselpennen voorzien. De gerestaureerde trekbalkstoel werd medio April '70 geplaatst.

Trekbalkstoel 45-24 Afb. 12 Neg. 655, 658 t/m 660

Trekbalkstoel 45(-24) bezat een grenen, waarschijnlijk 18de eeuws sleutelstuk, dat ogenschijnlijk uit twee delen bestond, doch in werkelijkheid één geheel vormde. Het bovenste deel was zeer laag en lang en eindigde in een peerkraal. Het paste in een keep die over dezelfde lengte uit de trekbalk was gehaald en daar moet zijn gemaakt toen dit sleutelstuk werd aangebracht. Het onderste deel was korter en aan de voorzijde afgewerkt met een slap ojief. Dit sleutelstuk werd geheel verwijderd en vervangen door een nieuw exemplaar van dezelfde lengte om te passen in de keep van de trekbalk. Het kreeg aan de voorkant een peerkraal geflankeerd door diepe holprofielen, overgenomen van het nog oorspronkelijke sleutelstuk aan het andere einde van dezelfde trekbalk, bij punt 24. Aan de onderzijde werd het sleutelstuk eveneens voorzien van een V-vormige groef.

Het 17de eeuwse eiken korbeel, dat aan drie zijden een 17de-eeuwse imitatie van de oorspronkelijke beschildering vertoont, werd wegens de goede technische conditie en de curiositeit van de beschildering gehandhaafd en van wisselpennen voorzien. Ook de schoor, eveneens van een beschildering voorzien, die in het midden van de achterzijde van het korbeel aangrijpt, bleef gehandhaafd.

De aangetaste eiken muurstijl werd vervangen in nieuw eiken.

Het grenen laseind van de trekbalk werd eveneens in nieuw eiken vervangen. De gerestaureerde trekbalkstoel werd geplaatst in de tweede week van September '70.

Van beide trekbalkstoelen werden de verflagen verwijderd en de beschildering vrijgelegd.

Achter de muurstijlen van de trekbalkstoelen was het losse metselwerk verwijderd en het vaste werk uitgetand. In verband met het opmetselen van de kolonnetten en de sparingen van de muurstijlen werd een geschikte baksteen uitgezocht om in

profiel te kunnen hakken. Deze stenen werden betrokken uit Harderwijk, aanvankelijk bestemd voor wegverharding en afkomstig van een slooppand aldaar. Het opmetselen van de kolonnetten vond plaats in Maart en April '70. In dit muurstuk werden daarbij roestvrijstalen kettingankers ingemetseld die de trekbalken en trekbalkstoelen verankeren aan het achtergelegen metselwerk. Deze ankers liggen op verschillende hoogten in de tussenmuren en worden met ogen en schieters gekoppeld aan de kettingankers in de gevels. Eerstgenoemde ankers komen aan de voorzijden van de steunberen uit en zijn daar door schieters vastgezet.

Neg. 654

Van de zandstenen console onder het schraagbeeld 45 N.W. werd nog maar een klein gedeelte aangetroffen. Door de beeldhouwer J.F. van Huisstede werd een nieuwe console gehakt uit Muschelkalksteen waarbij zoveel mogelijk oude profilering en afmetingen werden aangehouden. Deze console werd in de tweede week van April '70 geplaatst.

Spant 45(-24)

Nadat het trekbalkjuk aan deze zijde was afgewerkt kon een laseind worden gemaakt aan het normaalspantbeen 45-24, nieuwe blokkeels en een nieuwe kreupele stijl (die op de trekbalk komt te rusten). Dit werd uitgevoerd in de maanden April en Mei '70, doch geplaatst medio September '70. Ook de korte stukken muurgording aldaar moesten worden vernieuwd.

Spant 45(-46)
Blz. 43 pt. 49

Vanaf de eerste week van Juni '70 werd tevens gewerkt aan het normaalspant 45-46, waar eveneens het onderste gedeelte van het spantbeen, de blokkeels en de kreupele stijlen werden vervangen. Aan de muurgording 45-60 werd een las gemaakt nabij eindspant 60.

Sinds augustus '70 werden daksporen en gewelfribben aangelast en pasgezaagd op respectievelijk kilspantbenen en kreupele stijlen boven punt 45, waarna het aanvankelijk gedemonteerde gewelfschot, dat in het algemeen boven de muurgordingen 18de eeuws eiken is, weer werd aangebracht. Sinds Oct. '69 werden grenen of vurenhouten gewelfdelen verwijderd en vervangen door nieuwe eiken delen, op het werk geschaafd en van groef en messing voorzien. Hiervoor werden zogenaamde fineerresten gebruikt, geleverd door de fa. Leidse Houtimport te Leiderdorp.

Het werk werd voortgezet in de zakgoot tussen Smids- en Huiszittenkapel met het aanlassen van daksporen, het vernieuwen van sloffen en het aanbrengen van nieuwe muurplaten, welke vervolgens werden ondermetseld.

Hierna werd een gootbodem pasgemaakt op gootklossen en de daksporen opgevuld (onder één lijn gebracht). Dit gebeurde in October '70. Vervolgens werden de onderste delen van het dakbeschot op de dakvlakken van Smids-, en Huiszittenkapel en van de Zuidbeuk aangebracht, nadat in de killen kilplanken waren bevestigd. Eerst werden die dakbeschotdelen aangebracht die door het voetlood van de goot werden bedekt. Dit voetlood wordt vastgekneld in de sponning tussen twee dakbeschotdelen. Goot en killen werden met lood bekleed. Het nieuwe dakbeschot werd door de leidekkers van een tijdelijke bekleding met ruberoid voorzien in December '70, in afwachting van het verplaatsen van de noodkap en het aanbrengen van nieuw leiwerk, wat plaats vond in de loop van 1972. Het westelijk dakvlak van de Smidskapel, het oostelijk dakvlak van de Huiszittenkapel en daartussen het driehoekige dakvlak van de Zuidbeuk werden toen beleid.

Noodkap

In de maanden Mei en Juni '71 werd de noodkap boven de zakgoot tussen Smids- en Huiszittenkapel verplaatst naar de ruimte boven de zakgoot tussen Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel. De hierdoor gevormde werkruimte werd aan de zuidzijde afgesloten door gewapend plasticfolie op stijl- en regelwerk.

Vervolgens kon het oude ruberoid van de dakvlakken van genoemde kapellen worden verwijderd en allereerst het driehoekige stuk dakbeschot worden verwijderd van de Zuidbeuk, waardoor een gemakkelijke doorgang ontstond naar de werkplaats op steiger in de Zuidbeuk en tevens ruimte werd gemaakt voor de aanpak van het constructieknooppunt 46. Daarna werd het dakbeschot van de kapellen onder de noodkap verwijderd.

Knooppunt 46

In Augustus '71 werd begonnen met het maken van een nieuwe afstempeling onder het kilkeperspant 46 N.O. en tevens een onderstempeling in steigermateriaal van de trekbalken 46(-45) in de Huiszittenkapel, 46(-47) in de Elisabeth Gaevenkapel en 46(-26) in de Zuidbeuk. Het eigenlijke werk aan knooppunt 46 begon echter pas in Januari '72.

Trekbalkstoel 24(-45)

In September '71 werd in de Zuidbeuk de trekbalkstoel boven punt 24 gedemonteerd en uit elkaar genomen. Het korbeel werd van een wisselpen voorzien en aan het sleutelstuk werd een las gemaakt aan de muurzijde. De muurstijl bleef behouden met uitzondering van een ca. 1 m lang onderstuk. De trekbalkkop werd aan de zijkanten met nieuw hout aangeheeld. Op de trekbalk werd de kreupele stijl van het normaalspant 24(-45) geplaatst. Hiervan werd alleen het voetje vernieuwd.

Travee 23-24
Neg. 1185, 1186, 1188, 1189 t/m 1192

De oude muurplaat 23-24 tegenover de Smidskapel werd verwijderd. De volkomen vergane ondereinden van de sporen, die bij de bouw van de lichtbeuk ingemetseld waren, werden aangelast in October '71. Het metselwerk rond de sporen werd weggehakt ofwel werden de sporen vrijgehouden indien nieuw metselwerk moest worden gemaakt.

Een nieuwe muurplaat en een nieuwe muurgording werden aangebracht, waarna de gewelfkrommers werden aangelast en nieuwe blokkeels werden gemaakt daar de oude veelal door zwam waren aangetast en door verzakking waren ontwricht. Slechts enkele van deze blokkeels konden worden gehandhaafd. Het metselwerk eronder werd ingeboet en de muurplaat aangewerkt in Januari '72.

Medio December '71 werd de gerestaureerde trekbalkstoel 24(-45) geplaatst na voorziening van het ankerwerk dat deze trekbalkstoel koppelt aan de trekbalkstoel van het Schip.

Travee 24-25

Het gewelfschot in de Zuidbeuktravee 24-25 werd in Januari '72 gedemonteerd. Dit was – als overal bij de kapvoet – nergens meer middeleeuws werk, doch 18de of 19de eeuws eiken. Dit werd na herstel van de kapvoet weer aangebracht voor zover het nog bruikbaar was, aangevuld met nieuwe eiken gewelfdelen. In de kapvoet werden de muurplaat en blokkeels vervangen en de gewelfribben en kapsporen aangelast.

In Februari '72 werd het metselwerk rondom de muurstijl van trekbalkstoel 24 ingeboet, terwijl langs de stijl ventilatiesleuven werden vrijgehouden teneinde deze voor aantasting door vocht en zwam te behoeden.

Punt 46
46 N.O.
Afb. 17

Hierna werd de aandacht geconcentreerd op het knooppunt 46. Eerst werden nog enkele stukken ingezet in spantbeen en kreupele stijl van het normaalspant 46-26 in de Zuidbeuk. Eind Januari '72 werd begonnen met het kilspant 46 N.O., waarvan de spantpoot tot halverwege de zoldervloer moest worden vervangen. Eerst werd een uitslag op de werkvloer gemaakt

Afb. 15d

benevens een hardboard-mal. Het eigenlijke timmerwerk begon medio Februari '72. In de kreupele stijl werd het schraagbeeld (46 N.O. 'boer') opgenomen, dat reeds in 1956 door de beeldhouwer J.F. van Huisstede was gecopieerd naar het origineel dat vrijwel geheel vermolmd was en niet bewaard gebleven is. Hierna werden spantpoot, blokkeel en kreupele stijl in elkaar gepast en de plaatsing voorbereid (medio Maart '72). Medio Mei '72 werden de onderdelen aan elkaar bevestigd. Na het gereedmaken van de andere constructies die in punt 46 samenkomen volgde de plaatsing van dit kilspant in Augustus '72.

46 N.W. Elisabeth Gavenkapel

Het kilspant 46 N.W. werd in de loop van 1973 gerestaureerd; dit wordt beschreven in de Beschrijving van de Elisabeth Gaevenkapel.

46 N.O.

In Maart '72 werd het oude kilspant 46 N.O. gedemonteerd na stempeling van het gedeelte dat kon blijven zitten. Tevens werden de spanten 46(-45) en 46(-26) gestempeld. Vervolgens werd de trekbalkstoel 46(-26) gedemonteerd, waarbij aan de onderzijde van de trekbalk, waar het voorste stuk van het sleutelstuk had gezeten, een gaaf fragment van de schildering voor de dag kwam.

De steiger in de Zuidbeuk werd doorgetrokken tot de westgevel en voorzien van een werkvloer.

Trekbalkstoel 46(-45)

Begonnen werd echter met trekbalkstoel 46(-45). Het korbeel bezat een gave beschildering die behouden kon worden door van drie zijden plakken af te zagen en deze te lijmen op een nieuwe kern. De voet van het korbeel (de aansluiting met de muurstijl was te slecht om te handhaven, zodat hier op de kern plakken nieuw hout werden gelijmd en de overgang tussen oud en nieuw met een niet-constructief aandoende en weinig opvallende golflijn werd gevormd. Het sleutelstuk werd aangelast en de muurstijl werd vervangen. Na het in elkaar zetten van de stoel ging men verder met het maken van een nieuw lasstuk aan de trekbalk op deze plaats (Juni '72).

Spant 46(-45)

Vervolgens werd gewerkt aan een nieuwe kreupele stijl, een lasstuk aan het spantbeeen en nieuwe blokkeels (eind Juni '72). Stoel en trekbalklasstuk werden pas gemonteerd in Augustus '72, nadat boven het kapiteel van muurzuil 46 de kolonnetten en het achterliggend metselwerk was opgetrokken. Dit hing samen met de werkzaamheden aan de kapvoet 46-61 waar later alle gewelfribben en de meeste daksporen werden aangelast. Er werd een nieuwe muurgording aangebracht, waarin met een pen de laseinden van de gewelfribben rusten. Daar de muurplaten moesten worden vervangen was het noodzakelijk de bovenste lagen van de muur 61-46 opnieuw op te metselen, waarbij tevens de zandstenen onderlijst van de muurgording opnieuw werd geplaatst (Juli '72) nadat deze van witkalklagen was ontdaan.

Kolonet-kapitelen 46
Neg. 1051, 1049
Neg. 1671

Er waren door de steenhouwer reeds enkele honderden profielstenen gehakt voor het opmetselen van de kolonnetten boven muurzuil 46. De beeldhouwer J.F. van Huisstede copieerde het nog aanwezige zandstenen kolonnetkapiteeltje 46 N.W. ten behoeve van de afsluiting van kolonnet 46 N.O., waar het kapiteeltje verdwenen was, in Muschelkalksteen.

Slecht metselwerk boven het kapiteel van muurzuil 46 werd gesloopt voordat trekbalkstoel 46(-45) werd geplaatst in de eerste week van Augustus '72. De toekomstige verankering van deze stoel aan de trekbalkstoel 46(-47) aan de andere zijde van de muur, die evenwel nog niet gerestaureerd was, werd voorzien.

Hierna werd het onderstuk van kilspant 46 N.O. geplaatst en eveneens van ankers voorzien.

Neg. 1054

Na verwijdering van trekbalkstoel 46(-26) kon met het opmetselen van de kolonetten en het achterliggende werk worden begonnen (Sept. '72).

Trekbalkstoel 46(-26)
Neg. 1057, 1058, 1060

Aan het sleutelstuk van deze trekbalkstoel werd een lasstuk gemaakt, terwijl het ondereind van het korbeel van een lasstuk werd voorzien, dat met een zwaluwstaart bevestigd werd aan het nog bruikbare deel van het korbeel. Dat met dit korbeel zo voorzichtig werd omgesprongen vond zijn oorzaak in de aanwezigheid van schilderingen. De pennen aan het boveneind van het korbeel konden opnieuw worden gebruikt. De muurstijl werd geheel vervangen. In de eerste week van October '72 werd de gerestaureerde stoel in de reeds opgemetselde nis geplaatst en aan de kettingankers die zich in de achterliggende muur bevinden vastgezet.

Spant 46(-45)

Daarna werd het reeds eerder gereed gemaakte onderstuk van spant 46(-45) geplaatst.

Trekbalk en spant 46(-26)

Er werd begonnen met het maken van een lasstuk aan trekbalk 46(-26), nadat de oude kreupele stijl van het spant was gedemonteerd. Spantvoet en kreupele stijl werden gerestaureerd en geplaatst in de laatste week van October '72.

Schraagbeeld 61
Neg. 1655

De vermolmde achterzijde van schraagbeeld 61 werd afgehakt en vervangen door een nieuwe eiken stijl, waaraan het schraagbeeld met een wisselpen werd vastgezet.

Leiwerk

In November '72 werd het driehoekige dakvlak van de Zuidbeuk tussen Smids- en Huiszittenkapel beleid.

Kapvoet 61-46

Het werk aan de kapconstructie werd in de eerste week van November '72 voortgezet met het demonteren van de gemeenschappelijke kapvoet tussen Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel. Reeds eerder was vastgesteld dat er oorspronkelijk drie muurplaten waren geweest, waarvan de middelste ten gevolge van lekkages vrijwel was verdwenen. Dat er aanvankelijk ook nog een middelste muurplaat was geweest werd voornamelijk aangetoond door een keep in de onderzijde van elke slof. De andere muurplaten waren eveneens door een slof overkeept, die er op gespijkerd was. De sloffen dragen van beide kappen de sporen, die er met een pen in steken; ze doen tevens dienst als blokkeels doordat ze aan beide einden met een pen steken in de kreupele stijlen (de gewelfribben) van de sporenspanten. De sloffen werden bijna alle vervangen, evenals de drie muurplaten. De functie van de muurplaten is het koppelen van de sloffen; ze zijn niet aan het onderliggend metselwerk verankerd, maar door middel van een muuranker wel aan de gevel. Het aanlassen van daksporen en het aanlassen of vervangen van gewelfribben (kreupele stijlen van de sporenspanten) van Huiszittenkapel en Zuidbeuk viel in de periode van November '72 t/m Januari '73. Terzelfder tijd vonden deze herstellingen ook plaats aan de voet van het oostelijk dakvlak van de Elisabeth Gaevenkapel. Na plaatsing van het lasstuk aan trekbalk 46(-47) van de Elisabeth Gaevenkapel in September '73 kon het laatste metselwerk boven punt 46 worden verricht.

Neg. 1091, 1080, 1081, 1083, 1084

In het voorjaar van '73 werd het gewelfschot van het westelijk gewelfveld van de Huiszittenkapel hersteld, rondom de schildering en aansluitend op de kilgraat. Vervolgens werd het gewelfschot hersteld van de Zuidbeuk boven punt 46; hier en daar werden stukken ingezet en sommige 18de eeuwse planken vervangen. Dit werd tijdelijk afgesloten in April '73, maar ook in Januari en Maart '74 is hier nog aan gewerkt, evenals aan het aanlassen van ribben.

In dezelfde periode werden nog stukken ingezet in spantbeen 46(-26), in een der kilspanten en in trekbalk 45-24; er werden stralen gemaakt voor de gewelfschotels in de Huiszittenkapel.

Tenslotte werd in October '73 de gootbodem geplaatst nadat de sporen waren opgevuld (onder één lijn gebracht).

Het nieuwe dakbeschot is voor het beschieten geïmpregneerd met het preparaat Ken Kure wormolie, geleverd door de fa. Schuytvlot te Amsterdam. De onderste delen van het dakbeschot werden aangebracht tot en met de hoogte van het voetlood. De loden goot werd in deze zakgoot aangebracht in de eerste week van November '73. Pas in October/November '74 (tot aan de zoldervloer) en Augustus '75 (boven de zoldervloer) werd de rest van het dakbeschot aangebracht en voorzien van een noodafdekking van ruberoid; dit alles gebeurde tevens op het driehoekige dakvlak van de Zuidbeuk boven punt 46 en op het oostelijk dakvlak van de Elisabeth Gaevenkapel.

Leien

Sinds Januari '73 vond leientransport plaats naar de zolders, waar de leien werden gesorteerd. Het leiwerk kon pas worden uitgevoerd na de afwerking van de topgevels van Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel. Nadat in Augustus '75 de noodkap was gedemonteerd werd het westelijk dakvlak van de Huiszittenkapel beleid in de laatste weken van October '75; daarop volgde het driehoekige dakvlak van de Zuidbeuk boven punt 46. De leibedekking van het oostelijk dakvlak werd ter plaatse van de aansluiting op de topgevel aangeheeld. Tenslotte werd noklood aangebracht.

Zuidbeuk

In October '73 werd het werk aan de Huiszittenkapel voorlopig afgesloten en werd de aandacht in dit gedeelte van de kerk geconcentreerd op de kapvoet van de Zuidbeuk tegenover Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel.

Met het oog op de naderende winter werd in de zakgoot tussen de kap van de Zuidbeuk en de lichtbeuk van het Schip een tijdelijke noodkap gemaakt, die tevens als zakgoot fungeerde en voor de lichtbeukramen langs ging op een zodanige hoogte dat daaronder kon worden gewerkt.

Traveeën 24-26
Neg. 1185 t/m 1192

In travee 24-25 was het gewelfschot reeds verwijderd in Januari '72; eind October '73 gebeurde dit in de travee 25-26. De kapvoet werd schoongemaakt en de ingemetselde daksporen vrijgehakt, waarna men kon beginnen met het aanlassen van daksporen en het vervangen van blokkeels en kreupele stijlen (gewelfribben) in beide traveeën. De muurplaten werden vervangen. De toestand was hier door verstikking, vervorming, houtworm- en zwamaantasting bijzonder slecht. Ter voorkoming van zwamaantasting van het hout door sporenelementen in het metselwerk werd dit metselwerk geïmpregneerd door het te begieten met een Hydrasiloplossing.

In December '73 en Januari '74 werden vermoedelijk in beide traveeën de muurgordingen vernieuwd. Deze kregen enkele nieuwe consoles, waarbij het lijstwerk mijns inziens ten onrechte één geheel ging vormen met de console. De gedachte die hier achter zat was dat men op den duur loszittend en vallend lijstwerk wilde voorkomen.

Bij het afhakken van het pleisterwerk boven de scheibogen kwamen ook hier de afgehakte resten van oudere Ledestenen consoles voor de dag.

Kolonnet 25

Kolonnet 25 werd gedemonteerd. De Ledestenen console eronder werd vernieuwd (Nov. '73). In de eerste maanden van '74 werd de kolonnet door de schilders van verflagen ontdaan en door de restaurator bijgewerkt. Hierna werd de kolonnet in bouwkundige zin gerestaureerd; de afgebroken westelijke helft van het baldakijn werd aangelijmd. De vermolmde achterzijde werd afgehakt tot op het gave hout waarna de schalk weer met nieuw eiken op dikte werd gebracht. De nieuwe achterzijde werd geïmpregneerd; dit gebeurde eveneens met de voorzijde, welke werd geïnjecteerd met een preparaat dat de oude beschildering niet aantast; dit geschiedde door een medewerkster van het Centraal Laboratorium.

Het bovenliggende blokkeel werd geheel vernieuwd (medio Sept. '74). Hierop rusten het spantbeen en de kreupele stijl van halfspant 25-(45A). Pas in Januari '75 werd de gerestaureerde schalk geplaatst. Het metselwerk ernaast werd ingeboet waarbij aan beide zijden ventilatiesleuven werden vrijgehouden.

Trekbalkstoel 26(-46)

Trekbalkstoel 26(-46) werd vrijgehakt en gedemonteerd (Jan. '74), doch hieraan werd pas in de loop van 1975 gewerkt; het sleutelstuk kreeg een laseind aan de muurzijde; de muurstijl is – voor zover dat met de rolsteiger te zien is – aan de achterzijde opgedikt met nieuw eiken. Mogelijk is dit opgezette stuk schegvormig in verband met het rechtzetten van deze muurstijl. De kreupele stijl van het spant 26(-46) is slechts voorzien van een nieuw voetje.

Het gewelfschot in de travee 25-26 werd weer aangebracht in Januari '74, nadat het metselwerk bij de kop van trekbalk 26(-46) was hersteld.

Travee 24-25

Vervolgens werden eiken gootklossen gemaakt die enerzijds tegen de zijkanten van de sporen werden bevestigd en anderzijds oplegging vonden in de muur van de Zuidbeuk, waarbij zo mogelijk de oude gaten werden gebruikt. Hierna kon de gootbodem worden gemaakt, die werd vervaardigd uit Amerikaans grenen (Mei '74).

In December 1974 werd de noodkap tussen Zuidbeuk en lichtbeuk gedeeltelijk gesloopt in de traveeën 25-26-27.

Travee 25-26

Begin Januari '75 werden gootklossen geïmpregneerd en bevestigd in de travee 25-26. Hieraan voorafgaand werd vulmetselwerk bij de gevelaanzet van de lichtbeuk weggehakt, waarna de gootklossen werden aangewerkt en de muur vertind. Hierna werd de gootbodem pasgemaakt. De onderste delen van het nieuwe dakbeschot werden aangebracht waarbij het voetlood werd vastgekneld.

Het bovengenoemde afhakken van metselwerk was noodzakelijk omdat door de terrassenverdeling die de goot zou krijgen deze in iedere travee een ander niveau zou krijgen dan voorheen. In de oude toestand was het beloop van de goot in lengterichting enigszins bolvormig. De indeling in terrassen van de zeer lange zakgoot 22-28 werd hier voor het eerst toegepast na de ervaringen die er mee waren opgedaan in de goten van de Kooromgang. De indeling heeft ten doel de effecten van het uitzetten en krimpen van het lood zodanig op te vangen dat er geen scheuren ontstaan.

Inmiddels werkte de fa. Broeders aan het maken van de loden goot 22-23-24; in de derde week van Januari werd de goot in travee 24-25 geplaatst en in de vierde week in de travee 25-26. Dit ging als volgt in zijn werk: op de noodkap of wat daar nog van over was werd het lood uitgerold en op maat gesneden en vervolgens globaal in de vorm gevouwen in verband met de terrassenopbouw van de houten goot. De loden goot wordt aan touwen opgehangen en gevierd en vervolgens op zijn plaats in de juiste vorm geklopt.

Aan de muurzijde wordt de opstaande kant van de goot afgedekt door voetlood dat omgezet in een groef in de lichtbeukgevel is geslagen.

Trekstangen schipkolommen

Voor onderzoek en eventuele vernieuwing van de trekstangen tussen de kolommen van het Schip werd een noodconstructie aangebracht, berekend door het constructiebureau Dicke & Van den Boogaard bestaande uit twee trekstangen, elk voorzien van een wartel, aangrijpend aan een beugel rondom iedere scheiboogaanzet. Er bleek dat de doorsnede van de bestaande trekstangen was verminderd op de overgang tussen lucht en steen. Met roestvrij-stalen beugels, voorzien van strippen die een eindweegs evenwijdig lopen aan de oude trekstang en daaraan zijn verbonden, werd de bestaande constructie versterkt. Bij de trekstangen 24-25-26 vond het maken van de noodconstructie plaats in eind Januari '75. Trekstangen en beugels werden gemenied en ingesmeerd met Tencopal, waarna ze grijs werden geglaceerd om ze minder in de ruimte te laten spreken.

Beschr. Schip, blz. 223, al. 18

In travee 24-25 werd het gewelfschot afgewerkt; in travee 25-26 werden zoveel mogelijk de oude gewelfdelen en ook nieuwe aangebracht.

Eind Maart '75 werd het oude dakbeschot dat zich nog op het noordelijk dakvlak van de Zuidbeuk bevond verwijderd en er werd nieuw dakbeschot aangebracht, tijdelijk afgedekt met ruberoid. Inmiddels waren de drie dakkapellen vernieuwd, met inbegrip van de ramen. Eind Mei '75 werd begonnen met het leiwerk, dat in enkele weken werd afgewerkt. De dakkapellen werden van een loodbekleding voorzien.

Amsterdam 700

Medio April was het steigerwerk uit het Schip en de Zuidbeuk vrijwel verdwenen. Begin Mei '75 bevond zich in de kerk nog slechts één houten schutting en wel ongeveer een meter ten noorden van de muurzuilen tussen het zuidertransept en de drie zuidelijke zijkapellen; verder was de gehele kerkruimte vrij met uitzondering van enkele stapels bouwmaterialen in de Zuidbeuk. De vloer was overal opgeruimd en begaanbaar, zij het dan nog niet overal geëgaliseerd. Deze grote schoonmaak hield verband met de festiviteiten rond Amsterdam 700, waarin de Oude Kerk als het oudste gebouw van de stad een belangrijke rol zou gaan spelen. Het grote orgel was in zoverre gerestaureerd dat het bespeelbaar was. De eerste festiviteit was georganiseerd door de Tafelronde no. 5 in het kader van een Haventafelconferentie. Ongeveer 400 genodigden waren getuige van het optreden van een groot aantal musici en mime-spelers in wisselende bezetting en samenstelling onder een wisselende belichting, waarmee het accent, passend bij het gebeuren, steeds op andere ruimtelijke onderdelen van de kerkruimte werd gelegd. Het belang van deze eerste avond lag hierin dat reeds enkele jaren voor de oplevering van het gebouw kon worden geëxperimenteerd met publiek, ruimte en belichting (de drie proefmodellen voor lampen – de lichtcirkels – waren in functie) zodat enigszins duidelijk werd wat de Oude Kerk in één van haar toekomstige nieuwe functies zou kunnen betekenen.

Metsel- en steenhouwwerken

Wand 45-60

Sinds October '72 werd metselwerk verricht aan de oostwand van de Huiszittenkapel; slecht metselwerk werd uitgehakt en ingeboet. Het betrof hier tevens het dichtmetselen van een kast die in de wand was uitgehakt.

Blindraam

Er werden profielstenen gehakt voor de vervanging van de tussenmontants van het blindraam in de oostwand. De aangetroffen montants bestonden voornamelijk uit slechts het voorste, het geprofileerde gedeelte, dat als het ware was geplakt tegen de voormalige portaalgevel en slechts om de zoveel lagen een ankersteentje had dat dieper was ingekast. Voorts zaten deze montants los, waren beschadigd en deels reeds weggenomen voor onderzoek van deze muur. In November '72 werden nieuwe montants opgemetseld die evenmin in hun geheel, doch wel frequenter werden ingekast in de muur.

Zie blz. 5, 1e al.

Van de aangetroffen Ledestenen versnijdingslijst was de profilering beschadigd. Er werd een nieuwe lijst gehakt van het oude materiaal. Hierboven werd de bakstenen afzaat van het blindraam opnieuw gemetseld.

Onder de muurgording bij de gewelfvoet werd metselwerk ingeboet. Inboetwerk aan de oostwand vond plaats tot en met Februari '73.

Wand 60-61

Sinds September '71 werd nu en dan, indien slecht weer daar aanleiding toe gaf, de zuidwand rondom het grote raam afgebikt. Tevens werden de deels Ledestenen, deels zandstenen kantblokken, de zandstenen boogblokken en de blokken van de 'vork' (exclusief het spruitblok) die nog alle aanwezig waren, ontdaan van witsellagen. De zandstenen tussenmontants, die in de verblinding verborgen waren, kwamen pas in October '75 voor de dag.

Wand 61-46

Sinds November '72 werd het pleisterwerk van de westwand afgehakt; met grote tussenpozen duurde dit tot begin April '73. Het blindraam in deze wand bleek niet slecht te zijn. De versnijdingslijst bestond uit een reeks schuin gelegde bakstenen. De versnijding is zeer gering. Onder de versnijdingslijst kwamen de bouten en ankerplaten voor de dag van het grafmonument voor Abraham van der Hulst aan de andere zijde van deze muur in de Elisabeth Gaevenkapel.

De bovenste lagen van deze muur waren in verband met de vernieuwing van de kapvoet opnieuw gemetseld in Juli '72, met inbegrip van de zandstenen onderlijst van de muurgording.

Zerkenvloer

In Februari '73 zijn door de steenhouwers zerken hersteld in de Huiszittenkapel. Deze werkzaamheden bestonden uit het lijmen van enkele zerken en het pashakken tegen de muur.

Schipkolommen

In Maart '75 werd er gewerkt aan het schoonmaken (het ontdoen van witsellagen) van de kolomkapitelen, waarbij hier en daar reparaties werden uitgevoerd aan de bladspruiten van de kolommen 24, 25 en 26. In enkele gevallen was het kapiteel gescheurd door zetting en roestvorming van de trekstangen, zodat er scheuren moesten worden uitgekapt en volgezet met oud materiaal (Ledesteen). Ook in de scheibogen werden hier en daar gescheurde blokjes vernieuwd. Boven de scheibogen werd het pleisterwerk hersteld in deze beide traveeën.

Schutting

Het restauratiewerk aan de Huiszittenkapel was sinds Mei '75 beperkt tot de eigenlijke kapel; het naastgelegen deel van de Zuiderzijbeuk was gereed en werd door een schutting afgescheiden. Deze schutting liep van de punten 43 tot 47 op ca. 1 m

afstand van de muurzuilen en werd nabij punt 47 voor de westgevel van de Zuidbeuk langs gevoerd naar punt 28. Deze schutting deed aan de noordzijde dienst als achtergrond voor een tijdelijke foto- en tekeningenexpositie betreffende de restauratie van de Oude Kerk alsmede betreffende metrovondsten, in samenwerking met de stadsarcheoloog van Amsterdam. Tevens werden kwetsbare onderdelen van het kerkinterieur, zoals geschilderde behangsels en rouwkassen aan de schutting opgehangen. Een ander voortvloeisel van de eerder genoemde grote schoonmaak was dat de vurenhouten banken, die niet meer gebruikt zouden worden maar toch jarenlang door de kerk waren heen en weer geschoven, eindelijk werden gesloopt en afgevoerd.

Raam

In de Huiszittenkapel werden de werkzaamheden sinds Juli '75 geconcentreerd op het grote raam. Om de nog bestaande oorspronkelijke 'vork' van de tracering, de boogblokken en de hele topgevel daarboven op hun plaats te houden werden zowel aan binnen- als aan buitenzijde zware ijzeren balken langs de gevel gelegd, gekoppeld door dwarsbalken die de vork droegen benevens de formelen die de beide bogen geheel ondersteunden.

De balk aan de buitenzijde werd opgelegd op een hardstenen plaatje op elk van de steunberen, nadat hiervan de afdekking (97) of de steunbeerkop (96) verwijderd was. Dit was tevens wenselijk uit een oogpunt van restauratie van de zandstenen afdekking van steunbeer 96, terwijl de vorm hiervan als voorbeeld moest dienen voor een geheel nieuw te hakken steunbeerkop op steunbeer 97.

Juist onder genoemde stalen balk werden dwars door de muur aan weerszijden van het raam korte stalen balken gestoken. Hierop kwam de binnenbalk te rusten. De stalen balk aan de buitenzijde diende tevens voor de opbouw van een overkragende steiger voor de topgevel.

Er werden door de steigerbouwers van de fa. Stampwerk te Haarlem stalen stempels gemaakt om de noodkap te dragen die vóór de gevels van de drie zuidelijke zijkapellen doorgaande het droog werken zou mogelijk maken aan de restauratie van Oudekerksplein 23, de Kerkmeesterskamer, het Zuiderportaal en de IJzeren kapel.

Men begon met het uitslopen van de glas-in-loodpanelen, waarvan het glas werd weggeworpen terwijl de opbrengst van het afkomende lood werd gestort in de zogenaamde 'loodpot' waaruit van tijd tot tijd kleine extra's voor het bouwpersoneel werden bekostigd.

Daarna werd op een uitslagschot op ware grootte een tekening gemaakt (Juli '75) van de ontworpen tracering die identiek is aan de tracering van de Binnenlandvaarderskapel en gereconstrueerd is naar aanleiding van bestudering van de prent door C.J. Visscher, bevestigd door het schilderij door J. van der Heyde (geen afb.). In de tekening op ware grootte wordt de steensnede nader uitgewerkt. Daarna wordt er voor ieder blok een mal van bladzink gemaakt, zodanig van gaten voorzien dat het beloop van de kromming en de profilering gemakkelijk op de steen is af te tekenen. De traceringsblokken werden gehakt uit Muschelkalksteen in de steenhouwerij van de fa. Vastrick Natuursteen te Enschedé. De tussenmontants werden uit dezelfde steensoort gehakt in de werkplaats bij de Oude Kerk sinds October '71. De grote blokken van de middenmontant en de kantblokken, werden eveneens in Enschedé gereed gemaakt.

Afb. 3
Blz. 49

De constructie van het raam was namelijk zodanig dat zich in de boog- en vorkblokken een kloostersponning bevond ten behoeve van de traceringsstukken. In principe vormden oorspronkelijk de zijmontants een geheel met de kantblokken, maar voor het aanbrengen van bakstenen zijmontants of door de verblinding was hier een soort kalksponning gemaakt. Wegens het verbod op de verwerking van zandsteen zonder afzuigcabine moesten zowel van het onderste blok van de middenmontant als van de meeste kantblokken de sponningen te Enschedé worden genormaliseerd en nieuwe zijmontants van Muschelkalksteen worden ingelijmd. Aan de oostzijde bezat het raam nog over een hoogte van enkele meters Ledestenen kantblokken, waaraan de bewerkingen uiteraard op het werk konden plaatsvinden. De buitenste helft van deze blokken was te verweerd om te handhaven (dit waren kantblokken van de hallenkerkramen uit ca. 1330-1340!). Deze buitenzijde werd daarom vervangen door Muschelkalksteen, die aldaar werden ingemetseld. De binnenste helft van deze Ledesteenblokken is dus niet van zijn plaats geweest.

In Juli '75 werd dus de 18de eeuwse vorktracering van geprofileerde baksteen verwijderd waarna de sponningen werden vrijgehakt. In Augustus '75 werd de verblinding van de onderste raamvakken verwijderd.

Brugstaven

De oude ijzeren brugstaven die zwaar verroest waren werden losgehakt en verwijderd. Er bevinden zich in de gevels en zijmuren van de kapellen drie kettingankers die de muren bij elkaar houden: de onderste ligt juist onder de slagdorpel, de middelste ter hoogte van de boogaanzet van de blindvensters in de zijmuren, de bovenste ter hoogte van de boogaanzet van het grote raam. In het raam nemen dus twee brugstaven deze functie over. Deze brugstaven zijn op ongeveer een meter achter de kantblokken geborgd door een ijzeren schieter die door het oog van de brugstaaf en het dubbele oog van het verlengde daarvan gaat. Kruisingen van deze oude kettingankers geven soms een viervoudige vork met ogen te zien. In het algemeen liggen de kettingankers in een ruime sparing in de muur om ontzetting van het metselwerk door roestvorming te voorkomen; de schieters zijn echter goed aangewerkt.

Bij de restauratie moesten de schieters worden verwijderd om de kettingankers te kunnen wegnemen. Om veel hak-en breekwerk te voorkomen werden de kettingankers uitgeboord door de fa. De Jong uit Assendelft. Hierbij werd om de ankerstaaf heen geboord tot aan de schieter die daardoor nauwkeurig was gelocaliseerd en van opzij kon worden benaderd (Aug. '75) en wel van binnen uit om de gevelbekleding niet aan te tasten.

Bij de restauratie werd om reden van kortere levertijd en hogere kwaliteit de voorkeur gegeven aan roestvrij-stalen boven getrokken bronzen ankerstaven zoals die voorheen wel waren toegepast. Er was geen denken aan de oude koppelconstructie te herstellen. Daarom werd de ankerstaaf met koppelplaten van roestvrij-staal verbonden aan de oude ijzeren ankerstaaf die in de muur bleef zitten. Door tussen oude en nieuwe staaf enige afstand te houden kon hierdoor een schieter worden gestoken die werd aangemetseld.

De gewone brugstaven waren uitgevoerd in gegoten brons ('Monumentenbrons') in de samenstelling 92% Cu, 7% Sn, 1% andere metalen.

Uitvoering

Na het opvangen van de vork (Sept. '75) kon de bakstenen middenmontant worden afgebroken, waarbij de goede stenen werden afgebikt. Het oorspronkelijke zandstenen basement van de middenmontant was nog aanwezig en reeds eerder vrijgehakt om als voorbeeld te dienen voor de vorm van het basement in het raam van de Hamburgerkapel. Het werd gedemonteerd om te repareren en opnieuw gesteld in de eerste week van October '75. De tussenmontants in de onderste vakken, eveneens oorspronkelijk, werden gedemonteerd, schoongemaakt, en gelijmd indien ze tengevolge van de roestende brugstaven gebroken waren. Zo konden van de zes tussenmontants er vijf behouden blijven. De zesde werd bijgemaakt uit Muschelkalksteen, hetzelfde materiaal waaruit alle tussenmontants hogerop in het raam zijn gehakt. De verblinding, die door wijziging van de kap van het huis Oudekerksplein 23 thans een hoogte kreeg van slechts drie vakken, werd aan de bovenzijde afgesloten door een tussendorpel van Muschelkalksteen. De eigenlijke verblinding werd tegelijk met het plaatsen van de tussenmontants opgemetseld, zodanig dat vanuit de kerk de helft van de montants en de brugstaven geheel zichtbaar bleven, dus in de glaslijn.

Het opmetselen van de verblinding kon vanzelfsprekend pas plaatsvinden nadat de oostelijke kantblokken waren gerepareerd en de westelijke gesteld, evenals de middenmontant. Tegelijk met de kantmontants werden de ankerstaven gesteld, de brugstaven tegelijk met de middenmontant.

Het laatste blok van de middenmontant onder de vork werd geplaatst in de eerste week van December '75. Dit blok bestond uit een voor- en een achterblok die na elkaar werden gesteld omdat de 'vork' uiteraard geen moment zonder ondersteuning kon. Daarna werden de formelen gelost en enkele weken later afgebroken inclusief de constructie van de ijzeren balken. Het werk was toen gevorderd tot de boogaanzet, terwijl de tracering nog moest worden aangevoerd. Deze werd in de loop van 1976 aangebracht.

Het werk aan het raam werd voortgezet met het herstellen van de slagdorpel. Het onderste deel van de verblinding was voorheen namelijk verzwaard uitgevoerd; het voorvlak hiervan lag in één vlak met de zuidwand van de kapel. Om deze verzwaring een goede basis te geven was de slagdorpel op de overgang naar de versnijdingslijst uitgekeept. De slagdorpel werd gedemonteerd en er werden stukken Muschelkalksteen ingelijmd, waarna de blokken weer werden gesteld.

Gevel

Terwijl men het grote raam onder handen nam werd vanaf eind Juli '75 ook aan de gevel gewerkt. Deze bestaat uit een bekleding van Ledesteenblokken, die nabij de voegen waren verweerd en weggevroren, zodat de paramentblokjes waren afgerond (in de wandeling 'meelzakken' genaamd). De steen had plaatselijk een zwarte aanslag gekregen. Van boven naar beneden werd de aanslag afgebikt; slechte voegen werden uitgehakt en diep volgevoegd.

Het loszittende bovenste stukje van de topgevel (boven het bovenste anker) werd afgebroken en met het oude materiaal weer opgemetseld nadat van de paramentblokjes de loszittende schollen waren afgeslagen (Aug. '75). Verder werd de topgevel ingeboet met oud materiaal. Al te diep verweerde paramenten werden vervangen; dit was vooral aan de orde naast de kantblokken, omdat de zandsteen beter op maat was gebleven dan de kalksteen hier en daar. Eind Oct. '75 was het gevelwerk gereed van top tot boogaanzet (behalve de afdeklijst). Behalve de muurdammen naast het raam werden ook de zijvlakken van de steunberen (97, oostvlak; 96, westvlak) meegenomen in het herstelwerk. De steenhouwer maakte een nieuw hoekblok voor steunbeer 96 (Nov. '75). Verder werden voegen uitgehakt en hier en daar nieuwe blokjes van oud materiaal ingeboet.

Afdeklijst

De normale constructie van topgevelafdekkingen bij de Oude Kerk is zodanig dat op de gevel een geprofileerde afdeklijst wordt gelegd bestaande uit blokken waaruit aan de bovenzijde een kloostersponning is gekapt. Hierin worden in een bepaalde regelmaat hogels opgenomen, gescheiden door geprofileerde tussenblokken die gewoonlijk aan het hoge einde reeds de aanzet van een bladmotief bezitten, dat zich in het hogelblok verder ontwikkelt. De verdeling van hogelblokken en tussenblokken houdt hierbij geen verband met de blokverdeling van de afdeklijst, zodat er in principe geen voegen boven elkaar komen.

Afb. 11a, b

Alleen aan de oostzijde van de topgevel der Huiszittenkapel is in 1497 een andere indeling gevolgd over de onderste drie hogels en vier tussenblokken. Een afdekblok en het tussenblok daarboven vormden één geheel, terwijl de hogels waren ingelaten in een stuk van de afdeklijst, even lang als de hogel. In de tussenblokken was door verwering de aanzet van de hogels nog maar nauwelijks te herkennen. De hogels zelf waren vermoedelijk in het einde van de 18de eeuw of het begin van de 19de eeuw afgeslagen, zoals uit oude prenten van Schouten (1786) en Jelgershuis (1815) blijkt. De restanten van de hogels vulden nog de sponningen.

Afb. 10a

Hogerop in de afdeklijst aan de oostzijde en ook aan de gehele westzijde waren als gebruikelijk hogels en tussenblokken opgenomen geweest in een doorgaande kloostersponning, uitgehakt in een zandstenen afdeklijst waarin ook enkele stukken van Ledesteen waren opgenomen.

Het is niet uitgesloten dat deze Ledesteenblokken afkomstig zijn van de westgevels van Zuid- en Noordbeuk, die in de 18de eeuw een gemetselde afdekking kregen. Men kan deze stukken als vervanging van vergane zandsteenblokken hebben ingevoegd. Een andere mogelijkheid is dat in 1497, juist als bij de gevelbekleding, Ledesteen en zandsteen door elkaar zijn verwerkt.

We zoeken tevergeefs naar een passende verklaring van de bijzondere samenstelling van hogel- en tussenblokken. Kort na de start moet men de aanvankelijke samenstelling hebben opgegeven. Het is niet uitgesloten dat de Huiszittenkapel aan het einde van de 15de eeuw de eerste was waarbij die samenstelling opnieuw moest worden 'uitgevonden'. Er waren op dat moment andere topgevels van de Oude Kerk (sinds 1330-'40, 1370, 1412, 1462) waarbij de technische kant van de zaak op de een of andere wijze was opgelost, hetgeen in 1497 als voorbeeld had kunnen dienen. R.C. Nieuwenhuis oppert daarentegen het denkbeeld dat aan het einde van de 15de eeuw niet de technische doch de maatschappelijke kant van de zaak moest worden opgelost als bijvoorbeeld beeldhouwers en steenhouwers niet (meer) in hetzelfde gilde verenigd waren. De hogelbladaanzet in het tussenblok kan een steen des aanstoots zijn geweest: de beeldhouwers kunnen hierdoor een blok, dat voor het overgrote deel steenhouwwerk omvatte naar hun eigen vakgebied hebben toegetrokken. Als tegen deze gang van zaken protest is gerezen kan men de oplossing hebben gekozen die daarna is volgehouden: de bladaanzet op een los tussenstuk.

We hebben geen enkel bewijs dat dit het ware motief geweest is; wel weten we dat de beeldhouwers nu eens tot het

Schildersgilde (St. Lucas), dan weer tot het Metselaarsgilde (Onze Lieve Vrouw) werden gerekend, zodat hier een twistpunt niet denkbeeldig is (Van Eeghen, Inventarissen, blz. 97, 103). Hoe het inzicht hieromtrent in 1497 was is niet bekend.

Bij de restauratie zijn alle afdeklijsten van de gevel genomen (Aug. '75). De hogelresten werden verwijderd. Door de zelfstandig werkende beeldhouwer Van der Schaft werden hogels gehakt uit Muschelkalksteen. Deze zijn door middel van koperen, aan de einden ingezaagde en daarna zwaluwstaartvormig uitgeslagen doken verankerd, die worden ingelijmd in de afdeklijst, waarna de hogels worden afgevoegd (Sept. '76). De hogelaanzetten zijn als aparte blokjes Muschelkalksteen door de beeldhouwer in vorm gebracht en door de steenhouwer ingelijmd in de oude tussenblokken. De aangetroffen Ledesteenblokken van de afdeklijst zijn alle vervangen door Muschelkalksteen. De tussenblokken zijn hier en daar gedookt en de afdeklijsten verankerd aan de topgevel om afschuiving te voorkomen.

Het zandstenen topstuk van de afdeklijst en het westelijke schouderstuk gingen naar Rhenen; het eerste om als uitgangspunt te dienen voor een nieuw topstuk met kruisbloem-aanzet, het tweede voor reparatie. Het oostelijke schouderstuk werd vervangen in Muschelkalksteen. Nadat mallen waren gemaakt voor de kruisbloemen van Huiszitten- en Elisabeth Gaevenkapel, werden deze door de steenhouwers voorgehakt en door de beeldhouwer Van der Schaft in vorm gebracht (Oct. '76). De kruisbloem werd bekroond door een pinakeltje.

Aan de dakzijde werd van onder de tussenblokken afdeklood aangebracht en een loket aan de achterzijde van de schouderstukken.

Steunbeer 97 — In Rhenen werden Muschelkalkblokken gezaagd ten behoeve van steunbeerkop 97. Deze kop kon niet worden geplaatst voor 1977, in verband met de aanwezigheid van de noodkap boven het pand Oudekerksplein 23.

Steunbeer 96 — Dit gold eveneens voor steunbeerkop 96, waarvan de zandstenen stukken in Rhenen werden gerepareerd en aangevuld met Muschelkalksteen tot in December '77.

Gevelankers — De gevelankers in het bovenste deel van de topgevel werden ontroest, gemenied en in de Tencopal gezet (Oct. '76). Ze werden los liggend door de gevel gevoerd en met een op gelijke wijze behandelde schieter vastgezet. Enkele jaren later is in de ruimte om de ankers vanaf de buitenzijde volgespoten met polyurethaanschuim omdat de oorspronkelijke oplossing te veel inwatering gaf.

Beglazing — In de tweede helft van 1976 werden in het raam de meeste glas-in-loodpanelen geplaatst door de fa. Bogtman te Haarlem. In de tracering werden de panelen in plaats van met voegspecie dichtgezet met butyleenkit; om reden van de moeilijke bereikbaarheid bij onderhoud, de onzichtbaarheid van de voeg door de positie en het gemakkelijker werken werd hier de voorkeur gegeven aan een plastisch blijvende kit. De gewone rechte panelen werden zijdelings met voegspecie in de sponning afgedicht en op de brugstaven door middel van revetbouten vastgeklemd met dekplaten en de panelen verstijfd met bindroeden. Tegelijk met het afbreken van de steigers werden zowel binnen als buiten de panelen schoongemaakt. In verband met de nog uit te voeren verbouwing van het huis Oudekerksplein 23 werden de panelen in de onderste vakken voorlopig weggelaten.

Na montage van een steiger aan de binnenzijde werden deze laatste panelen geplaatst eind September '77, waarna het werk werd afgerond met het plaatsen van bindroeden en het kitten van de panelen. Hierna werd de noodkap voor het raam van de Huiszittenkapel gesloopt. De stalen balken die als ondersteuning voor de noodkap hadden gediend werden verwijderd. Daardoor kwam vanaf de eerste week van October '77 ruimte vrij voor het plaatsen van de steunbeerkoppen 96 en 97. Tevens konden nu de gedreven loden vergaarbak – rustend op een natuursteenplaatje – en loden H.W. afvoerpijpen worden aangebracht. Tenslotte werd het nieuwe natuursteenwerk aan de gevel bijgekleurd met verdunde Oostindische inkt.

Gewelf — Het gewelf werd schoongemaakt en gebeitst.

Stucadoorwerk — Het stucadoorwerk van de wanden van de kapel boven de versnijdingslijst werd uitgevoerd; onder de versnijdingslijst werd dit gedaan in de loop van 1978. In October '76 werd de bakstenen muurzuil 45 gepleisterd, het gipsen kapiteel gerepareerd en het geheel vuilwit geschilderd. Van muurzuil 46 was het kapiteel reeds in December '75 van witkalklagen ontdaan. Tegelijk met het stucadoorwerk werd de steiger in de kapel slag voor slag afgebroken.

Schraagbeeld 61, neg.no. 1655 — In Juli '76 werd schraagbeeld 61, voorzien van een wisselpen, bevestigd aan de achtergeplaatste stijl.

Schraagbeeld 46 N.O. — Nadat schraagbeeld 46 N.O. was aangebracht werd in November '76 alle steigerwerk in de kapel gesloopt. Ook voor de gevel werd de steiger gedemonteerd. Tegen het einde van het jaar werd het schotwerk dat de zijkapellen afscheidde van de Zuidbeuk gesloopt.

Gevel — Doordat in de loop van 1977 de verdieping van het huis Oudekerksplein 23 werd verlaagd kwam er van de gevel van de Huiszittenkapel links en rechts van het raam een stuk meer aan het licht. Hier werd inboetwerk verricht in Augustus '77. Om de zakgoot te laten passeren werd een bescheiden gedeelte van de middenmontant weggehakt.

Beschilderingen

Tijdens de restauratie van de kapconstructies is voortdurend gewerkt aan het schoonmaken van de trekbalkjukken, de gewelfgraten en -schotels en het gewelfschot. De twee olieverflagen (1755 en 1844) werden afgebeten met 'Hoeco', maar als de olieverflaag er geschilferd uitzag werd deze ook wel eens droog verwijderd. Dit werk werd voornamelijk uitgevoerd door schilders van de fa. Van Hilten en Petrie onder leiding van aanvankelijk pater Lando van den Berg († 6-10-'69) en Mevr. M. Knufman, daarna van de restaurator F. Niemöller (ontslagen November '74), tenslotte van de fa. D. Schoonekamp.

Het meeste werk aan de Huiszittenkapel en het naastgelegen deel van de Zuidbeuk werd begeleid door Niemöller. Deze verzorgde het bijwerken van de schilderingen door het ophalen van de getrokken lijnen van de penseeltekening in zwart, terwijl de kleuren waar nodig werden versterkt in een streepjes-techniek. Een enkele keer werd ter completering van het beeld tekening en kleur van vermolmde onderdelen overgebracht op het nieuwe hout, of gereconstrueerd naar aanleiding van

de structuur die op de directe omgeving werd aangetroffen. Lijn en kleur zijn in dat geval gestreept uitgevoerd. Van deze aanpak is door de restaurator geen rapport gemaakt.

In vele gevallen is de 'drager' van de schildering in de vorm van een plak hout afgezaagd van de vermolmde kern en op het nieuwe hout aangebracht, zodat de oorspronkelijke schildering bewaard bleef.

In de weeklijsten van de uitvoerder die de voornaamste basis vormen voor deze restauratie-beschrijving zijn de verschillende onderdelen van dit werk slechts ten ruwste onderscheiden. Dit is niet te verwonderen daar de schilders dikwijls moesten overspringen op een ander object als dat door de bouwkundige restauratie noodzakelijk was. Dat is de reden dat in het navolgende de jaarverslagen worden geciteerd, hier en daar met een bijzonderheid aangevuld.

1969

Zuidbeuk — Op het noordelijk gewelfveld in de travee 25-24 kwam een gave hoofdschildering voor de dag, voorstellend de bisschopswijding van St. Maarten. Het vrijleggen en ophalen van de ornamentale randschilderingen vorderde gestadig.

Huiszittenkapel — Op het oostelijk gewelfveld (45-60) kwam een indrukwekkende figuratieve schildering tevoorschijn, voorstellend de Heilige Drieëenheid.

1970

Zuidbeuk — De beschildering van het korbeel van trekbalkstoel 45(-24) kwam verrassend gaaf voor de dag. Het stelt rankenwerk voor; het is een vermoedelijk 17de eeuwse imitatie van het rankenwerk dat men op het oorspronkelijke korbeel aantrof. Het gehele trekbalkjuk werd schoongemaakt en de beschildering hersteld in de maanden April t/m Augustus.

1971

Zuidbeuk — De restauratie aan de gewelfschilderingen in travee 25-24 werd voortgezet. In de travee 26-25 werd een opmerkelijk gave figurale voorstelling, St. Crispinus en St. Crispinianus weergevend, vrijgelegd.

Op het korbeel van trekbalkstoel 26(-46) kwam een schildering aan het licht, voorstellend een tenen mand, opgehangen aan de onderste plantenrank.

1972

Zuidbeuk — De beschildering van trekbalk 45-24 en van de trekbalkstoel boven punt 24 werd geheel vrijgelegd, maar nog niet hersteld. De vroegere restauratie van de figuratieve schildering in travee 25-24, voorstellend de bisschopswijding van St. Maarten, door pater L. van den Berg en Mevr. M. Knufman, werd door de restaurator F. Niemöller gecorrigeerd. Ondermeer werden de kleuren afgezwakt.

De restauratie van de randfiguren in deze travee en in travee 26-25 werd voltooid. Ook werd de beschildering in de gewelfvakken van de insteek voor de Huiszittenkapel afgerond.

Huiszittenkapel — Van het korbeel van trekbalkstoel 46(-45) werden plakken afgezaagd en gelijmd op een nieuwe kern, zodat de oorspronkelijke beschildering behouden bleef.

1973

Zuidbeuk — In het gewelf voor de Huiszittenkapel in travee 26-25 werd de laatste hand gelegd aan de restauratie van de schildering voorstellend St. Crispinus en St. Crispinianus. De gerestaureerde gewelfschotel voor het midden van de Huiszittenkapel, voorstellend de Verrijzenis van Christus, werd herplaatst.

De restauratie van de beschilderingen van trekbalk 24-45 kwam gereed. De beschildering van trekbalk 26-46, in het midden van alle zijden een wapenschild en voorts bladranken, werd vrijgelegd.

Huiszittenkapel — Het gewelf werd waar nodig met eiken delen ingeboet; dit nieuwe gewelfschot werd op toon gebracht met wasbeits, daar waterbeits de eigenschap heeft na te donkeren. Aan de hoofdschilderingen, de Drieëenheid (of 'Genadestoel') in het oostelijk gewelfveld en de Verrijzenis in het westelijk veld, werd de laatste hand gelegd wat het verwijderen van de overschilderingen betreft. Er zal hier en daar nog moeten worden geretoucheerd.

De gewelfschotel met opgeplakte houtsnede (het hoofd van Christus als Man van Smarten) werd geplaatst op de ribbenkruising tussen 45 en 46.

De restauratie aan de vooral in het westelijke gewelfveld zeer fragmentarische randschildering werd afgerond.

1974

Zuidbeuk — De beschilderingen van de schalken 25 (en 27) werd vrijgelegd. De beschilderingen van trekbalkjuk 26-46 werden opgehaald. Na Juni 1974 werden restaurator en schilders te werk gesteld bij de zuidelijke kapvoet van de Noorderzijbeuk en in de lichtbeuk van het Schip.

1975

Zuidbeuk — De gerestaureerde schalken met beeldje 25 en 27 werden herplaatst.

Huiszittenkapel — De beschildering van trekbalkjuk 45-46, voorstellend blad- en rankenwerk, werd vrijgelegd en gerestaureerd. Tijdens de daarop volgende bouwkundige werkzaamheden aan de kapconstructie werd de trekbalk met plasticfolie afgedekt.

Aan het schoonmaken van de gewelven rondom de hoofdschilderingen en het vrijleggen van de randmotieven werd voortgewerkt tot medio Augustus.

De polychrome beschildering van de schraagbeeldjes 60 ('krijgsman') en 61 ('boer') werd aan het licht gebracht.

1976

Huiszittenkapel — In de gewelfvelden, op de trekbalk en de schraagbeeldjes werd de oude kleur, voorzover dit nog niet was geschied, opgehaald en ontbrekende gedeelten aangevuld. De lijstjes van de consoles onder de beelden werden verguld. Het stucwerk van muurzuil 45 werd vuilwit geschilderd.

De restauratie van de schildering op het oostelijk gewelfveld, voorstellend de Genadestoel, is na het overlijden van F. Niemöller herzien door de restaurator P. de Ruyter van de fa. D. Schoonekamp te Amsterdam. Een rapport hiervan

Blz. 29 (d.d. 20-5-'76) is in deze Beschrijving opgenomen.

Blz. 48

Dit betreft dus de derde restauratie van deze schildering sinds de vrijlegging. Commentaar op de noodzaak van een tweede restauratie, geuit in de directievergadering van 12-4-'73, vindt men in deze Beschrijving.

Wat betreft de derde restauratie merkt de toenmalige opzichter R.C. Nieuwenhuis op dat er door de fa. Schoonekamp niet zeer intensief aan is gewerkt gezien het betrekkelijk geringe aantal arbeidsuren. Het ging er om de schildering transparanter te maken, waarbij hinderlijk dichtgeschilderde delen zijn afgekrabd en licht geretoucheerd.

Funderingonderzoek

In December '72 begon een funderingonderzoek in de zuidoosthoek van de Huiszittenkapel. De zerken werden opgenomen; de kisten waren alle uiteengevallen en de stoffelijke resten werden in plastic zakken verzameld en na afloop van het onderzoek herbegraven.

Beschr. Zuiderportaal, afb. 21d. Afb. 30b Afb. 30c, d Neg. no. 1120, 1148

Na verwijdering van ca. 1 m grond werd een houten damwand geslagen, terwijl de boven het onderzoekgebied aanwezige steiger werd opgevangen. Bij verder graven kwam hier de fundering voor de dag van de westelijke hoeksteunbeer van het voormalige zuiderportaal en tevens de bakstenen fundering van de zuidmuur van een ouder Huiszittenkantoor.

Bij verwijdering van de bakstenen (formaat niet bewaard gebleven) bleken deze te rusten op een eiken roosterwerk, waarvan in alle vakken palen waren geheid. Blijkens de foto's is het roosterwerk voorzien van gehakte telmerken (II en III), nummerend vanaf de voormalige westgevel van het zuiderportaal (45-60). Alle vakken van het roosterwerk zijn voorzien van palen, maar niet alle vakken zijn geheel volgeheid; dat is alleen het geval met het eerste vak en het hoekvak.

De langsbalken zijn opgelegd in de bakstenen fundering van de westgevel van het voormalig portaal; deze fundering ligt dus hoger dan die van het portaal. Vermoedelijk tegen zijdelings uitwijken van het gehele roosterwerk is vóór het heien van de palen daarbinnen aan de zuidzijde er buiten een aantal dunne paaltjes geslagen, die thans tamelijk verspreid staan, maar aanvankelijk min of meer op een lijn geplaatst kunnen zijn.

Dit type fundering komt bij de Oude Kerk tot in de 16de eeuw voor. In de laatste fase zijn de vakken afwisselend volgeheid en leeg; de onderhavige fundering zou dus ouder zijn, doch niet zo oud als de hallenkerk, waar in het roosterwerk alle vakken zijn volgeheid.

Eind Januari '73 werd deze put met vulzand volgestort en de zerken herlegd.

In de laatste week van Januari werd ten westen van genoemde put een nieuwe put geopend. De zuidwesthoek van de eerder gevonden zuidmuur werd gevonden en opgemeten. Hierdoor werd vastgesteld dat deze aanbouw tegen de hallenkerk slechts één travee besloeg. De aansluiting op steunbeer 45A van de hallenkerk is echter niet vrijgelegd.

De zerken werden herlegd medio Maart '73